ANGELA BIDU-VRĂNCEANU NARCISA FORĂSCU

MODELE DE STRUCTURARE SEMANTICĂ

Cu aplicații la limba română

EDITURA FACLA

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU
NARCISA FORĂSCU

MODELE DE STRUCTURARE SEMANTICĂ

Cu aplicaţii la limba română

(Polisemie, sinonimie, antonimie, cîmpuri)

Redactor : WILMA HUBER
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 29.02.1984
Apărut : 1984
Coli tipar : 17,5

Întreprinderea Poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1
Comanda nr. 196

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU NARCISA FORĂSCU

MODELE DE STRUCTURARE SEMANTICĂ

Cu aplicații la limba română

(Polisemie, sinonimie, antonimie, cîmpuri)

EDITURA FACLA
Timișoara, 1984

CUVÎNT ÎNAINTE

Se știe ce importanțe sînt problemele de vocabular în procesul de comunicare și de predare a limbii române. Lucrarea de față încearcă să rezolve o parte din aceste probleme și constituie o cercetare modernă și originală de semantică teoretică și aplicată. Sînt descrise POLISEMIA, SINONIMIA, ANTONIMIA și CÎMPURILE dat fiind că acestea au cele mai complexe implicații în exprimarea corectă, riguroasă, nuanțată. Rezultatele analizei sînt reprezentate tipologic sau ca modele de structurare, ceea ce interesează nu numai din punct de vedere teoretic, ci și practic (în măsura în care se pot deduce astfel limitele de utilizare în vorbire a fenomenelor studiate). De aceea, cartea este utilă nu numai celor strict interesați (lingviști, studenți), ci și unei largi categorii de cititori (profesori, elevi). În funcție de cititor, cartea admite două modalități de lectură : cea „de adîncime" și cea „de suprafață".

Lectura „de adîncime" (care presupune receptarea tuturor datelor analizei) se adresează specialiștilor, care găsesc aici informații privind cele mai noi cercetări de semantică pe plan mondial, în raport cu care cartea este competitivă și motive de dezbatere științifică.

Lectura „de suprafață" privește o categorie mai largă de cititori preocupați de cultivarea vocabularului românesc prin școală, presă, radio, televiziune ș.a. Această ultimă lectură poate urmări numai beneficiile practice ale descrierii din cartea de față. Lucrarea este un auxiliar sintetic pentru profesorii din ciclul gimnazial și liceal în procesul de predare și de reciclare.

În acest sens, analiza de texte din finalul cărții este instructiv-educativă.

Aspectele practice din principalele capitole ale cărții sînt următoarele :

POLISEMIA e importantă pentru că selecția unui anumit sens al cuvîntului precede actelor comunicării lingvistice și trebuie motivată de diferențe semantice, contextuale sau stilistice.

SINONIMIA și ANTONIMIA, interpretate în sens restrîns, riguros și în sens larg au consecințe asupra actualizării în vorbire a modelelor de structurare descrise. Analizele de texte sînt relevante în special pentru aceste două categorii.

Studiul varietății și complexității relațiilor de sens din CÎMPURI (grupuri de cuvinte înrudite ca sens) poate fi util ca model de învățare sau memorare lexicală (într-o limbă sau în relația dintre două limbi).

A.B.V. și N.F.

PARTEA I

PRINCIPII DE ANALIZĂ SEMANTICĂ

1.1. PRECIZĂRI TEORETICE ȘI METODOLOGICE

Pentru o mai bună înțelegere a celor ce urmează, cît și pentru a delimita poziția metodologică a lucrării în raport cu alte orientări ale semanticii actuale, se impun cîteva precizări.

Lucrarea de față se încadrează în disciplina științifică numită *semantică,* dat fiind că scopul pe care ni-l propunem este studiul *sensurilor cuvintelor* și, mai cu seamă, al *relațiilor de sens dintre cuvinte*. După cum am amintit mai sus, acest ultim aspect va fi urmărit la mai multe **nivele semantice** din ansamblul vocabularului limbii române contemporane. În acest scop, vom aplica principiile *semanticii lexicale paradigmatice*.

Disciplină mai nouă a lingvisticii, semantica nu s-a bucurat, în primele decenii de la apariție, de un interes deosebit. În ultima vreme însă (cam de la sfîrșitul deceniului al VII-lea al secolului nostru) această ramură științifică se reprezintă în numeroase lucrări de proporții diferite. Interesul pe care cercetătorii îl acordă semanticii în ultimii ani se explică, în parte, prin caracterul ei interdisciplinar. Iar acesta este rezultatul faptului că, prin complexitatea lor, problemele de sens pot fi abordate din unghiuri de cercetare diferite ; în același timp, *sensul* este implicat în toate faptele de limbă, indiferent de domeniu (chiar dacă unele orientări lingvistice au încercat, la un moment dat, descrieri care să facă abstracție complet de sens, absolutizînd forma). Dintre diferitele tipuri de semantică modernă, o vom adopta pe cea **lexicală paradigmatică**. Aceasta înseamnă că obiectul principal de cercetare va fi *sensul cuvintelor,* spre deosebire de semantica sintactică (care cercetează sensul enunțurilor cu ajutorul unor auxiliare metodologice aparținînd transformaționalismului, logicii sau altor științe ; dintre reprezentanții

ultimului tip de semantică menţionăm pe M. Alinei, J. Lyons, G. Wotjak).

Deşi ne situăm pe poziţiile **semanticii lexicale paradigmatice**, maniera de cercetare adoptată *nu se suprapune* nici uneia dintre cele practicate de principalii ei reprezentaţi (cum ar fi E. Coseriu, B. Pottier, A. J. Greimas, G. Mounin, H. Geckeler). De fapt, fiecare dintre autorii citaţi se individualizează metodologic, într-o măsură oarecare, iar reunirea cercetărilor lor în cele două tipuri de semantică este determinată numai de interpretarea unor principii fundamentale. Tocmai de aceea, pe bună dreptate, unii lingvişti [1] s-au întrebat dacă mai putem vorbi de acelaşi obiect — *sensul* — în diversele cercetări de semantică; în aceste condiţii, definiţia semanticii ca studiu al sensului poate fi acceptată numai la modul general [2].

Distincţiile de principiu între cele două tipuri de *semantică modernă*: cea *lexicală* şi cea *sintactică* se stabilesc, dincolo de diversele detalii, în funcţie de două mari criterii: importanţa acordată *contextului* în care apar unităţile lexicale (a) şi, oarecum implicit, tipul de sens avut în vedere (b). Poziţia de pe care vom considera aceste distincţii este, într-un fel, proprie, căci pledăm pentru *interdependenţa dintre semantica lexicală şi cea sintactică*. Considerăm, cu alte cuvinte, că semantica **lexicală** nu se reduce pur şi simplu la analiza componenţială, pentru că nu poate face abstracţie de utilizările contextuale (înţelese în sens mai restrîns sau mai larg). Analiza pe care o preconizăm este rezultanta interferenţei mai multor etape de analiză: **semică, contextuală** şi **stilistică** (importanţa mai mare sau mai mică a ultimelor două etape variind de la un **nivel semantic** la altul).

Precizăm că am propus termenul **etapă** a analizei tocmai pentru a rezolva problema *interdependenţei metodologice* pe care o aplicăm (de fapt, mai ales primele două etape corespund în linii generale, celor două metode specifice tipurilor de semantică delimitate: *cea lexicală* şi *cea sintactică*. Deşi, aşa cum se va vedea mai departe, în cadrul acestei interdependenţe, *ponderea etapelor nu este egală*, combinarea este posibilă pentru că toate îşi propun să pună în *evidenţă relaţiile semantice care guvernează lexicul*.

[1] De exemplu Lyons 1978, p. 308.
[2] Lyons 1978, p. 307.

Sub termenul **nivel semantic** am încercat să cuprindem, datorită calității lor comune de a reprezenta *secțiuni din ansamblul vocabularului,* toate aspectele descrise structural pînă acum sub un nume sau altul (**polisemia, sinonimia, antonimia,** dar și **cîmpurile** sau **(sub)ansamblurile lexico-semantice**). În acest caz s-ar fi putut folosi termenul de *categorie semantică,* deseori utilizat pentru primele trei situații ; statutul lui teoretic ar fi apărut însă neclar, pentru că s-ar aplica în egală măsură *materialului concret analizat* și *aspectelor în funcție de care s-ar putea caracteriza acest material* (spre deosebire de morfologie, de exemplu, unde părțile de vorbire sînt clase cuprinzînd un material lingvistic concret, iar caracterizarea se face în funcție de categoriile flexionare). De aceea, *paradigma, semul, sememul* ș.a. sînt categorii semantice (similar cu morfologia), pentru că reprezintă modalități variabile de caracterizare semantică a materialului lexical diferit, pe care, la modul general, l-am numit **nivel.**

Aceste adaptări conceptuale constituie unul dintre motivele pentru care considerăm lucrarea de față ca reprezentînd *structuralismul în sens larg.* Din aceleași motive preferăm termenul *structură* celui de *sistem* (ultimul părîndu-ni-se mai angajant prin comparație cu fonologia, de exemplu). Oricum, nu înțelegem *sistemul limbii* ca o schemă pur formală, ci, mai curînd, în sensul folosit de Coseriu, ca „parte funcțională a limbajului“ [3].

Descriind *structura vocabularului românesc* la diferitele lui nivele ne propunem, deci, să degajăm *orice organizare* sau *relațiile semantice* condiționate atît de factori semantici propriu-ziși, cît și de factori *contextuali* sau *stilistici.*

Sau, cum spun Ducrot-Todorov „nu putem înțelege un semn fără să-l facem să intre în jocul *global* (s.n.) al limbii“ [4].

De altfel, de la Saussure încoace, termenii *sistem* și *structură* introduc *ideea generală de ordine* și de *regularitate* [5]. Or, analiza lingvistică a diferitelor nivele semantice din ansamblul vocabularului românesc va demonstra că, în acest caz, *ordinea* și *organizarea* trebuie înțelese mai larg (sau nu pot fi înțelese rigid). Și din acest motiv, *nu*

[3] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 164.
[4] Ducrot-Todorov 1972, p. 35.
[5] Ducrot-Todorov 1972, p. 31.

putem vorbi de o structură lexicală globală (*sau de o singură structură*). Aceasta este inabordabilă *pe ansamblu*, analiza fiind posibilă numai prin diferitele secțiuni reprezentate, printre altele, de nivelele delimitate de noi (polisemia, sinonimia, antonimia și cîmpurile). Acestea se prezintă diferit sub aspectul ordinii și regularității, exact ceea ce își propune să demonstreze lucrarea de față.

În cele ce urmează vom mai discuta cîteva probleme privind cele două coordonate mari în funcție de care se disting cele două tipuri de semantică : a) rolul contextului și (b) tipul de sens analizat :

(a) Se afirmă în general că semantica lexicală nu se ocupă în mod explicit de contextul în care apar unitățile analizate. Credem că trebuie reținut, în primul rînd, faptul că aceasta este totuși o operație făcută implicit de dicționare (pe care se sprijină întotdeauna asemenea analize) ; în al doilea rînd că, în funcție de domeniul cercetat sau de alte particularități ale materialului investigat, analiza contextului capătă o extindere mai mare sau mai mică (fie că este făcută implicit, fie că reprezintă o etapă distinctă în descriere). Așadar, *contextul lingvistic* în care apar termenii analizați este avut întotdeauna în vedere de analiza paradigmatică.

Dar ceea ce distinge fundamental cele două tipuri de semantică amintite este *scopul* urmărit ; *semantica lexicală* este interesată de *sensul unităților* în context și de compatibilitatea acestora față de diferite contexte, în timp ce *semantica sintactică* urmărește *sensul enunțului*, al propozițiilor. Pentru a combina însă sensurile cuvintelor în enunțuri, *trebuie să cunoaștem în prealabil sensul descriptiv* (*denotativ*) al cuvintelor, sensurile delimitate prin relațiile lor paradigmatice dintr-o limbă dată (ceea ce ne permite o anumită alegere).

Absolutizarea rolului contextului și al sensului propoziției (preconizat de *semantica sintactică*) poate duce la pierderea din vedere a relațiilor dintre elementele vocabularului ca unități fundamentale din care se constituie comunicarea lingvistică. Pentru acest motiv, preocuparea pentru redarea cît mai exactă a realității extralingvistice la care se referă unitățile lexicale ni se pare foarte importantă.

Și alți lingviști [6] consideră că ar trebui stabilită o interdependență între semantica practicată de E. Coseriu și

[6] Vezi de exemplu Geckeler 1981, p. 56, Pottier, 1983, 109—139.

cea a lui J. Lyons. Motivația este însă numai de principiu, în sensul că se apreciază că cele două tipuri de semantică nu se exclud, ambele contribuind la o mai bună cunoaștere a lexicului.

Analiza *diferitelor tipuri de relații* pe care le contractează și prin care se definesc *unitățile lexicale* nu este posibilă fără repartizarea acestora în *clase*. Mai exact, pentru a defini o unitate lexicală, din orice punct de vedere (semantic, contextual și stilistic), trebuie s-o punem *în relație cu alte unități ale aceluiași sistem*, cum preconizează în general lingvistica modernă [7]. Așa se explică de ce gruparea unităților lexicale în *clase* numite adeseori *paradigme lexico-semantice* devine o operație deosebit de importantă. Echivalența dintre *clasă lexicală* și *paradigma lexico-semantică* trebuie admisă, deocamdată, la modul general.

În ce privește interpretarea *clasei lexicale,* unii lingviști [8] arată că se poate desemna astfel o grupare a oricăror elemente lingvistice, indiferent de principiul constituirii ei (se admite, adică, orice fel de principiu clasificator legat de rolul unităților lor în interiorul limbii). O asemenea interpretare ni se pare mult prea largă și, deci, ineficientă, chiar numai ca premisă a analizei. Nici dacă introducem criteriul excluderii mutuale dintr-un context a termenilor aceleiași clase [9] nu obținem mai multă precizie, căci relația poate privi orice aspect lingvistic (de exemplu, o paradigmă flexionară).

Precizăm că interpretarea termenului *clasă lexicală* (cuprinzînd lexeme în relație paradigmatică) nu corespunde interpretării propuse de Coseriu [10] sau Lavorel [11] care se referă la lexemele legate prin același *clasem.*

Definirea unității lexicale și, implicit, stabilirea diferitelor ei relații este o operație destul de dificilă dat fiind că, în general, *lexemele sînt recurente.* Altfel spus, același lexem poate fi repartizat, succesiv în mai multe paradigme lexico-semantice, tocmai ca urmare a relațiilor diferite pe care le poate contracta. Pentru a stabili aceste variate relații trebuie să admitem că, atît *unitatea lexicală,* cît și *paradigma lexico-semantică* au o

[7] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 31—32.
[8] Ducrot-Todorov 1972, p. 142.
[9] Ducrot-Todorov 1972, p. 142.
[10] Coseriu 1976, p. 18—19.
[11] Lavorel 1975, p. 86.

autonomie relativă. Altfel spus, alegerea unui termen sau a altuia într-un context dat este condiționată de respectarea anumitor *convenții semantice* fără de care comunicarea n-ar mai putea avea loc (chiar dacă vorbitorul poate asocia semnificații suplimentare în diferite enunțuri).

Și alți lingviști [12] au arătat că în discutarea termenului izolat se recurge implicit sau explicit la enunțurile în care acesta figurează. Același autor subliniază rolul abstracției și generalizării în comunicare, ceea ce înseamnă că vorbitorul „rezumă" (conștient sau nu) diverse contexte și stabilește *o formulă semantică aproximativă* (redată în mare măsură de dicționare).

În condițiile complexității analizei semantice, diversele aspecte nu pot fi tratate simultan, ci *numai succesiv*, iar importanța mai mare sau mai mică a diferitelor etape variază de la un nivel semantic la altul, fiind o caracteristică în studiul vocabularului.

S-a remarcat astfel statutul neclar al analizei contextuale în unele descrieri semantice [13], observațiile fiind determinate nu atît de o perspectivă strict lexicală, ci de comparația metodologică cu fonologia.

În orice caz, este un lucru demonstrat că transferul metodologic de la fonologie la semantică nu este pur și simplu o operație mecanică [14]. Adaptările care se impun sînt dictate de specificul domeniului. Nici chiar analiza componențială (transferată în mai mare măsură din fonologie nu este scutită de adaptări și concesii). Este încă unul dintre motivele pentru care considerăm că aplicăm *structuralismul în sens larg*. Mai mult chiar, credem că nici nu trebuie să acordăm importanță unor aspecte tehnice, de detaliu, care privesc imposibilitatea transferului metodologic ca atare din fonologie în lexic. În fond, ceea ce ne propunem și urmărim să realizăm prin aplicarea structuralismului chiar în sens larg este numai organizarea, sistematizarea faptelor de vocabular, pentru o mai bună cunoaștere, descriere și utilizare a lui.

[12] Schogt 1976, p. 57.
[13] Vezi Vasiliu 1977, p. 536.
[14] Vezi și Bidu-Vrănceanu 1980 — c, p. 3 ș.u.

(b) Cel de-al doilea criteriu pe baza căruia se stabilește o distincție între *semantica lexicală* și *cea sintactică* este *tipul de sens avut în vedere*. În etapa analizei semice se cercetează *sensul descriptiv (denotativ)*, în celelalte etape (mai ales în cea stilistică) urmărindu-se *sensul expresiv, social* (sau *pragmatic*).

În ce privește ultimele tipuri de sensuri, se poate vedea și Lyons [15], analiza fiind însă făcută în altă manieră. Tipul de sens avut în vedere condiționează nu numai metodologia folosită, ci chiar știința în care se încadrează analiza respectivă (v. în lucrările citate anterior delimitarea *semanticii de pragmatică*, interdependente în cadrul sociolingvisticii și semioticii).

O distincție importantă sub aspect științific este cea dintre *sensul obișnuit, cotidian* și *sensul interpretat tehnic* în diverse tipuri de semantică [16]. Din alt punct de vedere, sensul *descriptiv (denotativ)* este opus *sensurilor conotative* sau *secundare* (de diferite tipuri).

Obiectul semanticii lexicale paradigmatice îl formează, în general, *sensurile denotative* ale cuvintelor. Această opțiune are mai multe justificări. Una dintre ele, care revine la mai mulți autori [17] este că sensul nu cade direct sub observația noastră, ci numai în măsura în care atribuim conștient un anumit semnificant unei clase de obiecte. De aici rezultă că sensul descriptiv se definește în raport cu realitatea externă pe care o redă, de unde importanța, dar și precauția [18] față de extralingvistic în semantică.

Problema a suscitat multe discuții în studiile de specialitate, iar opiniile sînt împărțite. În această privință sîntem de părere că în oricare structură lexicală se reflectă, mai mult sau mai puțin evident, realitatea extralingvistică la care limba se referă în mod obligatoriu [19]. De aceea, *trăsăturile semantice* (unități fundamentale ale semanticii lexicale) nu trebuie interpretate drept caracteristici fizice ale universului extralingvistic, ci ca *reflectarea în plan lingvistic* a acelor note ale realității concrete pe care limba

[15] Vezi și Lyons 1978, p. 47—48; „*Quaderni di Semantica*", 1980, nr. 1, p. 97—135.
[16] Vezi Lyons 1978, p. 11—12, 84, 143
[17] De exemplu Vasiliu 1980-a, p. 631, Trujillo 1981, p. 155—156 ș.a.
[18] Vezi Coteanu 1977, p. 18—19.
[19] Vezi Coteanu 1960, p. 46.

le reţine, le lexicalizează şi pe baza cărora o limbă *x* îşi stabileşte propriul său sistem de opoziţii, diferit de al limbii *y*.

Se susţine astfel că *structura lexicală* (a oricărei limbi) are o *serie de particularităţi* determinate de faptul că *vocabularul mediază relaţiile* dintre realitatea nelingvistică şi celelalte sisteme ale limbii [20] (fonologie, morfologie etc.). Aşa se explică de ce *fiecare limbă are specificul ei semantic* [21], una dintre dovezile de manifestare fiind *diferenţele de modelare* pe care ne propunem să le urmărim în lucrarea de faţă.

Raportul dintre tipul de sens analizat şi importanţa contextului mai impune o precizare. Se afirmă că *semantica lexicală* ar avea în vedere *numai sensurile denotative* (care, în principiu nu ar fi condiţionate contextual). Deşi afirmaţia este adevărată în parte, nu se poate susţine în întregime, în analizele practice intervenind o serie de factori variabili.

Din cele expuse pînă aici rezultă — şi acest lucru trebuie subliniat — că importanţa contextului, implicit sau explicit, este admisă în *semantica lexicală* indiferent de sensul analizat care poate fi *denotativ* (de bază) sau *conotativ* (secundar).

Unii lingvişti [22] precizează că, pentru păstrarea echilibrului semantic în cadrul unui cuvînt polisemantic, *unul singur dintre sensuri este denotativ pur*.

Discuţiile privind raportul dintre diferitele etape (sau metode) de *analiză semantică* au urmărit să precizeze poziţia metodologică adoptată, diferenţiind-o de cea a altor autori.

În ce priveşte raportul dintre *analiza paradigmatică* şi *cea sintagmatică*, problema a mai fost discutată, precizîndu-se diferenţele în funcţie de autori [23]. Spre deosebire de distribuţionalişti, care subordonează analiza paradigmatică celei sintagmatice [24], poziţia noastră este opusă pentru că are alte premise şi alte obiective. Printre alte motive, subliniem principiul deja enunţat că *sensul cuvintelor* trebuie cunoscut în prealabil nu numai pentru a ne putea înţelege, ci chiar pentru a putea realiza *efectele de sens*.

[20] Vezi Coteanu 1960, p. 46—47, Mounin 1972, p. 230—231.
[21] Vezi Coteanu 1975, p. 118, Lyons 1978, p. 210.
[22] De exemplu Coteanu 1975, p. 61.
[23] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 142—144, Pottier 1983, 109—139.
[24] Ducrot-Todorov 1972, p. 142.

Ca orientare teoretică, deși am ajuns la ea cu totul independent, prin elaborarea diferitelor lucrări practice, ne apropiem de *lingvistica funcțională* (de tip Martinet sau Jakobson [25]), considerînd că atît *analiza paradigmatică*, cît și cea *sintagmatică* au, fiecare în parte, *importanță pentru alegerea unei unități lexicale.*

Cele spuse pînă aici sub aspectul tipului de semantică adoptat reprezintă numai cadrul general al discuțiilor. Expunerea mai detaliată a principiilor de analiză și, mai ales, definirea riguroasă a unităților cu care se operează, aspecte importante atît din punct de vedere teoretic, cît și practic, o vom face în cele ce urmează.

1.2. UNITĂȚILE ȘI ETAPELE ANALIZEI

Observațiile asupra *tipurilor de modele semantice* vor avea la bază constatările rezultate din cercetarea celor patru nivele semantice alese (**polisemia, sinonimia, antonimia și cîmpurile sau (sub)ansamblurile lexico-semantice**) în cele trei etape de analiză (admise ca interdependente) : **componențială (1.2.1), contextuală (1.2.2), stilistică (1.2.3).**

1.2.1. ANALIZA COMPONENȚIALĂ (SAU SEMICĂ)

Întrucît **analiza componențială** (sau **semică**) reprezintă prima și principala etapă, ne vom opri asupra conceptelor ei fundamentale.

Unitățile cu care operează semantica lexicală paradigmatică sînt : *semul, sememul, lexemul* și *cuvîntul*, iar relațiile dintre aceste unități sînt investigate în cadrul unor *clase*, numite, în general, *paradigme lexico-semantice.*

S e m u l (trăsătura semantică pertinentă sau distinctivă) este componentul sensului lexical al unui cuvînt. În principiu, i se atribuie un caracter *minimal*, deși s-a discutat mult în jurul acestei probleme [26]. Dintre aspectele care fac ca interpre-

[25] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 144—145.

[26] Vezi „*Quaderni di Semantica*", 1980, nr. 1, p. 5 ș.u., Trujillo 1981, p. 155 ș.u.

tarea caracterului minimal al semelor să se facă cu oarecare concesii menționăm dificultatea reprezentării lor în metalimbaj, unde se operează tot cu cuvinte sau chiar cu combinații de cuvinte. Întrucît această dificultate nu poate fi depășită, este absolut necesar să operăm fie cu concepte generale unanim înțelese, fie cu concepte al căror sens să fie univoc. În același timp, semelor li se atribuie un caracter *distinctiv* asigurat de diferențele de sens dintre cuvinte, pe care sînt capabile să le stabilească. Caracterul *distinctiv* este mai important decît cel minimal, întrucît trăsăturile de sens prezintă interes pentru analiză numai în măsura în care servesc la diferențierea sensurilor. Analiza semantică trebuie subordonată unor scopuri practice și nu are valoare în sine. Caracterul distinctiv trebuie înțeles, deci, în *sens funcțional ca diferență semantică.*

Sememul este *reuniunea de seme* care acoperă sensul lexical al unui cuvînt (un cuvînt polisemantic reprezentîndu-se prin mai multe *seme*). Reuniunea unui *semem* cu un complex sonor dat, într-o anumită limbă, se numește *lexem* (deși nu întotdeauna este folosit atît de precis). *Lexemul,* ca termen tehnic în analiza semantică are, din principiu, un caracter *monosemantic* (corespunde unui singur semem) și este rezultatul dezambiguizării semantice.

Cuvîntul, ca unitate reală a limbii, poate fi atît mono-, cît și polisemantic. Trebuie evitată, deci, confuzia terminologică între *lexem* și *cuvînt.* Tocmai de aceea, se preconizează *dezambiguizarea semantică,* adică tratare ca *omonime artificiale*[27] a fiecăruia dintre sensurile cuvîntului polisemantic, operație efectuată de noi la toate nivelele.

Semul și *sememul* constituie metalimbajul semantic (în interdependență cu metalimbajul lexicografic), în timp ce *cuvîntul* aparține unei limbi naturale date. *Lexemul* are o poziție intermediară, aparținînd atît *limbii* (ca unitate de analizat), cît și *metalimbii* (ca unitate dobîndită în urma dezambiguizării cuvîntului polisemantic).

Dat fiind că *semele* reprezintă unitățile minimale de bază ale analizei semantice lexicale, ni se par interesante unele observații asupra tipologiei lor (așa cum rezultă din numeroasele analize concrete efectuate).

Înainte de aceasta, mai trebuie reținute cîteva probleme de principiu. Una dintre acestea este *lipsa unui inventar limitat*

[27] Vezi Coteanu 1975, p. 92.

și precis definit de seme, ceea ce creează posibilitatea intervenției unei doze oarecare de arbitrar. Dificultatea este greu de depășit în momentul de față din cauza numărului relativ mic de analize concrete efectuate pînă acum din ansamblul vocabularului românesc. Tot ca principiu, trebuie stabilit statutul *semelor recurente,* adică situația în care aparent același sem este distinctiv în clase lexicale diferite. Se pune astfel întrebarea dacă *semele* recurente pot avea caracterul bine definit al categoriilor gramaticale. Oricum, în condițiile *lipsei unui inventar de seme,* se impune *precizarea sensului* cu care *sînt utilizate acestea în* f i e c a r e *analiză concretă.*

Unii lingviști au încercat să evite această dificultate utilizînd numai cuvinte monosemantice, cu sens foarte precis, de exemplu /a n i m a t/, /u m a n/ etc. Acestea fiind însă prea generale, s-au dovedit a fi insuficiente pentru definiții riguroase. Alții au încercat să rezolve problema prin apelul la simboluri, ceea ce este doar o falsă soluție (simbolurile reprezintă seme, care, de asemenea, trebuie definite).

După mai mulți lingviști[28] operația de delimitare a semelor în analiza componențială poate avea ca punct de plecare *interpretarea definiției lexicografice.*

Acest punct de vedere este formulat și de cei[29] care consideră că definiția minimală a sensului unei forme este formula componenților semantici care sînt suficienți pentru a-l distinge, din punct de vedere paradigmatic, de sensurile tuturor celorlalte forme ale limbii. Dar modalitatea de a opera o selecție printre semele semnificaților ridică diverse probleme. Brekle[30] este de părere că pe plan teoretico-științific un asemenea procedeu lexicologic presupune ca unitatea folosită în definiție (parafrază) să aparțină limbajului descriptiv sau metalimbajului.

Considerînd că definițiile intrărilor de dicționar cuprind elemente ce pot fi reduse la un limbaj al descrierii și că parafrazele sinonimice dau informații asupra naturii gramaticale și semantice a cuvîntului definit, prima operație care se impune

[28] De exemplu Coteanu 1977, p. 20, Bidu-Vrănceanu 1981-a, p. 291 și 1981-d, p. 71 ș.u. Forăscu 1981-a, p. 275 ș.u.
[29] Vezi Cantineau 1952, p. 15, Bendix 1970, p. 102.
[30] Brekle 1975, p. 95.

este aceea de a face o selecție a acestor elemente cu scopul de a reține numai pe acelea strict definitorii. Rezultă că, deși definiția lexicografică poate fi considerată o formulă aproximativă a componentelor de sens, metalimbajul lexicografic și cel semantic nu coincid, primul fiind numai un punct de plecare, insuficient abstractizat, al celui de-al doilea [31].

Analiza componențială a materialului cercetat pentru lucrarea de față se bazează pe abstractizarea datelor oferite de definiția lexicografică, ceea ce presupune, implicit, renunțarea la anumite informații, redundante și deci inutile într-o descriere semantică. Prin urmare, din definiție se preiau ca atare numai anumite elemente. Astfel, se pot reține așa-numitele *seme lexicale* (sau *seme de categorizare gramaticală*) [32] de tipul *care, privitor la, asemănător cu, acțiunea de* în exemple ca AGIL „*care* se mișcă ușor și repede", AFECTIV „*privitor la* afect sau sentimente" ș.a. Cea de a doua parte a definiției conține elemente eterogene care informează asupra punctului de vedere din care se face aprecierea, prezența sau absența unei însușiri sau caracteristici, gradul de manifestare a acesteia etc. Și aceste elemente pot fi într-o oarecare măsură sistematizate și reduse la trăsături de conținut care descriu propriu-zis sensul termenului. Acestea sînt așa-numitele *seme semantice* (*de substanță*).

Delimitarea semelor se face în două etape. *Mai întîi* se identifică trăsăturile care revin frecvent în definiții și sînt comune unui număr oarecare de termeni, constituind baza grupării acestora în aceleași clase (de exemplu, trăsătura /t e m p e r a t u r ă/ permite gruparea termenilor, CALD, FIERBINTE, ÎNFIERBÎNTAT, ÎNCINS, CLOCOTIT, DOGORITOR etc.). *Într-o a doua etapă*, pe baza *analizei comparative* [33] a unităților dintr-o clasă se pot desprinde noi trăsături care diferențiază termenii între ei. Uneori aceste trăsături pot fi luate ca atare din definiția lexicografică, alteori sînt reformulate de cercetător.

Analiza semică a unor lexeme din limba română a relevat necesitatea de a admite existența așa-numitelor *cuvinte-axiomă*. Acestea sînt elemente *indecompozabile semic* (adică nedefinibile din punct de vedere componențial), care aparțin, de aceea, atît metalimbajului, cît și limbii naturale.

[31] Vezi și Bidu-Vrănceanu 1981-b, p. 71 ș.u.

[32] Vezi Alinei 1974, p. 196—197, Forăscu, 1981-a, p. 279.

[33] Vezi și Ducrot-Todorov 1972, p. 339—340, care arată că delimitarea semelor se bazează, în primul rînd, *pe comparația cuvintelor* (p. 339), ceea ce presupune să ne referim la cuvinte din aceleași *regiuni lexicale* (s.n.) (p. 340).

Din analizele practice a rezultat că îndeplinesc acest statut numeralele de la 1 la 10, numele de culori primare și numele care desemnează /s p e c i a/ (de animale domestice). Din punct de vedere teoretic, problema a mai fost discutată [34].

Celelalte elemente, preluate din definiția lexicografică sau propuse de cercetător prin abstractizarea datelor și utilizate ca seme trebuie precizate sub aspectul caracterului precis, univoc și chiar monosemic.

Reținem deci că, în raport cu definiția de dicționar se pot distinge, pe de o parte, *seme lexicale* și, pe de altă parte, *seme de substanță*, dintre cele din urmă, *cel puțin unul este comun* tuturor membrilor unei clase semantice, iar *celelalte* (rezultate în urma analizei comparative) servesc la stabilirea *diferențelor* (sau opozițiilor).

Se satisface astfel un principiu fundamental în lingvistica modernă de la Saussure încoace și anume principiul opozitiv [35] sau al *diferențelor* cum preferăm să-l numim noi (v. mai departe condițiile îndeplinite de o paradigmă lexico-semantică). Din acest punct de vedere apare importanța *semelor variabile* în analiza semantică practicată. Dar, așa cum se observă pe bună dreptate [36], o unitate ar apărea negativă dacă am avea în vedere numai diferențele, deficiență pe care propunem să o corectăm prin importanța acordată *semelor comune*, și, implicit, grupării elementelor în *clase*.

Cum rezultă din cele spuse înainte, procedeul de bază în *analiza componențială* este *comutarea* și *substituția*, utilizat în operația de *reducere a variantelor la invariante* (deși aplicarea lui întîmpină unele dificultăți din cauza lipsei de izomorfism dintre planul expresiei și cel al conținutului). Se înlocuiesc semele, stabilindu-se *identitățile* (*variantele* în relație de substituție) și *diferențele* (*invariantele* în relație de comutare). Similar cu practicarea comutării în planul expresiei, urmată sau nu de modificări de conținut, în analiza semantică se substituie un element de sens (*sem*) cu un altul, urmărindu-se efectele în planul expresiei. De exemplu, formula semică a adjectivului CALD este: /c a r a t e r i s t i c ă/, /p r i v i t o a r e l a t e m-

[34] De exemplu Nicolescu 1968, Marcus 1970-b, p. 88 ș.u.
[35] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 34.
[36] Ducrot-Todorov 1972, p. 34.

peratură/, /apreciere în plus/, /grad nedeterminat/. Dacă substituim semul /grad nedeterminat/ cu /grad foarte mare/, obținem o modificare în planul expresiei, reprezentată de adjectivul FIERBINTE. De asemenea, dacă substituim semul /apreciere în plus/ cu /apreciere în minus/ obținem termenul RECE, iar prin înlocuirea trăsăturii /temperatură/ cu /extensiune verticală/, modificarea obținută în planul expresiei este reprezentată de adjectivul ÎNALT. Schimbările de sens pot fi verificate prin includerea termenilor în contexte caracteristice (de pildă *supă CALDĂ, dar nu FIERBINTE*).

De fapt, *reducerea variantelor la invariante,* privită *ca rezultat* al analizei componențiale, apare diferit de la un nivel semantic la altul. În cazul sinonimelor sau antonimelor ea reprezintă mai mult o verificare a statutului semantic al lexemelor selectate într-o clasă ; în schimb în cazul cîmpurilor lexico-semantice, reducerea variantelor la invariante se poate face mai mult sau mai puțin strict, din motive cantitative și calitative.

Teoretic mai trebuie subliniată diferența dintre semantică și fonologie : *în semantică, proba comutării nu e utilizată pentru a identifica unitățile, căci acestea sînt date de dicționare* (ceea ce reprezintă încă un motiv pentru care considerăm că nu aplicăm structuralismul în sens restrîns, rigid). Scopul analizei semantice este *stabilirea identităților și, în special, a opozițiilor de conținut* (a diferențelor semantice) între unitățile lexicale. În funcție de modul de organizare a acestor opoziții, de complexitatea lor, se pot delimita diferite tipuri de structuri, ceea ce interesează, de fapt, în lucrarea de față.

Pentru a determina opozițiile dintre unitățile lexicale, analiza semantică se face pornind de la gruparea acestora în *clase,* numite adeseori și *paradigme lexico-semantice* (de unde și numele de *semantică paradigmatică*). Gruparea elementelor în clase prezintă o importanță deosebită pentru analiza componențială (semică), deoarece aceasta este singura posibilitate de a opera cu clase relativ închise, deziderat metodologic care nu poate fi neglijat (chiar dacă, și acesta, în cazul lexicului, e admis cu concesii).

Ca premisă a analizei semice, deci într-o interpretare gegenerală, termenii *clasă* și *paradigmă lexico-semantică* pot fi considerați sinonimi, ceea ce nu satisface însă obiectivul pe care ni-l propunem în lucrarea de față. Tocmai de ceea vom încerca *să precizăm conceptul de paradigmă lexico-semantică cu ajutorul tipologiei semelor.*

Admițînd că *paradigma* este cu adevărat o categorie lingvistică fundamentală în analiza întreprinsă, apreciem, implicit, că elementele pe care le reunește nu reprezintă o simplă colecție (sau chiar numai o mulțime în sens matematic), ci că *aceste elemente au o organizare internă determinată de relațiile lor particulare* [37].

În ce ne privește, vom încerca să punem în evidență această *organizare internă,* pe care o numim *modelare semantică,* cu ajutorul unor criterii relativ riguroase rezultate din exigențele impuse de diferitele analize practice întreprinse.

Ca premisă a analizei semantice, materialul lexical al fiecărui nivel semantic investigat în lucrarea de față este repartizat în **paradigme** sau **clase** care satisfac o serie de *condiții generale* aplicate *unitar.*

(1) Termenii au fost reuniți pe baza unor proprietăți semantice comune, materializate la nivel componențial prin *semul* reprezentînd *o anumită parte de vorbire* și prin o serie de *alte seme* (*lexicale* și *semantice*) *comune.* **Principiul proprietăților comune** este deci baza preliminară a alcătuirii claselor (paradigmelor) cu care se operează la fiecare nivel investigat.

Semele comune sînt alese, cunoscute încă de la începutul analizei (ca principiu de constituire a inventarului lexical de analizat).

(2) Între termenii reuniți astfel se caută *diferențele semantice* manifestate prin *semele variabile* sau *distinctive* (care se prezintă diferit de la un **nivel semantic** la altul. Se delimitează în acest fel **principiul diferențierii semantice.**

Semele variabile rezultă numai pe parcursul analizei, pe măsură ce aceasta avansează, prin stabilirea, din aproape în aproape, a relațiilor dintre unități. Se realizează astfel reducerea variantelor la invariante în cadrul fiecărei paradigme, rezultatele obținute reprezentînd tocmai *modele semantice.*

(3) *Toți termenii reuniți într-o clasă* pe baza principiilor anterioare satisfac implicit încă o condiție și anume aceea de a se afla într-o *relație paradigmatică* („sau... sau"), *excluzîndu-se din același context.* De aceea, *toate* nivelele semantice analizate în lucrarea de față, reprezintă *structuri „in absentia"* supuse, tocmai din această cauză, **principiului selecției sau alegerii lexico-semantice.** Altfel spus, actualizarea în context a

[37] Pentru observații de principiu în acest sens, vezi și Ducrot-Todorov 1972, p. 147.

unuia dintre termenii dintr-o clasă delimitată în acest fel presupune o *alegere (o selecție)*, motivată în primul rînd semantic (dar nu numai astfel). Așadar, selecția ar trebui să fie conștientă (adică nu întîmplătoare sau nu intuitivă) pentru fiecare vorbitor, motiv pentru care considerăm acest aspect foarte important.

Pe baza celor trei criterii delimitate anterior, aplicate unitar tuturor nivelelor semantice s-au constituit inventarele *de analizat*. Dacă avem în vedere rezultatele analizei, conceptul de *paradigmă lexico-semantică* trebuie să satisfacă și alte condiții care nu mai au un caracter de aplicabilitate general. De aceea, clasele semantice care satisfac primele trei condiții sînt *paradigme* numai *în sens larg*, iar cele care satisfac și ultimele criterii sînt *paradigme în sens restrîns*.

De aceea, vom folosi conceptul de *clasă semantică* (și *nu cel de paradigmă)* pentru *termenii aflați în orice fel de relație semantică paradigmatică*, adică pentru termeni care satisfac primele trei condiții. Asemenea clase se manifestă la nivelul *inventarului* de analizat. Termenul *paradigmă lexico-semantică* va fi rezervat numai *claselor* care, în urma analizei, realizează *anumite modele semantice*, satisfăcînd condiții suplimentare.

Aceste condiții se referă tot la *semele comune* și la cele *variabile*, dar au în vedere faptul că statutul unui sem nu este universal valabil, ci este condiționat de diferitele relații semantice pe care le contractează unitățile analizate. Apar astfel diferențe sub aspectul *complexității, diversificării* (4) și *subordonării* (5) *claselor lexicale paradigmatice*, ceea ce constituie *criterii suplimentare* de interpretare a lor.

În funcție de nivelul de analiză avut în vedere, se pot distinge : (a) *seme comune* unui cîmp sau unei clase largi de termeni, de exemplu /a p r e c i e r e c r o m a t i c ă/, semn prin care se caracterizează toate numele de culori, (b) *sem comun unei paradigme dintr-un* cîmp dat, de exemplu /r o ș u/, semul comun tuturor numelor de culori care exprimă diferite realizări ale acestui tip cromatic (grupate împreună tocmai din această cauză) : ROȘU, ROȘIATIC, BORDO, VIȘINIU, ROZ ș.a., și (c) *seme comune* pentru o *clasă lexicală* (sau *paradigmă* în sens larg), indiferent de încadrarea acesteia în clase ierarhic superioare (sau cîmpuri), cum este cazul *semelor comune* claselor de sinonime sau antonime.

Clasificarea de mai sus permite observația că aprecierea unor seme drept *comune* nu se poate face în mod absolut, ci numai cu referire la un anumit nivel de analiză și în funcție de relațiile specifice contractate. De exemplu, adjectivul GALBEN

se reunește cu GĂLBUI într-o paradigmă prin semul comun /g a l b e n/, dar termenii se opun în interiorul acesteia prin semul variabil /a p r o x i m a r e î n m i n u s/, distinctiv pentru GĂLBUI. Dacă avem însă în vedere relațiile lexemului GĂLBUI cu ROȘIATIC, membru al altei paradigme din același cîmp, opoziția se stabilește prin semul care desemnează tipul cromatic /g a l b e n/, respectiv /r o ș u/ (altfel, seme comune, nedistinctive pentru termenii care redau același tip cromatic, cum am văzut mai sus).

Admițînd că aprecierea unui *sem comun* sau *variabil* se face, de fiecare dată, în funcție de analiza concretă, se constată că *diversificarea* și, implicit, *complexitatea* claselor paradigmatice (determinată de tipurile de seme prezente) poate fi mai mare sau mai mică, ceea ce constituie al patrulea (*4*) criteriu de apreciere a claselor paradigmatice. Clasele caracterizate prin seme comune de tipul (*a*) și (*b*) se pot diversifica în paradigme în sens restrîns, ceea ce nu se întîmplă, în general, în cazul claselor care au seme comune de tipul (c).

Interpretarea complexității și diversificării unei clase paradigmatice implică un alt criteriu restrictiv în aprecierea paradigmei lexico-semantice și anume *caracterul ei indivizibil* (*5*). Mai exact, o *paradigmă în sens restrîns, rigid, nu trebuie să se dividă în nici o altă paradigmă*. Sub acest aspect, rezultatele modelării semantice vor prezenta diferențe pe care le considerăm deosebit de importante din punct de vedere teoretic și practic.

Așadar, *ca rezultat al analizei concrete* care determină *modele semantice diferite în ansamblul vocabularului românesc contemporan*, interesează numai criteriile (*4*) și (*5*) de apreciere a paradigmelor lexico-semantice.

Din altă perspectivă, *clasificarea semelor* se poate face ținînd seama de constatarea că, *într-un semem* (sau într-o formulă semică) ele nu sînt autonome, ci combinarea lor este condiționată de o serie de dependențe.

Aceasta constituie încă o caracteristică a semanticii, spre deosebire de fonologie, unde trăsăturile distinctive ale unui fonem nu se determină reciproc. Faptul că *sememul* nu e o simplă „colecție" de seme a mai fost remarcat și de alți lingviști, dar aprecierea s-a bazat pe alte criterii [39].

[38] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 341—342.

Aprecierea relațiilor dintre seme ne interesează mai ales în măsura în care putem obține în acest fel criterii suplimentare în diferențierea *modelelor semantice* ale vocabularului românesc.

Admițînd că formula semică nu reprezintă un ansamblu amorf, neordonat de elemente, rezultă că între acestea se stabilesc relații comparabile cu cele puse în evidență de sintaxa frazei și identificabile, eventual, prin aceeași metodă. Astfel, de exemplu, în interiorul ansamblului de seme: /caracteristică/, /privitoare la inteligență/, /apreciere în plus/, /grad nedeterminat/ care caracterizează adjectivul românesc DEȘTEPT, trăsătura /apreciere în plus/ se raportează la trăsătura /inteligență/, iar /grad nedederminat/ se referă la fascicolul de trăsături /inteligență/ și /apreciere în plus/.

Se ajunge astfel la o distincție între seme pe baza relațiilor „sintactice" din interiorul formulei semice. Din acest punct de vedere, se deosebesc, pe de o parte *semele centrale (independente)* și, pe de altă parte, *semele modificatoare (dependente)*.

Dacă se definește *sintaxa* ca un ansamblu de reguli care guvernează combinarea entităților de expresie sau de conținut, se poate afirma că sintaxa este aceea care pune în evidență *relațiile* între trăsăturile semantice, caracterul ordonat, ierarhizat al formulei semice [39]. Din altă perspectivă, apare importanța ordinii (poziției) pe care o au semele în formula semică la **polisemie**.

Semele *modificatoare (dependente)* se definesc prin aceea că prezența lor este *condiționată* de prezența semelor-centru și prin faptul că ele pot fi înlocuite cu zero (omise). Dimpotrivă, dacă o trăsătură reacționează negativ la testul omisiunii, neputînd fi substituită decît printr-o alta de același tip, ea are calitatea de *centru* (independentă). Ceea ce caracterizează semele centrale este că prezența lor *nu este condiționată* de existența unor anumite alte trăsături semantice, ci ele *sînt selectate* de către semele dependente.

Semantica își dovedește și aici specificul în raport cu sintaxa frazei: dacă în acest ultim domeniu omisiunea elementelor dependente se poate face fără riscul de a dezorganiza comunicarea, în semantică, o dată omise *semele modificatoare, semele centrale* rămase nu se dovedesc suficiente pentru a acoperi ele singure sensul cuvîntului. Rezultă că formula componențială re-

[39] Vezi Forăscu 1980.

prezintă *fascicolul minim de trăsături semantice* necesare pentru descrierea unui sens.

Urmărind diversele tipuri de relații sintactice care se stabilesc între seme în interiorul formulei componențiale, se pot delimita structuri mai mult sau mai puțin complexe, ceea ce prezintă interes pentru semantica teoretică.

Constatările de mai sus se bazează pe statutul sintactic al trăsăturilor semantice la *nivelul formulei semice considerată izolat,* făcînd abstracție de relațiile paradigmatice care se stabilesc între unitățile lexicale examinate. Confruntarea acestor rezultate cu tipurile de seme distinse în raport cu rolul lor paradigmatic prezintă un dublu interes. Din punct de vedere teoretic se poate urmări dacă statutul paradigmatic al semelor coincide (și în ce măsură) cu statutul lor sintactic și se pot desprinde unele concluzii din acest punct de vedere. Din cele observate de noi, tipurile de trăsături semantice delimitate de analiza paradigmatică și cele care rezultă din interpretarea sintactică a formulei componențiale nu se suprapun perfect. Diferențele semnalate sînt strîns legate de nivelul de analiză și de tipul de paradigmă avut în vedere (clasele sinonimice și antonimice se dovedesc deosebite de clasele paradigmatice din cadrul cîmpurilor lexicale). Schimbarea permanentă a statutului trăsăturilor în funcție de nivelul analizei pune, o dată mai mult, în evidență circularitatea constatată în analiza semantică structurală, dovedind, și pe această cale, caracterul extrem de complex al acesteia.

Sub aspect practic, confruntarea permanentă a statutului semelor — din cele două puncte de vedere — reprezintă garanția unei analize complete și corecte, evitînd riscul deplasării de planuri sau al omiterii unor fapte, riscuri pe care un domeniu atît de alunecos ca semantica le implică.

Analiza componențială a materialului investigat pentru lucrarea de față a mai pus în evidență și alte tipuri de trăsături, mai puțin interesante sub aspect teoretic, dar care pot constitui un criteriu important, în aprecierea diferitelor tipuri de structuri. Este vorba despre așa-numitele *seme reziduale* sau *surplusul semic* [40] care desemnează elementele din formula semică neantrenate în opoziții, din diferite motive. Apreciind ca utilă din punct de vedere practic delimitarea acestui tip de seme, în

[40] Vezi discuția problemei la Sîrbu, 1977, p. 192 ș.u.

urma materialului concret analizat, propunem distincția dintre *semele reziduale* și *surplusul semantic* (nu *semic*).

Semele reziduale (surplusul semic) sînt reprezentate de acele *seme* care *rămîn în afara opozițiilor la un anumit nivel al analizei,* interpretare care coincide cu cea propusă de Sîrbu (de exemplu, în cazul unor termeni ca VESELIE caracterizat prin semul rezidual /e x t e r i o r i z a r e/ sau DURERE pentru care /s u f e r i n ț ă m o r a l ă/ este sem rezidual, ambele trăsături nu interesează și nici nu afectează relația antonimică contractată de termenii respectivi, dar o fac să apară ca o *cvasiantonimie).*

Vom numi **surplus semantic** acele elemente din definiția lexicografică, utilizate de acesta pentru descrierea referentului, dar care nu sînt reținute de analiza semantică deoarece sînt inoperante relațional sau nu au valoare distinctivă. De exemplu, informații privind forma, mărimea, culoarea animalelor sălbatice, deși foarte importante pentru identificarea exactă a referentului nu servesc în plan lingvistic (la nivelul vorbitorilor obișnuiți) ca elemente distinctive pentru termenii respectivi. Aceasta se întîmplă, fie din cauza dificultății de a stabili o relație obiectivă pentru a fi distinctivă („mărimea" păsărilor sălbatice, de pildă, este apreciată mereu după alte criterii, ceea ce face ca lingvistic să nu poată fi sistematizată ; la același rezultat se ajunge și în cazul „culorii" păsărilor sau animalelor, deși acestea, dimpotrivă se repetă, prea des pentru a fi, de asemenea, corelate).

Cu toate că diferențiem situațiile concrete la care se referă *semele reziduale* și *surplusul semantic* mai ales din perspectiva problemelor ridicate de analizele practice, consecințele asupra **modelării semantice** sînt aceleași. Mai precis, în toate analizele concrete în care se constată prezența acestor elemente, *reducerea variantelor la invariante nu mai are un caracter riguros,* **modelele semantice** *sînt mai puțin perfecte ca rezultate ale descrierii.* Aceasta cu atît mai mult, cu cît este important de subliniat că analiza semică nu reprezintă un scop în sine și, de asemenea, nici relevarea cu rigurozitate *a diferențelor semantice* (inclusiv semele reziduale sau surplusul semic). *Modelele semantice diferite* la care se ajunge în acest fel prezintă atît interes teoretic, cît și practic.

Discuțiile privind tipul de semantică adoptat și precizările relative la analiza semică nu au fost făcute din perspectivă pur

teoretică. Mai exact, ne-am oprit numai asupra acelor aspecte a căror elucidare era necesară pentru o *descriere practică unitară, consecventă a vocabularului românesc* (așa cum ne propunem să facem în PARTEA a II-a), pentru ca rezultatele obținute să fie utile din diferite puncte de vedere.

1.2.2. ANALIZA CONTEXTUALĂ

Așa cum a rezultat din delimitarea raportului dintre *semantica lexicală* și *cea sintactică* sau din expunerea modului în care este înțeleasă și aplicată analiza semică (sau componențială) *studiul contextelor* este prezent implicit sau explicit în lucrarea de față. Apare astfel ideea că **analiza contextuală** are un statut complex și aparte în descrierile lexicale efectuate.

Precizăm că preferăm termenul analiză **contextuală**, eventual **sintagmatică** și îl vom evita conștient pe cel de **distribuție**, a cărui aplicare presupune o tehnică rigidă, neutilizată de noi.

În ce privește statutul neclar al analizei contextuale în semantică avem în vedere observațiile făcute de Vasiliu [41]. Neclaritatea acestui statut este, de fapt, urmarea posibilității *de a aplica analiza contextuală* în *semantică* din perspective diferite și cu scopuri diferite pentru a satisface complexitatea descrierii. Este ceea ce ne propunem să demonstrăm în cele ce urmează.

Înainte de a arăta *în ce măsură* și *în ce condiții* analiza contextuală este aplicată *explicit* sau *implicit*, vom face cîteva observații privind eficiența ei nu atît ca metodă generală, ci din perspectiva studiului lexical.

Analiza contextuală presupune fie inventarierea tuturor contextelor în care apare o unitate lexicală, fie raportarea acestei unități la diferite vecinătăți (sau contexte). Prima modalitate nu poate fi aplicată în semantică, iar a doua nu poate fi exhaustivă. De aceea, analiza contextuală a lexicului se face în condiții determinate și cu scopuri diferite.

La modul general, prin studiul contextelor *se poate verifica identitatea sau nonidentitatea de sens a două unități* (sau proba funcțională). Se obține astfel o precizare a analizei semice (sta-

[41] Vasiliu 1977, p. 536 ; vezi și discuția privind transferul metodologic din fonologie la 1.2.1.

bilind identitățile și diferențele semantice într-un context dat), ceea ce înseamnă relevarea caracterului funcțional al opozițiilor stabilite.

Din altă perspectivă, prin analiza contextuală a unor unități lexicale date *se determină compatibilitățile și incompatibilitățile lor combinatorii* (urmărite semantic, nu sintactic). Deși se admite, cum am mai spus, că analiza contextuală a unităților lexicale nu poate avea, din principiu, un caracter exhaustiv (pentru că într-o limbă orice combinație poate deveni, la un moment dat, semnificativă), trebuie avut în vedere totuși un număr suficient de mare de contexte. Acestea se reprezintă sub forma unor *clase contextuale mai mult sau mai puțin generale*. Acolo unde va fi necesar, se va preciza cînd un termen manifestă compatibilitate față de contextele dintr-o anumită clasă, dar nu acceptă combinații cu anumiți membri ai clasei respective. Se ajunge astfel la relevarea *restricțiilor contextuale* foarte importante nu atît pentru descrierea la nivelul *limbii*, ci pentru consecințele ei în utilizarea termenilor respectivi la nivelul *vorbirii*.

Analiza semantică bazată pe trăsături contextuale a fost propusă de mai mulți lingviști (cu unele diferențe terminologice sau chiar metodologice) [42]. Pentru aspectele urmărite de noi, importanța trăsăturilor contextuale rezultă din analiza întreprinsă de Coseriu, sau de Lyons [43]. Tot în legătură cu această problemă, se pot vedea și precizările teoretice și demonstrația făcută de Coteanu [44].

O poziție teoretică deosebit de interesantă pentru studiul întreprins de noi este cea a G. Pană-Dindelegan [45].

Reținem de aici cîteva principii : (1) analiza contextuală poate fi aplicată din diferite perspective, avînd „posibilitatea de a concepe și de a specifica contextul în diferite feluri“ în funcție de aspectul concret urmărit de cercetător și, mai ales, de partea de vorbire analizată (de altfel se semnalează mai multe posibilități de analiză contextuală numai la verb [46] ; (2) analiza contextuală poate fi concepută circular, ca suită a etapelor de cercetare, pentru că, uneori, „se dovedește insuficientă“ și este necesar *să*

42 De exemplu Pottier 1964, II, p. 121—125, Greimas 1966, p. 53, Mounin 1972, p. 25.

43 Vezi Coseriu 1969-b, p. 71—72, Lyons 1970, p. 317 și 1978, p. 211—215.

44 Coteanu 1975, p. 65—71. În ce privește problemele generale ridicate de practicarea acestei metode, vezi și Guțu-Romalo 1967, p. 54—55.

45 Pană-Dindelegan 1976, p. 125.

46 Pană-Dindelegan 1976, p. 119—123.

fie completată cu o analiză semantică[47] (s.n.) ; (3) în fine, analiza contextuală este considerată utilizabilă „numai pentru o limbă cunoscută, rolul ei fiind *explicativ, nu și descriptiv*"[48] (s.n.). Fiecare dintre cele trei principii reținute de noi vor fi explicitate, în cele ce urmează, din punctul de vedere al descrierii concrete efectuate.

Dacă admitem că *analiza contextuală* (în orice domeniu lingvistic, și cu atît mai mult în cazul vocabularului) are un statut complex, atît din punctul de vedere al modalităților de aplicare, cît și sub aspectul obiectivelor urmărite (v. Pană-Dindelegan principiul (1), specificat mai sus), apare justificat *rolul secund* (dar *nu secundar*) pe care i-l atribuim în descrierea vocabularului românesc făcută în lucrarea de față. Tocmai de aceea, analiza contextuală (ca și cea stilistică, de altfel) *ne interesează numai din punctul de vedere al consecințelor semantice pe care le are*. Iar acest interes, așa cum am mai spus, poate fi implicit sau explicit.

Se poate considera că *aplicarea analizei contextuale* în lexic este *implicită* pentru că ea nu este utilizată cu scopul de a obține un inventar de invariante semantice și pentru a le clasa în paradigme (așa cum se procedează în fonologie și în morfologie — v. și principiul (3) delimitat de Pană-Dindelegan). Afirmația este valabilă numai din perspectiva cercetătorului care studiază un anumit aspect semantic. Astfel, trebuie să admitem totuși că analiza unui număr de contexte în care figurează un lexem este o operație făcută în prealabil de lexicograf și înregistrată ca atare în *dicționarele* cu care lucrează semanticianul. Așa se ajunge la *cristalizarea unui sens dat*, care capătă, treptat, o oarecare independență în raport cu contextele sau la *indicarea* (ce-i drept, nu sistematică în dicționare) a unor combinații specifice ale lexemului analizat. Există, desigur, și fluctuații ale combinațiilor semantice, dar ele se produc între anumite limite care nu trebuie să antreneze o modificare esențială a sensului analizat (sau combinațiile respective trebuie memorate și utilizate ca atare). Faptul că dicționarele (pornind de la practica social-lingvistică) stabilesc și impun un anumit sens, care se generalizează și devine într-o măsură mai mare sau mai mică independent față de context, face posibilă practicarea manierei de analiză caracteristică *semanticii lexicale paradigmatice* (justificînd, în același timp, și *interdependența dintre analiza semică și cea contextuală)*.

[47] Pană-Dindelegan 1976, p. 126.
[48] Pană-Dindelegan 1976, p. 131—132.

Analiza contextuală este aplicată *explicit* în studiul lexical atunci cînd se urmăresc compatibilitățile și incompatibilitățile unităților analizate față de clase de contexte și consecințele semantice rezultate. Și în acest caz, dicționarele constituie un auxiliar prețios, fie pentru că, uneori, precizează restricțiile de combinare, fie cînd facilitează sistematizarea contextelor de către cercetătorul interesat de studiul lexical. Analiza contextuală va fi utilizată de noi din două perspective : (*a*) una preliminară, dar aplicată consecvent și unitar tuturor nivelelor semantice analizate și anume dezambiguizarea (diferențierea) contextuală (nu numai semantică) a lexemelor, deosebit de importantă în cazul cuvintelor polisemantice și (*b*) alta ulterioară analizei semice, concepută *ca o rafinare a acesteia.*

Acest mod de a concepe *analiza contextuală* în raport cu *cea semică* justifică de ce ni s-au părut interesante toate cele trei principii delimitate mai sus din lucrarea citată a Gabrielei Pană-Dindelegan.

(*a*) În ce privește prima etapă, constînd în *dezambiguizarea sensurilor* cuvintelor polisemantice, *diferențierea semantică se face în* și *prin* context. De aceea, această etapă *nu a fost neglijată în nici una din analizele semantice efectuate de noi,* chiar dacă prezența ei nu se sesizează întotdeauna la fel de clar.

Diferențele sînt condiționate de diverși factori, cum ar fi *partea de vorbire* reprezentată de lexemul analizat, contextul fiind mai important în cazul adjectivelor și verbelor [49], decît în cazul substantivelor.

În cazul *adjectivelor,* a căror utilizare este condiționată gramatical de prezența unui alt termen, relațiile contextuale sînt fundamentale pentru actualizarea unui anumit sens și, implicit, pentru încadrarea cuvîntului într-o anumită clasă paradigmatică. De exemplu, ÎNALT se grupează în aceeași clasă cu SCUND, MIC, PITIC și alți termeni, pe baza trăsăturii /extensiune verticală/ rezultată din contexte ca *om ÎNALT, munte ÎNALT* etc. Contexte de tipul *sunet ÎNALT, voce ÎNALTĂ* dic-

[49] Vezi Pană-Dindelegan 1976, p. 119—126.

tează însă încadrarea adjectivului în discuție în aceeași clasă semantică cu ASCUȚIT, GRAV, JOS.

În cazul anumitor adjective, studiul contextelor este foarte important pentru a indica *specializarea contextuală,* cum ar fi, de pildă, BLOND (despre *păr, piele, față, persoană*), CARIAT (despre *dinte, măsea*), CĂPRUI (despre *ochi*), CASTANIU (despre *păr*) și alte exemple.

Deși exemplificările lexicale utilizate în lucrarea de față nu se referă, în general, la *verbe* (care au fost totuși analizate de noi în alte lucrări), vom menționa aici că, în acest caz, *dezambiguizarea semantică se realizează ținînd seama de condiții contextuale mult mai complexe.* Astfel, verbul A SUNA are în orice context semul /a emite sunete/, dar în exemple ca :

valea / *pădurile* / *codrul*	*SUNĂ*	*de zgomotul mulțimii* / *de cîntecul păsărilor*

subiectul condiționează semele /propagat/, /reproiectat/, cf. definiția lexicografică („despre *cuvinte, cîntece, glasuri*) a se face auzit, a răsuna" ; în schimb, determinanții realizează, în primul caz, semele /produs de oameni/, /confuz/, /neomogen/, /tare/ și, în al doilea caz, semele /produs non-uman/, /curat/, /omogen/[50].

Importanța diferită a contextului în dezambiguizarea semantică în special și în analiză în general poate fi determinată și de tipul de sens investigat (principal sau secundar) în cazul cuvintelor polisemantice. Problema va fi tratată detaliat la POLISEMIE.

(*b*) Utilitatea analizei contextuale ca etapă ulterioară analizei semice (v. în acest sens principiul (2) desprins din lucrarea Gabrielei Pană-Dindelegan) pentru *a rafina* (sau *detalia*) rezul-

[50] Pentru detalii, vezi Bidu-Vrănceanu 1981-a, p. 291 ș.u.

tatele acesteia nu apare cu obligativitate generală la diferite nivele semantice. În primul rînd (după cum se va vedea la PARTEA a II-a), *analiza contextuală are o pondere mai mare* în ce privește polisemia și sinonimia și limitată sau mai mică în cazul antonimiei și cîmpurilor lexico-semantice. În al doilea rînd, chiar acolo unde e foarte importantă (polisemie și sinonimie), analiza contextuală nu se face exact în aceleași condiții și, mai ales, nu vizează exact aceleași obiective, deși ele reprezintă, în mare, așa cum spuneam, o rafinare, o detaliere. Ceea ce interesează însă ca *rezultat al acestei rafinări a analizei* este nu numai o *descriere semantică riguroasă* prin semnalarea diferențelor de orice tip, care se manifestă *contextual*, ci chiar, în ce măsură, cel puțin în unele cazuri (de pildă cele reprezentate de restricțiile contextuale), s-ar putea stabili *reguli sau norme de* utilizare semantică.

Din acest punct de vedere, spre deosebire de Pană-Dindelegan [51], credem că aspectul *explicativ* se combină cu cel *descriptiv* și, în orice caz, interesează o *semantică normativă* (singura rezervă fiind dificultățile de a obține rezultate generale în această privință).

Mai trebuie menționat că există și alte aspecte de detaliu ale rafinării analizei contextuale deosebit de interesante (de exemplu studiul *distanței contextuale* dintre sinonime) [52] la care nu ne vom referi însă aici.

Rezultă că nu se pot stabili condiții și reguli generale nu atît în privința modalităților de aplicare a analizei contextuale (cf. distincția *preliminar/ulterior* discutată aici), cît sub aspectul consecințelor și implicațiilor acestei investigații în determinarea diferitelor modele de structurare, *cerințele și rezultatele fiind impuse de specificul nivelului lexical analizat.*

[51] Pană-Dindelegan 1976, p. 131—132.

[52] Vezi Forăscu 1977, p. 101 ș.u.

1.2.3. ANALIZA STILISTICA

Dacă analiza semică şi cea contextuală au apărut justificate ca etape ale investigaţiei (şi, implicit, din punct de vedere metodologic) din discutarea unor probleme generale privind semantica, lucrurile nu apar astfel în cazul analizei stilistice (sau, pentru ceea ce numim noi analiză stilistică). Precizările se impun pentru că, într-adevăr atît introducerea, cît şi modul de interpretare a acestei etape *de analiză* şi raporturile ei cu etapele *anterioare* reprezintă o soluţie proprie. Mai exact, trebuie subliniat că analizei stilistice nu îi corespunde o metodă specifică de cercetare, iar abordarea ei nu este rezultatul unei anumite poziţii privind raportul dintre *semantica lexicală* şi *cea sintactică.*

Dacă ar fi să ne referim la tipul de semantică pe care îl implică o asemenea cercetare, ar trebui să avem în vedere, eventual, raporturile cu pragmatica sau semiotica. Asemenea discuţii sînt de interes foarte actual, dar depăşesc cadrul analizei propuse în lucrarea de faţă.

Ca şi analiza contextuală, cea stilistică este subordonată celei semantice, care rămîne etapa prioritară, atît ca pondere (cantitativ), cît şi ca obiective ale descrierii (calitativ). În aceste condiţii, înţelegem prin analiză stilistică luarea în considerare a unor informaţii (altfel destul de eterogene) pe care dicţionarele le dau privind sensurile figurate ale cuvintelor şi/sau referitor la apartenenţa la o anumită variantă a limbii. Acestea ne interesează *numai în măsura în care pot fi transformate în coeficient semantic.* Aşadar, analiza stilistică *se bazează numai pe informaţiile lexicografice* (tocmai de aceea nu este un sens obişnuit cel pe care i-l atribuim), iar *reinterpretarea şi sistematizarea acestor informaţii* este făcută *numai din perspectiva consecinţelor lor semantice.* Fiind vorba de *o cercetare de detaliu,* se înţelege de la sine că această etapă dă rezultate interesante *numai ca rafinare a analizei semantice,* ceea ce înseamnă

că se poate aplica numai în analiza acelor clase care nu pun probleme cantitative. De aceea, deşi pentru unitatea lucrării, analiza stilistică va figura la toate nivelele semantice, ea este cu adevărat interesantă şi utilă numai la polisemie şi sinonimie (dar, şi aici, din perspective diferite).

Astfel, în cazul polisemiei, organizarea sensurilor în conţinutul unui cuvînt este urmarea marcării lui stilistice şi a unui anumit raport între sensurile denotative şi cele conotative [53], ceea ce constituie o modalitate de demonstrare a diferitelor *modele de structurare* ale acestui nivel semantic.

Distincţiile dintre sinonime rezultate în urma analizei stilistice sînt remarcabile. Pe de o parte, interesează identitatea sau non-identitatea lor *funcţională* sau în ce măsură două unităţi lexicale diferite (invariante) sînt capabile să funcţioneze ca variante în anumite condiţii. Din această cauză, repartizarea stilistico-funcţională a sinonimelor este deosebit de importantă [54] şi (ceea ce va fi urmărit în mod special în lucrarea de faţă) interesează în ce măsură poate avea consecinţe semantice.

Observaţiile făcute aici privind interpretarea analizei stilistice au urmărit să dea numai o informaţie generală privind poziţia diferită (ca posibilitate de aplicare şi ca rezultate) faţă de celelalte etape de analiză. Dat fiind că demonstrarea oricăror valenţe stilistice se face într-un context, apare dependenţa acestei etape de analiză faţă de cea contextuală. În aceste condiţii, contextul ajunge să capete o interpretare mai largă (incluzînd şi varianta funcţional-stilistică). Astfel spus, analiza semică stabileşte valorile semantice ale unităţilor lexicale la nivelul sistemului general (al *limbii*) de care dispune un vorbitor (delimitînd ceea ce s-ar putea numi reguli semantice prelocuţionare) iar analiza contextuală şi cea stilistică reprezintă primele posibilităţi de actualizare semantică (în *vorbire*, tot într-un sens mai larg, iar după aceea ar urma studiul *enunţu-*

[53] Vezi şi Coteanu 1975, p. 60.
[54] Coteanu 1975, p. 79—84.

rilor). Se poate deduce că, în maniera noastră de analiză semantică distincția *limbă-vorbire* nu mai e așa de importantă (pentru că vorbitorul respectă o serie de convenții semantice preexistînd actului vorbirii, pe care le actualizează în anumite contexte pentru a se face înțeles). Tocmai de aceea, metodologic vorbind, **etapele analizei componențiale, contextuale și stilistice** sînt înțelese ca *fațete ale aceluiași tot în studiul vocabularului românesc* la diferitele lui nivele (**polisemia, sinonimia, antonimia și cîmpurile**), ceea ce constituie o particularitate a modului în care propunem descrierea.

PARTEA A II-A

NIVELELE ANALIZEI SEMANTICE

POLISEMIA

2.1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Polisemia — capacitatea celor mai multe cuvinte ale limbilor naturale de a avea mai multe sensuri, este considerată de toţi lingviştii o categorie semantică fundamentală.

Numeroase lucrări de semantică, de diferite orientări, rezervă polisemiei spaţii importante. Pentru acest motiv, adăugat modului propriu în care am selectat faptele de semantică tratate în lucrarea de faţă, nu ne vom ocupa (în cele ce urmează) de **polisemie** înţeleasă pur şi simplu ca o categorie semantică fundamentală, nici de caracteristicile ei din acest punct de vedere în limba română. Problema a fost tratată special şi detaliat în diferite lucrări despre vocabularul românesc[1]. Nu ne interesează (pentru motive ce vor rezulta în continuare) nici detaliile raportului dintre polisemie şi omonimie, mult discutat în lucrări mai vechi.

Analiza **polisemiei** în capitolul de faţă se va opri la cîteva aspecte : mai întîi, la modalităţile de tratare a ei în lucrările de semantică modernă **(2.1)**. Apoi, ne vor interesa problemele pe care le ridică în diferitele etape de cercetare urmărite, în general, în lucrarea de faţă : semică **(2.2)**, contextuală **(2.3)** şi stilistică **(2.4)**. Din toate aceste observaţii vom încerca să desprindem o serie de concluzii teoretice, metodologice şi practice privind statutul diferitelor sensuri ale unui cuvînt polisemantic şi diversele lui modele semantice **(2.5)**.

În diferite lucrări de semantică modernă polisemia a fost considerată un factor de ambiguitate. Tocmai de aceea s-a

[1] De exemplu, Bucă-Evseev 1976, p. 31—39, Şerban-Evseev, 1978, p. 149—172, Baldinger, 1977, 39—49 ş.a.

instituit aşa-numitul principiu al *dezambiguizării semantice şi contextuale* căruia îi sînt supuse toate cuvintele care au mai multe sensuri. Se preconizează astfel, tratarea independentă (sau ca omonime artificiale) [2] a fiecărui sens al cuvintelor polisemantice.

Ne referim, în primul rînd, la sensurile înregistrate de dicţionare prin cifre deosebite în cadrul aceluiaşi articol de dicţionar. În al doilea rînd însă, vom trata ca omonime artificiale şi sensurile secundare sau figurate înregistrate în limitele unei singure cifre (la cuvintele polisemantice) sau ale unui singur sens (la cuvintele monosemantice), dar pe care înseşi dicţionarele le separă prin diferite semne (◊ sau ↕ ;). Se ajunge astfel la constatarea că, în realitate, numărul cuvintelor polisemantice e mult mai mare decît apare în dicţionare. De multe ori, delimitarea dicţionarelor e arbitrară, cum este cazul pentru termeni ca AMBASADĂ, CONSULAT, unde sensul concret care indică „localul" nu e separat ca cifră independentă, spre deosebire de TRIBUNAL, unde se face o asemenea distincţie, deşi relaţia faţă de sensul de bază în toate cele trei cazuri este aceeaşi (v. cuvintele respective în DEX şi analiza de la 2.2).

Aceeaşi interpretare arbitrară apare uneori în dicţionare şi în ce priveşte rezolvarea raportului dintre polisemie şi omonimie [4]. Într-un caz ca NEPOT, NEPOATĂ, care apare în DEX ca un cuvînt monosemantic, diferenţele semice sînt distinctive în aşa măsură încît termenii ar trebui consideraţi omonime, aşa cum se procedează în analiza structurală.

Principiul *dezambiguizării semantice şi contextuale* porneşte de la necesitatea practică de a diferenţia sensurile cuvintelor polisemantice, mai ales dacă acestea sînt foarte numeroase. La modul general, diferenţele se pot stabili, de cele mai multe ori, *semantic* — prin desemnarea unor *componente de sens* (*seme*). Caracterul distinctiv al semelor se controlează *contextual*, adică prin relevarea combinaţiilor specifice pe sensuri. După cum vom vedea însă mai jos (2.3), importanţa contextului în procesul de dezambiguizare semantică nu este aceeaşi, fiind condiţionată de mai mulţi factori.

² Vezi Coteanu şi Bidu-Vrănceanu 1975, p. 92, 221.
³ Vezi şi Bucă-Evseev 1976, p. 37—38.
⁴ Obiecţie făcută, pe bună dreptate, şi de Bucă-Evseev 1976, p. 111—112.

Ca principiu fundamental în analiza semantică modernă, *dezambiguizarea* înseamnă că, *într-o clasă lexicală paradigmatică*, de orice tip ar fi ea (sinonimică, antonimică sau aparținînd unui cîmp), *un cuvînt intră numai cu unul dintre sensurile sale* (principiu aplicat cu strictețe în toate analizele din lucrarea de față).

Deci, atît la sinonime și antonime, cît și la (sub)ansamblurile sau cîmpurile lexico-semantice, analiza a avut în vedere numai unul dintre sensurile cuvintelor polisemantice (specificat fie prin ordinea din DEX : s.1, s.2, fie prin redarea sumară a sensului în ghilimele) [5].

Deși aplicat cu consecvență în lucrările de semantică modernă [6] sau chiar de poetică matematică [7], justificarea teoretică a principiului dezambiguizării cuvîntului polisemantic apare arareori.

Astfel, Greimas [8] tratează *polisemia ca efect de sens*, rezultat din combinațiile diferite ale unui nod semic sau *sem comun* cu diferite *variabile semice*. Evident, semul comun trebuie să se manifeste în limitele unui complex sonor unic (căci seme comune pot exista și între cuvinte diferite) ; cum vom vedea însă la 2.2, degajarea semului comun nu e întotdeauna foarte simplă. Tocmai de aceea, reținem din delimitarea făcută de Greimas contribuția pe care o poate avea analiza semică în descrierea și înțelegerea polisemiei.

Alți autori [9] introduc ideea *distribuției specifice* (deci *dezambiguizarea contextuală*) a sensurilor cuvintelor polisemantice.

În fine, se mai consideră [10] că libertățile din realizarea combinațiilor contextuale au consecințe semantice.

Din cele spuse aici apare că *orice diferență* (semantică, contextuală sau stilistică) *prezintă importanță în studiul* polisemiei și are consecințe asupra modelării ei semantice.

[5] Sensurile cuvintelor polisemantice sînt considerate autonom și de Massariello-Merzagora 1983, p. 120.

[6] Vezi Coseriu 1964-a ș.a., Geckeler 1976, Forăscu 1974, 1978-a, Bidu-Vrănceanu 1970 (reluat în 1975) și 1976 ș.a.

[7] Marcus 1970-a, p. 34.

[8] Greimas 1966, p. 44—45.

[9] J. C. Dubois 1971, p. 77, 80.

[10] De exemplu Dubois-Charlier 1970, p. 10.

2.2. ANALIZA SEMICĂ A POLISEMIEI

Analiza semică se va opri la relaţiile dintre sensurile cuvîntului polisemantic considerat izolat (adică independent de diferitele raporturi pe care le poate avea cu alte cuvinte ale limbii). Conform principiilor de analiză semică expuse, vom urmări structura semică a unor cuvinte polisemantice diferite sub aspectul semelor comune şi variabile din care sînt alcătuite fiecare dintre sensuri, inclusiv relaţiile sintactice dintre aceste seme. Se vor stabili astfel obiectiv relaţiile dintre diferitele sensuri ale unui cuvînt polisemantic, pe baza cărora vom încerca să desprindem *cîteva modele de structurare semantică la nivelul* polisemiei.

Trebuie să precizăm că nu vom lua în considerare în polisemia unui cuvînt sensuri care poartă în dicţionar menţiunea „regional" sau „popular". Interesează relaţia dintre diferitele sensuri ale unui cuvînt polisemantic ca posibilitate de alegere conştientă a unui dintre ele numai la nivelul limbii literare standard.

Vom analiza cîteva exemple recurente şi la alte nivele semantice: adjectivele — ALB, VERDE, VÎNĂT, NEGRU, ACRU, AFUMAT, MARE, MIC, INTENS, NEBUN (şi substantivul corespunzător NEBUNIE), CALD, ASCUŢIT, NODUROS ş.a.; dintre substantive, CLĂDIRE, AMBASADĂ, LEGAŢIE, CASĂ, BOU, VULPE, FRATE, RĂGET, ŢIPĂT, URLET (şi unele verbe care se definesc ca „a emite" diferite tipuri de sunete).

Exemplele de mai sus au fost selectate din alte analize lexicale detaliate efectuate de noi în prealabil, aici reţinîndu-se numai problemele pe care le pun sub aspectul *modelării semantice*. Din materialul analizat rezultă mai multe tipuri:

(1) *Cuvinte polisemantice, între ale căror sensuri nu se stabilesc diferenţe semantice.* De pildă, STERP este înregistrat în DEX cu trei sensuri, a căror definiţie lexicografică se rezumă la „care nu produce nimic" (sau „care nu dă nici un rezultat"). Înregistrarea sub cifre diferite este justificată *numai contextual*, deosebirile fiind specificate chiar de dicţionar: (*despre pămînt, locuri*) (s.1), (*despre animale, plante*) (s. 2) şi în contexte mai largi (s.3). În toate aceste contexte se respectă însă, elementele definitorii date mai sus:

pămînt	STERP
teren	
an	
femeie	STEARPĂ

Exemple de tipul RĂGET, MUGET, URLET, RĂCNET (și verbele corespunzătoare) se definesc (la toate sensurile lor) prin următoarele componente de sens : /sunete/, /de intensitate mare/.

Semul /intensitate/ este înțeles aici în sens acustic, iar /mare/ rezultă numai în relația cu /mic/, /potrivit/ și, eventual cu /foarte mare/. Altfel spus, „de o intensitate mai mare decît cea obișnuită". V. și discuția de la sfîrșitul capitolului 2.2, în ce privește raportul dintre statutul unui termen polisemantic în limbă și în metalimbă.

Diferența dintre sensuri se exprimă numai prin indicarea autorului sunetelor respective. Eventualele diferențe semice nu interesează propriu-zis pentru că nu se pot reda decît contextual (unde se estompează, pentru că esențial devine autorul sunetelor și, doar implicit, caracteristicile lor).

URLETUL } *omului*
RĂGETUL } *animalelor (vacilor, boilor)*
RĂCNETUL } . . . .

sau

vaca, boul }
Ion, bărbatul }
locomotiva, sirena } MUGEȘTE
marea, furtuna, vîntul . . . }

În această situație sînt numeroși termeni desemnînd fenomene sonore[11] care dezvoltă o polisemie bogată.

Adjectivul NODUROS se definește, la toate sensurile sale, numai ostensiv (sau referențial) : „cu noduri". Diferențele dintre sensuri sînt reprezentate numai de context, fără consecințe semantice concrete :

copac } NODUROS
lemn }
mînă } NODUROASĂ

Un alt adjectiv, VÎNĂT, exprimă la toate cele trei sensuri ale sale din DEX o apreciere cromatică de un anumit tip („de

[11] Vezi Bidu-Vrănceanu 1980-b, 1981-a, b, c.

culoare albastră închisă, cu reflexe violete"). Dicționarul consideră că sensurile secundare reprezintă altă apreciere cromatică decît sensul de bază. De pildă, sensul al doilea, care apare numai în contexte desemnînd ființe sau părți ale corpului lor, este definit diferit prin sinonimele PALID, LIVID, ceea ce este numai parțial verificabil din punct de vedere referențial (căci în contextul *buze VINETE* se redă și aprecierea cromatică definită la sensul 1). Celelalte sensuri secundare ale lui VÎNĂT se definesc prin sinonimele ÎNTUNECAT, PLUMBURIU, SUR, dar într-un context ca *munții VINEȚI* este, de asemenea, discutabil că nu ar fi aceeași apreciere cromatică ca la sensul 1. Deci, dacă s-ar admite diferențe semantice (justificate referențial), acestea nu ar fi semnificative.

În toate exemplele analizate sub (*1*), analiza componențială nu a pus în evidență existența unui sem variabil, distinctiv între sensurile cuvintelor polisemantice. De aceea, nu se poate vorbi de o paradigmă lexico-semantică la nivelul sensurilor cuvintelor respective și, de fapt, nici măcar de polisemie. Asemenea sensuri (diferențiate numai contextual, spre deosebire de cele de sub (2)) pot fi admise numai ca un tip special de polisemie, reprezentînd această categorie semantică numai cu rezerve. Frecvența acestui tip de polisemie apare redusă în vocabularul românesc analizat.

De remarcat însă că exemplele înregistrate aparțin unor părți de vorbire diferite : adjective, substantive și verbe.

(2) Mult mai numeroase sînt exemplele de *cuvinte polisemantice* între sensurile cărora se delimitează atît *diferențe semantice, cît și contextuale*. Mai precis, între toate sensurile unor asemenea cuvinte polisemantice *se stabilesc diferențe prin componentele de sens*[12], diferențe verificabile contextual.

Astfel, un adjectiv ca VERDE dezvoltă o polisemie destul de bogată, în cadrul căreia se evidențiază sensul de bază desemnînd „aprecierea cromatică", sens pe care ni-l reprezentăm în primul rînd, chiar fără context. În aceeași situație este și primul sens al adjectivului ACRU și, eventual, al lui CALD. Sensurile secundare ale acestor cuvinte se diferențiază atît semantic, cît și contextual :

omul / *bătrînul* e } VERDE (*încă*)

[12] Unele distincții privind polisemia cu sau fără diferențe de sens face, independent, și Massariello-Merzagora 1983, p. 60.

unde VERDE se defineşte ca /a p r e c i e r e/, /p o z i t i v ă/, /p r i v i t o a r e l a /s t a r e a f i z i c o-p s i h i c ă/ /a o m u l u i/ (v. şi sinonimele date de dicţionar : VOINIC, VIGUROS).

Adjectivul ACRU poate fi înţeles ca /a p r e c i e r e/, /n e g a t i v ă/, /d e u n a n u m i t t i p/, /p r i v i t o a r e l a/, /c a r a c t e r i s t i c i p s i h i c e/, /a l e o m u l u i/ numai într-un context ca *om ACRU*. Dar semul /d e u n a n u m i t t i p/ face legătura cu sensul 1, care se defineşte referenţial („cu gustul oţetului, lămîii, ...", explicînd metafora care stă la baza sensului secundar).

Componentele /p o z i t i v/ (la VERDE) şi /n e g a t i v/ (la ACRU) sînt utilizate în definiţiile componenţiale cu o valoare generală. /P o z i t i v/ ar putea fi considerat sinonim cu /f a v o r a b i/, iar /n e g a t i v/ cu /d e f a v o r a b i l/, eventual /d e p r e c i a t i v/. Valoarea lor se precizează, aşa cum arătam, dacă se înţelege că sensurile analizate sînt metaforice (reprezentînd transpunerea pe plan psihic a definiţiei ostensive a primului sens).

Sensul secundar al cuvîntului CALD /c a r a c t e r i s t i c ă a d j e c t i v a l ă/, /p r i v i t o a r e l a/, /a f e c ţ i u n e/, /a p r e c i e r e î n p l u s/, g r a d n e d e t e r m i n a t/[13] poate fi decodat numai în contexte care nu desemnează obiecte concrete, de exemplu *cuvinte CALDE, privire CALDĂ*.

Chiar în cazul unor substantive, un sens secundar, altfel foarte frecvent (poate chiar mai frecvent decît cel de bază), se diferenţiază nu numai componenţial, ci şi contextual :

FARMACIA este o ştiinţă veche (s.1) faţă de

	merg la	
(s.2)	*cumpăr de la*	FARMACIE
	aceasta este o	

Aşadar, exemplele analizate sub (2) se caracterizează prin *prezenţa unor seme diferite de la un sens la altul, care modifică sensul global al contextelor în care apar lexemele respective*. Dat fiind că, alături de cel puţin un sem comun (mai mult sau mai puţin evident) există *unul* (sau *mai multe*) *seme variabile*, relaţiile dintre sensurile fiecărui cuvînt polisemantic din această categorie pot fi interpretate ca reprezentînd o paradigmă lexico-semantică.

[13] Vezi Forăscu 1978-a, p. 160.

Calitatea de *paradigmă lexico-semantică în sens restrîns* poate fi atribuită însă *numai* după analiza poziției în formula componențială a semelor comune și a celor variabile (sau în funcție de relațiile lor sintactice). Or, din acest punct de vedere, se remarcă *o mare varietate* în cazul exemplelor grupate sub (2).

Remarcăm că, în exemplele analizate de noi, între diferitele sensuri ale cuvintelor polisemantice, semul comun pare a fi același. După alți autori, legătura dintre sensuri se poate face (direct sau indirect) și prin alte seme, în cazul unor exemple cum ar fi CAP și SLAB [14], în funcție de acest criteriu delimitîndu-se *polisemia radială* de cea *în lanț*. Fără să negăm distincția dintre *polisemia radială* și cea *în lanț*, credem că unele dintre exemple sînt interpretabile. Astfel, TEATRU [15] este discutabil sub aspectul relației dintre sensul de bază și sensurile secundare. Dacă analizăm definiția din DEX „clădire sau loc special amenajat în vederea reprezentării de *spectacole* (s.n.) și dacă admitem că este vorba de *un anumit fel de spectacole* (nu de orice fel), atunci acesta este semul comun, găsit cu ușurință în toate celelalte sensuri (ceea ce ar schimba și tipul de polisemie, fapt, altfel, neesențial.

Apreciem că delimitarea semului comun în cazul polisemiei nu este un scop în sine și că relațiile dintre sensuri s-ar preciza dacă le-am urmări din perspectiva criteriilor propuse de noi pentru interpretarea unei paradigme lexico-semantice.

(*a*) Unele cuvinte polisemantice satisfac condițiile de a fi *paradigme* în sens restrîns, dat fiind că semele comune sînt și centrale în structura definiției fiecărui sens. Astfel, INSTITUȚIE are următoarele componente la primul sens: /o r g a n i z a ț i e/, /s o c i a l ă/, /c u d e s t i n a ț i e p u b l i c ă/, /î n s e n s l a r g/.

Ultimul component trebuie înțeles ca redînd diferite și variate destinații publice, eventual chiar „orice destinație publică" (corespunde părții din definiția lexicografică „nu contribuie la producție și circulația produsului social").

Al doilea sens al cuvîntului INSTITUȚIE se definește tot ca /o r g a n i z a ț i e/, /s o c i a l ă/, /c u d e s t i n a ț i e p u-

[14] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 67—68, Șerban-Evseev 1978, p. 171.
[15] Analizat de Șerban-Eveev 1978, p. 171 ca polisemie în lanț.

blică/, distinctiv fiind numai ultimul sem, /în sens restrîns/.

Acesta corespunde părţii din definiţia lexicografică prin care se precizează că şi raporturile sociale respective sînt *stabilite pe domenii de activitate*" (s.n.).

La fel, INSTITUT se poate defini ca /local/, /cu destinaţie publică/, /pentru a servi unor ocupaţii umane ştiinţifice/. Sensul secundar de „instituţie de învăţămînt superior sau universitar" se defineşte prin aceleaşi seme, avînd însă în plus semul distinctiv /educativ/.

Statutul de paradigmă în sens restrîns [16] îl mai îndeplinesc şi termeni ca ATELIER sau CANTON (care au fiecare, la cele două sensuri ale lor, semele comune /construcţie/, /cu anumite caracteristici/ (caracteristicile concrete fiind, desigur, altele). Sensurile secundare pe care le dezvoltă atît ATELIER, cît şi CANTON, au, fiecare în parte, semul distinctiv care redă /o anumită ocupaţie umană/.

(*b*) La majoritatea cuvintelor polisemantice, semul (sau semele) comune nu mai sînt şi centrale (spre deosebire de cele din categoria (*a*)). În unele cazuri (α), semul comun, fără a fi central are o poziţie fixă la diferitele sensuri ale aceluiaşi cuvînt polisemantic; în altele (β), semul comun îşi schimbă poziţia (fiind central sau nu) de la un sens la altul.

(α) În cuvinte ca: BIBLIOTECĂ, FARMACIE, NEBUNIE, semul comun apare, mereu, ca ultimul sem (modificator) din formula componenţială:

Cele patru sensuri ale cuvîntului BIBLIOTECĂ au fiecare alt sem central: /mobilă/, (s.1), /parte a casei/ (s.2), /colecţie (grup/ (s.3) şi /instituţie/ (s.4). Semele comune celor patru sensuri /destinat pentru a ţine/, /cărţi/, se află, de fiecare dată, în poziţie finală (adăugat semului central specificat mai sus).

Cele două sensuri ale lui FARMACIE au ca sem central, primul /ştiinţă/, al doilea /local sau construcţie/, iar semul comun adăugat acestora (în poziţie finală, de modificator) este /cu anumite obiective/ (corespunzător părţii din definiţia lexicografică „pentru pregătirea, păstrarea medicamentelor").

[16] Acelaşi statut paradigmatic îl îndeplinesc diferitele sensuri ale cuvîntului DURERE, analizat componenţial de Bucă-Evseev 1976, p. 67

Cele trei sensuri ale lui NEBUNIE au ca sem central fie /s t a r e/, fie /f a p t ă/ sau /a c ţ i u n e/, fiecăruia adăugîndu-i-se alte seme variabile determinate. Semul comun apare, şi în acest caz, ultimul în formula componenţială : /n e n o r m a l ă/.

Nu putem aprecia dacă e o întîmplare faptul că semul comun are o poziţie fixă numai la extremele formulei semice (iniţială sau finală).

(β) Cuvinte polisemantice cum sînt CASĂ, FACULTATE, ŞCOALĂ ş.a. au semul comun, la fiecare sens, în altă poziţie, ceea ce face ca degajarea lui să fie mai mult sau mai puţin dificilă.

Astfel, destul de numeroasele sensuri ale lui CASĂ au semnul comun /c l ă d i r e/, care este şi central la sensul de bază. Semul respectiv trece în poziţie de modificator la sensul al doilea „parte a casei" (v. *CASA scării, CASA ascensorului*) ; la sensul al treilea, „cutie tipografică", acelaşi sem comun e deplasat în continuare („asemănătoare cu o clădire") ş.a.m.d.

Toate semele prin care se defineşte primul sens al cuvîntului FACULTATE („capacitate psiho-intelectuală") funcţionează ca un singur element distinctiv pentru cel de-al doilea sens („unitate didactico-administrativă, de învăţămînt superior. . ., în care oamenii activează pe baza unor capacităţi psiho-intelectuale").

Cum a rezultat parţial din exemplele analizate sub (β), degajarea semului comun nu este întotdeauna uşoară [17]. Dificultăţi sub aspectul degajării semului comun prezintă unele sensuri figurate, problemă asupra căreia vom reveni la analiza stilistică.

Admiţînd teoria susţinută de Coteanu [18] că toate sensurile secundare sînt figurate, ele trebuie să apară ca motivate faţă de cel denotativ (de bază). Ideea este susţinută în mai multe lucrări [19]. În ultima lucrare citată [20] se arată însă că motivarea sensului figurat nu este întotdeauna evidentă. De această părere sîntem şi noi, considerînd că vorbitorii simt mai mult sau mai puţin clar caracterul figurat.

[17] În această situaţie pare a fi mai ales polisemia în lanţ, vezi Bucă-Evseev 1976, p. 68.
[18] Coteanu 1975, p. 60.
[19] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 54—55, Şerban-Evseev 1978, p. 158.
[20] La p. 167.

Deși nu prea numeroase, exemplele analizate au pus în evidență *modele diferite ale structurilor reprezentate de cuvintele polisemantice din limba română*, modelare determinată de relația dintre semele comune și cele variabile. Implicațiile teoretice ale acestei descrieri ar fi că, în cazul *polisemiei* în care nu există seme variabile (*1*), devine discutabilă însăși aplicarea conceptului respectiv. În aceeași situație ar fi și exemplele de sub (*b*, β).

Pe marginea modelării semantice reprezentate de polisemie s-ar mai putea face următoarele observații :

— Mai întîi că nu am urmărit structura elementelor componente ale sensurilor cuvintelor polisemantice și relația dintre ele ca un scop în sine (nici măcar pentru a demonstra existența semului comun). Considerăm că *aranjamentul componentelor (semelor) într-un sens nu e liber* și nici arbitrar. Acest aspect interesează mai ales din punct de vedere practic, pentru că prin „conștientizarea" structurii semice a fiecărui sens se poate face mai clară *sesizarea și memorarea diferențelor semantice și contextuale* existente între sensurile cuvîntului polisemantic. Așadar, pentru a utiliza în mod corect un cuvînt polisemantic *este necesar să se rețină exact structura semelor*, nu să se sesizeze neapărat existența semului comun.

— În al doilea rînd, rezultă că *modelele paradigmatice ale cuvintelor polisemantice* sînt destul de eterogene, începînd cu cele care *nu satisfac această condiție* (*a*), continuînd cu cele care sînt paradigme în sens strict (*b*, α) și sfîrșind cu cele discutabile din acest ultim punct de vedere (*b*, β).

În legătură cu polisemia s-a mai discutat problema statutului de variantă sau invariantă a diferitelor sensuri ale cuvintelor. Necesități mai ales de ordin teoretic ne fac să revenim aici asupra acestei chestiuni [21].

Majoritatea lingviștilor par să considere sensurile secundare ale cuvintelor ca *variante* ale sensului de bază.

Selectăm numai cîteva opinii în acest sens. Astfel, Schogt [22] afirmă că „nodului central i se atașează toate *variantele* sau subclasele" ; Bucă-Moldovan [23] vorbesc despre variantele semantice ale cuvîntului polisemantic, care alcătuiesc o structură, dar „se opun una alteia". Coteanu [24]

[21] Vezi și interpretarea ca paradigmă a cuvîntului polisemantic propusă de Forăscu 1974, p. 555—556, cu consecințe asupra considerării ei ca microsistem.

[22] Schogt 1976, p. 60.

[23] Bucă-Moldovan 1981, p. 108, 111.

[24] Coteanu 1975, p. 63.

apreciază că echilibrul cuvîntului polisemantic se păstrează datorită organizării în jurul unei *constante* sau *invariante semantice*, iar ruperea acestui echilibru se produce cînd apare o nouă invariantă. Interpretarea relației dintre *variante* și *invariante* este concepută aici sub aspectul dinamismului sau evoluției sensurilor, adică nu din punct de vedere strict sincronic.

Interpretarea diferitelor sensuri secundare ale cuvîntului polisemantic ca variante ale sensului de bază se sprijină, atît sincronic, cît și diacronic, pe existența semelor comune mai mult sau mai puțin vizibile.

În alte lucrări [25] caracterul de sistem al polisemiei este demonstrabil, pe cale sincronică, prin respectarea anumitor tipuri de modificări semantice la nivelul sensurilor secundare. Se vorbește astfel de *polisemii iterative* sau de *modele de derivare semantică* [26]. Sesizarea fenomenului și mai ales denumirile utilizate sînt foarte interesante, dar problema caracterului de sistem al cuvîntului polisemantic este pusă din cu totul altă perspectivă.

Nici unul dintre autori nu s-a referit la comportamentul strict paradigmatic ca rezultat al analizei componențiale. Or, din acest punct de vedere, trebuie să avem în vedere condițiile preliminare îndeplinite de orice cuvînt polisemantic; *sensurile lui sînt mutual exclusive într-un context*, pe de o parte, și, pe de altă parte, între diferitele sensuri există *unul* sau *mai multe seme comune*. Dacă avem în vedere prima condiție, combinată cu constatarea că, întotdeauna, *alături de seme comune* apar și *seme variabile, distinctive,* ne întrebăm dacă între sensurile cuvîntului polisemantic nu se stabilește un raport de comutare, ceea ce le-ar califica drept *invariante* la nivelul *limbii*. În această situație ni se pare că sînt cuvintele polisemantice, între sensurile cărora există diferențe semantice.

Dacă admitem însă că, în semantica modernă, *principiul dezambiguizării semantice și contextuale e preliminar și fundamental,* deci că polisemia e tratată ca omonimie artificială, problema nu ni se pare esențială. Din punct de vedere practic, la nivelul *vorbirii,* sensurile *cuvîntului polisemantic* sînt, deci, oricum, *tratate ca invariante* dacă există diferențe semantice reale, nu numai contextuale. În cazul unor cuvinte ca cele

[25] Bucă-Evseev 1976, Șerban-Evseev 1978.
[26] Vezi Șerban-Evseev 1978, p. 167—168.

tratate sub (1), înlocuirea lor neantrenînd diferențe semantice, dar fiind condiționată de apariția numai în anumite contexte, am putea considera sensurile respective ca *variante combinatorii*.

Interpretarea ca *variante* sau/și *invariante* a sensurilor unui cuvînt polisemantic ar mai prezenta interes teoretic și sub aspectul calificării *ca sistem* a conținutului polisemantic al cuvîntului. Această calitate îi este atribuită cuvîntului de aproape toți lingviștii, dar fără o demonstrație specială. Admițînd interpretarea paradigmatică a sensurilor cuvîntului polisemantic și, implicit, comportarea sensurilor lui ca variante sau invariante, demonstrăm în egală măsură existența unei organizări sau a unui sistem. Ceea ce apare în plus prin această demonstrație este deosebita *varietate structurală*, remarcată chiar numai la nivelul diferitelor (micro)sisteme constituite de *cuvintele* limbii considerate.

Un aspect particular al utilității analizei componențiale a polisemiei ar fi *importanța dezambiguizării semantice pentru metalimbaj*. După cum se știe, încă de la începuturile semanticii structurale[27] s-a obiectat că analiza componențială trebuie să opereze tot cu cuvinte ale limbii (semul distinctiv pentru FOTOLIU este /c u b r a ț e/, în care apare *braț*, care e și cuvînt al limbii). Întrucît această deficiență nu poate fi depășită, se impune necesitatea precizării elementelor metalimbajului semantic. Mai exact, cuvintele care se utilizează și în metalimbaj trebuie să aibă un sens univoc, precis, ceea ce înseamnă că trebuie *să fie în orice caz monosemantice*, dacă nu chiar *monosemice*.

Această necesitate se impune în condițiile în care, din păcate, de multe ori, circularitatea face ca metalimbajul lexicografic să nu fie suficient de riguros[28].

Problema este cu atît mai interesantă cu cît unele seme, utilizate la nivele diferite ale analizei, pot să nu aibă exact aceeași valoare. Ajungem astfel la recurența anumitor seme și la posibilitatea interpretării lor similar cu categoriile gramaticale, de exemplu. Ne vom opri numai asupra cîtorva seme, așa cum apar ele utilizate în cîteva descrieri ale vocabularului românesc. Aceste seme sînt: /i n t e n s i t a t e/, /m a r e/, /m i c/ și /p o t r i v i t/.

27 Vezi Pottier 1964.
28 Vezi și Massariello-Merzagora 1983, p. 72—73.

Semul /intensitate/ apare formulat explicit ca distinctiv în descrierea fenomenelor sonore [29] unde s-ar putea interpreta în termeni acustici, ca „tărie, forță a sunetelor respective". Totuși, nici un vorbitor obișnuit cînd opune pe A ȘOPTI termenilor A VORBI sau A STRIGA, distinși prin valori diferite ale semului /intensitate/ nu face aceste aprecieri măsurînd obiectiv intensitatea (cu aparate sau alte mijloace precise) așa cum procedează acustica. Criteriul aprecierii este diferențierea față de un etalon considerat /normal/ (sau /potrivit/), apreciat în oarecare măsură subiectiv, în raport cu care se opun valorile /mare/ și respectiv /mic/. Ar rezulta astfel, oarecum implicit, că și semele /normal/, /mic/, și /mare/ au o valoare relativă, rezultată din opunerea lor, fără a fi, de asemenea, măsurate riguros. Interpretarea lor ca distinctive rezultă, deci, numai din opoziția *lingvistică* stabilită de vorbitorii obișnuiți. În măsura în care, în limba română n-ar exista A ȘOPTI, nu s-ar putea „măsura" la nivelul semantic, valoarea „mic". De altfel rezultă că /mare/, /mic/, /normal/ sau /potrivit/ nu au ele însele o valoare, ci aceasta rezultă din combinarea cu un sem comun celor trei lexeme (în exemplele analizate /sunet/ sau /fenomen sonor/).

Aprecierile de mai sus se verifică, credem, dacă urmărim situația semului /intensitate/ la nivelul altor paradigme lexico-semantice și anume cele analizate de Sîrbu [30]. În paradigma MULȚUMIRE, BUCURIE, VESELIE, FERICIRE, NEMULȚUMIRE, TRISTEȚE, AMĂRĂCIUNE, MÎHNIRE, DURERE, AMAR, JALE, NEFERICIRE semul este formulat chiar /intensitate/ și i se delimitează valorile de la I la VI (plus /maxim/). Într-o altă paradigmă, reprezentată de AFECȚIUNE, SIMPATIE, PRIETENIE, IUBIRE, URĂ apare o formulare oarecum modificată /intensiv I/, /intensiv II/ și /intensiv III/. În ultimele două paradigme funcționează același sem /intensitate/, determinînd seme comune care desemnează, la modul general, „sentimente" (/privitor la gradul de satisfacție/, în primul caz și /privitor la gradul de afecțiune/, în al doilea). Dincolo de faptul că, și în cazul denumirilor sunetelor, semele /mic/ /normal/, /mare/ ar putea fi reformulate ca /gradul 1, 2, 3 . . . /, apare clar că /intensitatea/ este altfel apreciată ca sem în paradigmele „sentimentelor". În primul rînd, aprecierea diferită este impusă de semul față de care apare ca determi-

[29] Vezi Bidu-Vrănceanu 1980-b, 1981-a, b, c.
[30] Sîrbu 1977, p. 194—197.

nant (modificator) și care desemnează diferite tipuri de sentimente. În al doilea rînd, rezultă aceeași relativitate a aprecierii din formularea gradelor, diferite chiar în cazul celor două paradigme desemnînd sentimente. Mai ales atunci cînd se operează cu șapte grade, evaluarea lor nu se poate face exact și depinde numai de relația dintre ele. Din această cauză, gradul II, III, din paradigma termenilor MULȚUMIRE, ... nu mai corespunde neapărat cu gradul II, III din paradigma AFECȚIUNE, ...

Am mai putea delimita semul /intensitate/ și în cîmpul numelor de culori, unde s-a operat cu valorile care i-ar putea fi subordonate: /fără aproximare/ vs /aproximare de diferite tipuri/. Ultima dintre acestea realizează în limba română valorile /aproximare în minus/, căreia i s-ar putea spune /intensitate mică/ și /aproximare în plus/ sau /intensitate mare/. În alte limbi, de exemplu franceza, există lexeme pentru care e distinctivă și valoarea /intensitate medie/[31]. Și în acest caz, delimitarea valorilor rezultă din opozițiile lingvistice (v. lipsa valorii /intensitate medie/ în limba română), iar aprecierea (condiționată de percepția culorii) este tot atît de relativă ca și în cazul sunetelor.

De altfel, chiar definiția lexicografică a sensului de bază al cuvîntului INTENSITATE lasă loc diferitelor interpretări propuse mai sus: „însușirea de a fi intens, *grad* de tărie, de putere, de forță [32].

Dacă admitem interpretarea de mai sus, rezultă că semele /mare/ și /mic/ în metalimbajul semantic nu numai că nu au o valoare univocă, ci sînt strict determinate de semul al căror modificator apar. Rezultă astfel că semele respective au o valoare foarte generală, care se modelează (sau se modifică) în funcție de combinațiile semice în care apare. Această valoare generală ar putea corespunde unuia dintre sensurile cuvintelor polisemantice respective din limba română: sensul al V-lea din DEX pentru MARE. Acesta e definit la modul general, „indică intensitatea" și se dau utilizările sale contextuale diferite, de exemplu: *(despre surse de lumină), (despre sunete, voce ...), (despre stări sufletești, sentimente)*. Din definiția semantică și

[31] Vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 234.

[32] Vezi și la 3.2. și 3.3 relația dintre adjectivele INTENS, VIU, PUTERNIC ș.a.

contextuală a acestui sens al lui MARE rezultă că interpretarea intensității, preluată și ca sem, nu poate fi decît ori foarte generală, ori foarte concretă și, deci, diferită.

În schimb, în cazul cuvîntului polisemantic MIC, distincțiile contextuale de mai sus apar înregistrate ca sensuri diferite. Valoarea generală pe care o atribuim semului /mic/ ar corespunde sensului de bază „care este sub dimensiunile obișnuite". Interpretarea acestei valori nu este foarte precisă, dacă avem în vedere și următorul fragment din definiția lexicografică a lui MARE „(dimensiuni) considerate *absolut* sau prin *comparație*" (s.n.).

Faptele discutate mai sus duc la concluzia că *dezambiguizarea semantică a cuvintelor polisemantice utilizate ca termeni ai metalimbajului se impune ca o etapă obligatorie, preliminară.* În același timp este necesară precizarea valorii pe care o are semul respectiv într-o paradigmă lexico-semantică dată (valoarea putîndu-se schimba de la o paradigmă la alta).

Am putea adăuga aici că /mare/ și /mic/ apar ca seme și în cîmpul **denumirilor locuinței,** unde valoarea lor corespunde altor sensuri ale cuvintelor polisemantice din DEX (MARE — s.1, MIC — s.2).

Putem aprecia, așadar, că, în faza actuală a cercetărilor, nu se pot atribui semelor calitățile generale pe care le au categoriile gramaticale.

Chiar dacă este admis faptul că o categorie cum este *genul* se manifestă diferit de la substantiv la adjectiv[33].

Mai mult chiar, cele discutate aici pe marginea unor exemple concrete nu au urmărit să relativizeze analiza semantică componențială pe care, totuși, o preconizăm și o practicăm.

Scopul discuției a fost tocmai relevarea dificultăților obiective și sublinierea *necesității de a opera cu rigurozitate distincția (diferența) semantică* la toate nivelele, inclusiv (sau chiar mai ales) în ceea ce privește metalimbajul.

Aceasta cu atît mai mult cu cît, nu numai că nu dispunem de un inventar al semelor, dar acesta apare aproape imposibil de realizat.

[33] Vezi Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu 1967, p. 57—58, 72—79, 104.

2.3. ANALIZA CONTEXTUALĂ A POLISEMIEI

Importanța analizei contextuale în descrierea polisemiei a rezultat deja din discuția anterioară, unde s-a urmărit *comportarea semantică* a diferitelor sensuri ale unui cuvînt polisemantic, unul față de altul și în raport cu diferite contexte. În capitolul de față vom încerca să desprindem *tipologia rezultată* din aplicarea interdependentă a criteriilor semantice și contextuale. Mai exact, în cele ce urmează vom propune o delimitare a sensurilor cuvintelor polisemantice în funcție de *gradul de dependență față de context* care determină o anumită funcționare semantică.

Dependența față de context a fost utilizată ca un criteriu de clasificare a sensurilor și de alți lingviști, dar din alte perspective. Astfel, Mounin [34] delimitează sensuri libere de context, favorizate sau neadmise, dar nu le raportează la statutul unui anumit cuvînt polisemantic. Coteanu [35] face această delimitare la nivelul sensurilor conotative, dar tot independent de polisemia unui anumit cuvînt (între cele recunoscute chiar fără context („măiculiță !"), spre deosebire de cele înțelese numai în context („ore de catifea" — Arghezi)).

O ierarhie a sensurilor în funcție de criteriul contextual este propusă și de Bucă-Evseev [36], distincția fundamentală fiind și aici „sensuri libere de context" și „sensuri determinate contextual" [37].

O diferențiere mai complexă a tipurilor de sens, pe baza combinării criteriilor paradigmatice cu cele sintagmatice (deși în altă interpretare decît cea propusă de noi aici) face Chițoran [38] (cf. *sensul reflectat/sensul colocațional*). Combinarea criteriului paradigmatic cu cel sintagmatic în interpretarea polisemiei, apare explicit la Schogt [39] care distinge : 1) cuvintele polisemantice care au anumite elemente în comun, reprezentînd însă două signifiés-uri și 2) cuvinte polisemantice care reprezintă un signifié unic, ale cărui *aspecte diferite* (s.n.) sînt utilizate în contexte

[34] Mounin 1979, p. 238.
[35] Coteanu 1975, p. 62.
[36] Bucă-Evseev 1976, p. 63—65.
[37] În același sens, vezi și Bucă-Moldovan 1981, p. 111.
[38] Chițoran 1981, p. 148—149.
[39] Schogt 1976, p. 54, 55, 60, 63.

diferite. Această ultimă delimitare coincide în cea mai mare parte cu cea propusă de noi, dar a fost făcută independent.

Chiar dacă unele dintre categoriile propuse de noi coincid, în mare, cu cele delimitate de alți autori, în detaliu, criteriile sînt diferite. Deosebirea provine din îmbinarea analizei semantice cu cea contextuală (așa cum am preconizat de la început în lucrarea de față) și din raportarea la ansamblul sensurilor unui cuvînt dat.

(1) *Sensuri libere de context* care sînt, mai ales, sensurile de bază, fără ca această afirmație să aibă caracter general. Așa cum se afirmă adeseori, într-adevăr, *unele dintre sensurile de bază* se înțeleg mai ușor fără context, cum este cazul unor exemple analizate componențial de tipul GALBEN, ROȘU, ACRU, CALD sau LOCUINȚĂ, CASĂ ș.a.

Asemenea exemple sînt avute în vedere de alți autori[40] cînd afirmă că „acest sens apare în conștiința purtătorilor limbii la rostirea cuvîntului respectiv".

Ceea ce trebuie subliniat este că interpretarea sensului de bază ca liber de context nu se poate face la modul general, fără restricții. Mai mult chiar, se poate demonstra, cu destule exemple că există și sensuri de bază ambigue dacă nu sînt utilizate în context. Mai exact, există cuvinte pentru care contextul e la fel de necesar la sensul de bază, ca și la sensurile secundare. Vom ilustra aceasta prin analiza cuvintelor CLĂDIRE, CONSTRUCȚIE sau FACULTATE.

În cazul primului exemplu, sensul de bază are un caracter foarte general: „acțiunea de a...". Pentru a-și preciza sensul este necesar ca termenii respectivi să fie însoțiți de anumiți determinanți (într-o formă determinată — substantiv în genitiv), care să desemneze obiectul acțiunii.

CLĂDIREA { *casei* / *blocului* / *uzinei* . } *a durat mult timp*

sau

CONSTRUCȚIA { *aparatului* / *mașinii* / .... } (s.1)

CLĂDIREA / CONSTRUCȚIA { *este impunătoare* / *are multe etaje* } (s.2)

[40] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 52.

Este interesant de remarcat că în asemenea cazuri, un test făcut pe diverși vorbitori ar arăta că sensul secundar este destul de liber față de context. Astfel ar trebui interpretată o afirmație ca cea făcută de Bucă-Evseev [41] că sensul principal nu coincide cu cel primar (sau originar) al cuvintelor și că el se definește funcțional, nu diacronic. Din punct de vedere sincronic, sensul general al tuturor substantivelor postverbale de acest tip (care desemmnează „acțiunea de a...") se dezvoltă în relația „acțiune"/„rezultatul ei" (ceea ce înseamnă că al doilea sens apare ca figurat) [42]. Cel de-al doilea sens fiind însă mai concret, este ușor reprezentabil pentru vorbitori, ceea ce justifică frecvența lui.

Și sensul de bază al lui FACULTATE are un caracter general „capacitate, posibilitate, morală sau intelectuală a cuiva", spre deosebire de cel de-al doilea care are un caracter concret, plasînd termenul printre denumirile instituțiilor. Ca și în exemplele precedente, pentru a înțelege primul sens avem totuși nevoie de context și chiar de determinări care să-i restrîngă sfera semantică.

FACULTATEA	*de a vorbi* *de a face opere de artă*	*este proprie oamenilor*

Contextele care actualizează sensul al doilea pot realiza și ele distincții semantice:

FACULTATEA a organizat un simpozion
(cu sensul de „organizare socială")

față de

Merg la FACULTATE (cu sensul de „local").

Din exemplele discutate putem constata că nu toate sensurile de bază sînt independente față de context, deși, în general, se caracterizează printr-un grad mai mare de libertate.

S-ar deduce implicit că sensurile secundare sînt determinate contextual, ceea ce, de asemenea, nu se poate admite ca regulă generală.

[41] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 53.
[42] Vezi și Șerban-Evseev 1978, p. 166.

De aceea, situaţii ca FACULTATE, CLĂDIRE ar putea fi interpretabile sub aspectul ordinii sensurilor în dicţionare (sensul secundar fiind mai frecvent şi mai puţin determinat contextual).

În aceste condiţii, ni se pare că, din analizele practice rezultă concluzia că o categorie certă a *sensurilor libere de context* nu se poate admite decît *cu destule rezerve*.

(2) Am considerat *sensurile relativ libere de context*, atunci cînd acesta din urmă este necesar pentru dezambiguizare dar combinaţiile cu diferite cuvinte nu sînt strict determinate.

Uneori, combinaţiile contextuale pot fi redate prin compatibilităţi și incompatibilităţi faţă de clase de cuvinte cum ar fi (*animat-uman*), (*animat-non-uman*), (*inanimat*). Astfel, A BÎZÎI$_1$ „a emite sunete (de un anumit tip) caracteristice insectelor" se distinge de A BÎZÎI$_2$ „a emite sunete (de alt tip) scoase de un copil" (=A PLÎNGE).

Alteori, selectarea unui anumit sens secundar se face printr-un context relativ liber, dar important sub aspectul informaţiilor extralingvistice (fără de care actualizarea sensului respectiv ar fi dificilă). De exemplu, sensul al treilea al lui CASĂ „familie, oameni dintr-o casă" nu se poate înţelege decît în contexte ca: *toată CASA a ieșit la curăţatul zăpezii, toată CASA contribuie la întreţinere, a ţipat de a trezit toată CASA* ș.a. Sensul al doilea al lui GOSPODĂRIE („activitate casnică") are nevoie de un context de tipul *GOSPODĂRIA îmi ia mult timp*. Importanţa contextului extralingvistic apare și într-un exemplu ca *am găsit ADĂPOST la tine*.

(3) *Sensurile strict dependente contextual* apar și ele, în urma analizelor practice, destul de eterogene. Toate situaţiile de genul acesta se pot interpreta ca tendinţă a contextului spre monosemantism [43].

— O categorie este reprezentată de situaţiile în care sensurile (secundare întotdeauna) se realizează numai în *construcţii sau sintagme fixe: CASĂ de copii*, faţă de *CASA de comenzi*, sau *CASĂ de sănătate; CĂMIN de copii, faţă de CĂMIN de studenţi; GOSPODĂRIE agricolă* faţă de *GOSPODĂRIE publică; bere BLONDĂ* faţă de bere *NEAGRĂ* ș.a.

O interpretare mai complexă trebuie dată *preferinţelor contextuale stricte* manifestate de sensurile secundare (conotative) în limbajul poetic. De pildă, sensul conotativ

[43] Cum susţine Coteanu 1973, p. 36.

al lui ROȘU în limbajul poetic popular este „prospețime, sănătate" și se actualizează numai în contextul *obraji* [44]; în același limbaj, NEGRU capătă sensul de „strălucire" numai în contextele *păr, mustăcioară*; tot NEGRU, în contexte ca *tină, pămînt* semnifică „impuritatea" [45].

— Din cu totul altă perspectivă apare situația (aparent paradoxală din punct de vedere contextual) a unor nume de culori cum sînt BLOND, BĂLAI, OACHEȘ, BRUNET care, tocmai pentru că admit numai contextul (*animat-uman*), se pot utiliza și fără prezența explicită a unui substantiv de acest tip. Dicționarele dau următoarele indicații (*despre persoane, despre pielea* și *părul lor*); *are păr BLOND*, dar și (*el*) *este BLOND* sau *este un băiat ȘCHIOP*, dar și (*băiatul, el*) *este ȘCHIOP*.

Un exemplu de combinație fixă, exprimată sau nu lingvistic [46] este și COTCODĂCI, care admite ca autor numai *găina*, ceea ce face ca sensul să fie înțeles exact chiar într-un context în care subiectul nu e specificat : *a COTCODĂCIT, se aude un COTCODĂCIT*. La fel a MĂCĂI, a BEHĂI și alți termeni desemnînd „sunete caracteristice unei specii".

Contribuția analizei contextuale în studiul polisemiei apare mai puțin relevantă teoretic (față de sinonimie, de exemplu), pentru că rezultatele obținute sînt eterogene (ca și în cazul analizei semice, de altfel). Ni se pare demn de reținut doar că *teze susținute adeseori* (cum ar fi independența față de context a sensului de bază sau chiar dependența sintagmatică a sensurilor secundare) *nu se verifică întotdeauna* (sau chiar de multe ori). Ar putea fi și aceasta o contribuție a analizei întreprinse, cu un caracter aplicativ mai larg.

Afirmații de acest gen, mult prea categorice se fac, de exemplu, în manualele gimnaziale și pot deruta elevii în interpretarea unui text.

În schimb, exemplele discutate au demonstrat categoric *importanța practică a delimitării contextelor specifice* (de orice tip : clase de cuvinte sau cuvinte anume) *pentru fiecare dintre sensurile unui cuvînt polisemantic* (fie el sens principal sau secundar). De aceea, *dezambiguizarea contextuală este o etapă necesară în analiza oricărui cuvînt polisemantic,* cu consecințe

[44] Vezi Coteanu 1973, p. 156—167.
[45] Coteanu 1973, p. 156—167.
[46] În sensul „solidarităților semantice" delimitate de Coseriu 1978, p. 199, 212.

asupra celorlalte nivele ale analizei. Varietatea situaţiilor pe care le prezintă polisemia şi din acest punct de vedere, constituie doar o dovadă în plus în ce priveşte complexitatea şi dificultăţile analizei vocabularului chiar la nivelul microsistemului.

2.4. ANALIZA STILISTICĂ A POLISEMIEI

Polisemia este unul dintre nivelele semantice pentru care analiza stilistică prezintă interes, dar din perspective determinate. Pe de o parte (*1*), ne vom ocupa de poziţia şi relaţiile sensurilor figurate în cadrul conţinutului polisemantic al unui cuvînt aşa cum apare într-un articol de dicţionar, adică la nivelul *limbii*. Pe de altă parte (*2*) se pune problema caracterului figurat al sensurilor unui cuvînt polisemantic ca posibilitate de selecţie (făcută conştient sau nu) la nivelul *vorbirii*.

(*1*) Dacă urmărim statutul cuvintelor polisemantice izolat (adică fără să le punem în relaţie cu alte cuvinte ale limbii), *numai sub aspectul raportului dintre sensurile lor* (aşa cum apar într-un articol de dicţionar, adică ilustrînd *limba*) rezultă că analiza se limitează la o singură variantă stilistico-funcţională, cea a *limbii literare standard*. Din acest punct de vedere, sensurile care poartă indicaţia apartenenţei la o altă variantă (regională, populară etc.) nu interesează analiza polisemiei pe care o întreprindem.

Caracterizarea unora din sensurile cuvintelor polisemantice ca figurate interesează ca posibilitate de a facilita explicarea relaţiilor semantice la nivelul microsistemului. În această privinţă, sîntem întru totul de acord cu teza susţinută de Coteanu [47] (şi verificată pe toate exemplele analizate) că, în cadrul sistemului de sensuri reprezentat de un cuvînt polisemantic, *un singur sens este denotativ pur, toate celelalte fiind conotative* (şi, deci, secundare faţă de cel denotativ, care apare astfel de bază).

În felul acesta, tipologia destul de diversificată a sensurilor cuvintelor polisemantice [48] s-ar simplifica destul de mult (din punct de vedere sincronic).

[47] Coteanu 1975, p. 60.
[48] Vezi, de exemplu, Bucă-Evseev 1976, p. 51—65.

Admiterea caracterului figurat al sensurilor secundare ale cuvîntului polisemantic are importanță în analiza de față din mai multe puncte de vedere. S-ar putea explica în ce măsură analiza semică întîmpină dificultăți tocmai în cazul sensurilor figurate sau al anumitor sensuri figurate. În această privință trebuie reținută ideea[49] că *există sensuri al căror caracter figurat nu apare la prima vedere* sau apare numai în analiza lingvistică.

În acest sens ar trebui înțeleasă afirmația făcută de Bucă-Evseev[50] că estomparea sau pierderea legăturii metaforice duce în cele din urmă la „omonimizarea" sensurilor cuvîntului[51]. Se reține, de asemenea, observația (chiar dacă e făcută din altă perspectivă) privind caracterul întotdeauna motivat al sensurilor figurate[52]. S-ar putea explica deci că, în cazul anumitor sensuri figurate, echilibrul semantic devine deficitar.

Importanța decodării caracterului figurat al sensurilor unui cuvînt polisemantic pentru a stabili cu rigurozitate relațiile dintre ele, în cadrul sistemului pe care îl reprezintă, apare într-un exemplu ca A BÎZÎI. Amîndouă sensurile secundare au un caracter figurat, dar cel de-al doilea (metaforic) se leagă de cel de bază în mod mai clar pentru că au aceleași seme comune /a emite sunete/. Transferul de sens s-a produs datorită trăsăturii prin care se indică specificul sunetelor datorită diferenței dintre autorul lor (*insecte*) în cazul sensului de bază, *(oameni, copii)* în cazul celui de-al doilea, cf. BÎZÎIE (s.1) *muștele (țînțarii, albinele)* față de BÎZÎIE (s.2) *copilul.*

În schimb, cel de-al treilea sens (sinonim cu „a cicăli, a bate la cap") este într-o relație mai puțin clară, la prima vedere, cu celelalte sensuri. Legătura se poate reface numai dacă se înțelege transferul metonimic „cauză"/„efect", sau, mai precis, „efectul neplăcut al producerii anumitor sunete" (sens înțeles într-un context ca *„nu mă mai BÎZÎI atîta"*). În cazul acestui ultim sens, semul comun central al primelor două sensuri : /sunete/ (detectabil, cum am mai spus, numai dacă se reface procesul metonimic) devine un sem variabil cu o poziție secundară în definiția componențială.

[49] Vezi Coteanu 1975, care dă exemplul CAȚEL *de usturoi.*
[50] Bucă-Evseev 1976, p. 54.
[51] Vezi Șerban-Evseev 1978, p. 167.
[52] Șerban-Evseev 1978, p. 54—55.

Şi alte sensuri secundare reprezentînd metonimii apar într-o relaţie mai puţin evidentă faţă de sensul denotativ. Astfel, sensurile secundare ale unor termeni cum sînt CLĂDIRE, CONSTRUCŢIE nu apar legate de sensul de bază şi sînt interpretabile ca figurate numai în analiza lingvistică (metonimia „acţiune"/„rezultatul ei").

Există sensuri figurate greu de explicat componenţial chiar într-o analiză lingvistică teoretică.

La asemenea cazuri se referă, probabil, cei care consideră un defect al analizei componenţiale faptul că ea nu poate explica sensurile figurate [53].

De exemplu, ŞCOALĂ (s.2) „izvor", sursă de cunoştinţe, realizat în contexte de tipul *a învăţat la ŞCOALĂ* sau *folclorul este o ŞCOALĂ,* sau (s.3) „curent, mişcare ştiinţifică şi literară", în contexte de tipul *Lingvistica se împarte în mai multe ŞCOLI* sînt sensuri metaforice mai greu de explicat semic. Eventual, s-ar putea considera că acest component comun este /d e s t i n a ţ i e e d u c a t i v ă (c u l t u r a l ă)/ etc., dar înţelegerea lui este variabilă în funcţie de contexte lingvistice şi extralingvistice, ceea ce face analiza mai puţin sigură decît în alte situaţii (poate pentru că nu putem reconstitui contextele care au stat iniţial la baza transferului).

Sensul 6 („căsnicie, menaj") al cuvîntului CASĂ, înţeles ca „relaţie socială determinată (rudenie prin alianţă)" nu apare legat semic de celelalte sensuri ale cuvîntului, mai ales că e realizabil numai în cîteva contexte specializate : *a face (a duce) CASĂ (bună) cu cineva.* În analiza semantică el se poate explica drept o restrîngere a sensului conotativ („totalitatea celor care locuiesc într-o casă"), explicabil, la rîndul lui, prin transferul metonimic „conţinut"/„recipient").

Analiza de mai sus pare să arate că echilibrul dintre sensurile cuvintelor polisemantice care nu reprezintă paradigme (în sensul restrîns al termenului) e discutabil. O altă concluzie ar fi că, dintre sensurile figurate ale cuvintelor polisemantice, metonimia se explică mai greu semic.

Chiar dacă această afirmaţie nu are caracter categoric, argumente în acelaşi sens apar şi la alţi autori. Astfel Şerban-Evseev [54] arată că metonimia, sinecdoca se referă la trăsături interne ale obiectelor şi fenomenelor (deci mai

[53] Vezi Coteanu 1975, p. 128, Rey-Debove 1981, p. 449.
[54] Şerban-Evseev 1978, p. 158.

greu de observat la prima vedere), pe cînd metafora e mult mai concretă, vizează caracteristici exterioare ale obiectelor și fenomenelor (care pot fi mai frapante). La aceasta adăugăm faptul că metaforele sînt într-o relație mai liberă [55] și reprezintă cel mai frecvent *model* (s.n.) de transfer semantic; desigur însă, transferurile metaforice prea libere, depășind niște condiții obiective, pot deveni și ele dificil de decodat.

(2) O altă perspectivă din care interesează analiza sensurilor figurate ale cuvintelor polisemantice este sesizarea lor ca atare din punctul de vedere al vorbitorilor obișnuiți (deci la nivelul vorbirii). Altfel spus, se pune problema caracterului figurat mai mult sau mai puțin „transparent" la nivelul unui proces conștient de selecție la care participă un vorbitor obișnuit în actul comunicării. Din acest unghi, există sensuri secundare figurate pe care vorbitorii nu le simt și nici nu le folosesc ca atare. În această situație sînt cea mai mare parte dintre exemplele care prezintă dificultăți în analiza semică și pe care le-am discutat înainte, sub *(1)*. Astfel, toți termenii al căror sens secundar se definește concret ca „localul (unde-și desfășoară activitatea o anumită instituție)", apar explicabili ca sensuri figurate în analiza lingvistică, dar nu sînt simțiți și utilizați ca figurați în comunicare. Ne referim la exemplele discutate: CLĂDIRE, CONSTRUCȚIE, FACULTATE sau la altele ca TRIBUNAL.

Remarcăm ca neobișnuită structura sensurilor cuvîntului polisemantic TEATRU [56] care pare a fi singurul termen din cîmpul *instituțiilor* unde sensul de bază desemnează „localul".

Spre deosebire de exemplele anterioare, există cuvinte al căror sens figurat este bine marcat pentru orice vorbitor și utilizarea lui este, mai mult decît probabil, rezultatul unui proces conștient. În această situație sînt sensurile metaforice ale unor denumiri de animale desemnînd însușiri (psihointelectuale) aplicate oamenilor, cum ar fi BOU (s. 2) „prost", VULPE „șiret, viclean", MĂGAR „bădăran" [57].

[55] Șerban-Evseev 1978, p. 158.
[56] Analizat și de Șerban-Evseev 1978, p. 171.
[57] Vezi și Coteanu 1975, p. 54, 1982, p. 373—376 și Bucă-Evseev 1976, p. 55.

Interesant este că fenomenul are un caracter repetabil la multe nume de animale[58]. Fără nici o dificultate de decodare, utilizarea acestor sensuri presupune, totuși, un context lingvistic sau extralingvistic determinat (dar în sens larg).

Un caracter figurat marcat, folosirea conștientă avînd astfel și consecințe semantice, au și sensurile secundare ale lui ACRU (s. 2 „morocănos, ursuz") utilizat într-un context determinat, pe lîngă substantive desemnînd oameni, persoane; în aceeași situație este și CALD (s. 3 „afectuos", pe lîngă substantive ca *privire, primire, cuvinte, sentimente).* Circumscrierea contextuală a acestor sensuri figurate este, deci, și mai restrînsă decît în cazurile analizate anterior.

În fine, sensurile secundare ale unor nume de culori poartă aceeași marcă figurativă transparentă pentru orice vorbitor, iar specializarea contextuală este și mai strictă: *zile NEGRE, visuri (idei) ROZ, situație ALBASTRĂ.*

Drept concluzii privind utilitatea analizei stilistice în cazul polisemiei reținem că mai multe aspecte ale acestui studiu creează condițiile unei mai bune înțelegeri a acestei categorii semantice. Ca auxiliar al analizei semantice, analiza stilistică ne ajută să stabilim mai exact relațiile dintre sensuri în cadrul microsistemului. Delimitarea sensurilor al căror caracter figurat este evident pentru orice vorbitor și a cărui utilizare conștientă are consecințe semantice prezintă interes aplicativ.

2.5. CONCLUZII PRIVIND MODELAREA POLISEMIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

În cazul polisemiei, lingvistul și vorbitorul se află în fața unei multiple posibilități de selecție (alegere) lexicală. O corectă analiză în *limbă* și, implicit corecta utilizare a sensurilor unui cuvînt polisemantic în *vorbire* obligă ca acestea să fie puse în relație pentru *a se reține diferențele semantice, contextuale și stilistice*. De aceea principiul considerării sensurilor cuvintelor polisemantice ca omonime artificiale, este rezultatul unei selecții anterioare actului de comunicare (selecție mai evidentă în cazul lingvistului, care îi acordă importanță tehnică, spre deosebire de vorbitorul obișnuit pentru care caracterul ei prelocuționar e mai mult sau mai puțin conștient).

[58] Vezi Șerban-Evseev 1978, p. 166.

Așa se explică de ce *dezambiguizarea semantică contextuală și stilistică* este fundamentală și preliminară atît pentru limbă, cît și pentru metalimbă. Subliniem astfel importanța teoretică și metodologică a observațiilor făcute la sfîrșitul capitolului 2.2. privind importanța dezambiguizării semelor.

Sub aspectul modelelor de structurare în care se încadrează sensurile unui cuvînt (deci *microsistemul reprezentat de* **polisemie**), analiza semică a pus în evidență că, numai în unele cazuri aceste sensuri sînt o paradigmă în sens strict (cînd semul comun e și central). În celelalte cazuri (mult mai numeroase), e mai puțin interesantă interpretarea ca paradigmă, fiind utilă reținerea ordinii determinate a semelor în cazul fiecărui sens, așa cum apare în urma analizei componențiale. Analiza semică a **polisemiei** se face fără seme reziduale, ceea ce este important sub aspect aplicativ.

Descrierea **polisemiei** a demonstrat *interdependența strictă a etapelor*, care au avut toate obiectivul comun de a *releva diferențele de orice tip.* **Analiza semică** a urmărit diferențierea semantică a sensurilor manifestate în contexte; **analiza contextuală** a reținut libertățile și constrîngerile sintagmatice (cu consecințe semantice) ale fiecărui sens al cuvîntului polisemantic; **analiza stilistică** a încercat să desprindă în ce măsură caracterul figurat poate deveni pertinent pentru anumite sensuri ale cuvintelor.

Deși **polisemia** reprezintă *microsistemul semantic* cel mai simplu pentru că se reduce la *relațiile dintre sensurile unui singur cuvînt,* modelarea ei semantică s-a dovedit totuși complexă, variată și chiar eterogenă. De aceea, din punct de vedere paradigmatic, **polisemia** apare primordială, pentru că presupune *diferențierea exactă a fiecărui sens,* căreia îi urmează o altă etapă *de multiplă diferențiere (selecție)* în funcție de relațiile semantice contractate de sensul analizat (în clasele paradigmatice reprezentate de **sinonime, antonime** sau **cîmpurile lexico-semantice**). În aceste condiții, **polisemia** este un *teren de interferență al tuturor nivelelor de analiză semantică,* prin care se trece la *macrosistem* (adică relațiile dintre sensurile unor cuvinte diferite). *Variata modelare semantică a microsistemului* (dovedită în toate etapele analizei) ne previne asupra complexității și eterogenității probabile a *macrosistemului,* caracteristici pe care vom încerca să le punem în evidență în capitolele următoare.

SINONIMIA

3.1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Sinonimia, înţeleasă ca posibilitate a limbii de a se servi de forme diferite pentru a desemna acelaşi înţeles este o categorie semantică fundamentală care a ridicat numeroase probleme de interpretare pe care cercetările de semantică au încercat să le rezolve într-un fel sau altul. Nu ne vom opri în ceea ce urmează la definirea fenomenului, la tipologia propusă de diverse lucrări sau la alte aspecte care au format deja obiectul unor studii anterioare. Utilizînd rezultatele oferite de acestea, vom încerca să vedem dacă, şi în ce măsură sinonimia reprezintă un model de structurare aparte, diferit de altele şi prin ce anume se caracterizează.

În general, în cercetarea sinonimiei s-au conturat două direcţii principale: definirea termenilor şi delimitarea diferitelor tipuri de sinonime. Atît semantica tradiţională, cît şi cea modernă au încercat, utilizînd diverse metode, să ofere acestui fenomen o definiţie satisfăcătoare. Cu toate acestea, accepţia în care este utilizat termenul rămîne încă neclară, de vreme ce unii autori îl înţeleg ca pe o *vecinătate* (mai mult sau mai puţin) între două cuvinte[1], *o identitate* sau doar ca o *asemănare*, uneori ambele situaţii fiind admise[2]. Cercetările mai noi s-au oprit şi ele la definirea termenului, dar fără a contribuit totuşi la realizarea unei definiţii riguroase[3]. Definiţiile propuse

[1] Cf. Budagov 1961, p. 65, Graur 1957, p. 55—59.

[2] Vezi Ducháček 1964, p. 35, Baldinger, 1977, 211—239.

[3] De exemplu Rey 1970, p. 190, 122, Mounin 1972, p. 122—123, Ducrot-Todorov 1972, p. 302—303, Lyons 1970, p. 341—343, Brekle 1975, p. 91—96.

au la bază fie criteriul suprapunerii semice[4], fie cel al posibilităţilor de substituire în context[5]. Cei mai mulţi lingvişti admit însă importanţa ambelor criterii şi o dovadă în acest sens este şi faptul că acestea constituie, în general, baza întocmirii tuturor tipologiilor propuse. Tipurile de sinonime stabilite diferă (dar nu fundamental) de la un autor la altul, după cum se iau în considerare diferite criterii : posibilitatea de substituire unele (toate) contexte(le), identitatea în privinţa valorilor cognitive şi afective. Tipurile rezultate sînt comparabile[6]. Alte clasificări au în vedere o perspectivă limitată, de exemplu cea a unui dicţionar de sinonime[7] sau similaritatea cu unele interpretări psihologice[8]. O analiză mai de detaliu, cu mijloacele semanticii structurale a fost efectuată de Forăscu[9] care face precizări cu privire la gradul de suprapunere semantică, tipurile de relaţii semantice între sinonime şi la posibilităţile şi limitele substituţiei lor contextuale[10].

Pornim de la principiul că sinonimele se organizează în clase de termeni (cvasi)echivalenţi, numite în mod curent *serii sinonimice*. Deşi termenul este clasic, accepţia sa în diferite lucrări nu este totuşi clară, deoarece seriile propuse ca exemple sînt alcătuite după criterii diferite : fie din termeni care prezintă identitate sub aspectul sensului, dar diferenţe sub aspect stilistic sau al comportamentului contextual, fie din termeni care chiar semantic se diferenţiază prin anumite trăsături.

Această observaţie impune constatarea că pentru precizarea termenului de **serie sinonimică**, cît şi a conceptului însuşi de **sinonimie**, verificarea statutului paradigmatic al membrilor unei serii trebuie să se facă din trei puncte de vedere : **componenţial, contextual şi stilistic.**

În funcţie de identităţile şi non-identităţile constatate în aceste etape ale analizei, se va putea preciza conceptul de sinonimie şi, implicit, cel de serie sinonimică. Oricum însă, sinoni-

[4] Vezi Pottier 1965, p. 34, Rey-Debove 1966, p. 91.
[5] Vezi Pottier, 1963, p .32, Pottier 1983, 221, Ullmann 1952, p. 173, Hjelmslev 1957, p. 102—105, J. Dubois 1964, p. 8, Harris 1970, p. 27.
[6] Vezi Ullmann 1952, p. 181 s.u., Budagov 1961, p. 65, Ducháček 1964, p. 40—41, Lyons 1970, p. 343.
[7] Vezi Kahlman 1975, p. 9—10.
[8] Vezi Brodda-Karlgren 1969, p. 5, s.u.
[9] Forăscu 1978-a.
[10] Pentru problemele generale ale sinonimiei, vezi Coteanu 1975, p. 75—82, Bucă-Evseev 1976, p. 118—141.

mia *în sens riguros* va trebui înțeleasă ca o *identitate* sub toate cele trei aspecte amintite mai sus.

În funcție de *diferențele* relevate între termeni în aceste etape ale analizei se vor putea pune în evidență diversele relații paradigmatice între membrii unei clase, rezultînd structuri mai mult sau mai puțin omogene, ceea ce înseamnă, de fapt, *diferite modele de structurare semantică*. Acestea vor avea la bază studiul tipurilor de opoziții care se stabilesc între membrii (cvasi)echivalenți ai unei serii.

Pentru analiza care urmează este important de precizat că termenii care alcătuiesc seria sinonimică au fost supuși în prealabil operației de *dezambiguizare*. Ei intră deci aici cu un singur sens și numai unul, cel care stă la baza organizării seriei. Pentru a evita orice confuzie dintre lexeme și cuvintele polisemantice din limbă, vom utiliza notația cu majuscule. Întrucît sensul cu care ei sînt folosiți nu corespunde în mod necesar cu ordinea sensurilor (stabilită mai mult sau mai puțin arbitrar în dicționar), nu vom utiliza indici de notare. Acolo unde precizarea sensului se impune, pentru a evita confuziile, aceasta va fi făcută în paranteze.

Observațiile privitoare la tipurile de structuri înregistrate și descrise pe baza relațiilor între sinonime vor fi ilustrate cu exemple a căror alegere nu este întîmplătoare. Exemplele propuse vor fi urmărite atît sub aspectul componentelor de sens, cît și din punct de vedere contextual și stilistic, precizînd importanța fiecărei etape de analiză.

3.2. ANALIZA SEMICĂ A SINONIMIEI

În această etapă a descrierii se urmărește cercetarea sub aspectul componentelor de sens ale cuvintelor *presupuse a fi* sinonime cu scopul de a pune în evidență echivalențele și nonechivalențele dintre acestea.

Se pornește deci de la o clasă de termeni considerați pentru un singur sens (lexeme rezultate în urma operației de dezambiguizare) și altătuită pe baza informațiilor dicționarelor și pe baza cunoștințelor noastre, dar nu arbitrar totuși.

Intervenția cercetătorului, care utilizează datele experienței sale, este necesară, deoarece dicționarele, al căror

scop este altul decît organizarea seriilor sinonimice, nu ne oferă clase complete de termeni și nici nu au în vedere criterii clare în acest scop.

Gruparea termenilor în clase este rezultatul unei *selecții* operate de la început, pornind de la un număr de componente de sens *comune, cunoscute, alese* (în principiu, cît mai multe cu putință). În interiorul clasei astfel alcătuite, se procedează la *verificarea identităților și diferențelor* dintre termeni, pe baza opozițiilor succesive, diferențe exprimabile semic prin componente de sens *variabile*.

Nu se poate porni de la premisa existenței axiomatice a **sinonimiei** termenilor dintr-o clasă. Pentru a verifica statutul acestora se impune o examinare atentă a materialului. Unii cercetători formulează chiar rezerve în legătură cu existența **sinonimiei** [11] sau introduc alte concepte ca **parasinonimia** [12] **sau hiponimia** [13].

Degajarea componentelor de sens care alcătuiesc formula componențială a termenilor se face deci în două etape: într-o primă etapă se grupează un număr de unități pe baza unor seme comune, alese, date și, într-o a doua etapă, se delimitează eventualele diferențe pe baza analizei paradigmatice.

Structura formulei componențiale a fiecărui termen și raportul dintre semele comune și eventualele seme diferențiatoare sugerează existența mai multor tipuri de structuri în interiorul seriei. Din cercetarea unui bogat material concret se înregistrează următoarele situații.

(*1*) *Termeni care nu se diferențiază semantic*, cu alte cuvinte, unități ale căror sensuri se suprapun perfect, formula lor componențială fiind alcătuită din aceleași seme.

De exemplu seria A MURI, A PIERI, A SE PRĂPĂDI, A DECEDA, A RĂPOSA, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE a fost alcătuită pe baza dicționarelor în care termenii amintiți sînt glosați prin definiții comparabile reținîndu-se sensul „a înceta să mai trăiască". Pe baza acestora se pot delimita următoarele componente de sens:

/a c ț i u n e/ — *sem gramatical* care plasează unitățile de mai sus în clasa verbelor;

[11] De exemplu Pottier 1965, p. 34.
[12] Vezi Lavorel 1975, p. 76.
[13] Vezi Lyons 1970, p. 346—348 și 1978, p. 236—239.

— /a înceta/ și /din viață/ — seme de substanță care descriu conținutul semantic al membrilor seriei. Aceste componente de sens sînt comune tuturor termenilor grupați în această clasă.

Eventualele mici variații de sens pe care le înregistrează dicționarele se datoresc contextelor în care acești termeni apar și vor fi discutate la analiza contextuală și stilistică.

Comparînd între ei membrii din această serie, observăm că nu se constată diferențe semantice. Prin urmare, toate componentele de sens sînt comune pentru toți termenii seriei, iar seme variabile nu se înregistrează. Rezultă că unitățile avute în vedere sînt echivalente sub aspect semantic.

În aceeași situație se află și seria PUTERNIC, PUTERNICOS, TARE, VOINIC, ZDRAVĂN, VÎNJOS, VIGUROS grupați împreună pe baza sensului „care are o mare forță fizică" (TARE intră aici cu unul din sensurile sale secundare). Pe baza definiției de dicționar se pot delimita următoarele componente de sens, *comune* pentru toți termenii :

— /(caracteristică) adjectivală/ — sem gramatical care include toți membrii seriei în clasa adjectivelor ;

— /forță/ și /fizic/ — seme substanțiale ;

— /apreciere în plus/ — trăsătură substanțială care notează *modul* cum se face aprecierea și care distinge toți termenii din această serie de cei din clasa antonimică (SLAB, SLĂBĂNOG) ;

— /grad nedeterminat/ — sem gradual care notează aici aprecierea unei însușiri prezente într-un grad oarecare.

Trăsătura /apreciere în plus (sau în minus)/ notează faptul că însușirea este apreciată ca existînd într-un grad mai mare (mai mic) în raport cu ceea ce se consideră a reprezenta măsura medie, gradul normal de manifestare a însușirii. Deși comună membrilor unei serii, ea a fost delimitată totuși pe baza opoziției cu seria antonimică.

Trăsăturile amintite sînt comune tuturor termenilor din această serie, intrînd în alcătuirea formulei componențiale a acestora. Nu se înregistrează seme diferențiatoare.

Un alt exemplu ne este oferit de seria CAPIU, NĂUC, ZĂPĂCIT, BUIMAC, AIURIT, BEAT grupați pe baza sensului

„ameţit din cauza unei emoţii puternice, durere etc.“ (CAPIU şi BEAT sînt incluşi aici cu sensurile lor secundare). În formulele componenţiale ale acestora apar următoarele componente de sens comune pentru toţi membrii seriei: /(caracteristică) adjectivală/, /echilibru/, /psihic/, /momentan/, /cauzat de emotivitate/, /apreciere în minus/ de unde rezultă suprapunerea perfectă a sensurilor lor. Nu se înregistrează seme diferenţiatoare care să caracterizeze numai un termen sau altul.

Întrucît categoria termenilor care se caracterizează prin echivalenţă semică este bogat reprezentată în limba română, socotim potrivit să mai aducem şi alte exemple care să o ilustreze.

— VORBĂREŢ, GURALIV, LIMBUT, LOCVACE se grupează în aceeaşi serie pe baza trăsăturilor: /(caracteristică) adjectivală/, /locvacitate/, /apreciere în plus/, /grad nedeterminat/ comune pentru toţi termenii. Semul /apreciere în plus/ diferenţiază această clasă de seria antonimică TĂCUT, TACITURN, LACONIC ai cărei termeni se caracterizează prin /apreciere în minus/. Între unităţile din seria de mai sus nu se înregistrează diferenţe exprimabile semic.

— CINSTIT, ONEST, CORECT, INTEGRU se grupează în aceeaşi serie pe baza următoarelor componente de sens comune: /(caracteristică) adjectivală/, integritate/, /moral/, fără seme diferenţiatoare.

ETERN, VEŞNIC, PERMANENT, NEPIERITOR, PERPETUU intră în alcătuirea unei serii pe baza sensului „care există dintotdeauna şi va exista întotdeauna“. Elementele definiţiei de dicţionar permit delimitarea următoarelor componente de sens care sînt comune pentru toţi membrii seriei: /(caracteristică) adjectivală/, /extensiune/, /temporal/, /nelimitat/. Această ultimă trăsătură diferenţiază termenii de seria antonimică PIERITOR, TRECĂTOR, VREMELNIC, EFEMER care se caracterizează prin /limitat/.

— Semnalăm şi existenţa unor serii cu mai puţini termeni, cu un sens foarte concret care trimite direct la realitatea extralingvistică. Din această cauză, formularea trăsăturilor semantice este mai dificilă, întrucît nu se pot respecta exigenţele impuse de semantica structurală. Semele vor fi deci, într-o oarecare măsură, elemente ale definiţiei de dicţionar considerate unităţi de metalimbaj. De exemplu ŞCHIOP, CIUNT, grupaţi pe baza sensului „căruia îi lipseşte un picior sau are un picior mai scurt,

au în comun următoarele trăsături /(caracteristică) adjectivală/, /picior/, /non-funcționalitate/ fără a se diferenția prin nimic unul de altul.

Exemplele s-ar putea înmulți, deoarece, după cum afirmam mai sus clasa termenilor echivalenți sub aspectul componentelor de sens este destul de bogată.

O reprezentare grafică, sub formă de tablou, a seriilor prezentate mai sus (spre deosebire de cele discutate în continuare) nu este posibilă și nici interesantă, deoarece toate trăsăturile de sens fiind comune, o asemenea reprezentare nu ar aduce observații noi.

Ceea ce este important însă de reținut este că verificarea echivalenței sub aspectul formulei componențiale a termenilor dintr-o serie, deși etapă obligatorie, nu este suficientă pentru a decide asupra identității *funcționale* a membrilor ei. De aceea se impune verificarea acestora și din punct de vedere **contextual și stilistic**.

O altă categorie mare o formează clasele în care, deși întocmite după criteriul unui număr cît mai mare de seme comune, termenii se diferențiază între ei printr-un număr de trăsături variabile. În funcție de felul acestora, se disting mai multe situații.

(2) *Clase la nivelul cărora se realizează diferențe graduale* între termeni. Și în acest caz, criteriul de alcătuire este același: existența unui număr de componente de sens comune, urmînd ca după aceea să se verifice dacă între termeni apar diferențe.

De exemplu, pe baza trăsăturilor comune /(apreciere) adjectivală/, /inteligență/, /apreciere în plus/ se grupează în aceeași clasă termenii DEȘTEPT, INTELIGENT, ISTEȚ, AGER, GENIAL, definiți de dicționare prin „care are, manifestă inteligență (în diferite grade)". Analiza comparativă a acestora pune însă în evidență unele diferențe de sens între termeni, verificabile în contexte de tipul *X este DEȘTEPT, dar nu GENIAL.* Diferențele privesc, în acest caz, gradul în care este apreciată /inteligența/, de aceea, în interiorul clasei stabilite inițial se pot face următoarele distincții: DEȘTEPT și INTELIGENT se caracterizează prin /grad nedeterminat/, ISTEȚ și AGER prin /grad mic/, iar GENIAL conține trăsătura /grad maxim/. Aceste seme variabile care caracterizează numai unii termeni, diferențiindu-i de ceilalți, permit stabilirea unor (sub) clase în clasa delimitată la început.

În aceeași situație se află clasa ASCUȚIT, ACUT, VIOLENT, PUTERNIC, VIU, APRINS, ATROCE, INTENS, TARE, MARE, definiți de dicționare „care se manifestă, se produce cu intensitate (foarte) mare“ (despre *senzații, fenomene ale naturii, lumină, sentimente, culori*). Precizările contextuale sînt utile aici pentru a înțelege exact sensul pe baza căruia sînt grupați termenii, deoarece unii dintre ei intră în această serie cu sensurile lor secundare. Preferințele lor de combinare diferită vor fi discutate în detaliu la **3.3.**

Deocamdată, în această etapă a descrierii constatăm că termenii pot fi grupați în aceeași clasă pe baza următoarelor trăsături de sens comune: /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(p r i v i t o a r e l a) i n t e n s i t a t e /, /a p r e c i e r e î n p l u s /.

Semul lexico-gramatical /c a r a c t e r i s t i c ă a d j e c t i v a l ă / s-ar putea reda și prin semul de substanță /a p r e c i e r e /. Semul /i n t e n s i t a t e / este avut aici în vedere ca „gradul de tărie, forță cu care se manifestă ceva“.

Analiza componențială a membrilor clasei amintite mai sus pune în evidență existența unor diferențe graduale între aceștia. Astfel PUTERNIC, VIU, APRINS, INTENS, TARE, MARE caracterizați prin /g r a d n e d e t e r m i n a t /, se disting de ASCUȚIT, ACUT care conțin semul /g r a d m a r e / și de VIOLENT, ATROCE în componența cărora intră trăsătura /g r a d m a x i m /. La nivelul seriei stabilite inițial se constată deci diferențe graduale, iar termenii (sub)claselor delimitate în final sînt perfect echivalenți semantic.

Deși clasele în această situație sînt numeroase și ar putea fi ilustrate prin multe alte exemple, ne vom opri în continuare numai la încă unul: AMPLU, LARG, VAST, MARE, ENORM, IMENS, URIAȘ, COLOSAL, GIGANTIC se pot grupa în aceeași clasă pe baza semelor comune /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /e x t e n s i u n e /, /p l u r i d i m e n s i o n a l /, /a p r e c i e r e î n p l u s /. Opozițiile imediate între termeni (verificate pe baza unor contexte adversative de tipul *acest obiect este MARE, dar nu URIAȘ*) pun în evidență trăsături graduale care diferențiază între ei termenii: AMPLU, LARG, VAST, MARE se caracterizează prin /g r a d n e d e t e r m i n a t /,

ENORM, IMENS prin /g r a d m a r e/, iar URIAȘ, COLOSAL, GIGANTIC prin /g r a d m a x i m/.

Exemplele de mai sus sînt suficiente pentru a ilustra acest tip de opoziții care se constată la nivelul unei serii organizate pe baza unui număr cît mai mare de seme comune. Pentru a putea fi mai bine urmărite, dar mai ales pentru a înlesni mai tîrziu o comparație care să pună în evidență *tipurile de modele de structurare paradigmatică*, înfățișăm într-un tablou modul de organizare a uneia dintre clasele de mai sus, limitîndu-ne la un singur exemplu:

Seme variabile / Seme comune	Seme graduale:			
	Grad nedeterminat	Grad mic	Grad mare	Grad maxim
/adjectival/	PUTERNIC VIU		ASCUȚIT ACUT	VIOLENT ATROCE
/intensitate/	APRINS INTENS			
/apreciere în plus/	TARE MARE			

(3) *Clase la nivelul cărora se constată diferențe semantice între termeni.* Chiar dacă principiul de grupare a termenilor în clase pe baza trăsăturilor comune este respectat, analiza prin opoziții imediate între membrii clasei poate pune în evidență unele diferențe realizate la nivelul semelor de substanță.

De exemplu BOGAT, AVUT, ÎNSTĂRIT, ÎMBOGĂȚIT, ÎNAVUȚIT definiți de dicționare prin „care dispune de o stare materială bună" se grupează în aceeași clasă pe baza trăsăturilor comune /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă/, /(p r i v i t o a r e l a) s t a r e m a t e r i a l ă/, /a p r e c i e r e î n p l u s/. Ultimii doi termeni se disting însă de ceilalți prin prezența trăsăturii /a c ț i u n e r e a l i z a t ă/.

În aceeași situație se află și AGRESIV, IMPULSIV, BĂTĂIOS (despre *oameni*) grupați pe baza trăsăturilor /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă/, /(p r i v i t o a r e l a) r e a c t i v i t a t e/, /p s i h i c ă/, /a p r e c i e r e î n p l u s/. În interiorul acestei serii AGRESIV și IMPULSIV se disting prin trăsătura /n e m o t i v a t/ de BĂTĂIOS caracterizat prin /m o t i v a t/.

Un alt exemplu este oferit de clasa reprezentată prin COJIT, SCOROJIT, COȘCOVIT, COCLIT, OXIDAT în care baza de grupare a termenilor o constituie semele comune /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(p r i v i t o a r e l a) n o n - i n t e g r i t a t e /, /a s u p r a f e ț e i /; ultimii doi termeni caracterizați prin semul variabil /c a u z a t d e a g e n ț i c h i m i c i / se disting de ceilalți, în componența cărora intră semul /c a u z a t d e a g e n ț i f i z i c i /. Ne vom limita la aceste exemple cu atît mai mult, cu cît în materialul investigat, acest tip nu este foarte bine reprezentat. Pentru ca această situație să fie mai clar ilustrată, vom reprezenta unul din exemplele de mai sus într-un tablou.

Seme variabile / Seme comune	/cauzat de agenți fizici/	/cauzat de agenți chimici/
/adjectival/	COJIT	COCLIT
(privitor la) non-integritate	SCOROJIT	OXIDAT
/a suprafeței/	COȘCOVIT	

(4) *Clase la nivelul cărora se constată atît diferențe graduale, cît și semantice.* Din materialul investigat se constată că, atunci cînd clasele organizate pe baza unui număr de seme comune sînt mai bogate, opozițiile în interiorul acestora se stabilesc atît la nivelul semelor graduale, cît și la cel al semelor substanțiale. De exemplu, pornind de la componentele de sens /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(p r i v i t o a r e l a) t e m p e r a t u r ă /, /a p r e c i e r e î n p l u s / se organizează o clasă de termeni reprezentați prin : CALD, CĂLDUROS, CĂLDUȚ, CĂLDICEL, CĂLDIȘOR, FIERBINTE, ÎNCINS, CLOCOTIT, CLOCOTITOR, APRINS, ÎNFOCAT, ARZĂTOR, ÎNFLĂCĂRAT, DOGORITOR, CANICULAR. Membrii clasei de mai sus sînt definiți în dicționare prin „care se află la o temperatură mai mare decît normal (în diferite grade)". Preferințele lor de combinare contextuală sînt diferite, dar detaliile privitoare la acestea nu interesează pentru moment.

Relațiile de opoziție stabilite în interiorul clasei pun în evidență un număr de seme variabile (graduale sau substanțiale) care caracterizează numai unii termeni. Întrucît diferențele din-

tre aceștia sînt mai greu de urmărit, preferăm reprezentarea lor în următorul tablou :

Seme comune /adjectival/ /(privitor la)temperatură/ /apreciere în plus/		Seme variabile (graduale)			
		Grad nedefinit	Grad mic	Grad mare	Grad maxim
		CALD CĂLDUROS	CĂLDUȚ CĂLDICEL CĂLDIȘOR	FIERBINTE	CANICULAR
Seme variabile (substanțiale)	/proces de fierbere/				CLOCOTIT CLOCOTITOR
	/proces de ardere/				APRINS ARZĂTOR ÎNFOCAT ÎNFLĂCĂRAT
	/emanație de căldură/				DOGORITOR
	/acțiune realizată/			ÎNCINS	

După cum se observă, membrii clasei stabilite inițial se repartizează în (sub)clase în funcție de semele variabile (graduale și substanțiale) prin care se caracterizează.

Un alt exemplu este cel al termenilor USCAT, SEC, ZBICIT, ZVÎNTAT, DESHIDRATAT, SECETOS definiți în dicționar prin „lipsit de umezeală (apă)". Gruparea lor are la bază semele comune /(caracteristică) adjectivală/, /non-umiditate/. Sub aspectul semelor graduale, se pot stabili următoarele distincții : USCAT, SEC conțin trăsătura /grad nedefinit/, ZBICIT, ZVÎNTAT se caracterizează prin /grad mic/, iar DESHIDRATAT, SECETOS prin /grad maxim/. Termenii se mai diferențiază însă și sub aspectul unor trăsături substanțiale. Astfel ZBICIT, ZVÎNTAT, DESHIDRATAT conțin semul /acțiune realizată/, iar SECETOS se caracterizează prin /cauzat de lipsa precipitațiilor/.

Evident, echivalențele constatate între termeni sub aspectul formulei semice reprezintă numai concluzii parțiale, rezultate în această etapă a analizei. Posibilitățile de combinare contextuală și observațiile pe care acestea le impun vor fi discutate la 3.3.

Din exemplele înfățișate mai sus se pot face unele precizări privitoare la condițiile semice pe care trebuie să le îndepli-

nească o clasă de (cvasi)sinonime (tipuri de seme, numărul și calitatea acestora) și, pe de altă parte, la tipurile de structuri rezultate.

Analiza componențială pune în evidență faptul că o serie sinonimică trebuie să se caracterizeze prin următoarele *tipuri de seme* :

— Premisa de la care se pornește în alcătuirea unei serii presupune că formula componențială a membrilor acesteia *trebuie să conțină un anumit număr de seme comune* (SC). Materialul concret cercetat relevă *mai multe tipuri de* SC în funcție de natura acestora, de calitatea lor :

(*a*) *Seme de categorizare gramaticală* — cele care notează apartenența termenilor la o anumită parte de vorbire, de exemplu /v e r b a l/, /c a r a c t e r i s t i c ă a d j e c t i v a l ă/ etc.

(*b*) *Seme lexicale* delimitate pe baza definițiilor de dicționar și care permit unele diferențieri de nuanțe în interiorul unei anumite clase gramaticale, de exemplu /p r i v i t o r l a/, /c a r e/, /a s e m ă n ă t o r c u/.

(*c*) *Seme substanțiale* — cele care descriu propriu-zis conținutul semantic al termenilor și care permit gruparea acestora în aceeași clasă, de exemplu : /t e m p e r a t u r ă/, /e x t e n s i u n e/, /v e r t i c a l/, /t e m p o r a l/ etc. Delimitarea acestora se face de către cercetător prin abstractizarea datelor din definiția lexicografică. În interiorul formulei componențiale a unor termeni numărul semelor substanțiale poate fi mai mare sau mai mic în funcție de complexitatea sensului analizat, de relațiile pe care acesta le stabilește cu alte unități din limbă sau chiar de posibilitățile de formulare în metalimbaj. De aceea nu se pot face precizări cu privire la numărul semelor substanțiale. Exemplele discutate mai sus ilustrează clar această situație.

(*d*) *Semele modale* — care notează modul în care se face aprecierea — în plus sau în minus — față de punctul considerat a fi măsura medie, gradul normal de manifestare a însușirii. Trebuie să precizăm însă că acest tip de componente semantice nu intră în orice formulă componențială. Chiar la adjective — pe care le-am avut în vedere în mod special — aceste seme apar numai pentru termenii care exprimă o apreciere mai mare sau mai mică a unei însușiri în raport cu un punct de referință — norma, de exemplu CALD arată că se apreciază o *temperatură* prezentă într-un grad mai mare decît media (normalul), față de RECE care exprimă existența aceleiași însușiri într-un grad mai mic decît normal. De aceea, în delimitarea acestor componente de sens, deși comune pentru întreaga serie, se face raportarea la

seria antonimică, acolo unde există. Seme modale nu găsim însă la adjective ca ȘCHIOP, COCOȘAT sau CELIBATAR, deci care exprimă o însușire în mod absolut. Și prezența semelor modale comune este obligatorie pentru întreaga serie.

— *Semele variabile* (**SV**) — cele care stabilesc diferențe între membrii unei serii alcătuite după principiul enunțat sînt în principiu de două tipuri :

(*a*) *seme graduale* care notează gradul în care este apreciată însușirea, ex. : /g r a d m i c/, /g r a d m a r e/;

(*b*) *seme substanțiale* — care caracterizează numai unii dintre membrii seriei, de exemplu /e m a n a ț i e d e c ă l d u r ă/ pentru DOGORITOR sau /p r o c e s d e f i e r b e r e/ pentru CLOCOTIT. Spre deosebire de alte nivele ale analizei, ca de exemplu **antonimia** sau **cîmpurile lexico-semantice** acestea nu pot fi considerate seme reziduale, deoarece o analiză a sinonimiei, prin însuși scopul pe care și-l propune, trebuie să meargă pînă la capăt, punînd în evidență cele mai mici diferențe între termeni. Aceste trăsături diferențiatoare ultime sînt, deci, semnificative pentru raportul de sinonimie.

Pentru a desprinde unele concluzii privitoare la diferite modele de structurare semantică este interesantă observarea poziției pe care **SC** și **SV** delimitate mai sus o ocupă în cadrul structurii sintactice a formulei componențiale [14]. Semele substanțiale comune formează un *nucleu* repetabil în formula semică a tuturor termenilor dintr-o serie de (cvasi)sinonime și ocupă întotdeauna o poziție *centrală*. Acest nucleu este format din trăsături de obicei în relație de solidaritate și stă la baza organizării seriei. De exemplu, /e x t e n s i u n e/ /v e r t i c a l/ permite gruparea termenilor ÎNALT, ÎNĂLTUȚ, LUNG, MARE, DEȘIRAT. Semele variabile se află în poziție de *determinant* al semului central și nu funcționează decît în condițiile existenței acestuia. Observația este interesantă prin aceea că dă o imagine de ansamblu a structurii unei clase de sinonime și, pentru că, poate constitui un criteriu de apreciere și de comparație cu alte structuri organizate diferit.

— Pornind de la exemplele discutate și de la observațiile făcute mai sus privitoare la condițiile semice pe care trebuie să le îndeplinească o clasă de sinonime, ne interesează să urmărim în ce măsură seriile analizate reprezintă paradigme și ce concluzii putem desprinde în legătură cu structurile sinonimice.

[14] Pentru detalii, vezi Forăscu 1981-b.

Din materialul avut în vedere rezultă că seriile (cvasi)sinonimice reprezintă o *paradigmă numai ca premisă și ca tehnică de analiză.* Demersul cercetării este cel paradigmatic — clase de termeni alcătuite pe baza unor seme comune și delimitarea eventualelor diferențe prin opoziții succesive. Ca *rezultat* al analizei se constată însă :

(I) Clase de termeni a căror perfectă echivalență este demonstrabilă semic și acestea *nu satisfac condițiile unei paradigme lexico-semantice.* Ele sînt clase de *variante* la nivelul analizei semice chiar dacă analiza contextuală și stilistică va pune în evidență noi identități și diferențe între termeni, din alte puncte de vedere. Tocmai de aceea urmărirea acestor situații în celelalte două etape devine interesantă, întrucît, în mod special la sinonimie *verificarea echivalenței semice — etapă foarte importantă — nu este suficientă.*

(II) *Clase non-echivalente,* adică cele în care se constată *diferențe între termeni, exprimabile prin seme variabile.* Acestea satisfac condițiile unei paradigme, deoarece termenii sînt *invariante* caracterizate prin seme variabile și se exclud din același context. Din punctul de vedere care ne interesează aici ele sînt totuși foarte interesante prin *relația de sinonimie,* pe care vorbitorii o stabilesc între termeni în vorbire, ceea ce înseamnă că la un moment dat și în condiții determinate se poate face abstracție de unele diferențe, membrii unei asemenea clase funcționînd ca sinonime (cf. *sinonimele parțiale).*

Deși se face adesea distincția între sinonime *perfecte (totale, absolute)* și cele *imperfecte (parțiale)* unii autori sînt de părere că sinonimie nu există sau, în orice caz, aceste situații sînt extrem de rare [15]. Dar sinonimia perfectă este cea mai puțin interesantă din punctul de vedere al cercetării și chiar al vorbitorilor unei limbi. Posibilitatea de selecție între mai mulți termeni (exprimînd mai mult sau mai puțin același lucru) opțiunea pentru un termen sau altul prin estomparea unor anumite trăsături de conținut reprezintă partea cea mai interesantă a cercetării care pune în evidență mecanismul fin și complicat al limbii.

În condițiile în care premisele și demersul analizei sînt cele paradigmatice, iar ca rezultat, unele clase satisfac condițiile unei paradigme lexico-semantice, utilizarea termenului de

[15] Vezi Ullmann 1952, p. 180.

paradigmă sinonimică este justificată. El va fi rezervat însă numai pentru clasele non-echivalente (descrise mai sus la II).

Importanța acceptării termenului de *paradigmă sinonimică* rezultă, pe de o parte, din aceea că introduce principiul grupării în clase relativ închise, fără de care nu pot fi delimitate echivalențele și diferențele între termeni ; pe de altă parte, sugerează metoda de cercetare (analiza sub aspectul componentelor de sens, relații între membrii paradigmei, diferențele semantice).

Materialul investigat și observațiile rezultate în urma analizei componențiale ne permit să desprindem unele concluzii parțiale cu privire la gradul de complexitate a structurilor sinonimice.

Seriile ai căror termeni prezintă echivalență semică (toate semele care se înregistrează sînt comune, descrise la (1)), reprezintă *structuri perfect omogene sub aspect componențial*. Observația este interesantă, pentru că, după cum se va vedea din comparația cu alte structuri, **seriile sinonimice** *sînt singurele în această situație*. Prin caracterul lor omogen ele se disting de toate celelalte modele de structurare.

Clasele descrise la (2), (3), (4) ai căror termeni se diferențiază prin unele seme graduale sau substanțiale (*paradigmele sinonimice*) sînt *mai puțin omogene*.

Această observație poate constitui, pe de o parte, o posibilitate de a determina caracteristica structurilor sinonimice pe baza tipurilor de opoziții care se constată la acest nivel și, pe de altă parte, un criteriu de precizare a acestor structuri în comparație cu alte tipuri paradigmatice.

3.3. ANALIZA CONTEXTUALĂ A SINONIMIEI

Concepută ca o a doua etapă a descrierii, analiza contextuală urmărește verificarea *comportamentului sintagmatic al termenilor a căror echivalență semantică a fost demonstrată pe baza* analizei componențiale. În funcție de rezultatele obținute, se pot desprinde unele concluzii privitoare la *noi identități și diferențe între termenii unei* serii sinonimice din punctul de vedere al posibilităților de combinare contextuală.

Comportamentul contextual al sinonimelor este adus în discuție de toți cercetătorii care s-au ocupat de această

problemă. Se susține, pe bună dreptate, că toate relațiile de sens sînt dependente de context, iar sinonimia în mod deosebit [16]. Importanța acordată verificării identității semantice a sinonimelor pe baza contextului diferă de la un autor la altul, dar constituie întotdeauna un criteriu de definire sau de stabilire a unei tipologii. De exemplu Pottier [17] contestă existența sinonimiei, întrucît consideră că se găsește întotdeauna un context în care posibilitatea de alternanță este exclusă, de unde rezultă obligația ca sinonimele să fie substituibile în orice context. Lyons [18] dimpotrivă, afirmă că trebuie respinsă ipoteza care constă în a nega că două elemente pot fi cu adevărat sinonime într-un context dat, dacă ele nu sînt în toate contextele. Toți autorii însă au în vedere *cuvintele* limbii în totalitatea sensurilor lor și de aceea problema contextului apare cu atît mai importantă, cu cît constituie în același timp și o posibilitate de precizare a sensului [19]. Alți lingviști absolutizează importanța studiului contextual [20].

Am precizat mai sus că membrii unei serii sinonimice sînt lexeme (unități monosemantice) rezultate în urma operației de dezambiguizare. Or, această operație făcută, pornind de la dicționar, a avut deja în vedere — într-o primă fază — comportamentul contextual.

În continuare ne interesează să urmărim, pe de o parte, dacă termenii unei serii sinonimice manifestă identități sau diferențe sub aspectul compatibilităților față de anumite contexte și ce concluzii se pot desprinde de aici ; pe de altă parte, vom pune în evidență ce situații-tip se înregistrează din acest punct de vedere.

Pentru aceasta, vom prefera gruparea contextelor concrete în clase contextuale mari (dat fiind că înregistrarea tuturor combinațiilor este imposibilă) față de care se verifică compatibilitatea sau incompatibilitatea termenilor. Contextele propuse interesează atît individual, cît și ca reprezentante ale clasei din care fac parte [21]. Poziția reprezintă în același timp elementul

[16] Vezi Lyons 1970, p. 346, Ullmann 1952, Ducháček 1964.
[17] Pottier 1963, p. 32.
[18] Lyons 1970, p. 328.
[19] Vezi Todorov 1966-b, p. 13, Lyons 1970, p. 57—58.
[20] Vezi J. Dubois 1964, p. 8, Harris 1970, p. 27.
[21] Cf. și R. Mihăilă 1969, p. 630, unde se precizează că poziția unui element într-un context este locul înțeles ca un raport de vecinătate cu un alt element.

individual de vecinătate și elementul ca întreaga clasă pe care o reprezintă.

Punctul de plecare în analiza contextuală îl constituie, în primul rînd, indicațiile oferite de dicționare în privința restricțiilor contextuale. Cum acestea nu apar însă consecvent sau nu sînt întotdeauna suficiente, ele vor fi completate cu date din experiența noastră lingvistică.

Pentru a urmări concret aspectele pe care le pune în evidență analiza contextuală, vom avea în vedere seria sinonimică formată din : A MURI, A PIERI, A SE PRĂPĂDI, A DECEDA, A RĂPOSA, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE. Etapa analizei componențiale a pus deja în evidență *echivalența perfectă a acestor termeni sub aspectul formulei componențiale*, deci aceștia formează *o serie omogenă*.

Conform indicațiilor din dicționar, substantivele cu care se pot combina membrii acestei serii se caracterizează prin trăsătura /+animat/. Această precizare nu este însă suficientă, de aceea se impun unele distincții. Clasa substantivelor care desemnează ființe se poate diviza în :

— substantive care desemnează persoane (P) ;

— substantive care desemnează animate non-persoane ($\bar{P}$) și care, la rîndul ei, se poate subdiviza în :

— substantive care desemnează animale ($\bar{P}_1$) ;

— substantive care desemnează păsări ($\bar{P}_2$) ;

— substantive care desemnează insecte ($\bar{P}_3$).

Este interesant de remarcat că, deși la analiza componențială termenii din seria sinonimică amintită se definesc prin aceeași formulă semică și prin selectarea unui context — subiect-animat, la o analiză contextuală mai detaliată între aceștia apar diferențe.

În funcție de compatibilitățile contextuale manifestate, termenii seriei discutate se grupează astfel :

— A MURI și A PIERI se pot combina cu substantive desemnînd persoane (P), animale ($\bar{P}_1$), păsări ($\bar{P}_2$) și insecte ($\bar{P}_3$).

— A SE PRĂPĂDI poate apărea numai în contexte care desemnează persoane (P) și animale ($\bar{P}_1$).

— A DECEDA, A RĂPOSA, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE, admit numai contexte din clasa (P).

Aceasta înseamnă că membrii seriei, deși echivalenți semantic, nu se pot substitui reciproc în orice context. Dacă în unele cazuri, de exemplu A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE caracterul secundar, figurat cu care acești termeni intră

în serie poate constitui o explicație imposibilitatea substituirii lui A MURI cu A DECEDA sau A RĂPOSA în contexte din clasele $\overline{P_1}$, $\overline{P_2}$, $\overline{P_3}$ trebuie căutată fie în preferințele de combinare pe care le manifestă unii termeni, fie în apartenența lor la o anumită variantă stilistică, ceea ce impune unele restricții. Grupele de termeni înfățișate mai sus reprezintă *noi identități și diferențe în interiorul seriei sinonimice sub aspectul comportamentului sintagmatic*, pe care această etapă a analizei le pune în evidență.

O situație oarecum diferită o prezintă seria formată din SLAB, DILUAT, SUBȚIRE, LUNG, CHIOR, termeni grupați împreună pe baza sensului comun „care are o concentrație mică". Deși toți se pot combina în principiu cu substantive care denumesc *lichide*, se constată că din punctul de vedere al contextelor concrete pe care le selectează, termenii se diferențiază. Astfel, SLAB și DILUAT admit contexte care denumesc soluții chimice ca *acid, soluție, alcool,* lichide buvabile ca *băutură, țuică, cafea, ceai* sau alimente buvabile ca *zeamă, supă* etc. SUBȚIRE și CHIOR se combină numai cu substantive ce denumesc lichide buvabile ca *vin, cafea,* iar LUNG admite numai contexte ca *ciorbă, zeamă, supă.* Aceasta înseamnă că substituția lui DILUAT cu LUNG sau CHIOR nu este posibilă într-un context ca *acid,* de exemplu, ceea ce duce la concluzia că, *din punct de vedere contextual, termenii clasei sinonimice se diferențiază între ei sub aspectul posibilităților concrete de combinare, chiar dacă, în principiu, toți admit clasa substantivelor care denumesc lichide.*

În aceeași situație se află membrii seriei PUTERNIC, VIU, APRINS, INTENS, TARE, MARE („care se manifestă cu o intensitate mare"), a căror echivalență semantică a fost demonstrată și care formează deci o serie omogenă.

Posibilitățile de combinare a acestor termeni sînt foarte variate, de aceea vom grupa contextele în clase astfel :

(a) substantive care desemnează senzații : *durere, arsură, usturime, sete.* Ex. : *usturime PUTERNICĂ, senzație PUTERNICĂ, durere VIE, senzație INTENSĂ, durere TARE, usturime MARE.*

(b) Clasa substantivelor care denumesc sentimente : *dragoste, simpatie, sentiment, suferință, ură.* Ex. : *dragoste PUTERNICĂ, sentiment VIU, ură APRINSĂ, suferință MARE* etc.

(c) Clasa substantivelor care denumesc fenomene ale naturii : *ploaie, vînt, furtună, viscol.* Ex. : *ploaie PUTERNICĂ, furtună MARE, vînt TARE* etc.

(d) Clasa substantivelor care denumesc (surse de) lumină: *foc, fulger, lumină, flacără.* Ex.: *lumină PUTERNICĂ, lumină VIE, fulger TARE, lumină MARE, foc INTENS.*

(e) Clasa substantivelor care denumesc (surse de) sunete, zgomote: *sunet, glas, împușcătură, zvon, ciocănit.* Ex.: *sunet PUTERNIC, glas TARE, zgomot INTENS.*

(f) Clasa substantivelor care denumesc culori: *roșu, verde, violet* etc. Ex.: *culoare PUTERNICĂ, roșu VIU, verde INTENS, galben APRINS, roșu TARE* etc.

Termenii seriei sinonimice pe care o discutăm se repartizează diferit în funcție de compatibilitățile și incompatibilitățile față de clasele contextuale stabilite mai sus, astfel:

— PUTERNIC și INTENS admit contexte din clasele (a), (b), (c), (d), (e), (f).

— MARE — admite contexte din clasele (a), (b), (c), (d), (e), dar nu se poate combina cu substantive care denumesc culori (f).

— TARE — admite contexte din clasele (a), (c), (d), (e), (f) dar nu se combină cu substantive ce denumesc sentimente (b).

— APRINS — admite numai contexte din clasele (b) și (f).

— VIU — se combină numai cu substantive din clasele (a). (b), (d), (f), manifestînd incompatibilitate față de substantive care denumesc fenomene ale naturii și (surse de) zgomote.

Repartizarea, din punct de vedere sintagmatic a substantivelor în clase diferite dovedește *îngustarea seriei* adjectivelor analizate sub aspectul posibilităților de substituție în orice context. Mai mult chiar, în interiorul aceleiași clase delimitate contextual, se observă unele diferențe (limite de utilizare contextuală) între termeni. De exemplu, deși VIU admite, în principiu, combinarea cu substantive denumind senzații (ex.: *senzație VIE, durere VIE)* el nu se poate combina cu un substantiv ca *sete.*

Limitarea substituției în context poate avea ca explicație sensul de bază sau secundar (figurat) *cu care este folosit un termen* sau *practica limbii care a fixat anumite combinații, expresii.*

În situațiile descrise mai sus, menționarea contextului este absolut necesară pentru alcătuirea unei serii sinonimice care condiționează selecția pe care vorbitorul este obligat să o facă dintr-un număr de termeni echivalenți sub aspectul sensului. Se justifică astfel importanța pe care toți cercetătorii o acordă contextului în studiul sinonimiei.

Spre deosebire de situaţia discutată mai sus, se remarcă şi cazuri în care un termen apare în aceeaşi paradigmă sinonimică de două ori, cu valori de sens oarecum diferite, justificate numai de context. Deşi sensul este în principiu acelaşi, menţionarea contextului devine *absolut obligatorie,* deoarece seriile de termeni substituibili se constituie diferit.

De exemplu GRAS (despre *oameni* „care are un strat de grăsime sub piele") şi GRAS (despre *păr, piele* „care conţine grăsime"), deşi componenţial se definesc la fel prin /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă/, /(p r i v i t o a r e l a) g r ă s i m e/, /a p r e c i e r e î n p l u s/, /g r a d n e d e t e r m i n a t/, dezvoltă, în raport cu contextele menţionate, serii sinonimice diferite. Pentru primul caz obţinem seria GRAS, DURDULIU, DOLOFAN, iar pentru contextul *păr, piele* seria GRAS, GRĂSOS, UNSUROS.

În aceste cazuri, *dependenţa contextuală este evidentă, iar organizarea seriei sinonimice trebuie să ţină obligatoriu seama de aceste restricţii.*

O situaţie diferită se înregistrează în cazul seriilor formate dintr-un termen polisemantic şi altul monosemantic, eventual acesta al doilea specializat. În acest caz, substituţia celor două sinonime este strict condiţionată de un anumit context, a cărui menţionare se impune. De exemplu STRICAT şi CARIAT sînt sinonime şi se pot substitui numai pentru contextul *dinte (molar, măsea).* În afara acestuia, înlocuirea termenilor nu se poate face. De asemenea, sinonimia dintre GALBEN şi BLOND este valabilă numai pentru contextul *păr,* iar substituirea lui ACRU cu BĂTUT este condiţionată de contextul *lapte.* Această *limitare contextuală se datorește,* pe de o parte, *caracterului monosemantic* (cu un sens precis, restrîns) al unui termen, iar, pe de altă parte, *solidarităţii semantice pe care un sinonim o manifestă faţă de un anumit context.* Aceasta face imposibilă utilizarea termenului în alte combinaţii. Dacă transferul se face totuşi, se obţin sensuri figurate, metaforice pe care nu ne propunem să le discutăm aici.

Spre deosebire de situaţiile amintite mai sus, se observă *cazul unor serii sinonimice în care menţionarea contextelor nu este necesară. Termenii au un singur sens, univoc, precis,* care exclude orice posibilitate de confuzie, deoarece substituţia lor priveşte un număr restrîns de contexte. În această situaţie se află de pildă LIZIBIL şi CITEŢ, COCLIT şi OXIDAT, AGASANT şi ENERVANT, DETALIAT — AMĂNUNŢIT etc. Numărul exemplelor în care sinonimia este liberă de context nu este totuşi foarte mare pentru că în această situaţie se află fie uni-

tățile monosemantice cu un sens clar fie, eventual, o unitate monosemantică al cărei sens coincide cu sensul de bază al altui termen polisemantic (A MURI — A DECEDA).

Studiul comportamentului contextual al sinonimelor pune în evidență, după cum a rezultat din exemplele de mai sus, cîteva situații diferite.

Se remarcă, pe de o parte, cazurile în care **sinonimia** este *liberă de context* — *situații mai rare*, deoarece sînt condiționate de o serie de factori.

Pe de altă parte — și aceasta este categoria cea mai numeroasă — *relațiile de* **sinonimie** *condiționate de context*. Această dependență este determinată fie de sensul (de bază sau secundar) cu care un termen intră într-o serie, cu alte cuvinte de caracterul polisemantic al termenilor (ale căror sensuri sînt de regulă organizate diferit în sfera semantică), fie de solidaritățile semantice manifestate de unul din termeni (obligativitatea de a fi utilizat în anumite sintagme). Condiționarea contextuală poate fi impusă uneori de faptul că un context introduce o perspectivă nouă de apreciere, aduce elementul de identificare. Alteori, dependența contextuală este dictată de nuanțele semantice care nu pot fi puse în evidență decît în *anumite contexte* care admit numai unele substituții, de aceea seria sinonimică se organizează diferit (GRAS, UNSUROS).

Studiul compatibilităților și incompatibilităților sintagmatice ale **sinonimelor** *pune însă în evidență* — și acest lucru este extrem de important — *noi identități și diferențe între termenii unei serii a căror echivalență a fost verificată pe baza* **analizei componențiale**. *Studiul contextual impune deci noi restricții, delimitînd noi (sub)serii în interiorul unor clase verificate semantic*. Acest lucru dovedește că **analiza componențială** — prima și cea mai *importantă etapă* — **nu este totuși suficientă** *în descrierea* **sinonimiei**.

După cum a rezultat din exemplele discutate aici, *clasele care s-au dovedit a fi* (în etapa analizei componențiale) *paradigme sinonimice, ies din discuție și nu mai sînt interesante pentru analiza sintagmatică*. Non-echivalența lor semantică, demonstrată în prima etapă, este o probă a faptului că ele nu îndeplinesc prima și cea mai importantă condiție. *Verificarea identităților și nonidentităților din punct de vedere contextual privește numai seriile echivalente semantic* și (sub)seriile din interiorul paradigmelor sinonimice (aceste (sub)serii au fost grupate pe criteriul identității formulei componențiale). Se observă că termenii seriilor sinonimice analizate componențial se grupează în noi clase în funcție de posibilitățile de combinare.

Datele furnizate de analiza sintagmatică a sinonimelor constituie elemente noi care contribuie la o descriere mai exactă, mai riguroasă a sinonimiei, permițînd totodată detalierea, rafinarea analizei semantice.

Pe de altă parte, cercetarea comportamentului sintagmatic al sinonimelor, înregistrarea numărului de contexte în care un termen *A* poate înlocui un termen *B* și invers, pun în evidență o modalitate de apreciere a distanței contextuale dintre sinonime și, totodată, o posibilitate de determinare a unui coeficient de probabilitate de substituție [22]. Aceasta este însă o chestiune de detaliu care (deși are consecințe practice), nu interesează direct în determinarea tipului de model de structurare reprezentat de sinonimie.

3.4. ANALIZA STILISTICĂ A SINONIMIEI

Premisa de la care pornim este că, deși identitatea de referent este prima și cea mai de seamă condiție a recunoașterii sinonimiei, ea nu este suficientă ; limitarea sinonimiei *la identitatea obiectului ar deplasa problema numai către domeniul extralingvistic* [23], or identitatea de denotatum nu implică în mod obligatoriu o identitate a semnificației [24]. Din punct de vedere *lingvistic* (atît teoretic, cît și în practica limbii) sinonimele *interesează în special sub aspectul posibilităților lor funcționale,* deci în ce măsură două unități echivalente semantic și contextual pot fi folosite oricînd unul în locul celuilalt ; de asemenea, este interesant de urmărit în ce măsură două unități lexicale diferite (deci invariante — făcînd parte din aceeași *paradigmă sinonimică*) sînt capabile să funcționeze ca variante în anumite condiții. De aceea, determinarea sinonimiei implică luarea în considerare a altor doi factori și anume : (a) repartiția dialectală a termenilor și (b) repartiția lor stilistico-funcțională [25] ; și aceasta, deoarece sinonimia este o problemă stilistico-funcțională de uz și de efect realizat tot prin uz [26].

[22] Pentru această problemă vezi Forăscu 1977, p. 101 ș.u. și 1978-b, p. 311 ș.u.

[23] Vezi Coteanu 1975, p. 79, 84.

[24] Vezi Schogt 1972, p. 19.

[25] Aspecte relevate de Coteanu 1975, p. 79.

[26] Coteanu 1975, p. 79.

Aceasta înseamnă că *micile diferențe între unitățile considerate în mod obișnuit sinonime, nu se limitează la cele semantice și combinatorii.*

Se delimitează în acest fel o a treia etapă de verificare a sinonimelor — etapa stilistică. Aceasta se subordonează metodologic primelor două etape astfel: contribuie la rafinarea analizei semantice prin punerea în evidență a unor *trăsături de sens rezultate din folosirea unui termen cu o anumită valoare stilistică* (de exemplu diferența de gradare dintre PUTUROS și COMOD); în același timp dependența față de analiza contextuală este dată de faptul că *varianta stilistică ce marchează un anumit termen poate fi interpretată ca un context în sens larg.* Totodată, dependența de analiza contextuală este mai evidentă, căci *valențele stilistice se pun în valoare numai în contexte.*

Studiul comportamentului stilistic prezintă o importanță cu totul specială în cazul sinonimelor (în raport cu celelalte nivele avute în vedere în lucrarea de față) și aceasta din mai multe motive. În primul rînd pentru că în *descrierea* sinonimiei *sînt relevante toate detaliile care diferențiază și limitează substituția reciprocă a termenilor.* Este vorba aici despre raportul *limbă/vorbire* și despre disponibilitățile pe care *limba,* înțeleasă ca diasistem le pune la îndemîna vorbitorilor. *Utilizarea în practică a* sinonimelor *presupune o selecție pe care vorbitorul o operează dintr-o perspectivă determinată,* selecție dictată nu numai de sensul termenilor, dar și de încărcătura lor stilistică și de eventualele consecințe semantice rezultate din aceasta. Aceste precizări, la care se adaugă necesitatea de a lua în considerare o gamă mai largă de variante funcționale, justifică importanța mai mare acordată acestei analize în descrierea sinonimiei.

În această etapă ne interesează să urmărim *identitățile și non-identitățile sub aspect stilistic între membrii unei serii sinonimice ai cărei termeni sînt echivalenți semantic.* Totodată, vom pune în evidență, pe baza materialului concret investigat, *factorii care determină marcarea stilistică a unor unități lexicale.*

Operația de diferențiere stilistică a sinonimelor implică o serie de dificultăți obiective. Dacă delimitarea variantelor funcționale este relativ mai simplă, întrucît intervin criterii de ordin morfologic, lexical și sintactic, stabilirea variantei căreia îi aparține o unitate lexicală *izolată* (dintr-o serie sinonimică) este mai complicată.

Se admite în general[27] că formalizarea variantelor funcționale nu este completă ; ele reprezintă față de un mesaj dat, ipostaza generalizată și, totodată ea apare ca un element particular față de diasistem. Clasificarea vocabularului după cantitatea de expresivitate are o mare mobilitate tocmai datorită numărului mare de deplasări contextuale[28]. Rezultă clar dependența acestei etape de analiză față de etapa contextuală și, totodată, dificultatea de a cristaliza, de a surprinde într-o clasificare o realitate atît de mobilă.

În lipsa unor criterii sigure și suficiente de decizie, singurele date pe care analiza stilistică se poate sprijini rămîn *informațiile cu caracter stilistic din dicționare* (adesea sporadice și incomplete), tipul de texte în care sînt utilizați termenii, *date completate de experiența lingvistică a cercetătorului.* Interpretarea și prelucrarea indicațiilor stilistice oferite de comentariul lexicografic este obligatorie, deoarece acestea *au la bază criterii diferite* (de exemplu : *învechit, ieșit din uz* — criteriul diacronic —, *regional, dialectal* — criteriul repartiției teritoriale —, *rar* — criteriul frecvenței —, *argotic* — criteriul stratificării sociale —, sau *eufemistic, ironic, figurat* — care presupun atitudinea vorbitorului față de situația apreciată). Caracterul neomogen al categoriilor propuse este justificat de faptul că *la obținerea unei valori stilistice concură o serie de factori printre care modalitatea de organizare a sensurilor în conținutul semantic al cuvintelor, tipul de limbaj* în care acestea apar, atitudinea *(obiectivă sau subiectivă) a vorbitorului față de situația apreciată,* faptul că sensul în discuție se bazează sau nu pe o figură de stil (simțită sau nu ca atare de locutor) ; la acestea s-ar mai putea adăuga *neglijarea conștientă sau inconștientă a unor mici diferențe între termeni.*

Făcînd totuși o medie, se pot determina unele *caracteristici stilistice*[29] care să servească la analiza, din acest punct de vedere, a membrilor unor serii sinonimice și, eventual, acolo unde este cazul, la diferențierea acestora sub acest aspect.

Pentru a pune în evidență datele noi pe care analiza stilistică le relevă, vom urmări seria sinonimică formată din A MURI, A PIERI, A SE PRĂPĂDI, A DECEDA, A RĂPOSA, A SE

[27] Vezi Coteanu 1967-a, p. 171.
[28] Vezi Coteanu 1975, p. 107.
[29] Pentru detalii privind determinarea inventarului de coeficienți stilistici, vezi Forăscu 1975, p. 21 ș.u.

STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE analizată în detaliu în celelalte două etape.

În funcție de *apartenența la o variantă funcțională sau alta*, termenii seriei de mai sus se diferențiază astfel:

O primă distincție se realizează, pe de o parte, între: (*A*) termeni caracterizați prin marca /l i t e r a r/, de pildă: A MURI, A PIERI, A DECEDA, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE și (*B*) termeni caracterizați prin /n o n-l i t e r a r/, cum ar fi: A RĂPOSA, A SE PRĂPĂDI.

În interiorul clasei (*A*) — termeni literari — se disting:

(a) termeni /n e m a r c a ț i s t i l i s t i c/, de exemplu: A MURI;

(b) termeni /m a r c a ț i s t i l i s t i c/, de pildă: A PIERI, A DECEDA, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE. În această ultimă categorie, termenii se disting în continuare astfel: A DECEDA se caracterizează prin /n o n-f i g u r a t i v/ (această categorie ar putea îngloba termeni utilizați cu valoarea lor denotativă, adică cei care sînt considerați de obicei ca aparținînd variantelor științifică și administrativă); pe de altă parte, A PIERI, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE se caracterizează prin trăsăturile /f i g u r a t i v/, /f a v o r a b i l/ (adică termeni al căror sens analizat se bazează pe o figură de stil, deci care sînt utilizați cu valoarea lor conotativă și totodată presupun o atitudine favorabilă în apreciere, în sensul indicației *eufemistic* din dicționare).

În interiorul clasei (*B*) — termeni caracterizați ca /n o n-l i t e r a r i/ — se poate face următoarea distincție: A RĂPOSA este marcat ca /p o p u l a r/, /n o n-f i g u r a t i v/ spre deosebire de A SE PRĂPĂDI marcat ca /p o p u l a r/, /f i g u r a t i v/, /f a v o r a b i l/.

Cercetarea sub aspectul caracteristicilor stilistice a membrilor seriei sinonimice propuse pune în evidență noi identități și diferențe între termeni din acest punct de vedere. Grupați în funcție de coincidența stilistică, ei formează noi clase, astfel:

1. A MURI
2. A DECEDA
3. A PIERI, A SE STINGE, A DISPĂREA, A SE DUCE
4. A RĂPOSA
5. A SE PRĂPĂDI.

Caracteristicile stilistice care marchează într-un fel sau altul termenii dintr-o serie sinonimică (de precizat că distincțiile interesează din punct de vedere strict lingvistic, adică al variantelor funcționale) *duc la stabilirea unor noi identități între*

aceştia, la limitarea, dintr-o altă perspectivă, a selecţiei operate de vorbitor şi a utilizărilor contextuale. Aceasta înseamnă că, *în opţiunea pentru un termen sau altul, pe lîngă restricţiile semantice şi contextuale, intervin şi acelea dictate de încărcătura stilistică.* Vorbitorul dispune deci de anumite *posibilităţi de selecţie — mai mari sau mai mici* — pe care limba i le pune la dispoziţie şi *pe care el le combină în funcţie de intenţia sa, de bagajul de cunoştinţe sau de alţi factori.*

Pentru sinonimie faptul este de extremă importanţă întrucît de selectarea unui termen sau a altuia *depinde efectul mesajului lingvistic realizat.*

Factorii care condiţionează marcarea stilistică a unui termen sînt foarte variaţi şi o sistematizare a lor este, de aceea, dificilă [30]. Materialul concret investigat sugerează totuşi existenţa cîtorva situaţii-tip care determină marcarea stilistică a unor termeni, influenţînd utilizarea sinonimelor.

Modul de organizare a sensurilor în conţinutul semantic al sinonimelor (raportul dintre sensurile denotative şi cele conotative) este unul dintre factorii importanţi. Chiar dacă, aplicînd principiul omonimiei artificiale, considerăm că fiecare sens este o unitate aparte, locul acestui sens în sfera semantică a cuvîntului este prezent în mintea vorbitorilor şi îi conferă o anumită valoare expresivă. De aceea, chiar la *nivelul aceleiaşi variante funcţionale* (limba literară, de exemplu) sinonimia *dintre o unitate lexicală folosită cu sensul ei principal, denotativ şi o alta folosită cu sens figurat este imperfectă.* De exemplu, în seria BUIMAC, NĂUC, BEAT, CAPIU („ameţit în urma unei emoţii puternice") ultimii doi termeni intră cu sensul lor figurat, au o valoare conotativă, ceea ce îi diferenţiază de BUIMAC şi NĂUC. De asemenea, diferenţa stilistică dintre A MURI şi A SE STINGE (analizaţi mai sus) are la bază tot folosirea figurată a celui de al doilea termen, deşi din punctul de vedere al formulei componenţiale aceştia sînt identici şi ambii fac parte din varianta literară a limbii. Raportul este invers dacă avem în vedere aceleaşi sinonime A SE STINGE şi A MURI pentru sensul „a înceta să mai ardă" (de pildă : *focul murea în vatră*). În acest caz, A MURI este utilizat în sens figurat şi folosirea lui antrenează o anumită valoare stilistică, pusă în evidenţă de context.

[30] Pentru discuţii de detaliu asupra acestei probleme, vezi Schogt 1972, p. 19 şi 1976, p. 37 ş.u. Tot aici se aminteşte posibilitatea ca valorile expresive, de gen literar sau de registru social să facă parte din semnul lingvistic.

Un alt exemplu este reprezentat de seria VEȘTED, OFILIT, TRECUT, FANAT în care primii doi termeni aparțin limbajului curent fiind deci /n e m a r c a ț i s t i- l i s t i c/, spre deosebire de FANAT marcat prin /l i- v r e s c/ și de TRECUT care aparține limbajului familiar și este deci marcat în acest sens.

Este interesant de remarcat că, la nivelul aceleiași variante funcționale, cantitatea de expresivitate a unui termen este determinată și de raportul cu sinonimul său marcat stilistic sau nu. De exemplu, în seria ÎNALT, MARE, LUNG (despre *persoane*), ultimii doi termeni utilizați cu un sens figurat sînt mai puternic marcați expresiv prin opoziție cu primul termen care intră aici cu sensul de bază (neutru sub aspect stilistic). În alte serii însă, alcătuite numai din termeni cu sens figurat, încărcătura stilistică este mai puțin evidentă, deoarece nu se mai face raportarea la un cuvînt folosit în sensul de bază. De exemplu, seria MIC, SLAB, MOALE, STINS (despre *senzații, lumină, sunete*) „care se manifestă cu intensitate mică") este constituită numai din termeni cu sens figurat. De regulă însă și în aceste cazuri *unul din termeni este consacrat prin uz și prin frecvență* (ca de exemplu SLAB din seria de mai sus) *ceea ce estompează oarecum valoarea sa conotativă, expresivă*. Rezultă că în seriile sinonimice *alcătuite din unități aparținînd aceleiași variante funcționale*, distingem mai multe situații. Pe de o parte, *serii în care toți membrii intră cu sensul lor de bază* și, în acest caz, opțiunea pentru un termen sau altul reprezintă o *selecție liberă*; pe de altă parte, *serii formate dintr-unul sau mai mulți termeni cu sensul de bază și alții cu sens figurat* și, în acest caz *opțiunea este condiționată de intenția vorbitorului*, de efectul stilistic pe care el vrea să-l obțină, de exemplu CALD — AFECTUOS (despre *privire, gesturi, cuvinte, sentimente*); în sfîrșit, serii în care *toți termenii sînt marcați stilistic prin caracterul figurat al sensurilor*.

Un alt aspect al diferențierii stilistice a sinonimelor reiese din *interferența a două variante funcționale diferite în interiorul aceluiași tip de limbaj*. Dacă chiar în cadrul aceleiași variante se constată diferențe stilistice între sinonime, la nivelul a două variante diferite problemele sînt cu atît mai complexe. Ele rezultă din trăsăturile generale ale unui anumit limbaj, din transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul sau din faptul că un cuvînt depășește limitele stricte ale unui limbaj special și intră în limba comună.

Pentru a ilustra cele de mai sus, amintim relația dintre A MURI — A DECEDA, INIMĂ — CORD (termeni literari) marcată de caracterul determinat stilistic (de un anumit tip) al celui de al doilea termen al fiecărui cuplu. *Această distincție, evidentă la nivelul limbii, poate fi estompată în funcție de tipul de text în care aceștia sînt utilizați.* De exemplu, în *vorbirea curentă folosirea termenului marcat stilistic frapează, ceea ce nu se întîmplă într-un text specializat.*

Valoarea expresivă se poate diminua și în cazurile în care sensul se bazează pe o metonimie sau o metaforă veche care astăzi nu mai este înregistrată ca atare de vorbitori [31]. De exemplu ȚĂCĂNIT intră în aceeași serie cu CANDRIU, SMINTIT, ȚICNIT, SĂRIT, pe baza unui sens conotativ a cărui valoare figurată s-a șters.

În decizia asupra marcării stilistice a unui termen, trebuie avută în vedere și situația în care *unul dintre sinonimele din serie, marcat stilistic inițial, depășește limitele unui limbaj special unde nu mai este expresiv și tinde să intre în limba comună.* De exemplu, în cuplul ICTER — HEPATITĂ, cel de-al doilea termen s-a generalizat și, din această cauză, marca sa (științific medical) s-a estompat. Trebuie menționat că aprecierea valorii stilistice a unui termen este *relativă* deoarece ea este condiționată de punctul de vedere din care se apreciază. Astfel, *valoarea expresivă* (de exemplu științifică) *este pusă în evidență numai într-un text sau în relație cu un sinonim care nu aparține acestei variante funcționale.* În *interiorul unui text științific ea devine normă.*

Din cele de mai sus, rezultă că *raportul între* sinonimie *sub aspectul caracteristicilor stilistice nu poate fi considerat fix.* El se schimbă în funcție de mai mulți factori, ceea ce înseamnă o mare mobilitate ce nu poate fi reprezentată schematic (orice schemă are ca efect o fixare). Se pot stabili cel mult niște limite, coeficienți stilistici cu caracter teoretic în interiorul cărora trebuie să admitem posibilitatea de modificare a raporturilor. Nu am avut în vedere în discuția de față efectul stilistic realizat de interferența dintre varianta literară și cea neliterară a limbii deoarece cercetarea de față privește, în principiu, numai aspectul literar. Este neîndoielnic faptul că luarea în discuție a

[31] Vezi și precizările făcute de Coteanu 1975, p. 59 ș.u. care discută chestiunea schimbării conotației în denotație ; vezi și situațiile înfățișate la 2.4. Pentru această problemă, se poate vedea și P. Diaconescu 1969, p. 238, unde se subliniază că semnificațiile cuvintelor oscilează între accepțiile lor denotative și conotative.

variantelor neliterare ar releva aspecte noi şi interesante din acest punct de vedere.

Studiul caracteristicilor stilistice este interesant şi prin aceea că el pune în evidenţă uneori date care permit detalierea analizei semantice componenţiale prin relevarea unor noi trăsături de sens. Astfel, în relaţia dintre PROST şi CRETIN, marcarea graduală cu / g r a d m a x i m / a celui de al doilea termen este rezultatul utilizării sale cu un sens precis, tehnic, în limbajul medical. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru NEBUN în raport cu DEMENT, ALIENAT. De asemenea, trăsătura / g r a d m a x i m / ce distinge pe DESHIDRATAT de USCAT, SEC este rezultatul caracterului tehnic, specializat al acestuia.

Analiza stilistică furnizează totodată date care completează analiza contextuală, ceea ce justifică afirmaţia de mai sus că etapa stilistică este un auxiliar. De exemplu faptul că A DECEDA este marcat stilistic ca / a d m i n i s t r a t i v / explică limitarea utilizărilor acestuia la contexte denumind persoane. De asemenea, marcarea lui CHIOR („ cu concentraţie slabă") prin trăsătura / f a m i l i a r / împiedică utilizarea acestuia în contexte ca *acid, soluţie,* unde sinonimul său DILUAT, marcat prin / ş t i i n ţ i f i c / este admis.

Ţinînd seama de numărul mare al factorilor care contribuie la obţinerea unei valori stilistice a unui cuvînt şi de faptul că termenii nu sînt utilizaţi izolat, ci numai în contexte (înţelese ca propoziţii, fraze, texte sau chiar în sens mai larg, ca variante funcţionale), sistematizarea acestor factori, corelarea lor cu informaţiile stilistice din dicţionar şi alcătuirea unui inventar de trăsături stilistice este un deziderat aproape imposibil de realizat. La aceste dificultăţi se adaugă şi aceea a delimitării diferitelor limbaje, cît şi caracterul posibil subiectiv al interpretării ; cu atît mai mult, cu cît între diferitele variante există o interacţiune asigurată de exprimarea individuală, care se manifestă în cel puţin două variante funcţionale [32]. Un motiv în plus este faptul că pînă acum nu s-au elaborat încă principii care să asigure distingerea clară a variantelor funcţionale [33].

Totodată, orice încercare de acest fel reprezintă o aproximare mai mult sau mai puţin exactă a realităţii lingvistice,

[32] Vezi Coteanu 1970, p. 45—46.

[33] Se pot vedea şi precizările făcute de Marcus 1970-a, p. 31 privind distincţiile dintre limbajul poetic şi cel ştiinţific.

întrucît scara valorilor stilistice reprezintă o gradație foarte fin nuanțată pe care rigiditatea unei interpretări schematice nu o poate pune în evidență.

În legătură cu delimitarea conotației de denotație, Marcus[34] precizează că distincția este greu de făcut, conotația putîndu-se schimba în denotație ca urmare a unei generalizări ; afirmarea unei conotații proprii unui stil sau autor ca generală este confirmată de pătrunderea sensului în dicționar ; Mounin[35] și Todorov[36] precizează că cuvintele se opun oricărei încercări de clasificare, deoarece orice clasificare înseamnă fixare, ceea ce este în contradicție cu caracterul mereu schimbător al sugestiilor poetice.

Indiferent însă de dificultățile pe care un studiu stilistic le presupune, *o asemenea cercetare este de extremă importanță pentru descrierea* sinonimiei. După cum am demonstrat, etapa analizei stilistice reprezintă, pe de o parte, *o posibilitate de detaliere* a analizei componențiale prin delimitarea unor anumite trăsături de sens ; pe de altă parte ea pune în evidență *noi identități și diferențe între membrii unei serii sinonimice relevînd factorii care influențează selecția unui sinonim sau a altuia explicînd totodată limitarea utilizărilor contextuale.*

Din situațiile discutate rezultă că *numai* sinonimele *echivalente sub aspect semic sînt interesante pentru analiza stilistică.* Diferențe stilistice se pot observa la nivelul aceleiași variante funcționale (determinate de raportul dintre sensurile cuvintelor — situație înregistrată cel mai frecvent —, de neglijarea unor diferențe graduale sau substanțiale etc.) ; diferențele provenite din apartenența la variante funcționale diferite ridică și ele alte probleme determinate de transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul și de alți factori cu caracter subiectiv.

Permanentul joc al combinațiilor, imperfecțiunea sinonimiei într-una din cele trei etape de analiză amintite pun mereu în evidență alte nuanțe oferind o gamă largă de posibilități de exprimare.

Cele înfățișate mai sus permit observația că teoretic, *numai unitățile lexicale a căror identitate se verifică în toate cele trei etape ale analizei pot fi considerate sinonime în sensul restrîns,*

[34] Marcus 1970-a, p. 41.
[35] Mounin 1963, p. 144—168.
[36] Todorov 1967, p. 28—35.

sever al termenului. Materialul concret cercetat impune însă concluzia că, mai ales după analiza stilistică *extrem de puțini termeni mai îndeplinesc condițiile unei sinonimii perfecte.* Această observație privește limba înțeleasă ca diasistem.

Nu putem trece însă cu vederea *relația de sinonimie* în care sînt puși adesea termenii în practica limbii chiar dacă la o analiză riguroasă în mai multe etape între aceștia se constată diferențe. Această situație se impune atenției prin caracterul ei extrem de frecvent.

Numeroase studii de semantică sugerează adesea că sinonimia *este rezultatul anulării diferențelor semantice între două cuvinte,* fără a intra însă în detaliile problemei [37].

Chiar dacă chestiunea neutralizării nu este discutată întotdeauna explicit, afirmația că sinonimele sînt în general imperfecte, că doi termeni funcționează la fel *în anumite situații* presupune că aceștia, invariante la nivelul sistemului, *devin sinonimi* la nivelul actualizării (discursului). Posibilitatea de a deveni sinonime dovedește că, în condiții determinate, opoziția semantică dintre două unități, demonstrabilă paradigmatic, se anulează. Este vorba deci de fenomenul numit în mod curent neutralizare.

Ne propunem să urmărim în continuare această problemă, încercînd totodată să examinăm posibilitățile de circumscriere a situațiilor care determină anularea opozițiilor.

Problema neutralizării semantice a reținut atenția cercetătorilor, deși chestiunea a rămas numai în stadiul teoretic. Rezultatele analizelor practice, efectuate doar în mică măsură, rămîn încă neconvingătoare. Și aceasta, deoarece neutralizarea este un fenomen cu atît mai dificil de studiat, cu cît sînt mai complexe unitățile lingvistice care constituie termenii opozițiilor neutralizabile. Se admite în principiu deosebirea fundamentală între neutralizarea în fonologie și același fenomen în morfologie și lexic. Problema este privită diferit de diverși autori : unii admit ca neutralizare situația în care două sensuri diferite ale unui cuvînt polisemantic devin indistincte într-un context dat [38], alții consideră fenomenul gradabil, putîndu-se merge de la *reducerea* opoziției pînă la *suspendarea* ei [39] ; conform unui alt punct de vedere, opoziția dintre

[37] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 78, 147 ș.u., Vachek 1959, p. 55, Cantineau 1952, p. 11, *Travaux* 1957, Avram 1967.
[38] Vezi Kuznecov 1957, p. 66.
[39] Vezi Ebeling-Schogt 1957, p. 40.

doi termeni este neutralizată prin prezența în limbă a unei a treia unități care exprimă măsura medie a unei însușiri (de exemplu POTRIVIT în raport cu GRAS/SLAB) sau o noțiune generică (de exemplu VÎRSTA în raport cu TINEREȚE/BĂTRÎNEȚE)[40]. În sfîrșit este destul de răspîndită părerea că neutralizarea opoziției de sens dintre două unități lexicale distincte duce la funcționarea acestora ca sinonime[41], deși pînă acum nu s-a realizat o analiză concretă a materialului din acest punct de vedere.

În urma analizei paradigmatice efectuate asupra sinonimiei au rezultat două tipuri mari de situații (*a*) de o parte seriile de termeni a căror echivalență semantică, demonstrabilă componențial, nu este condiționată de context (deci unități în raport de *variație liberă),* de exemplu DEȘTEPT și INTELIGENT. Evident, această situație nu poate fi luată în considerare cînd vorbim despre neutralizare. Termenii de acest fel sînt sinonimi la *nivelul sistemului*; (*b*) pe de altă parte, se distinge situația paradigmelor sinonimice, clase în interiorul cărora unitățile se află în raport de opoziție, diferențiate pe baza unei trăsături sau a alteia (deci unități distincte paradigmatic — *invariante*). Numai acest al doilea tip formează obiectul discuției despre neutralizare, deoarece, dacă la *nivelul discursului* (*actualizării*) acești termeni a j u n g s ă f u n c ț i o n e z e ca variante, este numai consecința a n u l ă r i i o p o z i ț i e i dintre ei *în condiții determinate*.

Rezultă că cele două interpretări curente ale sinonimiei (în sens riguros și în sens larg) corespund fenomenului de *variație liberă* (la nivel paradigmatic) și, respectiv, fenomenului de *neutralizare semantică* (la nivel sintagmatic).

În acest sens trebuie înțeleasă și afirmația lui Coteanu[42] că „două sau mai multe unități de limbă se pot afla în sinonimie, dacă desemnează global același obiect, în situații în care distribuția dialectală și cea stilistico-funcțională sînt neglijate" (conștient sau nu) sau „două sau mai multe cuvinte care indică în mod cert același referent, dar nu fac parte din aceeași variantă funcțională, *nu sînt obligatoriu sinonime*" (s.n.)[43].

[40] Vezi Ciocîrlie 1976, p. 161 ș.u.
[41] Vezi Ahmanova 1957, p. 16, Schogt 1976, p. 66, Coseriu 1964-b, p. 207.
[42] Coteanu 1975, p. 78.
[43] Coteanu 1975, p. 79.

De aceea vom avea aici în vedere numai situațiile de neutralizare a opozițiilor între termeni aparținînd aceleiași paradigme sinonimice.

Posibilitatea neutralizării opozițiilor între unități aparținînd unor paradigme diferite a fost adesea contestată de lingviști (afirmația privește în special domeniul fonologiei)[44].

Analiza paradigmatică a sinonimiei (înțeleasă ca premisă de cercetare, și în unele cazuri, și ca rezultat) pune în evidență date pe baza cărora se pot aprecia atît *trăsăturile comune a două sinonime* (baza opoziției), cît și *trăsăturile distinctive* (cele pe baza cărora se stabilește opoziția). De exemplu diferența dintre SĂRAC și CALIC se realizează pe baza trăsăturilor semantice graduale: / n e m a r c a t g r a d u a l / și, respectiv / g r a d m a r e / ; pe baza acelorași tipuri de seme se realizează și opoziția dintre TARE / n e m a r c a t g r a d u a l / și DUR / g r a d m a r e /. Și semele substanțiale pot constitui uneori distincția dintre termeni. De exemplu, diferența între A CERE și A PRETINDE constă în aceea că cel de-al doilea termen conține trăsătura / c u i n s i s t e n ț ă (u n d r e p t) /, în timp ce primul este nemarcat din acest punct de vedere.

Funcționarea opoziției în sistemul dat poate fi pusă în evidență în contexte adversative de tipul *acesta nu este TARE ci DUR ; acesta nu este un POM, ci un COPAC.*

Rezultă că sînt îndeplinite astfel condițiile pentru a demonstra existența și funcționarea unei opoziții[45].

Pentru a demonstra însă anularea acestora și a dovedi că neutralizarea semantică este generatoare de sinonimie, va trebui să ne concentrăm atenția asupra contextului. El reprezintă poziția specifică în care diferențele dintre cuvinte își pierd pertinența.

[44] Anularea diferențelor între termeni din diferite paradigme ale aceluiași (sub)ansamblu a fost demonstrată de Bidu-Vrănceanu 1975, p. 266.

[45] Vezi Avram 1967, p. 137.

Contextul este elementul decisiv, întrucît el conține datele pentru identificarea sensului și reprezintă proba identității sau non-identității funcționale a doi termeni [46].

Examinarea contextelor în care se produce neutralizarea semantică impune însă cîteva observații privitoare la *natura* acestora. Dacă pentru fonologie contextul este formulat în termeni fonetici, pentru semantică se admite că el poate fi definit în termeni de altă natură decît cei care constituie opoziția [47]. *Contextul poate fi înțeles fie ca enunț* [48], *fie ca variantă funcțională, limbajul sau stilul în care este încadrat un enunț, sau chiar contextul de situație*, cu alte cuvinte, apelul la universul extralingvistic [49]. În aceste condiții, specificarea contextelor de neutralizare este cel puțin dificilă, dacă nu irealizabilă, deoarece neutralizările în lexic sînt lipsite de caracterul sistematic din fonologie [50].

În ceea ce privește contextul înțeles ca enunț (secvență minimă de termeni), pentru a servi ca poziție de neutralizare el trebuie să conțină acele elemente care să estompeze trăsăturile semantice care constituie diferența între doi termeni. De aceea sînt preferabile contextele mai largi, care pot pune, eventual, în evidență și o serie de alți factori subiectivi (intenția vorbitorului, unghiul de apreciere, gradul de cunoștințe comune a doi interlocutori etc.). Varietatea și eterogenitatea factorilor care determină neutralizarea opozițiilor semantice (incluzînd aici și contextele situaționale, exclud categoric orice tentativă de sistematizare și de inventariere [51].

Chiar dacă nu putem delimita, ca în fonologie, contexte concrete, din observarea materialului de limbă analizat se conturează cîteva tipuri, situații în care putem vorbi de sinonimie ca *rezultat al neutralizării semantice*.

O situație frecvent întîlnită este cea în care *diferența dintre doi termeni*, deși bine cunoscută de vorbitor, *este neglijată, întrucît este nerelevantă în situația dată*. De exemplu, în con-

[46] Vezi Coteanu 1973, p. 36 unde se discută importanța contextului care actualizează anumite valori ale paradigmei, negînd altele și 1975, p. 81 „... singura concluzie justificată ar trebui să fie că *numai în contextele în cauză* cuvintele supuse probei (substituției — n.ns.) sînt sau nu sînt sinonime, căci nimic nu dovedește că în alte contexte situația va fi aceeași".

[47] Vezi Avram 1967, p. 143, Lüdtke 1957, p. 69.

[48] Vezi Coteanu 1975, p. 78 și 1973, p. 36.

[49] Vezi Schogt 1976, p. 66.

[50] Vezi Kuznecov 1957, p. 66, Schogt 1976, p. 67.

[51] Schogt 1976, p. 67.

texte ca *S-a accidentat intrînd cu mașina într-un pom/copac* sau *Pomii/Copacii de pe marginea aleii dădeau o umbră plăcută*, opoziția semantică între / f r u c t i f e r / și / n e f r u c t i f e r / se anulează, deoarece nu interesează. În primul caz, atenția este îndreptată asupra faptului că s-a produs un accident ca urmare a lovirii de un *obstacol* (copac, pom, stîlp etc.) ; în al doilea caz, elementul care reține atenția este faptul că aleea este umbrită de *vegetația înaltă* de pe margine. Avem a face deci cu o suspendare voită a trăsăturilor semantice distinctive, determinată de deplasarea interesului asupra unei alte informații conținută în enunț. Referentul nu mai interesează decît din punctul de vedere al unor trăsături foarte generale, ca clasă, deoarece se generalizează aici o serie întreagă de obiecte, reținîndu-se trăsăturile comune mai multor tipuri de referenți și estompîndu-se cele particularizante. Ansamblul trăsăturilor comune de sens reprezintă *arhisememul* care se realizează în această poziție, el fiind deasupra unei semnificații concrete.

Un alt exemplu : în contextul *Am scos ghivecele de flori în balcon / logie / terasă*, diferența dintre termeni stabilită pe baza trăsăturilor / c a r e i e s e d i n a l i n i a m e n t u l f a ț a d e i / și / c a r e s e a f l ă l a n i v e l u l f a ț a d e i / sau / s u p r a f a ț ă m a r e / vs / s u p r a f a ț ă m i c ă / este anulată ca nesemnificativă. Vorbitorul reține aici doar ideea de / s p a ț i u c o n s t r u i t /, / e x t e r i o r s u p r a f e ț e i l o c u i b i l e /, / a f l a t l a o a n u m i t ă î n ă l ț i m e d e s o l /, care reprezintă arhiunitatea realizată în această poziție. Diferența care poate fi pusă în evidență în contextul *Acesta nu este balcon, ci logie* nu interesează în situația dată.

Anularea opozițiilor între termeni ca urmare a suspendării conștiente a unei trăsături este efectul deplasării accentului de interes asupra unui alt element. Evident, *dacă vorbitorul nu cunoaște diferența dintre doi termeni nu poate fi vorba de neutralizare*, deoarece *pentru el* această opoziție nu funcționează.

Neutralizarea trebuie deci raportată la un anumit sistem. Dacă pentru un vorbitor o anumită opoziție nu funcționează, *din punctul lui de vedere* aceasta nu poate fi neutralizată ; la nivelul *sistemului limbii* însă, anularea unei opoziții din cauza necunoașterii ei de către un vorbitor sau mai mulți poate fi apreciată ca neutralizare.

Exemple de suspendare a opozițiilor oferă și studiul adjectivelor nume de culori [52]. De exemplu între MĂSLINIU și TUCIURIU în contextul *față, piele* se șterge opoziția marcată de trăsăturile / v e r d e / vs. / n e g r u / ce caracterizează paradigmele din care fac parte cele două adjective. În aceleași contexte, opoziția dintre / g a l b e n / și / a l b / ce caracterizează adjectivele PALID și, respectiv, LIVID se anulează.

În exemplele discutate mai sus, neutralizarea privește opoziții stabilite la nivelul semelor substanțiale. La fel de bine însă pot fi neglijate ca nerelevante în anumite situații, trăsăturile graduale care diferențiază doi termeni. Într-un context ca *E DEȘTEPT/ISTEȚ, a știut să se descurce* diferența dintre / n e m a r c a t g r a d u a l / și / g r a d m i c /, demonstrabilă paradigmatic și verificată în alte contexte, este anulată. Se reține aici doar trăsătura / i n t e l i g e n ț ă / existentă într-o măsură oarecare, suficientă pentru ca cel în cauză să se poată descurca. Exemplele s-ar putea înmulți. Se impune însă observația că, în cele mai multe cazuri se neutralizează opoziția dintre / n e m a r c a t g r a d u a l / și / m a r c a t g r a d u a l (grad mic, mare, foarte mare) /. Faptul își găsește explicația în aceea că, de regulă, termenul nemarcat are o extensiune mai mare. Mai rar se înregistrează anularea opoziției dintre doi termeni, ambii marcați gradual (în diferite grade) de exemplu *FIERBINTE* (grad mare) și *CLOCOTIT* (grad maxim).

Anularea diferenței dintre / m a r c a t / și / n e m a r c a t / (dintr-un anumit punct de vedere), este ilustrată și de exemple de tipul *CERE/PRETINDE să i se plătească pentru munca prestată (să i se facă dreptate)*. Opoziția dintre A PRETINDE marcat prin trăsătura / c u i n s i s t e n ț ă (u n d r e p t) / și A CERE (nemarcat sub acest aspect) este neglijată în contextele care conțin informații asupra faptului că cel care formulează cererea este în drept să o facă. Enunțul furnizează aici informația care lipsește termenului nemarcat, suplinind astfel absența trăsăturii respective.

O altă situație care poate duce la anularea distincției dintre două unități este schimbarea perspectivei, a unghiului de vedere din care este apreciat obiectul. În exemplul *Casa mea este bine păzită: am doi cîini BUNI/RĂI*, opoziția dintre BUN și RĂU, demonstrabilă semic se anulează, determinată fiind de implicația emițătorului în context, care schimbă perspec-

[52] Vezi Bidu-Vrănceanu 1975, p. 266.

tiva: un cîine *rău* (care mușcă) este *bun* din punctul de vedere al stăpînului său, deoarece îi este util, îl apără.

Schimbarea perspectivei poate duce deci la anularea trăsăturilor modale (de apreciere), avînd ca rezultat funcționarea, în anumite condiții, ca sinonime a unor unități care la nivelul sistemului sînt antonime.

Această situație este discutată de pe o altă poziție teoretică de C. Ciocîrlie [53], fapt care justifică concluziile diferite la care se ajunge.

Același efect îl are și intenția ironică a emițătorului implicat în context. De exemplu în contextul *DEȘTEPTULE/ PROSTULE, nu te uiți unde calci?* diferența semantică dintre cele două antonime se anulează. Sensul cu care este utilizat aici DEȘTEPT este precizat de context, din care aflăm că intenția vorbitorului este de a sublinia exact contrariul. Referentul nu mai este cel obișnuit, intenția ironică a dus la modificarea relației referențiale.

Varianta funcțională, considerată ca macrocontext, poate reprezenta și ea *o posibilitate de a pune în evidență anularea unor opoziții între termeni.* În măsura în care dispunem de criterii clare de diferențiere a variantelor funcționale ale limbii, *neutralizarea poate fi urmărită și ca rezultat al interferenței a două variante diferite.* Situațiile discutate mai sus la *analiza stilistică* reprezintă deci și ele cazuri de neutralizare. Neglijarea diferenței stilistice dintre două cuvinte echivalente semantic, permite punerea acestora în relație de sinonimie și substituirea lor în anumite situații. Transferul semantic în cadrul unui anumit tip de limbaj dă naștere la sinonime, întrucît introduce o perspectivă nouă de apreciere a obiectelor, ceea ce duce la sinonimie prin metaforă, metonimie, sinedocă. Felul în care contextul, înțeles ca variantă funcțională, poate avea valoarea unei poziții de neutralizare este ilustrat [54] prin sinonimia dintre CĂRUNT și BĂTRÎN, VECHI în limbajul poetic, într-un exemplu ca *Bătrîne Olt! Cu buza arsă / Îți sărutăm unda căruntă;* în afara limbajului poetic, sinonimia dintre termenii citați este imposibilă.

Interferența dintre variantele funcționale ale limbii, tendința unor termeni de a ieși dintr-un anumit limbaj (care îi marchează stilistic) și de a intra în altul (eventual în limba comună) reprezintă situații de anulare — conștientă sau nu —

[53] Ciocîrlie 1976, p. 161 ș.u.
[54] Vezi Coteanu 1975, p. 78.

a diferențelor, ceea ce înseamnă, de fapt neutralizare. Evident, sinonimia obținută ca urmare a realizării unor efecte stilistice reprezintă și ea o chestiune de actualizare, nu de sistem.

Deși problemele pe care le ridică sinonimia ca efect al neutralizării sînt foarte variate și complexe, implicînd un număr mare de factori, din cele discutate mai sus se pot reține cîteva observații cu caracter teoretic general.

Sinonimia este, pe de o parte, un *fapt de sistem* și această situație corespunde cazurilor în care *termenii sînt echivalenți în toate cele trei etape ale analizei,* ceea ce se întîmplă foarte rar. Pe de altă parte, ea este un *fapt de vorbire (actualizare)* în măsura în care poate fi interpretată ca efect al neutralizării, în condiții determinate, a unei opoziții (semantice sau stilistice) dintre două unități. Această situație este extrem de frecventă și nu poate fi în nici un caz neglijată. Acest lucru ne-a determinat s-o aducem în discuție, deși, fiind *un fapt de actualizare,* nu ne oferă propriu-zis informații privind modelul de structurare semantică reprezentat de **sinonimie** (sau pentru *semantică descriptivă),* dar este foarte important sub aspectul unei **semantici normative.**

3.5. CONCLUZII PRIVIND MODELAREA SINONIMIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Analiza **sinonimiei** desfășurată în trei etape : **componențială, contextuală și stilistică,** concepute ca fațete diferite ale unui întreg metodologic, oferă date privitoare la *modelul de structurare paradigmatică reprezentat de* **sinonimie.**

Din cercetarea materialului concret rezultă că **sinonimia** poate fi considerată *paradigmă numai ca premisă și demers al analizei,* dar *ca rezultat nu întotdeauna.* Analiza paradigmatică dovedește că unele clase de sinonime nu sînt paradigme, ci doar clase de variante semantice. Acestea sînt alcătuite din termeni identici sub aspect componențial. Ca tip de structură ele sînt clase *perfect omogene.* Se mai constată situația claselor alcătuite din termeni ce se opun unul altuia prin seme variabile (fie graduale, fie substanțiale, fie de ambele tipuri). Acestea îndeplinesc condițiile unei *paradigme lexico-semantice propriu-zise* în care relația de sinonimie dintre termeni apare numai în urma suspendării opozițiilor între aceștia (neutrali-

zare). *Sub aspectul tipului de structură, paradigmele sinonimice sînt mai mult sau mai puțin omogene, fără a fi totuși complexe.*

Remarca este determinată de faptul că, în cazul sinonimiei, *relațiile paradigmatice dintre termeni sînt mai simple*, deoarece paradigmele sinonimice cuprind un număr redus de unități, iar diferențele sînt date de un număr mic de seme (de obicei, unul sau două).

În structura formulei componențiale a sinonimelor dintr-o clasă (omogenă sau nu) *nucleul format din semele comune, repetabil pentru toți termenii, ocupă întotdeauna același loc central.* Semele variabile delimitate într-o asemenea clasă sînt în mod constant *modificatoare* (dependente).

Observațiile de mai sus conturează *specificul sinonimiei*, relevînd *caracterul (cvasi)omogen al acestor structuri.* Această omogenitate este, într-un fel, și rezultatul *perspectivei determinate care stă la baza grupării unităților într-o clasă, selecție operată conștient, de la început* pe criteriul semelor comune (în număr cît mai mare, de preferință toate).

Trebuie să remarcăm, totodată, *absența în aceste structuri a semelor reziduale*, relevantă pentru acest nivel al analizei și explicabilă prin caracterul pertinent al oricărei diferențe, care impune urmărirea pînă și a ultimului detaliu.

Sub aspect strict metodologic, analiza în cele trei etape, care se întregesc reciproc, se prezintă unitar și permite o modelare perfectă (ca rezultat) a sinonimiei. Observăm că *seriile sinonimice se restrîng treptat pe măsura parcurgerii diferitelor etape ale analizei*, fiecare etapă introducînd noi restricții din care se conturează alte identități și diferențe între membrii seriei. Investigația poate fi considerată completă în momentul în care, *la capătul celor trei etape de analiză se ajunge la concluzia — certă, verificată — că termenii sînt variante sau nu.*

ANTONIMIA

4.1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

În general, antonimia poate fi definită în modul cel mai concis ca reprezentînd relația dintre cuvinte „diametral opuse ca sens"[1]. Definiția pare clară numai la prima vedere și existența unor dificultăți de interpretare (chiar dacă acestea nu sînt exprimate explicit) se constată consultînd bibliografia pe această temă.

Am reține, ca o primă dovadă în sensul neclarității interpretării antonimiei, absența ei din inventarul termenilor lingvistici din „*Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*" al lui Ducrot-Todorov. Omisiunea ei explicită dintr-o lucrare atît de serioasă nu poate fi întîmplătoare (căci sinonimia, de exemplu, este înregistrată și tratată special și toate lucrările mai vechi sau mai noi recunosc antonimia ca o categorie semantică fundamentală, alături de sinonimie și polisemie). Un argument că autorii n-au ignorat existența antonimiei (ci au evitat numai s-o abordeze explicit) este faptul că discută, totuși, opoziții de tipul *petit — grand)* chiar în cadrul capitolului intitulat *Synonymie et homonymie*, în paragraful privind *semnificația opozițională*[2].

Una dintre cauzele explicării insuficiente a antonimiei este constituită de analiza ei (cu exemple dintr-o limbă sau din mai multe limbi) izolat, adică fără a o integra în ansamblul structurii vocabularului.

[1] Vezi Șerban-Evseev 1978, p. 205.
[2] Ducrot-Todorov 1972, p. 303—304.

E adevărat că lucrări relativ recente[3] raportează antonimia la polisemie sau la sinonimie, dar nu urmăresc să stabilească particularitățile ei structurale în raport cu acestea.

De aceea, descrierea antonimiei în lucrarea de față își propune nu numai precizarea unor aspecte rămase neclare, cît, mai ales, o descriere riguroasă și unitară a acestei categorii semantice obținută prin raportarea la celelalte nivele de structurare semantică din cadrul vocabularului românesc în ansamblu.

Stabilirea particularităților de modelare semantică la nivelul antonimiei nu este un scop în sine, ci încearcă dobîndirea unor date suplimentare rezultate atît din încadrarea și compararea cu *ansamblul vocabularului*, cît și din investigarea întregului material lexical cu aceleași metode și urmărind aceleași etape ale analizei.

Referirea la alte lucrări care tratează diverse probleme privind antonimia se va face numai din perspectiva interesului pe care îl prezintă pentru analiza întreprinsă de noi. Încercăm să răspundem astfel dezideratului formulat de alți cercetători care consideră că „rămîn încă multe de făcut în domeniul antonimiei, atît în ceea ce privește aspectul teoretic, cît și în ce privește latura descriptivă"[4].

Așa cum spuneam de la început, ceea ce frapează în parcurgerea materialului bibliografic privind antonimia este dificultatea definirii exacte și restrînse a însuși conceptului respectiv, dificultate sporită și de adaptarea unor variate și multiple criterii de interpretare. Lipsa criteriilor unice și unitare în analiza antonimiei este justificată de o varietate reală a faptelor lexico-semantice[5] cuprinse în această categorie.

Varietatea criteriilor de interpretare a antonimiei rezultă din îmbinarea celor *extralingvistice* (logice, pe de o parte și ontologice, pe de altă parte) cu cele *lingvistice*. Mai mult chiar, fiecare dintre criteriile menționate are multiple fațete, ceea ce ne va determina să revenim asupra unora dintre ele. În principiu, *criteriile extralingvistice*, oricare ar fi ele, interesează

[3] Cum ar fi Coteanu 1975, p. 96, Sîrbu 1977, p. 157—173, 173—180, Șerban-Evseev 1978, p. 216—218, 218—220 ș.a.

[4] Vezi Geckeler 1981, p. 58.

[5] În ce privește marea diversitate de criterii utilizate în interpretarea antonimiei, este suficient să se consulte Sîrbu 1977, p. 34—44, 62—77, 83—98.

sub aspectul efectelor lor lingvistice și aceasta va fi perspectiva din care vom reține faptele. În ce privește unghiurile variate ale *investigării lingvistice*, menționăm, deocamdată, dezideratul ca **antonimia** să aibă un caracter stabil într-o limbă dată și posibilitatea delimitării unor tipuri diferite după cum sînt sau nu marcate formal.

Din acest ultim punct de vedere, faptele au fost discutate pe larg atît de cercetători străini [6] cît și de cei români. Se pune problema dacă antonimia realizată prin prefixe interesează lexicul propriu-zis sau ține de statutul antonimic al diferitelor afixe. Fără să negăm că sensul antonimic este realizat de întreaga combinație lexico-semantică (de exemplu INCORECT față de CORECT), credem că o probă practică ar fi sinonimia derivatului cu un antonim propriu-zis (INCORECT=GREȘIT). Problema nu este însă așa de simplă pentru că un cuvînt poate avea, aparent, două antonime diferite. Astfel, MORAL se opune atît lui IMORAL, cît și lui AMORAL (ultimul termen neputînd fi substituit printr-un sinonim simplu, dincolo de parafraza „fără morală"). Considerăm că problema marcării formale a antonimelor privește îndeaproape formarea cuvintelor, dar nu se pot exclude asemenea exemple din analiza pe care o vom întreprinde [7].

În ce privește admiterea criteriilor nelingvistice, în speță a celor logice în analiza **antonimiei**, unii autori [8] găsesc o justificare plauzibilă în faptul că, în cazul antonimiei, se manifestă cu cea mai mare pregnanță întrepătrunderea dintre categoriile logice și cele lingvistice. Oricum însă simpla deplasare a cercetării nu poate fi justificată și aprecierea faptelor din acest punct de vedere nu poate avea decît un caracter auxiliar [9].

Ca defect al analizei logice a **antonimiei** trebuie avută în vedere, mai întîi, constatarea făcută de numeroși cercetători că această categorie semantică acoperă situații logice foarte variate [10]; apoi s-a arătat că criteriile logice sînt insuficiente în explicarea unor tipuri de antonime [11].

[6] Vezi Geckeler 1983.
[7] Vezi în acest sens și Sîrbu 1977, p. 129, de asemenea, discuția de la 4.4.
[8] Sîrbu 1977, p. 35.
[9] Vezi la 4.2 discuția asupra semelor incompatibile contrarii.
[10] Sîrbu 1977, p. 35, 49, 55.
[11] Wald 1970, p. 76, Sîrbu 1977, p. 57, Șerban-Evseev 1978, p. 205—206, Lyons 1978, p. 233.

Tot din punct de vedere extralingvistic, fără să se poată nega importanța *referentului* în cazul multor antonime [12], se constată că în toate analizele lexicale trebuie respectat dezideratul de a nu deplasa descrierea din planul limbii; în plus, destul de multe antonime nu se pot explica referențial, ceea ce face și din acest mod de analiză doar un auxiliar, care trebuie mînuit cu grijă [13].

Ca și în cazul utilizării criteriilor logice, și în analiza referenților, ceea ce trebuie avut în vedere este rezultatul lingvistic care se obține din adoptarea criteriilor respective. Din acest punct de vedere ni se pare demnă de reținut poziția preconizată de Ducrot-Todorov [14], care, preluînd exemplul mult discutat al relativității antonimiei din punct de vedere referențial într-un exemplu ca *elefant mic* (față de *microb mare*), precizează că, sub aspect lingvistic opoziția trebuie stabilită între *elefant mare* față de *elefant mic* (sau *microb mare* față de *microb mic*). Efectul lingvistic al relațiilor logice interesează și în exemple de tipul *roman/ne-roman* [15] unde negarea exprimată de al doilea termen nu corespunde unui sens anume.

Dat fiind că se pot califica drept antonime mai multe relații semantice, în funcție de diferitele criterii adoptate de cercetători, pentru a reduce din complexitatea problemei s-a propus o definiție *în sens restrîns* [16] față de alta *în sens mai larg* [17]. Interpretarea în sens mai larg sau mai restrîns a antonimiei diferă însă, în mod concret, de la un autor la altul, ceea ce se va vedea și din delimitările pe care le vom propune în cele ce urmează.

De fapt însă, înainte de a restrînge sau de a lărgi conceptul, ceea ce se impune este definirea coordonatelor elementare, fundamentale pe care trebuie să le satisfacă antonimia. Pentru că, în acest caz, natura sau tipul diferențelor semantice sînt în așa măsură importante, încît fără a îndeplini niște condiții precise, categoria semantică în discuție nu-și mai justifică existența, riscînd să se confunde cu oricare altă opoziție semantică.

[12] Vezi Coteanu 1975, p. 95, Sîrbu 1977, p. 74.
[13] Pentru explicarea unor antonime prin raportare la extralingvistic, vezi Sîrbu 1977, p. 56, 74, Șerban-Evseev 1978, p. 206.
[14] Ducrot-Todorov 1972, p. 304.
[15] Vezi Sîrbu 1977, p. 45.
[16] Vezi Lyons 1978, p. 226, Geckeler 1978, 1981, 1983.
[17] Vezi Wald 1970, p. 76, Bucă-Evseev 1976, p. 145, Sîrbu 1977, p. 64—65, Șerban-Evseev 1978, p. 205.

Problema a fost sesizată și de alți lingviști [18]. Într-o lucrare recentă [19] se apreciază că „este o sarcină de viitor a lingvisticii de a stabili îndeaproape *diferențele semantice* (s.n.) între două forme antonime".

Așa se explică de ce unii autori [20] apreciază că relația dintre termeni de tipul BĂRBAT/FEMEIE, FRATE/SORĂ și alții nu trebuie considerată antonimie (deși nu se demonstrează exact de ce).

Problema raportului dintre o simplă opoziție semantică și una reprezentată de antonimie apare și la nivelul **numelor de culori.** Unii autori [21] consideră antonime opoziții de tipul ROȘU/NON-ROȘU, ALB/NEGRU și altele [22]. Așa cum se poate vedea din descrierea de detaliu a numelor de culori din limba română, sau din alte limbi, opoziția ALB/NEGRU poate fi admisă ca antonimie numai dacă avem în vedere relația termenilor în limbajul științific, unde ei se opun, nu ca tip cromatic, ci prin / ±l u m i n o z i t a t e /, trăsătură nedistinctivă în limbajul curent [23]. Astfel, relația semantică dintre ALB și NEGRU, ca și cea dintre ALB și ROȘU, sau ALBASTRU etc. se reduce la simple opoziții semantice (în care termenii sînt reuniți prin seme comune și *diferențiați prin orice fel de sem variabil).* Nici faptul că între anumite nume de culori se stabilește o opoziție privativă [24] nu este un argument în interpretarea lor ca antonime, pentru că ar însemna să calificăm astfel și relația dintre GALBEN și GĂLBUI, ceea ce, evident, ar fi un nonsens.

Așadar, definirea riguroasă a **antonimiei** presupune stabilirea exactă a *tipurilor elementelor diferențiatoare.*

La modul general se face acest lucru cînd se arată că **antonimele** trebuie să fie „diametral opuse" [25], deși se menționează că nu orice contrariu reprezintă un antonim [26]. Definiția antonimelor se poate restrînge și preciza

[18] Vezi de exemplu Wald 1970, p. 75.
[19] Vezi Geckeler 1983.
[20] De exemplu Sîrbu 1977, p. 33.
[21] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 149—150, Sîrbu 1977, p. 45.
[22] Interpretate diferit de lingviști ca Lyons 1978, p. 220, 236, Geckeler 1978, p. 183 și 1983, ultimul autor citat admițînd ca antonime numai pe WEISS/SCHWARZ.
[23] Vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 73.
[24] Vezi și la 6.
[25] Șerban-Evseev 1978, p. 205.
[26] Lyons 1978, p. 220, Geckeler 1978, p. 183.

dacă ele îndeplinesc condiţia „să se situeze la *distanţe egale* (s.n.) faţă de *centrul unei dimensiuni semantice* (s.n.) ale cărei coordonate opuse le exprimă“ [27]. Se sugerează astfel nu numai importanţa elementelor semantice comune *(dimensiunea semantică)* care constituie premisa antonimiei, ci şi faptul că *diferenţa semantică* nu este oricare, ci la *distanţe egale* în raport cu centrul dimensiunii (apreciem noi).

O problemă implicată de definiţiile mai riguroase ale antonimiei este cea a *numărului termenilor antrenaţi*. Se ajunge astfel la interpretarea antonimiei ca *o clasă ai cărei termeni sînt în relaţie paradigmatică*, ceea ce face ca în numeroase lucrări de semantică modernă să se vorbească de „paradigme antonimice“ [28]. Dincolo de progresul metodologic pe care îl poate aduce analiza antonimelor repartizate în paradigme lexico-semantice (ceea ce vom încerca să demonstrăm în cele ce urmează), această interpretare implică şi precizarea unor detalii nu lipsite de importanţă. Ne referim la numărul termenilor antrenaţi în relaţia de antonimie. Din acest punct de vedere unii lingvişti au insistat asupra caracterului binar sau dihotomic obligatoriu pentru antonime [29].

Astfel, una dintre interpretările restrînse ale antonimiei (Lyons, Geckeler) o reduc la relaţia dihotomică (sau binară) dintre două lexeme gradabile.

Obligativitatea de a interpreta antonimele ca gradabile şi, implicit, posibilitatea de a stabili relaţia de antonimie între două clase sinonimice [30] pune însă problema (rămasă, pînă acum, nerezolvată) a modalităţii de a le califica dihotomic.

Singura observaţie care apare în lucrările de specialitate cînd se urmăresc relaţiile antonimice dintre două clase sinonimice se referă la gradul de complexitate diferită al acestor paradigme, apreciat însă destul de ambiguu [31]. Sesizarea acestor diferenţe de complexitate între paradig-

[27] Sîrbu 1977, p. 76.
[28] Vezi Coteanu 1975, p. 96, Bucă-Evseev 1976, p. 154, Sîrbu 1977, p. 69, 92, 106, Şerban-Evseev 1978, p. 207, 218.
[29] Wald 1970, p. 77, Şerban-Evseev 1978, p. 205, 206, 207, Lyons 1978, p. 226, Coseriu-Geckeler 1974, p. 125—133, Geckeler 1981, p. 57.
[30] Vezi şi Coteanu 1975, p. 96, Sîrbu 1977, p. 173—179, 183—202.
[31] Vezi Şerban-Evseev 1978, p. 210 „blocuri de antonime“, „şiruri de antonime“, la p. 107 „cupluri antonimice“, la p. 218 „lanţ al paradigmelor“.

mele în care se integrează antonimele ni se pare deosebit de importantă și ne propunem s-o rezolvăm pe calea tipurilor de modelare semantică posibile în general în vocabular.

O soluție în precizarea relațiilor dintre antonime a fost găsită de lingviști în analiza lor componențială [32]. S-a relevat astfel existența unui număr oarecare de *seme comune* (numărul fiind condiționat tocmai de gradul de complexitate avut în vedere de lingvist în constituirea paradigmelor) și a *cel puțin unui sem incompatibil contrariu*. În definiția componențială a antonimelor se pot manifesta și alte seme a căror prezență pare a fi facultativă : *seme variabile* și *seme reziduale* (înțelese conform principiilor exprimate la PARTEA I).

Exprimarea explicită a componentelor semantice ale antonimelor creează premisele unei mai bune definiri, dar credem că nu rezolvă problema în sens strict decît dacă se precizează *tipurile posibile de seme incompatibile contrarii* (ceea ce nu s-a făcut pînă acum).

În lingvistica românească, Sîrbu [33] clasifică semele care apar în definiția componențială a *antonimelor* și formulează la modul general *semul incompatibil contrariu*.

Am prezentat numai acele puncte de vedere din lucrările moderne de semantică pe care le-am apreciat ca aducînd un progres în stabilirea exactă a poziției antonimiei, nu numai ca o categorie semantică, ci și ca un model (sau mai multe modele) determinat (e) de structurare semantică. În cele ce urmează vom încerca să ne precizăm poziția tocmai prin raportare la faptele prezentate anterior.

Considerăm deosebit de importantă analiza componențială a antonimelor ca *o posibilitate* de a obține o definiție riguroasă a antonimiei și, în funcție de aceasta, pentru a delimita o altă modalitate de interpretare a ei în sens *restrîns sau larg*.

Astfel, mai întîi din analizele altor autori [34] confruntate cu propria noastră descriere, rezultă importanța deosebită atît a *semelor comune*, cît și a *semelor incompatibile contrarii* a căror prezență este *absolut obligatorie*. Un caracter relativ facultativ prezintă numai numărul lor : *semele comune* sînt cel puțin două : *unul* reprezentînd partea de vorbire, căruia i se adaugă *cel puțin încă unul de substanță semantică propriu-zisă*.

[32] Sîrbu 1977, p. 191—199.
[33] Sîrbu 1977, p. 191—192.
[34] Sîrbu 1977.

Singurul cercetător care a relevat importanța semelor comune și a celor incompatibile contrarii în analiza antonimelor este Sîrbu. Mai mult chiar, se arată că *fără semele comune, incompatibilitatea logică nu are importanță.*[35] Numărul semelor comune nu este relevant, dat fiind că numărătoarea însăși poate fi discutabilă (de exemplu, semul lexical /p r i v i t o r l a/ este adeseori formulat împreună cu unul semantic). Nici semele incompatibile contrarii nu sînt scutite de arbitrar sub aspectul numărării (formularea lor avînd implicații stricte din acest punct de vedere). Astfel, dacă admitem să semul incompatibil contrariu este /+s t e n i c/ sau /+d e p r e s i v/[36] avem, într-adevăr, două seme. De fapt însă, într-o *formulare dihotomică (pe care o considerăm obligatorie în cazul acestui tip de seme)* am avea, fie /±s t e n i c/, fie /±d e p r e s i v/; admițînd ultimele formulări, ar fi *un singur sem incompatibil contrariu*, cu două valori care se exclud reciproc.

Atît *semele comune*, cît și cele *incompatibile contrarii* se stabilesc (ca și la celelalte nivele semantice) pentru fiecare sens al unui cuvînt polisemantic (sau pentru cuvîntul dezambiguizat semantic.

În condițiile în care *semele comune* și cele *incompatibile contrarii* sînt obligatoriu selectate în formula semică definitorie pentru antonime, relația dintre ele ar trebui să fie de presupunere reciprocă (sau de solidaritate), ceea ce vom încerca să verificăm în analizele ce urmează. *Detectarea semelor comune* este relativ simplă, bazîndu-se pe comparația unor lexeme pornind de la o anumită proprietate comună.

Un auxiliar în analiza semantică a antonimelor este constatarea (făcută de toți cei care s-au ocupat de antonimele din română sau din alte limbi) că acestea se găsesc numai în anumite domenii semantice: cuvintele abstracte care vizează aspecte calitative (substantive), numeroase adjective care exprimă diferite însușiri și mult mai puține verbe și adverbe[37]. Geckeler[38] numește domeniile fără antonime „lacune lexicale" și le analizează explicit (denumirile animalelor, plantelor, obiectelor materiale, produselor alimentare și vestimentare, denumirile meseriilor și altele).

[35] Sîrbu 1977, p. 92—93.
[36] Sîrbu 1977, p. 196.
[37] Vezi și Bucă-Evseev 1976, p. 151—152, Sîrbu 1977, p. 38—39, 207—208, Șerban-Evseev 1978, p. 205, 207—208, dar, mai ales, Geckeler 1978, p. 184 și 1983.
[38] Geckeler 1983.

O modalitate de degajare a semelor comune și, eventual, chiar a celor incompatibile contrarii ar putea fi repartizarea antonimelor în cîmpuri semantice[39].

Degajarea semelor incompatibile contrarii se face tot prin comparație, dar este necesară satisfacerea anumitor condiții, insuficient specificate pînă acum. Așa cum am mai spus, caracterul fundamental al *semelor incompatibile contrarii* rezultă din faptul că justifică însăși categoria semantică a antonimei. Mai exact, *semele incompatibile contrarii nu sînt în situația unor simple seme variabile* (sau a unor simple diferențe semantice), chiar dacă și unele și altele au același caracter distinctiv. Altfel spus, *diferența semantică exprimată de semele incompatibile contrarii trebuie să aibă un statut riguros și precis delimitat.* Din analizele concrete întreprinse vom încerca să desprindem *cîteva tipuri de seme incompatibile contrarii* (fără să considerăm că au un caracter exhaustiv):

(1) /aprecierea în plus/ sau /în minus/ a unei însușiri sau calități în raport cu un etalon al însușirii reprezentate de semul comun. De exemplu, CALD se caracterizează prin /apreciere în plus/, iar RECE prin /apreciere/ în minus/, cu referire la semnul comun ambilor termeni /privitor la) temperatură/, considerat din punctul de vedere al unui etalon NORMAL.

Exemplele caracterizate prin acest tip de seme incompatibile contrarii ar corespunde antonimelor graduale[40].

În lucrările citate, acest tip de antonimie a fost explicat prin corespondență cu *noțiunile polare*, justificarea fiind că „polaritatea se manifestă în acest domeniu în maniera cea mai frapantă“[41]. De altfel, unii cercetători (de ex. Lyons, Geckeler, Lehrer) reduc antonimia numai la acest tip, după ce fac delimitarea prealabilă în *antonime gradabile* / ~ *negradabile*[42].

Relația de antonimie exprimată prin acest tip de seme incompatibile contrarii este redată grafic foarte sugestiv

[39] Vezi Sîrbu 1977, p. 107.

[40] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 151—157, Sîrbu 1977, p. 51—53, 55, Șerban-Evseev 1978, p. 207 sau Lyons 1978, p. 219, 226, Geckeler 1978, p. 184

[41] Lyons 1978, p. 286.

[42] Lyons 1978, p. 219, 226.

[43] Șerban-Evseev 1978, p. 214.

de Şerban-Evseev[43] mai ales din punctul de vedere al raportării la „etalon" (care poate fi lexicalizat sau nu):

mare	mijlociu	mic

Precizăm că, în acest caz, adjectivul nu este considerat dezambiguizat semantic, ci ca un fel de medie semică a diferitelor lui sensuri (care au antonime distincte fiecare în parte); cam în acest gen sînt utilizaţi termenii *mare/mic* în metalimbajul semantic[44].

(2) Semele incompatibile contrarii reprezentînd / m a n i f e s t a r e a p o z i t i v ă / sau / n e g a t i v ă / a semului comun. De pildă / (p r i v i t o r l a) u m i d i t a t e / este semul comun antonimelor UMED (s. 1) faţă de USCAT (s. 1), pentru primul fiind distinctivă / p r e z e n ţ a / semului comun, iar pentru al doilea / a b s e n ţ a / lui. Rezultă că semele incompatibile de acest gen nu sînt considerate independent de semul comun, valoarea lor stabilindu-se prin opoziţia reciprocă (similar, în oarecare măsură, cu desinenţa zero din morfologie, care e semnificativă — ca absenţă — numai în relaţia cu alte forme marcate printr-o desinenţă explicită).

Acest tip de seme incompatibile contrarii ar caracteriza **antonimele complementare** delimitate de aproape toţi cercetătorii care s-au ocupat de această problemă şi care le-au explicat prin apelul la logică[45]. În lucrarea lui Şerban şi Evseev apare, de asemenea, o reprezentare grafică sugestivă:

adevărat	fals

(3) A treia categorie de seme incompatibile contrarii pe care o propunem are un statut mai puţin clar, pentru că acest tip de seme, definindu-se numai ostensiv, nu pot fi redate în metalimbaj. De altfel, prezenţa lor se manifestă doar în cazul unor **antonime** exprimînd spaţiul sau timpul şi mişcarea faţă de acestea; de asemenea, mai pot exprima în interesul sau în favoarea cui se face acţiunea orientată tot direcţional. Poate de

[44] Vezi la 2.2; de asemenea, analiza lui MARE/MIC la Şerban-Evseev 1978, p. 217.
[45] Se exprimă noţiuni opuse care acoperă în întregime sfera noţiunii gen, vezi Lyons 1978, p. 219, 226—228, Şerban-Evseev 1978, p. 214.

aceea singura manieră de redare a acestor seme (sugerată și de alți autori) ar fi grafică ⇄ ⥮ . Exemple de acest gen ar fi A INTRA față de A IEȘI ⇄ sau a ÎNNODA față de A DEZNODA (———→ (NOD)———→).

Semele incompatibile din această categorie ar caracteriza **antonimele conversive** și pe cele **vectoriale,** a căror explicare este dificilă și prin criterii logice. Antonimele **conversive** exprimă același denotat de pe poziții cu totul diferite [46]. Și în acest caz, Șerban-Evseev [47] redau grafic sugestiv relația de antonimie :

X ←——— A Y ←——— CUMPĂRA
Y ———→ A VINDE ———→ X

Antonimele vectoriale exprimă acțiunea orientată în direcții opuse, motiv pentru care se manifestă mai ales la cuvintele care exprimă sensuri spațiale și temporale, deși se dau și alte exemple, cum ar fi : A APRINDE / A STINGE, a LEGA / DEZLEGA, A GOLI / A UMPLE ș.a. Și în acest caz, relația antonimică se redă grafic [48] într-o manieră care seamănă cu cea precedentă, motiv suplimentar de a reuni categoriile în felul în care am propus :

A INTRA ———→
←——— A IEȘI

În afară de tipurile de antonime semnalate mai sus există și altele cu un statut mai puțin clar. Ne referim la antonimele diferențiate de Lyons [49] în *contrarii ortogonale* (opuse *perpendicular* de ex. NORD opus lui EST și *contrariile antipodale* (opuse *diametral),* de exemplu NORD/SUD. În lucrările de semantică românească, asemenea exemple (ca și IARNĂ, VARĂ PRIMĂVARĂ, TOAMNĂ), sînt opuse aparent întîmplător și, oricum, fără explicații speciale. Reținem însă delimitarea *ortogonal/antipodal* din perspectiva reprezentării grafice propuse de noi ⥮ ⇄.

Analiza semelor incompatibile contrarii, definitorii pentru antonime a pus în evidență caracterul lor *dihotomic.* Numărul redus de seme de acest tip propus aici reprezintă o modalitate de a reduce *cantitativ* diversitatea aparentă a antonimiei. În felul

[46] Vezi Bucă-Evseev 1976, p. 156—157, Șerban-Evseev 1978, p. 214, Sîrbu 1977, p. 61, Geckeler 1981, p. 184, Lyons 1978, p. 228.
[47] Șerban-Evseev 1978, p. 215.
[48] Șerban-Evseev 1978, p. 214.
[49] Lyons 1978, 227—229.

acesta, s-ar putea realiza o omogenizare sub aspect *calitativ* a analizei semice. Semele incompatibile delimitate se pot dovedi însă insuficiente pentru descrierea întregului material lingvistic, ceea ce înseamnă că, într-o analiză de detaliu, s-ar mai putea propune și altele. *Dihotomia semelor incompatibile contrarii* (redată la nivelul metalimbajului semantic) este, de fapt, *consecința unui binarism lingvistic real* (formulat de mai mulți lingviști ca „A / non-A") [50].

Sub aspectul *binarismului*, mai puțin clar e statutul membrilor *a două clase* sinonimice *în relație de antonimie* și tocmai într-un asemenea caz este necesară adoptarea unor criterii explicite, justificate lingvistic. Cînd relația de antonimie antrenează două clase sinonimice, toți termenii respectivi se caracterizează prin *același sem comun*, iar la nivelul fiecăreia dintre cele două clase sinonimice e distinctiv un sem incompatibil contrariu (de tipul celor delimitate mai sus). De aceea, deși antonimia *cuprinde* teoretic (în *limbă* sau în *sistem*) *global cele două clase sinonimice*, practic *se rezumă tot numai la doi termeni* (căci în *vorbire* nu sînt selectați decît aceștia).

Așa se explică de ce diverși lingviști [51] leagă între ei fiecare din termenii celor două clase sinonimice în relație de antonimie (cum rezultă din reprezentările grafice propuse).

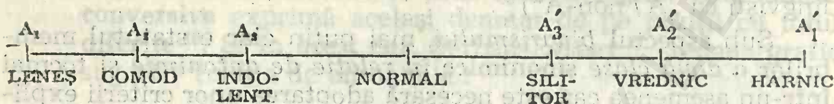
Dacă admitem că *binarismul* antonimei se manifestă numai la nivelul *vorbirii*, în raport cu clasele din *limbă* existînd oarecare libertate de selecție, putem introduce o nouă posibilitate de a delimita antonimia *în sens restrîns* de cea *în sens larg*. În funcție de aceasta, se realizează o antonimie *în sens restrîns* dacă *termenii opuși sînt dispuși egal și simetric* pe axa reprezentată de un anumit sem comun. Concepînd astfel antonimia, nu interesează al treilea termen (neutru, mediu sau etalon, lexicalizat sau nu) în raport cu care se stabilește relația. Antonimia, pentru a fi altceva decît alte opoziții semantice, se stabilește *numai între unități situate echidistant pe o axă semică*. De aceea, antonimele *în sens restrîns* trebuie să se caracterizeze nu numai prin *binarism*, ci și prin *simetrie*:

CINSTIT
ONEST |————*————| NECINSTIT

[50] Vezi de pildă Coseriu-Geckeler 1974, p. 140, Coteanu 1975, p. 97.
[51] Coteanu 1975, p. 96, Sîrbu 1977, p. 200—201.

Dacă se respectă condițiile semantice propuse, caracterul binar și simetric nu este afectat de faptul că într-unul din puncte pot apărea două (sau mai multe) sinonime perfecte.

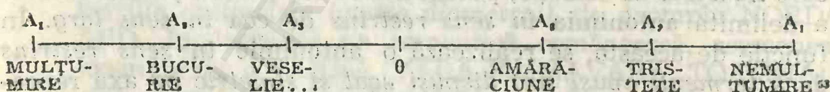
În cazul în care, pe axa semantică indicată de semele comune se repartizează *mai multe* **sinonime**, ele intră în relație de antonimie riguros stabilită dacă segmentările sînt în număr egal de o parte și de alta a punctului considerat etalon :

Clasele sinonimice în relație de antonimie de mai sus sînt ilustrate complet de Coteanu[52]. Un alt exemplu ar putea fi clasele de sinonime ale lui AFECȚIUNE... și ale lui AVERSIUNE...

În asemenea cazuri, **relația de antonimie în sens restrîns** se va stabili tot *binar* și *simetric* între A_1/A_1', A_2/A_2' ș.a.m.d. În cazul în care, la nivelul *vorbirii* se stabilește o relație tot *binară*, dar *asimetrică* (de exemplu HARNIC față de PUTUROS), termenii vor putea fi considerați **antonime numai în sens larg.**

În cazul în care segmentarea unei axe semantice reprezentate de anumite seme comune *este, de la început, inegală*, relația de **antonimie în sens restrîns** se stabilește numai între extreme. Ceilalți termeni, *dacă sînt caracterizați semic diferit* (sub aspectul semelor variabile) sînt admiși ca **antonime**, *tot doi cîte doi, numai* în interpretarea *largă* a acestei categorii semantice.

În schimb, *dacă termenii se caracterizează semic absolut egal* — cu excepția semului incompatibil contrariu — (chiar dacă numărul termenilor din clasele sinonimice în relație de antonimie este inegal), avem *tot* **antonimie în sens restrîns.** În această situație sînt FERICIRE față de NEFERICIRE din exemplul imediat anterior, ambii caracterizați prin același grad / m a x i m / (deși ar ocupa o poziție diferită pe axă : A_4 — FERICIRE față de A_8 — NEFERICIRE).

[52] Coteanu 1975, p. 96.

[53] Vezi analiza detaliată a exemplului la Sîrbu 1977, p. 196 și la 2.2 și la 4.2. Se remarcă numărul mult mai mare de termeni din clasa NEMULȚUMIRE.

În aceste condiții, *scalaritatea* (calitate presupusă, de asemenea, de diferiți lingviști drept caracteristică a antonimiei)[54], *poate fi sau nu prezentă* fără a afecta cele spuse mai sus. Interpretarea scalarității în analiza antonimiei pe care o propunem este altfel înțeleasă în raport cu analizele altor cercetători. Ceea ce ne interesează în cazul unor *antonime scalare* (sau clase sinonimice diferențiate gradual în relație de antonimie) este doar *simetria lor perfectă în relația binară în care se constituie ca o condiție* **obligatorie pentru o asemenea interpretare semantică.**

Din cele spuse mai sus rezultă că interpretarea semantică a unor termeni aparținînd unor clase sinonimice opuse se stabilește printr-o *dublă relație*: pe de o parte în funcție de *poziția* (sau relația la dreapta și la stînga) *în clasa sinonimică* și, pe de altă parte, ca urmare a *raportului cu un anumit termen selectat din clasa antonimică*. Conceptul de **antonimie** apare astfel mult mai complex, atît teoretic, cît și practic.

Din acest punct de vedere, ne apropiem de interpretarea propusă de Lyons[55] care insistă asupra importanței pe care o are *ordinea dată* într-o reprezentare scalară (altfel spus, sensul unui termen depinzînd de *poziția în ierarhie* — s.n.). O asemenea interpretare atrage atenția asupra necesității de a opera cu clase paradigmatice și în cazul antonimiei pentru a obține o selecție determinată (cum se va vedea mai departe).

Din altă perspectivă interesează *definirea* **antonimiei** ca *clasă de termeni în relație paradigmatică*, condiție pe care o satisfac, la toate nivelele, termenii analizați în lucrarea de față. În cazul antonimiei, relația „sau ... sau" dintre termeni nu e de simplă disjuncție, pentru că disjuncția are efect asupra însuși sensului total al mesajului (care trebuie să fie „diametral opus" și în ansamblul lui).

Se pune astfel problema principiilor pe baza cărora se constituie o clasă (paradigmatică) antonimică, principii care trebuie apreciate în comparație cu cele aplicate în cazul celorlalte nivele la care s-a întreprins analiza vocabularului românesc contemporan în lucrarea de față. După cum s-a putut vedea, **polisemia** reprezintă o clasă dată de dicționare, pe cînd **sinonimia** sau **cîmpurile** *(subansamblurile)* **lexico-semantice** sînt clase alcătuite de lingviști sau de vorbitor pe baza unor *proprietăți semantice (seme) comune*. În ciuda importanței pe care o au, și în cazul

[54] Vezi de pildă Geckeler 1981, p. 57, Lehrer 1983.
[55] Lyons 1978, p. 233.

antonimelor, *semele comune*, relația semantică respectivă nu se constituie însă (și nici nu se diferențiază de orice altă opoziție semantică) decît în funcție de *combinarea anumitor seme comune* cu *semele incompatibile contrarii*, care au (cum am încercat să demonstrăm) o importanță fundamentală. Întrucît *nu dispunem de un inventar al acestora* (în ciuda faptului că au antonime numai cuvintele cu anumite sensuri), nu se poate admite constituirea unei clase antonimice pornind de la anumite trăsături semantice. De aceea, pare mult mai probabilă constituirea claselor antonimice printr-un *dublu proces de selecție*: pe de o parte, pornind de la **polisemie** și urmărind antonimele fiecărui sens în parte și, pe de altă parte, prin raportare la **sinonimele** fiecărui sens (sau plecînd de la o clasă sinonimică dată). Altfel spus, la o clasă **antonimică** se poate ajunge de la **polisemie** prin **sinonimie**.

> Modalitatea este sugerată mai puțin explicit și de Lyons[56] care arată că se poate proceda la *raportarea unui cuvînt la contrariul său* (s.n.) sau se pot analiza *relațiile pe care le au între ele sinonimele aceluiași contrariu*, ceea ce constituie, implicit, o justificare a analizei în clase paradigmatice a **antonimiei**.

Și din acest punct de vedere, **antonimia** ne apare ca o relație semantică mai complexă și cu atît mai dificilă, cu cît e obligatoriu și precis condiționată semantic. Altfel spus, deși se respectă principiul comun al constituirii în clase ai căror termeni sînt în relație paradigmatică, condițiile care trebuie îndeplinite sînt mult mai rigide decît în cazul celorlalte clase semantice (mai ales în comparație cu **polisemia** și **cîmpurile**).

S-ar pune întrebarea de ce este necesar să operăm cu clase în cazul antonimiei despre care am afirmat că are un caracter *obligatoriu binar*. Necesitatea acestei interpretări apare mai ales în cazul **antonimiei** *stabilite între două clase sinonimice, cînd* (așa cum am arătat cu privire la definirea în sens restrîns sau larg) sînt posibile mai multe selecții (chiar dacă în condiții determinate). În asemenea cazuri, este necesar să dispunem de întreaga clasă, precis definită din punct de vedere componențial *pînă la toate detaliile* pentru ca selecția să fie *conștientă sau determinată semantic* și *nu întîmplătoare*. În aceste cazuri, *caracterul binar al* **antonimiei** *este numai rezultatul unei selecții din clase* al căror *statut paradigmatic* trebuie descris și

[56] Lyons 1978, p. 235.

cunoscut cu precizie (chiar dacă avem în vedere antonimia în sens larg și cu atît mai mult cînd ne referim la ea în sens restrîns).

În ce privește diferențele de selecție antonimică, ele pot fi condiționate și de aplicarea acestei categorii semantice la nivelul *limbii*[57] sau la nivelul *vorbirii* (problemă pe care o vom discuta în celelalte etape).

Relativa libertate de selecție în cuplarea antonimică explică, poate, cel puțin în parte, de ce la acest nivel semantic se pot obține clase cu grade diferite de complexitate sau de ce antonimia *este ea însăși „o ierarhie pe mai multe etaje"* (parafrazînd expresia mult citată a lui E. Coseriu). Raportarea antonimiei la polisemie ne dă primul nivel, mai restrîns, iar relațiile cu sinonimia duc la un etaj superior, mai complex, în care *diferențierea semantică* (principiu fundamental) impune aplicarea *binarismului* și *simetriei*, pe care le-am preconizat ca definitorii pentru interpretarea antonimiei în sens restrîns. Inventarierea și caracterizarea claselor paradigmatice de acest tip este importantă atît din punct de vedere teoretic, cît și practic, condiționînd *selecția semantică al cărei rezultat este* antonimia. În același timp, delimitarea și caracterizarea unor clase paradigmatice are importanță și din perspectiva caracterizării *modelelor semantice specifice vocabularului românesc în ansamblu*.

Deși **precizările preliminare** privind antonimia s-au axat în mod special pe *definire* și (poate în mai mare măsură decît în cazul celorlalte categorii semantice) pe diferențierea poziției noastre în raport cu cea a altor lingviști, justificarea constă în faptul că am considerat că numai în felul acesta se poate preciza categoria semantică a antonimiei, fără de care nu se poate proceda la studiul modelării ei semantice. Din aceleași motive am acordat mai mare atenție analizei componențiale de principiu. Altfel spus, aparentele diferențe dintre problemele tratate în **Precizările preliminare** făcute la fiecare nivel al analizei semantice sînt justificate tocmai pentru a asigura caracterul omogen al descrierii în celelalte capitole.

[57] Vezi Geckeler 1978, p. 182—184.

4.2. ANALIZA SEMICĂ A ANTONIMIEI

La nivelul antonimiei, analiza semică urmărește investigarea sub aspectul componentelor de sens a cuvintelor grupate în clase antonimice cu scopul de a pune în evidență tipurile de identități și diferențe dintre membrii unei asemenea clase și, implicit, *tipurile de modele de structurare reprezentate* de antonime în raport cu cele degajate la alte nivele ale descrierii.

Așa cum am arătat la **4.1**, în cazul antonimiei criteriile de grupare a lexemelor în clase apar oarecum modificate față de celelalte nivele ale analizei, deoarece *proprietățile semantice comune nu sînt suficiente* pentru a asigura statutul de antonime (nici în sens larg și, cu atît mai puțin, în sens restrîns). În acest caz este absolut obligatorie și existența *semelor incompatibile contrarii* (**SIC**). Pentru a alcătui o clasă de antonime, se poate porni fie de la un cuvînt monosemantic, fie de la unul dintre sensurile unui cuvînt polisemantic (după operația de dezambiguizare), căutînd antonimul, cu respectarea principiilor enunțate la **4.1**. Indiferent de punctul de plecare, rezultatul poate fi sau (1) găsirea unui *singur antonim* sau (2) a mai *multor antonime* ((cvasi)sinonime între ele).

La un nivel mai complex al analizei se poate porni de la o clasă de sinonime (ceea ce presupune selectarea prealabilă a acestora), căutînd seria antonimică. În această situație, relația de antonimie se stabilește între două serii de (cvasi)sinonime. De aici rezultă necesitatea de a cerceta complexitatea structurilor antonimice determinată fie de numărul termenilor care intră în antonimie, fie de tipul de relații paradigmatice care se stabilesc în interiorul claselor. În principiu, se distinge deci, pe de o parte, relația de antonimie între *doi termeni* și relația de antonimie între *două clase sinonimice*. Acest al doilea caz ne interesează mai mult, întrucît în funcție de descrierea prealabilă a termenilor la nivelul *limbii (sistemului)* se poate preciza antonimia (binară) în sens restrîns sau în sens larg (așa cum am amintit la **4.1**). Relațiile semantice între două clase de sinonime aflate în opoziție se dovedesc a fi mai variate, ceea ce permite o apreciere mai exactă, mai de detaliu a modelelor de structurare.

Faptul că **antonimia** se poate defini pornind de la polisemie sau sinonimie nu este o noutate. Diferite dicționare (ale limbii române sau ale altor limbi) procedează

(ce e drept, nu sistematic) în acest fel [58]. Un bun exemplu în acest sens ar fi consultarea articolelor din DEX ale antonimelor TÎNĂR/BĂTRÎN, NOU/VECHI. Precizăm că relația de antonimie ne interesează numai la nivelul *fiecărui sens* (izolat sau dezambiguizat). Altfel spus, relațiile dintre clasele sinonimice [59] sau relațiile antonimice dintre diferitele sensuri depășesc cadrul preocupărilor din lucrarea de față.

În cele ce urmează, vom prezenta modelele de structurare paradigmatică reprezentate de diversele tipuri de clase antonimice semnalate mai sus. Precizăm că selectarea materialului (de altfel ca și la alte nivele ale analizei) se bazează pe descrierile semantice anterioare efectuate în detaliu [60].

Ne referim la partea de analiză componențială a unor termeni care exprimă sentimente [61]. Materialul a fost însă reinterpretat conform principiilor adoptate de noi în lucrarea de față. Astfel, în primul rînd, am dezambiguizat termenii (încercînd să diferențiem sensul analizat de celelalte, în cazul cuvintelor polisemantice). Metalimbajul semantic a mai fost raportat încă o dată la metalimbajul lexicografic din DEX pentru a ne asigura de uniformitatea interpretărilor. Din acest punct de vedere, am dezambiguizat semantic și *semele*, mai ales pe cele comune, importante pentru organizarea clasei antonimice. Tot în ceea ce privește semele, le-am reținut numai pe acelea care s-au dovedit a fi distinctive sub aspectul modelelor de structurare investigate de noi. Am înțeles această reinterpretare ca un alt model posibil de analiză a vocabularului.

Am precizat mai sus că *în alcătuirea claselor de* antonime *selecția trebuie să se supună*, în principiu, *unor reguli mai severe* decît în cazul celorlalte nivele : *caracterul comun al tuturor trăsăturilor de sens ale celor două antonime și obligativitatea existenței unui sem incompatibil contrariu*. După cum vom încerca să demonstrăm în continuare, gradul de complexitate a structurilor antonimice nu este condiționat în mod absolut de *numărul* termenilor care intră într-o asemenea relație, cît mai ales de încălcarea condiției formulate mai sus.

[58] Vezi și Sîrbu 1977, p. 222.
[59] „Cîmp de expansiune sinonimică", vezi Șerban — Evseev 1978, p. 202.
[60] Vezi Sîrbu 1977, Forăscu 1978-a.
[61] Sîrbu 1977, p. 194—199.

Din materialul cercetat a rezultat că relația de antonimie se stabilește : (I) între doi termeni, de ex. *A/B* sau (II) între clase de termeni, de ex. A/B_1, B_2, B_3 sau A_1, A_2, A_3/B_1, B_2, B_3. În această distincție am avut în vedere numai numărul de termeni care alcătuiesc clasele antonimice. Le vom examina pe rînd, încercînd ca, în interiorul fiecărei categorii în parte, să urmărim și gradul de complexitate a structurilor, determinat de încălcarea condiției pe care am formulat-o.

I. *Clase de antonime formate din doi termeni.* Vom avea aici în vedere *relația de antonimie dintre două lexeme care nu au sinonime.* Sub aspect numeric, acesta pare a fi tipul cel mai simplu. Se impune însă o examinare atentă din punctul de vedere al componentelor de sens a celor doi termeni, pentru a releva eventualele diferențe. Din acest punct de vedere, constatăm existența a două situații.

(a) *Clase de doi termeni în care unica diferență este reprezentată de semul incompatibil contrar* (SIC). Prin aceasta înțelegem că cele două antonime se caracterizează prin *(au în comun) aceleași trăsături de sens, singura diferență dintre ele fiind dată de* SIC, *diferență minimă, dar obligatorie* și care le conferă calitatea de antonime.

De exemplu EFICACE/INEFICACE se pot descrie prin semele comune /(caracteristică) adjectivală/, /eficacitate/. Diferența dintre ele constă în aceea că primul termen se caracterizează prin manifestarea pozitivă a trăsăturii /eficacitate/, respectiv prin semul /prezent/, iar cel de al doilea prin manifestarea negativă a acestuia, respectiv prin /absent/.

Aceeași situație o întîlnim în cazul cuplului HIDRATAT/DESHIDRATAT care se descriu pe baza semelor comune /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) umiditate/. Calitatea de antonime se bazează pe faptul că primul termen conține semul /prezent/, în timp ce al doilea se caracterizează prin /absent/. Un alt exemplu este cuplul ÎNCREDERE/NEÎNCREDERE, termeni caracterizați prin trăsăturile /sentiment/, /(privitor la)/, /siguranța (față de o situație, perspectivă/. Cele două antonime se diferențiază prin SIC /prezent/ vs /absent/.

În această categorie nu intră, după cum s-ar putea deduce din exemplele de mai sus, numai antonime care au aceeași bază, dintre care unul este derivat prin prefixare. De exemplu VIU/MORT au în comun trăsăturile /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) viață/, diferența dintre ele

stabilindu-se pe baza **SIC** / p r e z e n t / vs / a b s e n t /. În aceeași situație se află antonimele CALD/RECE grupate pe baza semelor comune /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(p r i v i t o a r e l a) t e m p e r a t u r ă /, / g r a d n e d e f i n i t / Opoziția antonimică se realizează prin semele / a p r e c i e r e î n p l u s / vs / a p r e c i e r e î n m i n u s /. Exemplele s-ar putea înmulți, de pildă NOROS/SENIN, VIAȚĂ/MOARTE, PAR/IMPAR, DIVIZIBIL/INDIVIZIBIL, NOROC/GHINION etc., deși această categorie nu este totuși foarte numeroasă.

Tipul de antonime înfățișat mai sus reprezintă structura cea mai simplă, fiind respectate restricțiile privitoare la selecția antonimelor. Pentru a înlesni la sfîrșit o comparație între diferitele tipuri de structuri paradigmatice vom reprezenta într-un tablou unul din exemplele discutate mai sus:

	Seme comune: /(caracteristică) adjectivală/ /(privitoare la) umiditate/	
SIC	prezent	HIDRATAT
	absent	DESHIDRATAT

Acest tip ilustrează foarte bine ceea ce am înțeles prin relație **simetrică** și **binară** și corespunde **antonimiei perfecte**, adică înțeleasă în sens restrîns.

(b) *Clase de doi termeni care se diferențiază prin încă un sem (sau mai multe)* în afară de SIC.

Avem în vedere aici situația reprezentată de perechile în care unul din termeni se diferențiază de antonimul său nu numai prin **SIC**, ci conține în plus încă o trăsătură semantică (sau mai multe).

De exemplu, RĂZBOI/PACE au în comun trăsăturile de sens / s t a r e (d e) /, / c o n f l i c t d e s c h i s / și se diferențiază prin semele / p r e z e n t / vs / a b s e n t /. La o analiză semică mai atentă, constatăm însă că formula componențială a lui RĂZBOI mai conține o serie de trăsături ce se pot degaja numai din compararea acestui termen cu alții din aceeași sferă semantică. De exemplu, el se caracterizează prin / c a r a c t e r o r g a n i z a t / și / + a r m a t / în raport cu REVOLTĂ, RĂSCOALĂ, RĂZMERIȚĂ, trăsături pe care PACE nu le conține. Trebuie remarcat însă că, în condițiile rigidității condițiilor de selectare a antonimelor, aceste trăsături, *reziduale din punctul de vedere al antonimiei*, se estompează. În relația de antonimie

ele devin neinteresante, de aceea vorbitorul nu le are prezente în minte. Ele se pot actualiza însă în anumite contexte, dar aceasta este o chestiune de actualizare, și nu de sistem.

Un alt exemplu este ADEVĂR/MINCIUNĂ care se caracterizează prin trăsăturile comune /fapt/, /conformitate cu/, /realitatea/ și prin SIC /prezent/ vs /absent/. În plus, cel de al doilea termen al cuplului mai conține trăsătura /+ denaturare intenționată/, absentă din formula componențială a lui ADEVĂR.

Acest tip mai poate fi ilustrat și prin alte exemple, de pildă CURAJ/LAȘITATE. Cei doi termeni se pot descrie pe baza trăsăturilor comune /stare/, /(privitoare la) forță morală/, /față de primejdii, dificultăți/ și prin SIC /prezent/ vs /absent/. Cel de al doilea termen conține în plus trăsătura /— sentimentul onoarei/ absentă din formula componențială a antonimului său.

Este ușor de observat că exemplele descrise sub (I—b), deși au în vedere tot relația antonimică dintre doi termeni, reprezintă o structură mai complexă decît cele discutate sub (I—a), deoarece presupun și unul sau mai multe seme reziduale. Chiar dacă, la prima vedere, acestea sînt mai greu de depistat, ele pot fi actualizate în anumite situații, ceea ce strică oarecum echilibrul reacției de antonimie, reprezentînd o încălcare a restricțiilor de selecție. Aceasta se poate urmări cu ușurință pe baza tabelului următor :

Seme comune /corespunzător cu/ /realitate/		Seme variabile	
			Sem rezidual /+ intenționat/
SIC	prezent	ADEVĂR	
SIC	absent		MINCIUNĂ

Sub aspectul tipului de structură, exemplele înfățișate sub (I—b) se prezintă ca paradigme mai complexe, deoarece în afara opoziției antonimice realizată prin SIC, termenii se mai opun și printr-unul sau mai multe seme reziduale.

II. *Clase de antonime formate din mai mulți termeni.* Avem aici în vedere situația în care relația de antonimie se stabilește *între un termen*, pe de o parte, *și o clasă de sinonime* pe de altă parte și, de asemenea, antonimia *dintre două clase de sinonime.* Vom urmări, așa cum am arătat mai sus, nu atît numărul ter-

menilor în relație de antonimie (deși și acesta poate fi un factor de complexitate), cît mai ales tipurile rezultate din luarea în considerare a semelor variabile și a numărului acestora. Prin urmare, indiferent de numărul termenilor care alcătuiesc clasa antonimică, putem distinge următoarele tipuri, în funcție de complexitatea structurilor.

(a) *Relația de antonimie stabilită între două serii de sinonime perfecte.* Întrucît sinonimia perfectă presupune identitate între membrii seriei sub aspectul formulei componențiale, înseamnă că între termenii componenți ai fiecărei serii nu există nici o diferență. Rămîne să respectăm condiția impusă de antonimie.

De exemplu CITEȚ, LIZIBIL/NECITEȚ, ILIZIBIL. Cele două serii aflate în relație de antonimie se caracterizează prin trăsăturile /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) posibilitate/, /a citi/, trăsături comune tuturor membrilor clasei de antonime. Primii doi termeni (sinonimi între ei) se diferențiază de ultimii doi prin SIC /prezent/ vs /absent/. Aceeași situație poate fi ilustrată și cu alte exemple : CONCIS, LAPIDAR, LACONIC/DETALIAT, AMĂNUNȚIT DEZVOLTAT. Toți termenii clasei antonimice se descriu prin trăsăturile comune /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) concentrarea de idei/; primii trei termeni se opun celor din a doua serie pe baza SIC /prezent/ vs /absent/. Un alt exemplu este relația de antonimie între SPERANȚĂ, NĂDEJDE față de DESPERARE, DEZNĂDEJDE. Baza de comparație o reprezintă semele comune /sentiment/, /privitor la/, /încredere în aspirații/, iar opoziția antonimică se realizează prin semele /prezent/ vs /absent/. Ne limităm la aceste exemple, deși situația ar putea fi ilustrată prin multe alte serii.

Trebuie să remarcăm însă că, întrucît relația de antonimie se stabilește în acest caz între serii sinonimice *perfecte*, ea nu se deosebește prin nimic de situația descrisă la (I—a). Sinonimele din fiecare serie care intră în opoziție se reprezintă prin aceeași formulă componențială, ceea ce înseamnă că fiecare termen din cele două serii sinonimice se comportă, în relația an-

tonimică, la fel cu întreaga serie. Identitatea cu situația discutată sub (I—a) se poate urmări cu ușurință în următorul tablou:

Seme comune:		/sentiment/ /privitor la/ /încredere în aspirații/
SIC	prezent	SPERANȚĂ NĂDEJDE
	absent	DESPERARE DEZNĂDEJDE

Aceasta înseamnă că *fiecare dintre membrii primei serii stabilește o relație de antonimie perfectă cu fiecare dintre membrii celei de a doua serii, adică o relație binară și perfect simetrică.* Dacă însă, în practica limbii se observă o anumită preferință a vorbitorilor în cuplarea antonimelor, aceasta nu este justificată de diferențe de sens demonstrabile semic, ci de alți factori de ordin contextual sau stilistic, aspect pe care îl vom discuta mai departe.

În această etapă, a analizei componențiale a antonimelor, ne limităm la a semnala că exemplele discutate aici nu diferă ca grad de complexitate de cele discutate la **I—a**, ci se reduc la această situație. Prin urmare tipul descris aici reprezintă o paradigmă antonimică cu o structură simplă.

(b) *Relația de antonimie dintre două clase de cvasisinonime diferențiate între ele prin seme graduale.* Vom urmări deci situația în care o clasă de sinonime imperfecte diferențiate între ele prin trăsături graduale intră în opoziție cu o altă clasă sinonimică, încercînd să punem în evidență în ce măsură sînt încălcate restricțiile presupuse de antonimie.

De exemplu UD, UMED, JILAV față de USCAT, SEC, ZBICIT, ZVÎNTAT. Baza comună de grupare a acestor termeni într-o clasă antonimică este reprezentată de trăsăturile /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă/, /(p r i v i t o a r e l a) u m i d i t a t e/, iar opoziția antonimică se realizează pe baza semelor /p r e z e n t/ care caracterizează primii trei termeni și, respectiv /a b s e n t/ specific ultimilor patru. Observăm însă că, deși condiția semelor comune și a **SIC** a fost îndeplinită, cuplarea termenilor din cele două serii nu se poate face oricum, deci nu orice membru al primei serii poate fi pus în relație de antonimie cu orice membru al celei de a doua serii. Limitele în grupare

sînt determinate de faptul că termenii fiecărei clase de sinonime în parte se diferențiază între ei prin seme graduale astfel:

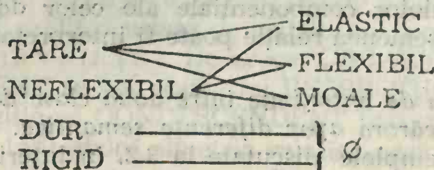
grad maxim	UD	USCAT, SEC	grad maxim
grad mic	UMED, JILAV	ZBICIT, ZVÎNTAT	grad mic

Marcarea graduală diferită a membrilor celor două serii în opoziție impune ca selecția antonimică să respecte anumite reguli. Astfel, vom opune pe UD lui USCAT sau pe UMED lui ZBICIT, ZVÎNȚAT. Dacă vom opune însă pe UD lui ZBICIT de exemplu, relația dintre acești termeni este marcată nu numai de SIC amintite, dar și de prezența în formulele semice ale acestora a unor seme graduale diferite: /g r a d m a x i m/ pentru UD și, respectiv /g r a d m i c/ pentru ZBICIT. Prezența acestor seme variabile strică simetria relației antonimice, făcînd ca aceasta să fie imperfectă. Se impune observația că nu numărul termenilor care alcătuiesc clasa de antonime este important (v. și exemplele discutate la I I-a), ci puritatea relației antonimice care poate fi perfectă sau nu, în funcție de prezența sau absența semelor variabile.

Oarecum în aceeași situație se află clasa antonimică reprezentată de:

grad nedeterminat	TARE, NEFLEXIBIL	FLEXIBIL, ELASTIC, MOALE	grad nedeterminat
grad foarte mare	DUR, RIGID		

Baza comună de comparație a termenilor din această clasă este reprezentată de semele comune /(c a r a c t e r i s t i c ă)/ a d j e c t i v a l ă/, /e l a s t i c i t a t e/, iar opoziția antonimică se realizează pe baza SIC /p r e z e n t/ vs /a b s e n t/. Ca și în exemplul precedent, mărcile graduale diferite în interiorul celor două serii determină unele restricții în organizarea cuplurilor antonimice. Gruparea firească are în vedere numai termenii marcați gradual la fel, astfel:

Dacă opunem însă pe DUR lui FLEXIBIL de exemplu, relația antonimică este imperfectă, deoarece diferența dintre cele două nu este constituită numai de **SIC**, ci și de opoziția la nivelul semelor graduale, ceea ce strică echilibrul relației.

Situația discutată aici se diferențiază oarecum de exemplul anterior prin aceea că cele două serii de termeni în opoziție nu sînt organizate simetric. Respectînd condițiile antonimiei, relațiile se stabilesc ca în graficul de mai sus, ceea ce înseamnă apariția unor așa-numite „casete goale" reprezentate prin ∅. DUR și RIGID nu au un antonim în sens strict. Ele se pot opune lui ELASTIC, FLEXIBIL, dar aceasta înseamnă o opoziție asimetrică, realizabilă în cadrul unor contexte care presupun estomparea diferențelor sau atunci cînd există o anumită intenție stilistică. Aceasta este însă o problemă de actualizare, nu de sistem.

Exemplele discutate aici reprezintă un tip mai complex sub aspectul relațiilor paradigmatice, ceea ce se poate urmări mai bine în tabloul următor.

Seme comune: /adjectival/ /privitor la/ /elasticitate/		Seme variabile (graduale)			
		grad nedeterminat	grad mic	grad mare	grad maxim
SIC	prezent	FLEXIBIL ELASTIC MOALE			DUR RIGID
	absent	NEFLEXIBIL TARE			∅

Este interesant de observat că, în raport cu situația descrisă sub (II-a), *caracterul mai complex al paradigmei antonimice este determinat de imperfecțiunile constatate în interiorul clasei de sinonime*. Altfel spus, orice diferență care apare între cvasisinonimele dintr-o serie se menține și în relația antonimică, încărcînd-o și determinînd *o încălcare a principiului simetriei* formulelor componențiale ale celor doi termeni puși în relație. O asemenea relație poate fi interpretată ca *antonimie în sens larg*.

(c) *Relația de antonimie între două clase de cvasisinonime în interiorul cărora apar diferențe semantice*. După cum s-a văzut din exemplele discutate la **3.2**, în interiorul unei paradigme sinonimice, termenii pot să difere între ei uneori prin

seme substanțiale. În relația antonimică dintre două clase de acest fel, trăsăturile semantice care caracterizează numai unii termeni apar ca *reziduale*. Efectul acestora este că ele limitează posibilitățile de organizare a cuplurilor antonimice sau dezechilibrează relația. Să luăm de exemplu clasa :

ETERN	PIERITOR
VEȘNIC	TRECĂTOR
PERMANENT	VREMELNIC
NEPIERITOR	TEMPORAR
PERPETUU	EFEMER

Toți termenii din această clasă se grupează pe baza semelor comune : /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(p r i v i t o a r e l a) e x t e n s i u n e /, / t e m p o r a l /. Relația antonimică se bazează pe **SIC** / n e l i m i t a t / vs / l i m i t a t /. În interiorul celei de a doua serii, termenii se diferențiază între ei astfel : VREMELNIC, TEMPORAR, EFEMER se caracterizează prin trăsătura /(d u r a t ă) d e t e r m i n a t ă / și, în plus, EFEMER mai conține semul / m i c /. Dacă termenii din prima serie sînt perfect echivalenți ca sens, cei din a doua serie prezintă diferențe între ei exprimabile prin seme substanțiale. Prezența acestor seme suplimentare limitează posibilitățile de organizare a cuplurilor antonimice. Astfel, vom putea opune pe oricare din membrii primei serii lui PIERITOR și TRECĂTOR. Dacă îi vom opune însă lui VREMELNIC, TEMPORAR, EFEMER, relația de antonimie nu mai este pură, deoarece termenii nu se vor opune numai prin **SIC** amintit ; relația este dezechilibrată de prezența semelor reziduale.

Tipul de structură discutat aici se poate ilustra și prin clasa :

OBRAZNIC	RESPECTUOS
IMPERTINENT	DEFERENT
INSOLENT	CONDESCENDENT

Relația antonimică dintre cele două serii de termeni se bazează pe semele comune /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, /(r e f e r i t o a r e l a) r e s p e c t (față de cineva) / și pe **SIC** / p r e z e n t / vs / a b s e n t /. În cea de a doua serie, CONDESCENDENT se diferențiază de ceilalți doi termeni prin trăsătura / + b u n ă v o i n ț ă /. De aceea, OBRAZNIC, IMPERTINENT, INSOLENT se pot opune lui RESPECTUOS sau DEFERENT ; în opoziție cu CONDESCENDENT însă, prezența semului rezidual amintit strică simetria relației, ceea ce face ca organizarea cuplurilor antonimice să fie supusă unor restricții.

În aceeași situație se află și PAȘNIC față de AGRESIV, BĂTĂIOS, IMPULSIV. Baza comună de comparație este constituită de semele /(c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă/, /(p r i v i t o a r e l a) r e a c t i v i t a t e p s i h i c ă/ iar opoziția se realizează prin semele /p r e z e n t/ vs /a b s e n t/. AGRESIV și BĂTĂIOS conțin însă în plus trăsătura /+ e x t e r i o r i z a r e/ care constituie o diferență suplimentară în raport cu antonimul PAȘNIC (în afară de SIC).

Pentru a putea face comparația cu celelalte tipuri, înfățișăm într-un tablou unul din exemplele analizate mai sus:

Seme comune: /adjectival/ /extensiune/ /temporal/		fără seme variabile	Seme reziduale		
			durată nedeterminată	durată determinată	
				mic	mare
SIC	limitat	PIERITOR TRECĂTOR	VREMELNIC TEMPORAR	EFEMER	
	nelimitat	ETERN VEȘNIC PERMANENT NEPIERITOR PERPETUU	Ø	Ø	

Din exemplele discutate se verifică încă o dată observația făcută mai sus că *orice diferență existentă între cvasisinonimele dintr-o clasă se manifestă și în relația antonimică,* incomodînd-o și restrîngînd posibilitățile de organizare a cuplurilor.

Este evident că nu *numărul* termenilor care alcătuiesc cele două clase în opoziție conferă omogenitate clasei de antonime, ci simetria formulelor componențiale ale membrilor componenți. *Asimetria duce, din punctul de vedere al sistemului, la apariția „casetelor goale"* sau, la nivelul actualizării (vorbirii), la încălcarea restricțiilor de selecție a antonimelor, adică la antonimie *în sens larg.*

(d) *Relația de antonimie între două clase de cvasisinonime în interiorul cărora apar diferențe graduale și semantice.* Vom urmări în continuare *cum* și *în ce măsură* se pot stabili relații de antonimie între două clase în interiorul cărora termenii se diferențiază atît prin seme graduale, cît și prin seme substanțiale. Pentru a ilustra acest tip, vom alege o clasă de substantive analizate anterior, reinterpretate de noi din punctul de vedere care ne interesează aici.

Avem în vedere substantivele AFECȚIUNE, SIMPATIE, PRIETENIE, IUBIRE/AVERSIUNE, ANTIPATIE, DUȘMĂNIE, URĂ [62].

Baza comună de grupare a acestor termeni într-o clasă este constituită de semele comune /s e n t i m e n t/, /p r i v i t o r l a/, /r e a c ț i e a f e c t i v ă (față de cineva)/; opoziția antonimică se bazează pe **SIC** /f a v o r a b i l/ vs /d e f a v o r a b i l/. În interiorul fiecărei serii în parte termenii se diferențiază între ei prin anumite componente de sens, ceea ce dictează o anumită organizare a cuplurilor antonimice.

Pentru a urmări mai ușor identitățile și diferențele, precum și organizarea perechilor, vom înfățișa clasa de mai sus într-un tablou.

Seme comune: /sentiment/ /privitor la/ /reacție afectivă/		Seme variabile:			
		grad nedefinit	grad mic	grad mare	grad maxim
				/+ reci-procitate/	
SIC	favorabil	AFECȚIUNE	SIMPATIE	PRIETE-NIE	IUBIRE
	defavorabil	AVERSIUNE	ANTIPATIE	DUȘMĂ-NIE	URĂ

După cum se vede, termenii de mai sus sînt marcați gradual diferit, ceea ce determină o anumită organizare internă a seriilor. În plus, PRIETENIE și DUȘMĂNIE se caracterizează prin semul rezidual /r e c i p r o c i t a t e/. Acest exemplu este interesant și prin *dispunerea simetrică a membrilor termenilor în opoziție,* simetrie dictată de caracterul repetabil al trăsăturilor, situație care, din materialul investigat nu pare a fi foarte frecventă. Este, de asemenea, ușor de observat din tablou că *antonimele se grupează în perechi* : AFECȚIUNE-AVERSIUNE, SIMPATIE-ANTIPATIE, PRIETENIE-DUȘMĂNIE, IUBIRE-URĂ, cupluri de termeni cu o formulă componențială identică, diferența constînd numai în **SIC.** *Orice încercare de a grupa altfel termenii,* de exemplu, AFECȚIUNE-ANTIPATIE, PRIETENIE-URĂ, *înseamnă încălcarea condiției de simetrie a relației antonimice* deoarece unul din termeni va diferi de cvasiantonimul său și printr-un sem gradual sau unul substanțial sau prin ambele.

[62] Analizate de Sîrbu 1977, p. 194.

Exemplul discutat aici reprezintă un tip paradigmatic mai complex decît cele anterioare, dar el este, într-un fel, o situație specială : o asemenea clasă antonimică, simetric organizată, permite gruparea în perechi a tuturor termenilor, fără apariția așa-numitelor „casete goale".

> O situație mai complexă este discutată de Sîrbu [65], care analizează clasa termenilor : MULȚUMIRE, BUCURIE, VESELIE, FERICIRE, NEMULȚUMIRE, TRISTEȚE, AMĂRĂCIUNE, MÎHNIRE, DURERE, AMAR, JALE, NEFERICIRE. Paralelismul dintre cele două serii de cvasisinonime nu mai este perfect. În interiorul fiecărei serii termenii se diferențiază nu numai prin grade diferite (se admite existența a șase grade de „intensitate" plus „maxim"), ci și prin seme de substanță. De exemplu, VESELIE este marcat, în raport cu cvasisinonimele sale prin prezența semului rezidual /exteriorizare/, iar DURERE prin semul /suferință morală/. Unii termeni, considerați ca fiind marcați pentru toate cele șase grade, de exemplu BUCURIE, stabilesc relații de antonimie cu fiecare dintre substantivele TRISTEȚE, AMĂRĂCIUNE, AMAR, DURERE, MÎHNIRE, JALE, de fiecare dată pe linia unei anumite gradări în intensitate a sentimentului denumit ; cu toate acestea, antonimia dintre membrii perechilor propuse nu este perfectă, datorită marcării graduale diferite a termenilor și semelor reziduale.

Tipul de clase antonimice discutat sub **II-d** este, în mod evident, mai complex decît celelalte. Această *complexitate este determinată* însă *nu în mod direct de numărul termenilor* care alcătuiesc clasa, ci de *diferențele graduale* și *semantice între unități*. Este totodată firesc ca aceste diferențe să fie mai numeroase în condițiile unei clase mai largi. În același timp, în condițiile enunțate ca definitorii pentru antonimie, asemenea clase antonimice interesează în primul rînd pentru preselecție. Și aceasta, deoarece în interiorul lor *numai anumite relații sînt antonimice în sensul sever al termenului*, iar restul combinațiilor reprezintă într-un fel încălcări ale condiției enunțate, limite între care poate fi admisă antonimia în sens larg.

Din situațiile discutate mai sus, se impun cîteva observații referitoare la condițiile semice pe care trebuie să le îndeplinească o clasă antonimică (tipuri de seme, numărul și calitatea acestora) și, totodată, la tipurile de structuri rezultate.

[63] Sîrbu 1977, p. 196—197.

Analiza componențială relevă faptul că o clasă de antonime trebuie să se caracterizeze prin următoarele tipuri de seme:

— În alcătuirea unei clase antonimice se pornește de la premisa existenței, în formula componențială a termenilor a unui număr de *trăsături de sens comune* (SC) celor două antonime (sau serii în raport de antonimie). Din materialul concret investigat se observă mai multe tipuri de SC, în funcție de natura și calitatea acestora.

(*a*) *Seme de categorizare gramaticală* — adică acelea care notează apartenența termenilor la o anumită parte de vorbire.

(*b*) *Seme substanțiale* — componente ale sensului care descriu conținutul semantic al unităților în relație de antonimie. Numărul acestor seme substanțiale poate fi mai mare sau mai mic în funcție de complexitatea sensului analizat, de relațiile acestuia cu alte unități ale limbii sau de posibilitățile și limitele formulării în metalimbaj. Oricum însă, în principiu, în cazul unei antonimii perfecte este necesar ca toate semele substanțiale să fie comune celor doi termeni ai perechii.

(*c*) *Seme graduale* — apar numai în conținutul semantic al unor termeni ce exprimă o însușire, o calitate susceptibilă de gradare, prin urmare, prezența lor este facultativă. Cînd sensul analizat conține însă acest tip de seme, aceeași marcă graduală trebuie să apară în formula componențială a ambelor antonime din cuplu. Mărcile graduale diferite strică simetria relației. O dovadă în acest sens este că opunem în general pe CALD lui RECE (ambii conținînd semul /g r a d n e d e t e r m i n a t/ și nu CĂLDUȚ (/g r a d m i c/) lui RECE. De asemenea, facem relația SLĂBUȚ — GRĂSUȚ (ambii marcați prin /g r a d m i c/ și nu SLĂBUȚ — OREZ (/g r a d m a x i m/).

— Cea de a doua condiție a antonimiei este prezența în conținutul semantic al termenilor a SIC. Deși în interiorul unei clase de antonime acesta apare, *teoretic*, ca un sem variabil, el are un statut aparte. Deși stabilește diferența dintre cei doi membri ai cuplului, aceasta nu este o diferență pur și simplu, ci de un tip anumit. SIC sînt obligatorii, deoarece p r e z e n ț a l o r c o n d i ț i o n e a z ă î n s ă ș i e x i s t e n ț a a n t o n i m i e i ca tip de relație semantică. Rezultă de aici că pe baza SIC se realizează nu numai o *opoziție* în sensul lingvistic curent *(diferență)*, ci o *opoziție antonimică*, adică o relație de tip special[64].

[64] Vezi și Lyons 1978, p. 218 unde se precizează că antonimia este un tip special de opoziție paradigmatică. Atît termenul de *opoziție*, cît și cel de *antonimie* pot fi utilizați în manieră vagă.

În condițiile unei atît de mari varietăți de situații concrete care apar în analiză, formularea **SIC** este adesea dificilă. De aceea este de preferat ca acestea să aibă un caracter cît mai general, ceea ce prezintă cel puțin două avantaje : pe de o parte se evită numărul mare de seme cu care se operează și, pe de altă parte, se asigură o oarecare omogenitate a semelor, evitîndu-se formulările ambigue.

Este interesant totodată de observat poziția pe care **SIC** o ocupă în cadrul structurii sintactice a formulei componențiale a antonimelor.

Spre deosebire de situația înregistrată la sinonimie unde *semele modale* apăreau ca *variabile, modificatoare,* **SIC** intră în componența *nucleului* din formula semică a antonimelor, dovadă a *caracterului său obligatoriu,* deci a importanței pe care o are în descrierea conținutului semantic al termenilor. Între **SIC** și semele substanțiale comune *raportul sintactic este de interdependență.* De exemplu /e l a s t i c i t a t e/←→/p r e z e n t/ pentru FLEXIBIL față de /e l a s t i c i t a t e/←→/a b s e n t/ pentru NEFLEXIBIL. În cazul în care antonimia se stabilește între două serii sinonimice, nucleul este repetabil în formula semică a sinonimelor din fiecare serie iar opoziția antonimică se realizează pe baza unei părți a acestui nucleu, respectiv **SIC**.

Rezultă din cele afirmate mai sus că *unul și același sem poate avea statute diferite* în funcție de relația semantică în care se pune în evidență. De exemplu /a p r e c i e r e î n p l u s/ este un *sem comun* pentru membrii unei serii sinonimice, dar în relația antonimică, el devine **SIC**, opunîndu-se lui /a p r e c i e r e î n m i n u s/ și constituind totodată caracteristica și condiția antonimiei.

— Materialul cercetat a relevat și existența unor *trăsături semantice variabile,* prezente uneori în formulele componențiale ale antonimelor. De cele mai multe ori acestea sînt mărci graduale diferite ce caracterizează membrii cuplului antonimic. Deși am precizat mai sus că antonimia *în sens restrîns presupune identitate semică* (cu excepția **SIC**), existența semelor variabile poate fi admisă, dar această concesie duce la lărgirea conceptului de antonimie. Sub aspectul statutului lor sintactic, semele variabile apar în situația de *modificatoare,* au deci o poziție secundară în formula semică. Se impune totuși precizarea că același sem gradual poate (și de regulă trebuie) să fie *comun* celor două antonime, dar totodată, î n a n u m i t e s i t u a ț i i, el devine *variabil* dacă cei doi termeni opuși sînt marcați gradual diferit. De exemplu, trăsătura /g r a d n e d e-

terminat/ este *comună* în relația CALD—RECE/, deoarece caracterizează ambii termeni. În același timp însă, /grad nedeterminat/ apare ca *variabil* în relația FIERBINTE—RECE, deoarece FIERBINTE se caracterizează prin /grad mare/. Prezența semelor variabile reprezintă, virtual, o relativă libertate de selecție care poate face antonimia imperfectă.

Un tip special de seme variabile îl reprezintă semele reziduale. După cum s-a văzut din exemplele analizate, acestea sînt componente de sens care caracterizează numai unul din termenii cuplului antonimic și *duc la dezechilibrarea relației, prin încărcarea semantică a unuia din termeni.* Este totodată, adevărat că restricțiile severe ale antonimiei pot duce uneori la estomparea semelor reziduale, dar, dacă acestea nu apar întotdeauna foarte clar în paradigma antonimică (considerată izolat în sistem), ele pot fi actualizate de anumite contexte în vorbire.

Pornind de la exemplele discutate mai sus și de la observațiile privitoare la condițiile semice pe care trebuie să le îndeplinească o clasă de antonime, vom urmări în continuare în ce măsură situațiile analizate reprezintă paradigme și ce concluzii putem desprinde în legătură cu structurile antonimice.

Pornind de la înseși criteriile de selecție a antonimelor (seme comune și un sem incompatibil contrar — variabil), rezultă că o clasă de antonime este o *paradigmă.* Caracterul obligatoriu și condiția semelor variabile de a fi *incompatibile contrarii* (spre deosebire de semele variabile din alte paradigme lexico-semantice — v., de exemplu **(sub)ansamblurile**, care nu sînt supuse unor restricții) conferă acestor clase un statut special, motiv pentru care preferăm termenul de **paradigmă antonimică.** Prin urmare, o clasă de antonime este paradigmă atît ca premisă, cît și ca rezultat al analizei.

> Problema este discutată și de Coteanu [65] care, afirmă că „Antonimia nu privește, așadar, numai termenii implicați într-o pereche, ci întreaga lor paradigmă semantică, ceea ce înseamnă că sînt puse în opoziție ireconciliabilă elementele semantice esențiale ale fiecărei paradigme, semele fundamentale ale acesteia . . ."

După cum a reieșit din exemplele analizate, sub aspect numeric o paradigmă antonimică poate fi alcătuită din doi termeni, dar poate cuprinde și mai mulți. Chiar dacă nu putem face aprecieri cu privire la numărul maxim de termeni ai unei paradigme antonimice, în mod evident ea este mai puțin nume-

[65] Coteanu 1975, p. 96.

roasă decît o paradigmă propriu-zisă (care nu presupune de la început atîtea restricții). Oricum, după cum precizam mai sus, *complexitatea paradigmatică nu este condiționată* de numărul termenilor în relație de antonimie, ci *de respectarea sau încălcarea restricțiilor fixate inițial.*

Din acest punct de vedere, se constată :

(*1*) *Relația de antonimie în sens restrîns* care se poate manifesta între două unități sau două serii de sinonime perfecte (**I-a și II-a**) caracterizate prin identitatea formulei componențiale, unica diferență fiind reprezentată de **SIC**. Indiferent de numărul termenilor care intră în componența unei astfel de clase antonimice, această *structură paradigmatică este simplă binară și perfect simetrică.* Aceasta înseamnă că oricare termen dintr-o serie sinonimică se poate opune oricărui membru al seriei antonimice, se constată deci o *libertate în organizarea cuplurilor de antonime.* Preferințele manifestate de vorbitori în selecția unui anumit antonim își găsesc justificarea în factori de natură contextuală și stilistică.

(2) *Relația de antonimie în sens larg* se poate manifesta fie între două unități, fie între două serii de cvasisinonime (**I-b, II-b, c, d**). Aceasta presupune *o asimetrie a formulelor componențiale ale antonimelor* dintr-o pereche, determinată de apariția *semelor variabile sau/și reziduale.* După cum s-a văzut din exemplele examinate, *orice diferență între cvasisinonimele dintr-o serie se reflectă și în relația antonimică.* De aceea, în clasele antonimice de acest tip, *libertatea de cuplare a antonimelor este îngrădită,* în primul rînd de asimetria formulelor semice ale antonimelor. Dacă organizarea unor asemenea perechi asimetrice este totuși posibilă, aceasta se datorește estompării, în condiții determinate, a trăsăturilor reziduale sau faptului că vorbitorii fac, în mod conștient sau nu, abstracția de acestea.

Sub aspectul complexității structurilor analizate se mai impun cîteva precizări. Admițînd că o paradigmă antonimică pură este formată din doi termeni sau din două serii de sinonime perfecte, cum trebuie interpretate clasele de antonime în care opoziția se realizează între două clase de cvasisinonime (*paradigme sinonimice*)? S-ar părea, că, în acest caz, clasa de antonime înglobează două paradigme sinonimice și deci ar trebui calificată ca un tip de structură superior paradigmei. Dacă am admis însă (v. mai sus) că opoziția antonimică reprezintă un tip special de opoziție, fiind o „altă modalitate de organizare a lexicului", putem considera că structurile în discuție reprezintă *tot* paradigme antonimice, *mai complexe însă.* Această

complexitate este determinată de manifestarea a două tipuri de relații : pe de o parte, *opoziții antonimice* realizate prin SIC și, pe de altă parte, *opoziții simple, diferențe* în sensul curent al termenului.

Prin restricțiile de organizare, mai numeroase, structurile antonimice apar mai rigide, mai puțin laxe în comparație cu alte tipuri paradigmatice. Observația este justificată și de faptul că în aceste structuri, *opozițiile antonimice* nu sînt *diferențe* pur și simplu, ci de un tip determinant, cu caracter strict și repetabil.

4.3. ANALIZA CONTEXTUALĂ A ANTONIMIEI

Studiul comportamentului sintagmatic al antonimelor diferă atît ca scop, cît și ca rezultat de cel întreprins la nivelul sinonimiei. Această situație este impusă de *specificul* antonimiei în raport cu celelalte nivele.

Cercetarea sub aspect contextual a antonimelor se impune totuși ca o a doua etapă în analiză din cel puțin două motive : pe de o parte, pentru a respecta simetria descrierii la diferitele nivele propuse, descriere concepută metodologic unitar în trei etape ; pe de altă parte, în funcție de observațiile reieșite din analiza contextuală, se vor putea desprinde unele concluzii privitoare la specificul antonimiei ca modalitate de structurare a lexicului, comparativ cu celelalte modele.

Studierea comportamentului contextual al antonimelor a constituit obiectul atenției și pentru alți cercetători care și-au propus o examinare detaliată a acestei probleme[66]. Unghiurile de vedere din care a fost urmărită utilizarea contextuală a antonimelor diferă, ceea ce justifică și rezultatele oarecum diferite la care se ajunge. Sîrbu[67] subliniază faptul că analiza sintagmatică pune în evidență, ca și în cazul sinonimelor și al cuvintelor polisemantice, modul în care se actualizează în context sensurile identice, neidentice sau contrare ale cuvintelor. Faptul că analiza are în vedere unități lexicale polisemantice, nesupuse în prealabil operației de dezambigui-

[66] Vezi Sîrbu 1977, p. 202—218.
[67] Sîrbu 1977, p. 203.

zare, constituie o diferență față de punctul de vedere adoptat în lucrarea de față. Se semnalează totodată interesul teoretic pe care îl reprezintă identificarea nu numai a contextelor care probează identitatea semantică a antonimelor, ci, mai ales, a situațiilor în care distribuțiile nu coincid și care sînt relevante pentru specificul antonimiei lexicale. Problema utilizării contextuale a antonimelor este privită de Bucă-Evseev [68] sub aspectul marii varietăți structurale a contextelor, încercîndu-se o sistematizare a acestora și delimitîndu-se diferite tipuri. Problema tipologiei contextelor, a caracterului lor relevant sau nu, măsura în care unele contexte pot fi considerate ca diagnostice pentru antonimie, toate aceste aspecte au fost înfățișate de Sîrbu [69].

Întrucît studiul detaliat al comportamentului sintagmatic al antonimelor a fost deja făcut, în ceea ce urmează ne vom opri numai la cîteva aspecte teoretice mai generale și la implicațiile practice pe care o asemenea cercetare le presupune în selecția pe care o operează vorbitorul.

Încă de la început se impune precizarea că, spre deosebire de sinomimie unde cercetarea contextelor prezintă o importanță particulară, pentru că ea reprezintă *proba, verificarea* statutului semantic a două unități lexicale, pentru antonimie o asemenea probă nu este relevantă. Și aceasta, deoarece antonimia *este o categorie foarte strict constituită paradigmatic* pentru a mai fi atît de dependentă de context (chiar dacă se admite, în principiu, că orice relație semantică este dependentă de context).

Problema este discutată și de Coteanu [70] care subliniază că antonimia privește nu numai termenii implicați într-o pereche, ci întreaga lor paradigmă semantică. Aceasta înseamnă că *sînt puse în opoziție ireconciliabilă elementele semantice esențiale ale fiecărei paradigme, semele fundamentale ale acesteia, și nu particularitățile contextuale*. Problema, aceeași, în esența ei, este discutată și de Sîrbu: „Regularitatea cu care antonimele se întrebuințează în contexte-tip se explică prin faptul că opoziția antonimică nu se „creează“ de fiecare dată în actul vorbirii, ci prin aceea că este reprodusă de către vorbitori ca ceva existent și fixat în limbă, ea avînd un

[68] Bucă-Evseev 1976, p. 181—193.
[69] Sîrbu 1977, p. 219—236.
[70] Coteanu 1975, p. 96.

caracter general pentru vorbitori. Această opoziție se imprimă în semantica cuvîntului și în afara contextului, și prin aceasta, opoziția semantică a antonimelor în context dobîndește statut de categorie lingvistică" [71].

Cele afirmate mai sus justifică faptul că demersul analizei și aspectele care ne-au reținut atenția în această etapă diferă de cele pe care le-am urmărit în cazul sinonimiei și polisemiei, situație impusă de specificul antonimiei. În condițiile arătate, nu ne propunem să reluăm descrierile contextuale de detaliu făcute deja.

Ne interesează să urmărim în ce măsură selecția unui termen dintr-o clasă de antonime este influențată de context, deci determinată de compatibilitățile sintagmatice ale termenilor. Și aceasta, pentru că există mari deosebiri între cercetarea antonimiei din exprimare și cea din afara exprimării [72].

Sîrbu precizează că interesul față de actualizarea antonimelor în context se justifică prin aceea că ele nu pot fi concepute doar ca niște scheme statice cu o existență de paradigme potențiale în sistemul abstract al limbii [73].

Un prim aspect care se impune atenției este că posibilitățile de utilizare contextuală au constituit de la început criteriul dezambiguizării semantice a unităților lexicale cu care operăm. Chiar dacă aceasta este o etapă preliminară, compatibilitățile contextuale reprezintă, implicit, criteriul care stă la baza organizării clasei de antonime, deoarece el se reflectă direct în această selecție.

De exemplu ÎNALT se poate repartiza în mai multe paradigme antonimice în funcție de sensul pe care îl realizează, sens care, la rîndul său, este determinat contextual. Astfel :

ÎNALT—SCUND, MIC (în contexte ca *persoană ~*, *casă ~*, *piedestal ~* etc.).

ÎNALT—JOS, GRAV (în contexte ca *sunet ~*, *voce ~*, *frecvență ~*).

ÎNALT—SCĂZUT (în contexte ca *nivelul apei ~*, *nivel științific ~*).

Un alt exemplu care dovedește că restricțiile contextuale stau la baza diferențierii sensurilor și, implicit, a organizării

[71] Sîrbu 1977, p. 62—63.
[72] Vezi Coteanu 1975, p. 97.
[73] Sîrbu 1977, p. 219.

paradigmei antonimice este adjectivul TARE, care se poate repartiza astfel:

TARE—MOALE (în contexte ca *aluat, lemn, esență, carne*);
TARE—SLAB (în contexte ca *vin, țigară, miros*);
TARE—SLAB, INEFICACE (în contexte ca *otravă, medicament*);
TARE—SLAB, NEREZISTENT (în contexte ca *om, caracter*);
TARE—SLAB, MOALE, FLEXIBIL (în contexte ca *arc, lamă, elastic*);
TARE—SLAB, UȘOR (în contexte ca *vînt, ploaie, voce, sunet*);
TARE—SLAB, STINS, PAL (în contexte ca *lumină, culoare*);

În acest ultim exemplu, trebuie să remarcăm, desigur, faptul că, pentru aproape toate sensurile sale, TARE îl are ca antonim pe SLAB. Paralelismul semantic al celor două antonime conferă, fără îndoială, un caracter mai stabil acestui cuplu în limbă și justifică afirmația făcută adesea că, în principiu, acest tip de antonime au o oarecare independență față de context. Cazurile în care doi termeni sînt antonimi pentru toate sensurile lor, sînt însă destul de rare.

În legătură cu caracterul stabil, fixat al unor perechi de antonime, din exemplele discutate mai sus, se mai impune însă o observație. SLAB are, în principiu antonim în primul rînd pe GRAS, întrucît cele două se evocă reciproc în mintea vorbitorilor, asocierea acestor termeni fiind mai frecventă (antonimie între sensurile principale)[74].

Dar frecvența asocierilor este și o consecință a stabilirii relației de antonimie la nivelul sensurilor principale, și a faptului că aceste sensuri sînt relativ mai puțin dependente contextual[75]. Caracterul mai mult sau mai puțin fixat al unor cupluri antonimice este condiționat, prin urmare, pe de o parte, de paralelismul semantic al termenilor și, pe de altă parte, de opoziția antonimică a sensurilor principale ceea ce determină o anumită frecvență a utilizării lor.

De aici rezultă cel de al doilea aspect legat de analiza contextuală a antonimelor, și anume *restricțiile selective* diferite pe care le pot manifesta termenii antonimi.

Sîntem de acord cu R. Sîrbu[76] că o anumită caracteristică semantică, fixată în conținutul cuvintelor în urma opozi-

[74] Vezi și Sîrbu 1977, p. 216 unde se discută criteriul deosebirilor de frecvență în întrebuințarea antonimelor.
[75] Vezi discuția asupra acestei probleme la 2.3.
[76] Sîrbu 1977, p. 63.

ției lor regulate în vorbire, determină ca opoziția anatomică să nu mai depindă de un anumit context. *Selecția* însă pe care vorbitorul o operează în practica limbii, opțiunea pentru un termen sau altul dintr-o paradigmă antonimică este însă determinată (printre altele) și de preferințele combinatorii ale cuvintelor. Asupra acestei probleme ne vom opri în continuare, chiar dacă *această selecție nu angajează în mod direct relația antonimică*, ci doar *termenii* ei considerați individual. Chestiunea interesează mai mult sub aspect practic și privește alegerea conștientă pe care vorbitorul trebuie să o facă în funcție de anumite criterii.

S-a semnalat adesea că, în principiu, antonimele sînt substituibile reciproc într-un context, cu condiția ca înlocuirea să ducă la modificarea sensului întregului enunț care primește un sens diametral apus[77]. Totodată însă s-a mai remarcat și faptul că antonimele au o distribuție numai *parțial identică*[78]. Sîntem întru totul de acord cu afirmația[79] că nu interesează în mod particular contextele comune, deoarece acestea nu demonstrează contrarietatea semantică ci, cel mult, ceea ce este comun antonimelor. Din păcate însă, nici urmărirea contextelor necomune nu ne furnizează date care să explice în suficientă măsură *deosebirile* dintre antonime. Aceasta înseamnă, de fapt că limitarea utilizărilor contextuale ține de preferințele combinatorii ale termenilor sau de incompatibilitatea acestora față de anumite contexte.

De exemplu, în paradigma antonimică delimitată mai sus ÎNALT—JOS, GRAV, termenii sînt, în principiu, compatibili cu contexte din clasa substantivelor denumind sunete (ex.: *sunet, voce, frecvență*). Putem spune deci *sunet ÎNALT/JOS, GRAV, voce ÎNALTĂ/JOASĂ, GRAVĂ, tonalitate ÎNALTĂ/JOASĂ, GRAVĂ*. În contextul substantivului *frecvență* însă putem folosi antonimele ÎNALT/JOS dar nu GRAV.

De asemenea, termenii din clasa antonimică TARE—SLAB, NEREZISTENT, se pot combina cu substantive ca *om, fire, caracter*. În contextul substantivului *voință* însă, TARE nu poate fi substituit cu NEREZISTENT. Imposibilitatea acestor înlocuiri este explicabilă prin preferințele combinatorii diferite ale antonimelor.

[77] Sîrbu 1977, p. 217.
[78] Wald 1970, p. 80.
[79] Sîrbu 1977, p. 64 și 217.

Exemplele s-ar putea înmulți: CĂLDUROS și FRIGUROS, de pildă, se pot substitui în contextul substantivelor ca *vreme, anotimp, cameră, clădire,* dar nu și *haine, îmbrăcăminte,* unde FRIGUROS nu apare. În aceeași situație se află clasa antonimică MIC, NEÎNCĂPĂTOR, STRÎMT—MARE, ÎNCĂPĂTOR, SPAȚIOS. Termenii se pot substitui în contexte ca *spațiu, încăpere, geamantan, recipient*; pentru ultimul context însă, STRÎMT și SPAȚIOS nu se pot folosi. Restricțiile semnalate mai sus nu angajează propriu-zis relația antonimică, ci posibilitățile de combinare ale termenilor implicați în ea.

Contrarietatea semantică — un caz special de *incompatibilitate* este discutată de Sîrbu [80] care precizează că această contrarietate este în mai mică măsură pusă în evidență de distribuția termenilor unei perechi antonimice. Observația este justificată, de vreme ce se admite că opoziția antonimică *există* în limbă și nu se „creează" de fiecare dată în vorbire. Sîrbu [81] face o analiză detaliată a distribuției termenilor URĂ—IUBIRE. Se semnalează, de exemplu, contexte ca: *evidentă, vădită, neînțeleasă, fățișă, puternică* etc., care admit substituția celor două antonime. Se menționează și contexte specifice, de exemplu: IUBIRE (*sfîntă, maternă, gingașă, duioasă, frățească, curată* etc.) și URĂ (*înverșunată, sălbatică, neîmpăcată* etc.). Explicația diferențelor de distribuție constă în *anturajul lexical specific* unui termen, care nu admite înlocuirea cu antonimul său.

Caracterul determinant al contextului în organizarea cuplurilor antonimice este evident în cazul unor termeni *identici sub aspect semic,* dar repartizați diferit, în funcție de context. Aceasta dovedește că, de fapt, și în cazul antonimiei, analiza componențială nu este suficientă. Același cuvînt selectează antonime diferite în contexte diferite, *chiar dacă sensul său rămîne același.* De exemplu USCAT, definit prin trăsăturile de sens

[80] Sîrbu 1977, p. 204.
[81] Sîrbu 1977, p. 202—218.

/(caracteristică) adjectivală/, /umiditate/, /absent/ stabilește relații de antonimie, în funcție de context, astfel :

USCAT—UD (în contexte ca *obiect, stradă, rufă* etc.) ;
USCAT—UMED (în contexte ca *vreme, aer, atmosferă)* ;
USCAT—REAVĂN (în contexte ca *pămînt, sol*) ;
USCAT—GRAS (în contexte ca *ten, piele, păr*) ;
USCAT—UMED, IGRASIOS (în contexte ca *încăpere, pereți*).

De remarcat că asimetria relației USCAT—UMED (în contexte ca *aer, vreme, atmosferă*) determinată de marcarea graduală diferită a termenilor (/grad mare/ pentru USCAT și /grad mic/ pentru UMED) se estompează în contextele amintite. Neglijarea acestei diferențe nu reprezintă aici o încălcare a restricției, ci o consecință a preferințelor combinatorii ale termenilor. Aceasta înseamnă că uneori contextul poate actualiza sau șterge unele diferențe între termenii perechii.

După cum a rezultat din exemplele discutate mai sus, studiul comportamentului sintagmatic al antonimelor pune în evidență cîteva situații diferite.

Se remarcă, pe de o parte, cazurile în care **antonimia** *este liberă de context* — situații condiționate de o serie de factori. Caracterul stabil, fixat, al unor cupluri este consecința paralelismului semantic a doi termeni, antonimi pentru toate sensurile lor. Stabilitatea poate fi, totodată, condiționată de relația de antonimie la nivelul sensurilor principale, ca și de frecvența cu care doi termeni sînt utilizați în contexte în opoziție nemijlocită. Consacrarea unor perechi antonimice este explicabilă, alteori, prin monosemantismul termenilor care intră într-o asemenea relație.

Se mai constată că, uneori, *selecția unui* **antonim** *dintr-o paradigmă este influențată fie de incompatibilitățile semantice* ale unor termeni față de anumite contexte, fie de *preferințele de combinare* ale acestora. Alteori, dependența contextuală este dictată de valorile semantice suplimentare care nu pot fi puse în evidență decît de *anumite sintagme* sau de necesitatea de a estompa unele trăsături reziduale care marchează un termen, ceea ce se poate realiza tot numai în contexte determinate.

Rezultă că, deși relația antonimică, ca tip special de opoziție, este preexistentă actului vorbirii, actualizarea sa este îngrădită în practică de anumite limite. De aceea, studiul contextual al antonimelor, deși interesant mai mult sub aspect practic pen-

tru observarea acestor limite, nu furnizează elemente capabile să completeze descrierea antonimiei ca fenomen lexico-semantic al nivelului *limbii*.

4.4. ANALIZA STILISTICĂ A ANTONIMIEI

Studierea caracteristicilor stilistice ale antonimelor diferă ca importanță de cea efectuată la nivelul sinonimiei, mai ales pentru că ea nu reprezintă o a treia posibilitate de verificare a statutului de antonime al termenilor. Și aceasta, întrucît antonimia are un caracter mai stabil în limbă, și este mai puțin dependentă de context, înțeles ca o succesiune de termeni sau, în sens mai larg, ca variantă funcțională.

Această etapă este interesantă totuși, prin aceea că ea poate pune, eventual, în evidență date de natură să completeze analiza semică. Problema selectării în vorbire a unor anumiți termeni se pune evident în cazul relațiilor de antonimie dintre două serii sinonimice, întrucît relația are loc la nivelul exprimării, nu la acela al inventarului lexical[82]. Or, *actualizarea relațiilor de antonimie se poate face într-un fel sau în altul, dar nu se poate situa în afara variantelor funcționale.*

Studiile rezervate antonimiei nu au insistat în mod special asupra aspectelor care se relevă în cercetarea stilistică a acestui fenomen, poate tocmai pentru faptul că rezultatele nu sînt foarte relevante pentru statutul paradigmatic al antonimelor. Găsim însă sugestii interesante în lucrarea lui Sîrbu, care face unele observații din acest punct de vedere, fără a-și propune o investigare propriu-zisă a antonimiei sub aspect stilistic[83].

Dacă, așa cum afirmam mai sus, opoziția antonimică există la nivelul limbii, deci este preexistentă actului vorbirii, pentru actualizarea ei, în practica limbii, vorbitorul este în situația de a alege doi termeni din două clase aflate în opoziție. Dincolo de compatibilitățile sau incompatibilitățile contextuale, selecția este influențată și de încărcătura stilistică a termenilor, de in-

[82] Vezi Coteanu 1975, p. 97.
[83] Diferite aspecte ale acestei probleme sînt discutate tangențial de Coteanu 1975, p. 97 și de Șerban—Evseev 1978; p. 220; vezi și Wald 1970, p. 80.

tențiile vorbitorului în ceea ce privește realizarea unui anumit efect expresivo-emoțional. Prin urmare, dacă rezultatele unui studiu stilistic sînt mai puțin relevante pentru antonimie ca fenomen lexico-semantic, cercetarea identităților și non-identităților din acest punct de vedere prezintă *interes pentru relevarea mecanismului care dirijează în practică selecția, organizarea și utilizarea perechilor antonimice.*

Ne interesează să urmărim în continuare factorii care determină marcarea diferită a termenilor în opoziție și cum și în ce măsură aceste mărci influențează alegerea. Se remarcă mulțimea și eterogenitatea factorilor, ceea ce face ca sistematizarea lor să fie foarte dificilă. În ciuda acestui fapt, din materialul examinat se pot observa totuși cîteva situații-tip, pe care le vom discuta în continuare.

Restricțiile destul de severe pe care antonimia, ca tip de relație semantică, le impune și pe care le-am discutat la începutul acestui capitol, se reflectă și în plan stilistic. Problema *se pune mai cu seamă în cazul relației antonimice dintre două serii de sinonime perfecte* [84], *deoarece în celelalte cazuri posibilitățile de selecție a antonimelor sînt deja reduse din pricina diferențelor de sens.*

O primă observație care se impune (și din care decurg altele, de detaliu) este preferința pentru *marcarea stilistică identică a termenilor* perechii antonimice. Cu alte cuvinte, din două serii sinonimice aflate în opoziție, perechile se organizează mai frecvent în condițiile *respectării echilibrului relației.* Or, acest echilibru este dat (printre altele) și de marca stilistică identică. De exemplu, în paradigma antonimică :

SLAB ——→ TARE

DILUAT ——→ CONCENTRAT

SUBȚIRE ——→ VÎRTOS

cuplurile se organizează de regulă ca în schema de mai sus. SLAB se opune lui TARE, întrucît ambii termeni sînt nemarcați stilistic, în timp ce DILUAT se opune mai frecvent lui CONCENTRAT, deoarece amîndoi conțin marca /științifică/.

Nu întotdeauna paradigma antonimică este simetric organizată, în sensul că nu conține neapărat, în paralel, termeni marcați stilistic la fel. În acest caz, selecția se poate face, teoretic oricum, dar practic cuplarea a doi termeni cu mărci diferite este

[84] Vezi și Șerban—Evseev 1978, p. 218.

mai puțin frecventă, deci mai mult sau mai puțin ocazională. De exemplu, în clasa :

VORBĂREȚ GURALIV LIMBUT LOCVACE	TĂCUT

VORBĂREȚ și GURALIV, nemarcați stilistic, se opun mai frecvent lui TĂCUT, de asemenea nemarcat. Combinația LIMBUT (familiar) — TĂCUT este și ea relativ frecventă. În schimb LOCVACE marcat prin /l i v r e s c/ nu are în seria opusă un termen corespunzător. De aceea cuplul LOCVACE—TĂCUT, deși în principiu este posibil, se realizează mai rar, deoarece mărcile stilistice diferite ale celor doi termeni strică echilibrul relației. În aceeași situație se află termenii paradigmei :

ZGÎRCIT AVAR PARCIMONIOS	RISIPITOR CHELTUITOR

În această clasă, PARCIMONIOS, marcat stilistic prin trăsătura /l i v r e s c/ nu are un termen corespunzător în seria opusă. De aceea apariția sa în opoziție imediată cu RISIPITOR sau CHELTUITOR este rară.

În exemplele discutate mai sus am avut în vedere situația în care marcarea stilistică evidentă este determinată de apartenența termenilor la o anumită variantă funcțională a limbii. După cum s-a putut vedea, exigența simetriei în relația antonimică impune selecția în cupluri de termeni marcați stilistic la fel. Încălcarea acestei cerințe duce la obținerea unor combinații uneori insolite care pot corespunde intenției vorbitorului de a realiza anumite efecte.

Un alt factor care determină diferențe stilistice între antonime este locul pe care sensul în discuție îl ocupă în sfera semantică a cuvîntului, cu alte cuvinte, dacă sensurile aflate în opoziție antonimică sînt sensuri principale sau secundare. O primă situație și cea mai frecventă este opoziția dintre doi termeni, ambii folosiți în sensul lor principal, de exemplu : CALD—RECE, PACE—RĂZBOI, GRAS—SLAB. Aceștia însă nu sînt foarte interesanți din punctul de vedere care ne interesează aici.

Mai interesante sînt situațiile în care membrii perechii sînt diferiți sub aspectul locului pe care sensul respectiv îl ocupă

în sfera semantică a cuvîntului. De exemplu, în paradigma antonimică :

FERTIL	NEFERTIL
RODITOR	NERODITOR
MĂNOS	SĂRAC
	SLAB

se observă cu ușurință că SĂRAC și SLAB sînt utilizați cu sensurile lor secundare. De aceea, selectarea lor în pereche cu oricare dintre membrii seriei opuse (toți folosiți cu sensurile lor principale) este mai puțin frecventă, deoarece și în acest caz se încalcă într-un fel simetria relației (deși în alt fel decît în cazurile discutate mai sus). SĂRAC (despre *terenuri, pămînt*) se opune mai frecvent lui BOGAT, folosit și el tot cu un sens secundar, combinația fiind mai firească, mai frecventă. Utilizarea într-o pereche antonimică a unui termen cu un sens figurat poate antrena efecte stilistice, pentru faptul că acesta, mai marcat sub aspectul intensității, aduce un plus de expresivitate opoziției. De exemplu :

HARNIC	LENEȘ
	PUTUROS

În clasa de mai sus se pot organiza două perechi : HARNIC—LENEȘ și HARNIC—PUTUROS. În cea de a doua combinație, sensul figurat, al ultimului termen determină realizarea unui contrast mai puternic, tocmai prin asimetria sub aspectul mărcii stilistice a membrilor cuplului.

În cazul în care paradigma antonimică oferă posibilități de organizare a cuplurilor cu respectarea tuturor condițiilor de simetrie, acestea sînt preferate și, firește, utilizate mai frecvent. Selectarea unor perechi asimetrice este determinată, în discurs, de intenția vorbitorilor de a obține anumite efecte insolite.

Cînd însă paradigma antonimică nu oferă suficiente posibilități de selecție, una din cele două serii în opoziție conținînd numai termeni utilizați în sens secundar, vorbitorul este nevoit să încalce unele restricții cuplînd un termen cu sens principal cu un altul cu sens secundar. În aceste cazuri însă, uzul consacră, fixează perechea antonimică respectivă, ceea ce duce la estomparea valorii conotative a termenului folosit în sens figurat. Aceste situații sînt însă mai rare, deoarece de regulă, termenii puși adesea în opoziție în contexte dezvoltă sensuri paralele. Aceasta duce la utilizarea mai frecventă și, prin urmare, la fixarea unor perechi alcătuite fie din cuvinte cu sens principal, fie din cuvinte cu sens secundar:

De exemplu, în clasa EFICACE, PUTERNIC, TARE — INEFICACE, SLAB (despre *medicamente, soluții, otravă* etc.) este evidentă preferința de organizare a cuplurilor. SLAB (sens figurat) va fi pus mai des în opoziție cu PUTERNIC și TARE (ambele cu sens secundar). Dar această preferință se justifică totodată și prin aceea că termenii în discuție sînt puși adesea în opoziție și pentru alte sensuri ale lor.

După cum se poate vedea, uzul are o importanță foarte mare în consacrarea unor combinații. Această observație este verificată și de situațiile în care unii termeni, deși sînt dispuși simetric față de un punct comun și respectă toate condițiile impuse de relația antonimică nu sînt puși, totuși în mod normal, în opoziție, deoarece le lipsește una din particularitățile specifice ale antonimiei și anume utilizarea lor frecventă în context, în opoziție nemijlocită[85]. De exemplu, GEROS—TORID, SCHELETIC—OBEZ sînt combinații cu caracter ocazional.

Situațiile discutate mai sus privesc marcarea stilistică diferită a antonimelor care fac parte din aceeași variantă a limbii (în principiu, limba literară).

Cînd este vorba însă de interferența a două variante distincte, situația este mai complicată, întrucît diferențele sînt mai frapante. De remarcat însă că aceste diferențe între termeni, care apar foarte clar prin contrast la nivelul limbii, se pot estompa în anumite tipuri de texte. Prin urmare, contextul stilistic în sens larg poate favoriza ștergerea unor diferențe de marcă stilistică. De exemplu, în limbajul curent opunem de obicei pe A TRĂI lui A MURI (ambii nemarcați stilistic). Dacă însă folosim cuplul A TRĂI — A DECEDA, marca /a d m i n i s t r a t i v/ a celui de al doilea termen este frapantă. Același cuplu se poate utiliza însă frecvent în limbajul administrativ sau științific, unde A TRĂI (nemarcat stilistic) nu determină nici un efect și aceasta, deoarece termenul nemarcat are o extensiune mai mare.

În decizia asupra efectului stilistic trebuie avută în vedere și situația cînd unul din termenii cuplului depășește limitele limbajului special și tinde să intre în limba comună. În acest caz, marca sa stilistică se estompează și utilizarea termenilor în context în opoziție nemijlocită devine frecventă. De exemplu, *dinte* BUN/STRICAT, CARIAT. Opoziția firească în limba comună se face între BUN — STRICAT; perechea BUN — CARIAT, din ce în ce mai frecventă, se explică prin pătrunderea celui de al doilea termen în limba comună.

[85] Vezi și Sîrbu 1977, p. 130.

Trebuie să remarcăm faptul că *aprecierea valorii stilistice a unui termen sau a unei combinații este relativă, deoarece ea este condiționată de punctul de vedere din care se face aprecierea.* Astfel valoarea expresivă a unui termen al perechii se pune în evidență numai într-un text sau *în combinația cu un antonim care aparține unei alte variante funcționale. În interiorul unui text specific, ea devine normă.*

Din cele de mai sus, rezultă că *raportul dintre antonime sub aspectul caracteristicilor stilistice nu este fix.* El *se schimbă în funcție de tipul de text în care termenii sînt utilizați în opoziție, de efectul pe care vorbitorul intenționează să-l obțină și de anturajul lingvistic* care pune în evidență sau estompează anumite nuanțe. Aceasta înseamnă că *raportul stilistic dintre antonime, existent în limbă, se poate modifica la nivelul mesajului.*

Studiul caracteristicilor stilistice ale antonimelor este interesant și prin aceea că el poate pune în evidență date care să servească la completarea, la detalierea analizei componențiale. De exemplu în relația HARNIC—PUTUROS marcarea prin /g r a d m a r e/ a celui de al doilea termen este consecința folosirii lui cu un sens secundar, figurat.

Din exemplele discutate pînă acum se poate observa că *preferința pentru simetria relației* impune cuplarea mai frecventă a termenilor marcați stilistic la fel. *Orice încălcare a acestei restricții are drept consecință obținerea unui plus de expresivitate.*

Dar această preferință pentru simetrie se observă și în combinarea antonimelor în funcție de atracția radicalului. Dacă discutăm această problemă în capitolul de față, este pentru că ea are unele implicații stilistice. Cînd două serii sinonimice se află în opoziție, se observă mai frecventa apariție a cuplurilor de antonime înrudite formal. De exemplu, în paradigma antonimică :

TARE ——→ SLAB

CONCLUDENT ——→ NECONCLUDENT

CONVINGĂTOR ——→ NECONVINGĂTOR

(termeni folosiți cu referire la *demonstrații, argumente*), perechile se organizează, de preferință, ca în schema de mai sus. O altă organizare, deși posibilă, este mai puțin frecventă.

Această observație trebuie însoțită însă de precizarea că selecția antonimelor, chiar dacă se supune de obicei și unor criterii formale, nu se face la întîmplare. Sîrbu[86] remarcă preferința manifestată uneori de vorbitori de a selecta un antonim

[86] Sîrbu 1977, p. 131.

neînrudit formal (antonime *heterolexe*), deoarece acestea își concentrează toate resursele de contrastare în însăși substanța lor semantică, ceea ce determină o exprimare mai pregnantă a contrarietății semantice, un caracter mai puternic al opoziției. De exemplu, paradigmele antonimice :

SĂNĂTOS	NESĂNĂTOS
	BOLNAV
ADEVĂR	NEADEVĂR
	MINCIUNĂ
FIERT	NEFIERT
	CRUD
POLITICOS	NEPOLITICOS
	OBRAZNIC

În exemplele de mai sus, selectarea unuia dintre antonimele din coloana din dreapta nu se face oricum ; se preferă un termen sau altul, în funcție de intenția pe care vorbitorul o are. Și aceasta, pentru că în cazurile discutate, la formațiile prefixate, combinația *prefix+bază* nu exprimă neapărat contrariul, ci neagă baza. Dacă vorbitorul vrea să exprime mai pregnant opoziția, va alege antonimul neînrudit formal.

Această regulă nu se mai aplică și, deci, preferința pentru antonimul cu același radical se manifestă clar cînd formațiile prefixate exprimă noțiunea opusă. De exemplu,

ILUZIE	—	DEZILUZIE
		DEZAMĂGIRE
UTIL	—	INUTIL
		NEFOLOSITOR
VINOVAT	—	NEVINOVAT
		INOCENT

Cercetarea unor aspecte stilistice pe care le presupune utilizarea antonimelor, pune în evidență două serii de fapte : pe de o parte existența unor *perechi mai mult sau mai puțin stabile în limbă* și, din acest punct de vedere, remarcăm că *tendința spre simetrie impune identitatea termenilor cuplului și sub aspectul caracteristicilor stilistice* ; pe de altă parte, *actualizarea relației antonimice în exprimare îngăduie o serie de libertăți, de încălcări, dictate de realizarea unor efecte expresive.*

În materialul prezentat în capitolul de față, am pus în discuție cîteva aspecte, probleme de principiu privind studiul stilistic al antonimiei, fără a ne propune să urmărim cît de departe se poate merge cu încălcarea restricțiilor în utilizarea cuplurilor antonimice. Situațiile înregistrate de Bucă-Evseev[87], Șerban-Evseev[88], Sîrbu[89] sînt însă foarte elocvente din acest punct de vedere întrucît ilustrează pe baza unor citate extrase din diferite texte că libertățile de cuplare a antonimelor pot fi uneori destul de mari, dar întotdeauna dirijate de anumite intenții expresiv-emoționale.

Dintr-un alt punct de vedere, problema efectului stilistic reiese atît din utilizarea unui termen al perechii într-un anumit tip de texte (deci transferul acestuia dintr-un limbaj într-altul), cît și din contrastul stilistic dintre cele două antonime marcate diferit. Chestiunea privește și raportul (sub aspect stilistic) dintre perechea antonimică și textul în care ea este utilizată.

Numărul mare al factorilor care determină obținerea valorii stilistice a unui cuvînt, alături de contrastul, din acest punct de vedere, dintre cele două antonime, cît și relația acestora cu textul sînt tot atîtea aspecte pe care studiul stilistic al antonimiei le implică. Chiar dacă un asemenea studiu nu ne oferă date de natură să contribuie la determinarea statutului paradigmatic al antonimelor, cercetarea este interesantă sub aspectul realizării în practică a relației antonimice.

4.5. CONCLUZII PRIVIND MODELAREA ANTONIMIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Descrierea antonimiei întreprinsă mai sus a urmărit să pună în evidență date relative la *modelul de structurare semantică* reprezentat de acest nivel al analizei, încercînd, totodată, să contureze, în fiecare etapă, *specificul* antonimiei în raport cu celelalte nivele.

Cercetarea materialului concret din perspectiva care ne-a interesat aici a relevat că antonimia este o *paradigmă* atît ca *premisă și demers al analizei, cît și ca rezultat.*

[87] Bucă — Evseev 1976, p. 181 ș.u.
[88] Șerban — Evseev 1978, p. 219—221.
[89] Sîrbu 1977, p. 219 ș.u.

Chiar dacă în alcătuirea unei paradigme antonimice nu se pornește (ca la celelalte nivele) de la un număr de seme comune, semul incompatibil contrar este avut în vedere de la început ; prezența acestuia implică și respectarea principiului semelor comune, pe care, de altfel, le presupune. Și aceasta, deoarece semul incompatibil contrar ocupă o poziție *centrală* în nucleul semic al antonimelor, fiind în relație de *interdependență* (solidaritate) cu semele comune pe baza cărora se stabilește relația.

Caracterul obligatoriu al semelor comune și al semului incompatibil contrar plasează antonimia printre relațiile cele mai rigide, printre structurile cele mai strict organizate la nivelul limbii (sistemului).

Sub aspectul tipului de structură, paradigmele antonimice sînt *mai mult sau mai puțin omogene,* în sensul că ele îndeplinesc obligatoriu niște condiții, dar diferă ca rezultate concrete (după cum se relevă însă în urma analizei mai multor exemple din vocabularul românesc contemporan). Avem în vedere aceste diferențe, mai ales sub aspectul simetriei și asimetriei relației la nivelul limbii, ceeea ce are consecințe importante asupra vorbirii. În interiorul unei clase de antonime relațiile sînt mai simple, deoarece clasele în discuție cuprind un număr redus de unități. Se constată existența a două tipuri de situații : (*a*) *opoziția antonimică* — obligatorie și caracteristică pentru antonimie și (*b*) *opoziții simple* (diferențe) realizate pe baza unor seme variabile — necaracteristice antonimiei.

În concepția expusă în capitolul de față, *binarismul* este obligatoriu ; *simetria* este însă și ea obligatorie ; de aceea, considerăm că prezența, în interiorul unei clase de termeni, doar a *opoziției antonimice,* determină o relație simetrică și binară, ceea ce corespunde *antonimiei în sens restrîns, riguros.* Cînd opoziția antonimică este dublată de o *opoziție simplă,* simetria se strică. În acest caz, paradigma antonimică este mai puțin omogenă, fără a fi totuși complexă. Asimetria poate fi determinată, la nivel *semantic,* de prezența în componența sensului unui antonim, a unor seme variabile sau reziduale ; acestea, mai ușor sau mai greu detectabile, pot fi puse în evidență sau estompate de contextul care actualizează relația antonimică. La

nivel *stilistic*, asimetria este provocată de marcarea stilistică diferită a termenilor puși în relație. Și acest raport între unitățile lexicale este variabil în funcție de situația concretă (variantă funcțională, tipul de mesaj, intenția locutorului etc.). Indiferent însă de factorii cărora li se datorează asimetria, relația antonimică o înțelegem în acest caz numai în *sens larg*.

Sub aspect strict metodologic, cele trei etape ale analizei nu reprezintă (ca în cazul sinonimiei) diferite posibilități de verificare a statutului paradigmatic al antonimelor. Pentru aceasta, analiza componențială oferă suficiente date. Descrierea *contextuală* și *stilistică* interesează mai mult practic, sub aspectul restricțiilor care condiționează selectarea, în exprimare, a unui antonim sau a altuia, deci sub aspectul actualizării relației de antonimie.

CÎMPURILE sau (SUB)ANSAMBLURILE LEXICO-SEMANTICE

6.1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

La modul general şi sumar, **cîmpul** sau **(sub)ansamblul lexico-semantic** poate fi înţeles ca *un fragment din ansamblul lexical al unei limbi,* izolat relativ şi considerat autonom, pentru a i se determina structura.

În cadrul unor analize semantice moderne [1] şi extrem de formalizate, se consideră **cîmpurile** *lexicale* din punctul de vedere al dicţionarelor analogice ca fiind „grupări semantice după *familii de concepte* (s.n.) sau după *obiectele desemnate*" (s.n.).

Am propus această primă definiţie a **cîmpurilor** pentru a justifica statutul de nivel analizat în vocabularul românesc, **alături** de **polisemie, sinonimie** şi **antonimie,** considerate de multă vreme şi de toată lumea categorii semantice fundamentale. În schimb, termenii **cîmp** sau **(sub)ansamblu** sînt mai mult sau mai puţin recenţi, spre deosebire de toate celelalte nivele semantice.

Termenul cîmp a fost introdus în 1931 de germanul Trier şi reluat cu unele modificări, de alţi lingvişti germani. Un ecou deosebit a avut termenul **cîmp** redefinit şi precizat metodologic (după cum se va vedea mai departe) de Coseriu [2].

În ce ne priveşte [3], am propus termenul **(sub)ansamblu,** deşi interpretarea lui nu se diferenţiază principial de **cîmpul** considerat în concepţia lui Coseriu.

[1] Lavorel 1975, p. 49.
[2] Coseriu 1964-a, 1967, 1975.
[3] Vezi Bidu-Vrănceanu 1975, p. 220.

Dacă în ce priveşte definiţiile generale ale polisemiei, sinonimiei şi antonimiei nu apar probleme, în schimb, conceptul de cîmp are un statut mai complicat, dat fiind că diferiţii cercetători care au utilizat acest termen (sau alţii cvasisinonimi), i-au atribuit accepţii mai mult sau mai puţin proprii. Elementele prezentate în definiţia generală dată la început revin drept comune tuturor cercetătorilor, dar fiecare dintre ele presupune precizări.

În diverse lucrări consacrate acestei probleme termenul cîmp a fost utilizat cu accepţii mai mult sau mai puţin asemănătoare [4]. Se diferenţiază, în primul rînd, accepţia cu care a fost introdus în lingvistică de către Trier, care a conceput *cîmpul* din perspectivă diacronică sau sub aspectul posibilităţii de a studia diferenţele lexicale dintre limbi [5]. Din punct de vedere metodologic trebuie subliniat că nici Trier, nici principalii lui adepţi nu au propus o metodă lingvistică propriu-zisă, cercetarea caracterizîndu-se prin eterogenitate şi prin luarea în consideraţie a unor aspecte extralingvistice. Din teoria cîmpurilor introdusă de Trier, reţinem numai meritul de a fi sugerat pentru prima oară principiul practic al segmentării vocabularului care, în linii generale, s-a menţinut în toate manierele de a concepe cîmpul. Cîmpurile s-au bucurat de un interes deosebit abia după ce s-au corelat metodologic cu analiza componenţială, iniţiativă aparţinînd lui E. Coseriu [6]. Există şi alte modalităţi de a interpreta cîmpurile [7] care nu s-au impus ca principii şi ca rezultate (motiv pentru care termenul cîmp ni s-a părut că ar putea fi derutant). Precizăm, deci, că nu considerăm cîmpurile o metodă, ci un nivel de analiză lexico-semantică. Aceasta rezultă nu numai din observaţiile făcute aici, ci, mai ales, din analiza care urmează. Astfel, cîmpurile vor fi descrise cu aceleaşi metode ca polisemia, sinonimia şi antonimia, deci nu cu o metodă proprie. Adoptînd această poziţie metodologică în analiza cîmpurilor, denumirea utilizată pentru acest nivel al analizei nu ni se mai pare esenţială. Termenul (sub)ansamblu e preferabil pentru a evita inter-

[4] Vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 33—35 sau Geckeler 1976, p. 97—216.
[5] În ce priveşte detaliile sau alte aspecte ale interpretării teoriei cîmpurilor la Trier, vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 176—177.
[6] Coseriu 1964-a, 1967, 1975.
[7] Vezi expunerea critică la Bidu-Vrănceanu 1976, p. 31—35, 38—42.

pretarea într-un sens metodologic învechit și pentru că sugerează apartenența la *ansamblul* vocabularului. Putem utiliza și termenul **cîmp**, dacă precizăm că e conceput în sensul utilizat de Coseriu.

Așadar, concepte relativ recente și înțelese nu în modul cel mai unitar posibil, **cîmpurile** (sau **(sub)ansamblurile**) au fost considerate nivel al analizei lexico-semantice, alături de **polisemie, sinonimie** și **antonimie** nu din întîmplare, ci, dimpotrivă, pentru mai multe motive. Unul dintre motive este constituit de faptul că așa cum apreciază majoritatea lingviștilor [8], analiza **cîmpurilor** a jucat un rol esențial în modernizarea studiului lexico-semantic al diferitelor limbi, aspect rămas în urmă față de alte compartimente lingvistice. Mai mult chiar, transferul metodologic din fonologie reprezentat de analiza semantică componențială și-a găsit aici o primă aplicare [9], ceea ce explică interesul pe care i l-au acordat lingviștii în ultimele decenii.

De altfel, și o parte din cercetările noastre personale s-au efectuat în acest domeniu, ceea ce constituie încă unul dintre motivele pentru care am inclus acest capitol în lucrarea de față. Altfel spus, faptele reținute aici din analiza **cîmpurilor** din limba română se bazează pe descrieri prealabile detaliate: **numele de culori** [10], **numele de rudenie** [11], **denumirile animalelor domestice** [12] și **sălbatice** [13], **denumirile locuinței** [14] și **instituțiilor** [15] și **denumirile fenomenelor sonore** [16]. Aspectele reținute se referă la problemele *modelării semantice*, încadrîndu-se astfel în perspectiva descrierii unitare a vocabularului românesc din lucrarea de față.

O altă cauză a interesului acordat analizei **cîmpurilor** în diferite limbi este constituită de faptul că, apreciindu-se unanim că *nu se poate studia structural întreg vocabularul nici unei limbi*, degajarea structurii lui pe fragmente ar reprezenta o satisfacere parțială a acestui deziderat. Mai mult chiar, s-a

[8] Vezi, de pildă, Lyons 1970, p. 367, 1978, p. 216.
[9] Vezi Coseriu 1964-a, 1967, Pottier 1964, Mounin 1972 ș.a.
[10] Bidu-Vrănceanu, 1976.
[11] Bidu-Vrănceanu 1972.
[12] Bidu-Vrănceanu 1974-b.
[13] Bidu-Vrănceanu 1977-a.
[14] Bidu-Vrănceanu 1974-a.
[15] Bidu-Vrănceanu 1977-b.
[16] Bidu-Vrănceanu 1980-b, 1981-a, b, c.

considerat (și cercetările practice au verificat această supoziție) că *nu există un tip universal de cîmp semantic*. De aceea, descrierea fiecărui cîmp în parte ar permite să se desprindă diferitele caracteristici care pot fi atribuite *ansamblului vocabularului*.

Dar motivul esențial pentru care cîmpurile din limba română contemporană au fost descrise alături de polisemie, sinonimie și antonimie este faptul că *toate* nivelele *analizei* din lucrarea de față satisfac principiile comune ale constituirii în *clase lexico-semantice*. Diferitele clase repartizate fiecărui nivel în parte s-au constituit prin respectarea unor principii generale : (1) reunirea pe baza *unor proprietăți semantice comune* reprezentate de un număr oarecare de *seme*, *(2) diferențierea semantică* a unor termeni față de alții din aceeași clasă, realizată prin *seme variabile* și (3) *relația paradigmatică* de excludere reciprocă dintr-un context dintre termenii unei clase date ; aceasta înseamnă că într-un anumit context ar trebui *ales (selectat)* un singur termen al unei clase.

> Coseriu[17] a definit *cîmpul* ca *alegere lexicală*, chiar dacă nu a precizat detaliile acestei alegeri. Ele se pot deduce însă, dacă avem în vedere că, același autor definește **cîmpul** ca reunind termenii care desemnează „o substanță semantică continuă".

Pe baza celor trei criterii de mai sus, **cîmpurile lexico-semantice** se reprezintă în *clase* paradigmatice mai largi și mai puțin rigide (față de celelalte nivele) din motive diferite. Primul dintre ele, cel mai frapant, este de ordin *cantitativ* : polisemia, sinonimia și antonimia nu prezintă probleme din acest punct de vedere (cea dintîi e o clasă de sensuri cuprinsă în limitele unui singur cuvînt, dar, mai ales, care e dată de dicționare ; ultimele două reprezintă clase de cuvinte dezambiguizate semantic reduse numeric pînă la aproximativ zece unități). În schimb, numărul termenilor dintr-un cîmp este mult mai mare, variind de la aproximativ 50 (numele de rudenie), pînă la aproximativ 280 (numele de culori).

Oricum, este evident faptul că, deși *inventarul termenilor dintr-un* cîmp poate fi variabil, cantitatea materialului lexical este suficient de mare pentru a face analiza dificilă sub aspectul stabilirii relațiilor semantice. Se impune astfel principiul practic al reducerilor ulterioare succesive din punct de vedere cantitativ (și, implicit, calitativ).

[17] Coseriu 1975, p. 31—32. V. și altă perspectivă la Pottier 1983, 178—212.

Analizele practice efectuate de noi contrazic astfel afirmația lui Lavorel [18], care consideră că analiza cîmpurilor (concepută, ce-i drept, din cu totul altă perspectivă) are în vedere „liste de cuvinte *foarte scurte*“ (s.n.).

Dar **cîmpurile** reprezintă clase paradigmatice largi mai ales din motivele *calitative* manifestate la nivelul semelor comune și a celor variabile. Din acest punct de vedere se pune problema dacă **un cîmp** reprezintă *o singură paradigmă*, iar analizele practice au arătat că *această egalitate nu este obligatorie*.

Interpretarea *cîmpului ca paradigmă* a constituit o etapă esențială în analiza semantică modernă [19] dar problema suprapunerii celor două concepte nu a fost abordată. Din altă perspectivă, Coseriu [20] admite că există „microcîmpuri“ și „macrocîmpuri“.

Dacă, pe de o parte, *paradigma lexico-semantică este indivizibilă* în alte paradigme lexico-semantice, iar, pe de altă parte, *un* **cîmp** *nu coincide* obligatoriu *cu o singură paradigmă*, rezultă clar că **un cîmp** nu poate fi interpretat decît ca *o clasă paradigmatică în sens larg*. Pentru a obține o caracterizare riguroasă (sau o definiție în sens restrîns) trebuie să apreciem **cîmpurile** sub aspectul criteriilor (4) și (5) de interpretare a paradigmelor [21]. Ne interesează, deci, capacitatea **cîmpurilor** *de a se ramifica în alte clase paradigmatice* (4) și *caracterul indivizibil* al acestora din urmă (5). Așadar, aspectul căruia trebuie să i se acorde cea mai mare atenție este *statutul claselor paradigmatice care aparțin unui cîmp dat* în funcție de relațiile lor de subordonare (număr, grad, direcție). Desigur (ca și în cazul analizelor de la celelalte nivele semantice), aceste caracteristici sînt determinate tot de semele comune și de cele variabile.

Complexitatea și chiar dificultatea analizei semantice în cadrul **cîmpurilor** (determinată atît de motive cantitative, cît și calitative, variabile de la un cîmp concret la altul) pun și problema *demersului cercetării* la acest nivel. Dacă avem în vedere cîteva exemple de cîmpuri concrete, constatăm că acestea reprezintă *secțiuni* (sau *secționări*) în *vocabularul unei limbi* care se produc pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă și au un număr mai mare sau mai mic de clase subordonate. Acestea

[18] Lavorel 1975, p. 45.

[19] Vezi, Coseriu 1964-a, 1967, Lounsbury 1966, Geckeler 1976.

[20] Coseriu 1975, p. 31.

[21] Vezi și la **1.1** și **1.2**.

din urmă pot fi orientate *spre treptele inferioare*, constituite fie de paradigme în sens strict, fie de clase de termeni (cvasi)-echivalenţi, fie de simple unităţi (v., de pildă, numele de culori, de rudenie, denumirile animalelor domestice). Putem, însă, să urmărim ierarhizarea claselor dintr-un cîmp şi în direcţia opusă, *îndreptată spre treptele superioare* (denumirile animalelor domestice şi sălbatice, de exemplu). Apartenenţa unui cîmp la ansamblul vocabularului poate fi considerată ca o subordonare directă sau indirectă, explicită sau implicită. Această *multiplă subordonare* face ca analiza structurală a cîmpurilor să pună mai multe probleme decît în cazul celorlalte nivele semantice. La polisemie, sinonimie, antonimie şi *demersul cercetării e mai simplu*, căci se pleacă de la o unitate comparată cu un număr restrîns de unităţi (care satisfac condiţii semantice precise), spre deosebire de cîmpuri a căror diversificare semantică nu este precis şi prealabil condiţionată.

O altă problemă teoretică interesantă în analiza cîmpurilor impusă de marea lor diversitate priveşte posibilităţile de a alcătui *inventarul* lor. Trebuie stabilit astfel în ce măsură paradigmele lexico-semantice dintr-un cîmp sînt *deschise* sau *nelimitate* şi în ce măsură presupun *o ordine determinată*[22]. Sîntem de acord cu cei care consideră că orice clasă lexico-semantică are, aproape din principiu, *caracter deschis* sau *nelimitat* din cauza *mobilităţii vocabularului*. Desigur, caracterul deschis şi nelimitat al paradigmelor lexico-semantice se manifestă mai puţin evident la sinonimie şi, mai ales, la antonimie (ultima, interpretată în sens restrîns este chiar o clasă închisă) şi mult mai clar în cîmpul cîmpurilor. De aceea, o problemă mult discutată în ce priveşte cîmpurile a fost aşa-zisa lor *delimitare externă*. Astfel, dacă admitem că (din motive cantitative şi calitative) limitele externe (sau graniţele) unui cîmp sînt greu de stabilit, se pune întrebarea în ce măsură mai putem admite investigarea lui structurală (care implică să se opereze cu clase închise). Sîntem de părerea lingviştilor[23] care consideră că se pot analiza cîmpurile fără să le cunoaştem cu precizie graniţele, cu condiţia ca *inventarul* lor să fie riguros alcătuit din punct de vedere semantic. Pentru rezolvarea acestui deziderat am propus interpretarea cîmpului ca *mulţime* în sens matematic. Se realizează astfel rigurozitatea ştiinţifică în alcătuirea inventarului (prin respectarea proprietăţii semantice comune), şi devine posibilă şi includerea ulterioară a altor ter-

[22] Problemă abordată şi de alţi lingvişti, vezi, de exemplu, Guilbert 1975, p. 157, Coseriu 1975, p. 31.
[23] Geckeler 1976, p. 305—306.

meni într-un cîmp dacă satisfac condiția semantică aleasă. Precizăm, că interpretarea **cîmpului** ca *mulțime* în sens matematic ne interesează *numai ca premisă în alcătuirea inventarului lexical* de analizat[24]. Așadar, faptul că un **cîmp** poate fi considerat și ca mulțime matematică, înseamnă rigurozitate în selectarea materialului lexical de analizat, fără a constitui rigiditate în ce privește *limitele* **cîmpului**.

Delimitarea unor *(sub)mulțimi* în *mulțimea* vocabularului românesc considerată în totalitatea lui după criterii diferite a mai fost propusă și de Coteanu[25]. Facem această precizare nu numai din motive teoretice, ci și pentru că, de fapt, rezultă astfel că vocabularul se realizează prin multitudinea interferentă a unor asemenea mulțimi.

Din altă perspectivă, mai reținem observația făcută de Miclău[26] care consideră că interpretarea **cîmpului** ca *mulțime* ar fi dezavantajoasă pentru că nu sugerează organizarea lui. Am fi de acord cu această observație numai dacă ne-am limita la egalitatea dintre *cîmp* și *mulțime matematică*. Dar așa cum a rezultat din observațiile teoretice anterioare și cum se poate vedea din toate analizele practice efectuate, *nu ne-am limitat la această interpretare*. Soluția matematică în cazul **cîmpurilor** are, fie un caracter *preliminar* (în ce privește delimitarea), fie constituie o modalitate de rafinare a analizei (aspect la care nu se referă autorul citat). *Organizarea* în cadrul **cîmpurilor** — element esențial — poate fi pusă în evidență *numai prin analiza lingvistică*.

În ce privește caracterizarea paradigmelor lexico-semantice sub aspectul *ordinii determinate a termenilor* care o alcătuiesc, răspunsul e mai puțin simplu, iar cercetările practice ulterioare îl pot corecta sau completa.

De altfel, însuși principiul *ordinii determinate dintr-o paradigmă* este interpretabil sub aspectul condițiilor pe care le presupune. În general, un prim aspect care ar putea fi investigat (prin comparație cu alte paradigme lingvistice) este existența unui *termen-bază*[27] și, oarecum implicit, existența unei ordini determinate a opozițiilor. Dacă în cazul claselor paradigmatice reprezentate de **sinonimie** și **antonimie** aceste calități

[24] Pentru alte aspecte privind aplicarea teoriei mulțimilor din matematică în analiza cîmpurilor, vezi la **6.4.**
[25] Coteanu 1975, p. 72—74.
[26] Miclău 1981, p. 80.
[27] Vezi și Guilbert 1975, p. 157.

nu sînt relevante (din cauza respectării altor condiții semantice mai stricte), datorită complexității semantice admise de cîmpuri, caracterizarea sub aspectul *ordonării termenilor* ar prezenta interes pentru a stabili *diferențele de modelare* (organizare) semantică dintre clasele paradigmatice care le realizează.

Analizele practice efectuate pînă acum au pus în evidență cîmpuri în care *paradigmele lexico-semantice au un termen-bază* (cum este cazul **numelor de culori** și al **animalelor domestice**) și numeroase altele în care acesta nu există (**numele de rudenie, denumirile locuinței instituțiilor** și al **fenomenelor sonore**). În cazul paradigmelor care au un *termen-bază* (care este atît element al limbii, cît și al metalimbii), acesta îi organizează pe toți ceilalți termeni din paradigma respectivă în jurul lui (ceea ce facilitează reducerea variantelor la invariante).

De aceea paradigmele lexico-semantice care au un termen-bază pot fi caracterizate ca *ordonate*. În mult mai numeroasele paradigme lexico-semantice *fără termen-bază* obiectivul urmărit este tot *reducerea variantelor la invariante*, dar operația este dificilă adeseori, iar rezultatele se ordonează mai greu. Rezultă astfel, că în caracterizarea claselor paradigmatice reprezentate de **cîmpuri** apare încă un criteriu în funcție de care se pot stabili *diferențe de modelare*: caracterul *ordonat* (în paradigmele cu termen-bază) sau lipsa acestui caracter (în paradigmele fără termen-bază). În ciuda faptului că problema *ordinii paradigmatice* ar prezenta, în cazul **cîmpurilor** nu numai interes teoretic, ci și practic, nu trebuie făcut din ea un scop în sine. Mai precis, ori de cîte ori analiza lingvistică obiectivă poate pune în evidență o asemenea ordine, este util atît din punct de vedere teoretic cît și practic. Dar numeroasele cazuri în care ordinea nu poate fi degajată în clasele paradigmatice reprezentate de cîmpuri trebuie interpretate, probabil, ca o particularitate a structurii lexicale, mai puțin rigidă decît alte structuri lingvistice [28].

Precizările preliminare privind cîmpurile sau (sub)ansamblurile lexico-semantice au urmărit să sublinieze complexitatea și varietatea analizei semantice la acest nivel (pe lîngă definirea exactă a conceptului și a raportului cu termenii cvasisinonimi).

Dat fiind că *modelarea semantică a* **cîmpurilor** se face în asemenea condiții, rezultatele pe care le vom prezenta pot avea un caracter provizoriu (cercetările ulterioare putînd să le corecteze sau să le precizeze). Astfel, termenul *(sub)an-*

[28] Vezi Coseriu 1980, p. 65.

samblu implică ideea de *subordonare,* care poate fi *mai strictă* (cînd un **cîmp** se subordonează direct altui **cîmp**) sau *mai puțin strictă* (cînd relația se stabilește numai indirect în raport cu ansamblul vocabularului). De aceea ar fi convenabilă utilizarea termenului *(sub)ansamblu* numai cînd conferă un statut paradigmatic precis, adică în primul caz. Altfel spus, în funcție de criteriile suplimentare pe care le avem în vedere în interpretarea claselor paradigmatice ale acestui nivel semantic, termenul **cîmp** ni se pare mai puțin angajant (și, poate, mai comod).

Așa se explică de ce *am admis amîndoi termenii* chiar în titlul capitolului, adică atunci cînd sînt utilizați *la modul general. În sens strict* (cum se va vedea în continuare) în funcție de modelele de structurare semantică, propunem *diferențierea lor.*

5.2. ANALIZA SEMICĂ A CÎMPURILOR LEXICO-SEMANTICE

Datorită diferitelor dificultăți care pot interveni în stabilirea relațiilor semantice din **cîmpuri,** prezentarea modelelor de structurare semantică nu se poate face numai pe baza semelor comune și a celor variabile, ci trebuie să se țină seama și de celelalte criterii propuse la **5.1.**

Așa cum am mai spus, descrierea din capitolul de față se bazează pe analize semantice exhaustive ale unor **cîmpuri** din limba română contemporană. Aici vor fi reținute însă numai acele aspecte (teoretice și practice) care interesează perspectiva de ansamblu asupra vocabularului românesc urmărită în general.

Tocmai de aceea, înainte de a prezenta modelele semantice ale **cîmpurilor** (așa cum apar în această etapă a cercetărilor) este necesar să mai facem o serie de precizări privind calitatea și cantitatea *semelor comune* și a celor *variabile* prin care se caracterizează.

Firește că, și în acest caz, avem în vedere analiza semică a cuvintelor limbii române *dezambiguizate semantic.* De asemenea, termenii reuniți într-un cîmp aparțin, în general, unei anumite părți de vorbire.

Mai întîi se constată că *proprietatea semantică comună* care reuneşte termenii unui **cîmp**, manifestată prin *primul sem comun* are un caracter mai larg decît în cazul celorlalte **nivele semantice**. Semele comune de bază din **cîmpurile** analizate pînă acum sînt /c u l o a r e/, /a n i m a l/, /r e l a ţ i e d e r u d e n i e/, /c o n s t r u c ţ i e/, /f e n o m e n s o n o r/.

Şi alţi lingvişti au remarcat această calitate, după cum se poate vedea din definiţia dată **cîmpului** de Lavorel[29]: „grupări semantice după familii de concepte" sau Coseriu[30] care defineşte **cîmpul** ca „substanţă semantică continuă". Poate şi din acest motiv **cîmpurile** au fost legate de onomasiologie care analizează cuvintele legate prin faptul că exprimă *o noţiune* sau *noţiuni înrudite.*

Dat fiind că *semele comune* care grupează termenii unui cîmp în sens larg au caracterul de concepte generale, în definiţia componenţială a termenilor respectivi se pot combina cu alte seme, care le sînt subordonate şi pe care le implică (similar cu raportul gen/specie din logică).

In cazuri de acest fel se obţine o diversificare paradigmatică, iar **cîmpurile** respective reprezintă *o clasă paradigmatică numai în sens larg* (pe o treaptă centrală, medie de ierarhizare a vocabularului, cum se va vedea în continuare). Mai exact, *natura semelor comune* are consecinţe asupra ramificării paradigmatice a unui **cîmp**. Astfel, un sem cum este /a n i m a l/, de exemplu, duce la o grupare foarte largă de unităţi lexicale, care se pot restrînge dacă avem în vedere alte două seme comune : /d o m e s t i c/ vs /s ă l b a t i c/ (sau /n o n-d o m e s t i c/). La rîndul lor, ultimele două seme pot permite delimitarea unui număr mai mare sau mai mic de paradigme în funcţie de /s p e c i a/ concretă a animalului respectiv (domestic sau sălbatic). De aceea, denumirile **animalelor** reprezintă unul dintre exemplele de ramificare paradigmatică maximă, în care secţionarea produsă se face pe o treaptă superioară, mai apropiată de *ansamblul* vocabularului. Dacă două (sau mai multe) **cîmpuri** au primul sem comun (/a n i m a l/), căruia i se mai adaugă alt sem comun, caracteristic numai cîte unei clase de termeni (/d o m e s t i c/, respectiv /s ă l b a t i c/) putem considera că avem un **supraansamblu** realizat din *suma a două subansambluri (în sens strict).* În

[29] Lavorel 1975, p. 49.
[30] Coseriu 1975, p. 31.

acest caz este satisfăcut principiul selecției paradigmatice (sau de excludere din context) pentru că termenii **supraansamblului** aparțin *numai unuia dintre cele două subansambluri subordonate* (de exemplu: *acesta este un BOU* sau *acesta este un JDER,* cele două afirmații neputînd fi simultane). Dacă atribuim termenul **(sub)ansamblu** denumirilor **animalelor domestice** sau **sălbatice,** utilizarea lui se face în sens strict sub aspectul ierarhiei în **supraansamblul denumirilor de animale** (fiind mai mult decît o simplă dependență de principiu față de *ansamblul* vocabularului).

O altă caracteristică a **supraansamblului** ar fi faptul că *cel puțin unul dintre* **subansamblurile** care îl realizează se divide, la rîndul lui în paradigme lexico-semantice. În exemplul citat, atît (sub)ansamblul **denumirilor animalelor domestice,** cît și cel al **denumirilor animalelor sălbatice** au subordonate un număr mai mare sau mai mic de paradigme (în sens strict). În *paradigmele* fiecăruia dintre *subansambluri* opozițiile se pot stabili între clase de termeni (la **denumirile animalelor domestice**) sau numai *între termeni izolați (la denumirile* **animalelor sălbatice),** ceea ce determină un *alt tip de ramificare paradigmatică.* De aceea, clasele paradigmatice dintr-un **supraansamblu** au grade diferite de subordonare care coboară în mai multe trepte. Mai trebuie precizat că **supraansamblul** nu are existență independentă, manifestîndu-se numai *prin reuniunea* (*suma*) celor două **subansambluri.**

Din materialele analizate de care dispunem pînă acum s-ar putea deduce că în cazul unui **supraansamblu,** *semele comune* ale fiecărui **subansamblu** sînt într-o relație determinată sau neîntîmplătoare (v. /d o m e s t i c/ vs. /s ă l b a t i c/, adică /n o n-d o m e s t i c/).

În alte cazuri, se ajunge mai direct la un model **poliparadigmatic,** dacă un **cîmp** (considerat clasă paradigmatică largă) se divide într-un număr oarecare de *paradigme* (clase paradigmatice restrînse). De exemplu, /a p r e c i e r e a c r o m a t i c ă/, considerată la modul general (conceptul „culoare“) se divide în funcție de un anumit tip al ei prin care se manifestă concret (/t i p u l 1, 2, 3 . . . n/). Fiecare dintre semele care reprezintă un tip dat de apreciere cromatică are capacitatea de a grupa un număr de termeni reprezentînd *o paradigmă în sens restrîns;* în fiecare din aceste paradigme se stabilesc opoziții repetabile. La fel, semul /(r e l a ț i e d e r u d e n i e/ se precizează prin alte seme subordonate: /(r u d e n i e) n a t u r a l ă/ vs. /(r u d e n i e) s o c i a l ă/ care, grupînd fiecare un număr oarecare

de termeni, sînt *seme comune* a două paradigme. Opozițiile din cadrul fiecărei paradigme sînt numai parțial repetabile și se stabilesc atît între clase de termeni, cît și între termeni. Ca și supraansamblul, cîmpul poliparadigmatic nu are existență independentă, realizîndu-se numai prin suma (reuniunea) paradigmelor.

Rezultă că, pe baza criteriului *ramificării* și, implicit, al *subordonării* claselor paradigmatice (impuse de natura semelor comune), *într-un* cîmp înțeles în sens larg se *stabilește* o *modelare semantică mai complexă* decît la celelalte nivele de analiză. Mai precis, cîmpurile se pot reprezenta ca o *paradigmă* (monoparadigmatice), ca *o sumă (reuniune) de paradigme* (poliparadigmatice) și ca *o sumă de cîmpuri* (supraansamblu).

În raport cu aceste categorii apare discutabilă modelarea cîmpurilor denumirilor instituțiilor și ale locuinței. Termeni ca HOTEL INTERNAT, CĂMIN (de studenți) sau SPITAL, SANATORIU ș.a., pot fi repartizați primului cîmp prin semele /c o n s t r u c ț i e/ /c u d e s t i n a ț i e p u b l i c ă/, dar contractează relații semantice și cu termenii din cîmpul denumirilor locuinței datorită semului /l o c u i n ț ă s e c u n d a r ă/. Prin posibilitatea unei duble repartiții a unora dintre termenii acestor cîmpuri, relația dintre acestea este de *interferență;* dat fiind că nu se ajunge la constituirea unei clase paradigmatice independente, nu o vom delimita ca un *model* distinct de structurare semantică.

Problema interferenței dintre clasele semantice paradigmatice se mai pune și sub aspectul repartizării unui lexem într-un cîmp sau într-o clasă sinonimică sau antonimică. Admițînd, din principiu, posibilitatea recurenței unor lexeme, relațiile concrete dintre asemenea clase paradigmatice apare ca o problemă inabordabilă în momentul de față. Recurența este recunoscută și în lucrările cele mai formalizate [31].

Un alt tip de ramificare paradigmatică a cîmpurilor este impus, și în mare măsură, de *semele variabile* care caracterizează termenii pe care îi reunește. Această situație este justificată de faptul că termenii reuniți într-un cîmp nu trebuie să aibă caracteristici semantice date sub aspectul semelor variabile. De aceea, dacă diversificarea semelor variabile este prea mare, analiza semantică a termenilor dintr-un cîmp se poate complica. Dificultățile sînt sporite de faptul că *semele*

[31] Vezi Lavorel 1975, p. 48—49, 86—87.

variabile nu sînt cunoscute de la începutul analizei, ele formulîndu-se numai pe măsură ce se stabilesc opozițiile imediate dintre termeni. Apoi este necesar să revenim asupra acestor seme nu numai pentru a le sistematiza, ci și pentru a le stabili cu rigurozitate valoarea semantică, determinată de clasa paradigmatică căreia îi aparțin (dat fiind că semele își pot schimba valoarea de la o clasă paradigmatică la alta.

Operația lingvistică a degajării *semelor variabile* și a stabilirii valorilor lor este cu atît mai dificilă cu cît analiza se face în clase mai numeroase de termeni. Dificultăți apar însă și atunci cînd se operează cu clase neomogene din acest punct de vedere sau mai exact, cînd, în **cîmpuri** ramificate sub aspectul claselor paradigmatice care le aparțin, opozițiile semantice *nu se stabilesc prin aceleași seme variabile.* Apare astfel posibilitatea de a delimita **paradigmele omogene** în raport cu cele **neomogene** în cadrul diferitelor **cîmpuri.** Interesul unei asemenea delimitări este cu atît mai mare, cu cît cîmpurile sînt mai ramificate sub aspectul claselor apartenente. Vom distinge astfel, pe de o parte, **cîmpuri poliparadigmatice omogene** (unde, în fiecare paradigmă în parte, *opozițiile sînt repetabile* pentru că se realizează prin *aceleași seme variabile,* singurele diferențe posibile constînd în manifestarea lor zero, ceea ce s-a numit „casete goale“ [32] sau „lacune laxicale“ [33]. Pe de altă parte, se delimitează **cîmpurile poliparadigmatice nonomogene,** în care *semele variabile sînt parțial* sau *total diferite* (cînd degajarea opozițiilor semantice este mai dificilă, iar reducerea variantelor la invariante mai puțin riguroasă sub aspectul rezultatelor obținute).

Analiza semantică a unor **cîmpuri** poate fi chiar imperfectă, din punct de vedere structural, atunci cînd termenii lor se caracterizează prin *seme reziduale.*

> Importanța semelor variabile pentru modelarea semantică a **cîmpurilor** poate fi urmărită cu claritate în tablourile care redau opozițiile semantice din fiecare cîmp în parte.

Din cele spuse pînă acum, rezultă că vom stabili *modelarea semantică a* **cîmpurilor** prin aplicarea a două mari tipuri de criterii : pe de o parte, *diferitele caracteristici ale semelor comune și variabile* și, pe de altă parte, *criteriul subordonării și ramificării claselor paradigmatice.* În același timp, *modela-*

[32] Vezi Alinei 1974, p. 52.
[33] Vezi Geckeler 1981, p. 58.

rea semantică propusă se bazează numai pe descrierile efectuate pînă acum (destul de puțin numeroase[34] și are un caracter ilustrativ pentru că vom da numai cîte un exemplu pentru fiecare model în parte). Date fiind caracteristicile pe care le presupune fiecare **cîmp** concret, modelarea semantică la acest nivel poate avea un caracter provizoriu. Ceea ce urmărim în lucrarea de față este *constituirea* **cîmpurilor** *pe baza acelorași principii cu celelalte clase paradigmatice ale vocabularului românesc pentru a se stabili astfel diferențele de modelare rezultate.*

Descrierea **cîmpurilor** selectate ca modele diferite de structurare va fi ilustrativă și pentru că *nu vom prezenta aici toate detaliile analizei,* detalii care pot fi interesante din punct de vedere practic sau teoretic, dar care nu și-ar găsi locul în economia lucrării de față.

De altfel, diverse asemenea detalii pot fi urmărite de cei interesați în monografiile existente[35]. Problemele teoretice şi practice pe care le ridică analiza **cîmpurilor** *lexico-semantice* din română vor fi abordate în altă lucrare de ansamblu.

În fiecare dintre **cîmpurile** alese pentru ilustrare, termenii au fost incluşi pe baza unui sens anume din DEX cu care se poate confrunta definiția componențială pe care i-o propunem.

Diferențele dintre sensul de bază și sensurile secundare în cazul cuvintelor polisemantice pot fi urmărite numai la 5.3.

Pe lîngă prezentarea sintetică (integrală sau parțială) a opozițiilor semantice care ni se par relevante pentru modelarea semantică a **cîmpurilor** reprezentînd un anumit tip, vom explicita numai aspectele (seme sau opoziții) care motivează această delimitare.

Pe baza precizărilor făcute, admitem că un cîmp (înțeles ca o clasă paradigmatică în sens larg) poate prezenta diferite grade de complexitate *în funcție de clasele paradigmatice în sens restrîns* care îl alcătuiesc. Modelele propuse vor fi prezentate de la simplu la complex.

(1) Un **cîmp monoparadigmatic**, adică realizat printr-*o singură paradigmă* considerăm a fi **denumirile locuinței.**

[34] Vezi la 5.1.

[35] Vezi notele 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16.

Termenii reuniţi în acest cîmp se definesc prin următoarele proprietăţi comune : / l o c /, / c o n s t r u i t (sau a m e n a j a t) /, / p e n t r u a f i l o c u i t /, / d e o a m e n i /. Fiecare dintre aceste trăsături semantice se poate preciza din diferite puncte de vedere[36], detaliile neinteresîndu-ne aici. Toate semele menţionate s-ar putea cuprinde în conceptul de „locuinţă" (termenul LOCUINŢĂ avînd astfel statutul de arhilexem). Încadrarea unui lexem în cîmpul **denumirilor locuinţei** se va face dacă întruneşte semele de mai sus *ca primele în definiţia lui componenţială.*

Din acest punct de vedere, termenii care se definesc prin semul / l o c u i n ţ ă (s e c u n d a r ă) /, dacă acesta apare în poziţie de sem variabil, nu aparţin acestui **cîmp.** Ne referim la exemple ca SPITAL, SANATORIU, CANTON ş.a. de care par să se deosebească de HOTEL, PENSIUNE, MOTEL (ultimii fiind, totuşi, „locuinţe", chiar dacă sînt „temporare" sau „secundare").

Verificarea statutului semantic pe care îl conferă semele comune propuse se poate face, în cea mai mare măsură, în contextul :

locuieşte într-o { CLĂDIRE / CASĂ / . . . .

Termeni ca SPITAL, AMBASADĂ, AZIL ş.a. semnalaţi mai sus pot fi admişi în acest context numai în condiţii extralingvistice determinate. În aceeaşi situaţie este şi termenul CONSTRUCŢIE care întruneşte numai primul sem propus înainte / l o c c o n s t r u i t (sau a m e n a j a t) / ; el se poate referi şi la termeni care desemnează „locuinţe", de exemplu : *în acest cartier sînt CONSTRUCŢII noi* sau *CONSTRUCŢIA aceasta este o VILĂ* etc., dar şi la alte feluri de „construcţii" :

CONSTRUCŢIA aceasta este { un POD / un TURN

Rezultă astfel că, deşi termenii desemnînd „locuinţă" se pot defini referenţial, importanţa contextului este destul de mare pentru a se realiza identificarea semantică.

[36] Vezi şi Mounin 1972, p. 108—113.

Semelor comune care definesc diverşi termeni din limba română ca „locuinţe“, li se adaugă seme variabile, care realizează opoziţiile din acest cîmp. Cel mai important dintre semele variabile este /destinaţia/ cu valorile (primară (sau /stabilă/) /secundară/ (sau /temporară/. Alte seme variabile sînt /materialele (de construcţie)/ care pot fi /obişnuite/ sau /neobişnuite/ (care se referă la materiale de tipul : pînză, lemn, pămînt, stuf etc.). Semul variabil care se referă la /maniera (construcţiei)/ se manifestă fie ca /obişnuită/ (ceea ce înseamnă că nu se specifică particularităţi arhitectonice), fie ca /(manieră) neobişnuită/, (cînd se redau diferite caracteristici referenţiale, greu de formulat în metalimbaj). Semul /(manieră) neobişnuită/ s-ar putea divide astfel în /manieră specifică$_n$ /vs/ manieră specifică$_2$ /vs/ /manieră specifică/ care ar reda părţi ale definiţiei lexicografice cum ar fi „(construcţie) medievală, dotată cu mijloace de apărare“ (v. CASTEL), faţă de „construcţie elegantă, somptuoasă . . .“ (v. PALAT).

De fapt, atît CASTEL cît şi PALAT$_2$ (indicele indică omonimia) ar putea intra în cîmpul denumirilor **locuinţei** fie numai prin sensul generalizat, „clădire mare, luxoasă“ (ceea ce îi face cvasisinonimi între ei). Datorită celorlalte detalii referenţiale (reprezentînd seme reziduale la nivelul metalimbajului) nu putem să considerăm cei doi termeni cvasisinonimi cu VILĂ, definit, de asemenea, „construcţie elegantă“ (dar în altă manieră).

Identităţile şi opoziţiile semantice caracteristice termenilor care desemnează „locuinţa“ pot fi redate prin tabloul de la pag. 170.

Nu am cuprins în tablou semul variabil /mărime/ cu valorile /mare/ (sau /cu mai multe etaje/) şi /mic/ pentru că nu toţi termenii sînt caracterizaţi explicit din acest punct de vedere.

Dacă s-ar mai admite încă un sem exprimînd /deprecierea/, s-ar putea include în acest cîmp şi termenii HARDUGHIE şi ŞANDRAMA (care sînt însă mai puţin literari).

Modelul de structurare reprezentat de cîmpul monoparadigmatic al **denumirilor locuinţei** se caracterizează prin următoarele particularităţi :

— *Marea diversificare a semelor, ierarhizate într-o arborescenţă destul de complicată* (în care unele seme variabile nici n-au putut fi cuprinse). O asemenea diversificare nu s-a consta-

Seme comune	Seme variabile								
/construcție/ + /pentru a fi locuită/ (sau /locuință/)	/materialele construcției/								
	/obișnuite/				/non-obișnuite/				
	/maniera (construcției)/								
	obișnuită	maniera$_1$	maniera$_2$	alte maniere	/lemn/	/pînză/	/pămînt/ + /stuf/	/zăpadă/	/alte materiale/
Seme variabile /destinația/ /primară/ (sau /stabilă/)	CLĂDIRE	CASTEL	VILĂ	BLOC					
	CASĂ	PALAT$_2$							
	LOCUINȚĂ								
	DOMICILIU								
	CĂSUȚĂ								
	CĂSOAIE								
/secundară/ (sau /temporară/)	HOTEL				CABANĂ	CORT	BORDEI	IGLU	BUNGALOV
	HAN								
	MOTEL								
	CĂMIN								
	INTERNAT								
	PENSIUNE								

tat, pînă acum, în modelele stabilite de alte nivele semantice. *Ramificarea semică* este cu atît mai mult remarcabilă cu cît servește la *definirea unui număr relativ mic de termeni*, dispuși destul de asimetric (cu multe „casete goale").

— Spre deosebire de toate modelele de structurare semantică degajate la celelalte nivele, *definirea unui termen* sau a unei clase de termeni din acest cîmp *rezultă din combinarea a trei coordonate semice*: pe de o parte, *una* reprezentată de semele comune și, pe de altă parte, *alte două* constituite din *mai multe categorii de seme variabile*.

— Modelul înfățișat nu reprezintă *o reducere a variantelor la invariante în sens strict*. Mai precis, acolo unde s-a ajuns la *clase de termeni*, aceștia apar cvasiechivalenți din punct de vedere semantic din două motive: (1) pentru că există *seme reziduale*, neglijate la acest nivel de analiză (v. CASTEL față de VILĂ ș.a.); luarea lor în considerație ar putea stabili diferențe semantice destul de importante; (2) pentru că între termeni ca HOTEL, HAN, MOTEL ș.a. există diferențe semantice reale, care s-ar putea exprima prin seme variabile propriu-zise (neglijate la nivelul acestui cîmp); de asemenea, alte diferențe semantice se stabilesc între CĂMIN (de STUDENȚI, DE COPII, DE BĂTRÎNI) și INTERNAT ș.a.

Rezultă astfel că *diferențele semantice* dintre termenii acestui cîmp, nu numai că sînt *variate*, dar *nici nu se pot lua în considerație pînă la ultimul detaliu* (chiar dacă termenii cîmpului nu sînt prea numeroși). Modelele semantice obținute se diferențiază astfel, ca grad de complexitate, de tipurile stabilite pînă acum.

(2) **Cîmpurile poliparadigmatice** sînt realizate prin *suma (reuniunea) unor paradigme*. Se delimitează **cîmpurile poliparadigmatice omogene** (caracterizate prin opoziții semantice repetabile, exprimate prin aceleași seme variabile) (A) și (B) **cîmpurile neomogene** (cînd semele variabile distinctive sînt mai mult sau mai puțin diferite de la o paradigmă la alta a aceluiași cîmp).

(A) Un **cîmp poliparadigmatic omogen** este cel al **numelor de culori**.

Dintre toate **cîmpurile** utilizate ca ilustrări în lucrarea de față, **numele de culori** au fost descrise cel mai detaliat [37]. Fiind și cel mai bogat **cîmp** din punct de vedere cantitativ, modelul semantic înfățișat va reține numai datele relevante pentru a dovedi tipul specific pe care îl reprezintă.

[37] Vezi Bidu-Vrănceanu 1976.

Semele comune prin care se reunesc termenii acestui cîmp sînt: /a p r e c i e r e/, /v i z u a l ă/, /c r o m a t i c ă/ (sau numai /a p r e c i e r e c r o m a t i c ă/, dacă îl subînțelegem pe /v i z u a l/ în /c r o m a t i c/).

/(A p r e c i e r e a) c r o m a t i c ă/ poate fi de mai multe tipuri: /g a l b e n/ vs /r o ș u/ vs /a l b a s t r u/ vs /v e r d e/ vs /a l b/ și /n e g r u/. Am desprins aceste tipuri pe baza unor criterii *lingvistice*: termeni care desemnează tipurile respective nu se pot defini componențial (sau *nu se pot* descompune în seme), motiv pentru care apar atît ca elemente ale limbii, cît și ale metalimbii; alți termeni cromatici se definesc prin raportare la una sau două dintre aceste culori. În felul acesta, ca elemente ale limbii, cele șase nume de culori de mai sus grupează în jurul lor altele, împreună cu care constituie o paradigmă pentru că satisfac condițiile teoretice necesare. În fiecare dintre cele șase paradigme ale numelor de culori din limba română contemporană lexemele (GALBEN, ROȘU, ALBASTRU, VERDE, ALB, NEGRU) au rolul de *termen-bază al paradigmei*.

Am considerat lingvistice criteriile care au stat la baza delimitării acestor tipuri cromatice care segmentează „substanța semantică continuă a culorii“ (cf. Coseriu care consideră substanța semantică continuă în orice cîmp; în mod particular însă, numeroși cercetători au subliniat caracteristica de a fi continuu pe care o prezintă spectrul culorilor[38], pentru că, din punct de vedere extralingvistic distincțiile se fac după alte criterii. Este suficient să consultăm în acest sens un dicționar obișnuit, ceea ce ne va permite să sesizăm cel puțin două modalități: (a) definiția ostensivă prin indicarea unui obiect concret caracterizat în mod evident prin culoarea respectivă (VERDE „de culoarea ierbii...“) și (b) definiția științifică (fizică) prin indicarea unei lungimi de undă care caracterizează culorile spectrului. Această ultimă modalitate de definiție, chiar atunci cînd apare în dicționare explicative nu este însă accesibilă vorbitorilor obișnuiți. Dovada lipsei de importanță pe care o prezintă criteriile extralingvistice este constituită de faptul că, pe de o parte, cele șase culori delimitate de noi ca termeni-bază în paradigme nu se suprapun cu culorile spectrului; pe de altă parte, în același sens trebuie interpretată constatarea că, din punct de vedere lingvistic culo-

[38] Vezi discuția la Bidu-Vrănceanu 1976, p. 64, 72.

rile spectrului nu sînt aceleași de la o limbă la alta (se pot vedea, de exemplu, diferențele față de franceză sau engleză[39].

Cele șase nume de culori care reprezintă termeni-bază de paradigme în limba română, ca elemente ale metalimbajului semantic sînt seme comune pentru toți membrii aceleiași paradigme.

Seme de tipul /g a l b e n/, /r o ș u/... funcționează de la o paradigmă la alta ca seme variabile distinctive, de exemplu : GĂLBUI se opune lui VERZUI tocmai prin semul /g a l b e n/, respectiv /v e r d e/.

Așadar, în **cîmpurile poliparadigmatice** există două tipuri de seme comune : (a) unele cu un caracter foarte general, comune **tuturor** membrilor **cîmpului** și (b) unele mai puțin generale, *comune, numai termenilor unei paradigme.*

Nu ne vom referi aici la termeni cromatici a căror repartizare paradigmatică este mai dificilă pentru că se definesc prin două culori-prototip. De exemplu VIOLET se definește atît prin /r o ș u/, cît și prin /a l b a s t r u/, iar gruparea în clase devine mai dificilă dacă avem în vedere că alți termeni (ca VIOLACEU, LILA, MOV...) se raportează la el (și s-ar putea defini, în egală măsură, fie prin cele două culori, fie prin /v i o l e t/ însuși).

În legătură cu semele comune de paradigmă mai trebuie făcută precizarea că prin ele s-ar putea caracteriza și o serie de termeni pe care (în analizele anterioare) nu i-am cuprins în aceste paradigme. Mai precis, în cazul numeroșilor termeni cromatici din limba română contemporană se delimitează două clase foarte largi (criteriul nefiind cel paradigmatic utilizat în lucrarea de față) : (A) *Numele de culori propriu-zise* care se repartizează în cele șase paradigme și care reprezintă *structura de semnificație* și (B) *numele de culori formate de la numele unui obiect* sau *structura referențială* care cuprinde exemple de tipul : VIȘINIU, CENUȘIU, CHIHLIMBARIU, PRĂZULIU ș.a. Ultimele exemple ne interesează în măsura în care, dincolo de reprezentarea cromatică referențială („de culoarea obiectului respectiv"), vorbitorii le pot raporta și la una din cele șase culori (care sînt termeni-bază ai paradigmelor) : VIȘINIU = „roșu ca vișina", PRĂZULIU = „verde ca pra-

[39] Bidu-Vrănceanu 1976, p. 214—215, 231—233.

zul" ş.a.m.d. În aceste cazuri, raportarea la una din cele şase culori-prototip ar avea un rol important de sistematizare, iar compararea cu obiectul ar putea face reprezentarea cromatică mai exactă, exprimînd diferenţele faţă de culoarea-prototip (similar, deci, cu rolul semelor variabile, distinctive). Din păcate însă există nume de culori formate de la numele unor obiecte care nu se pot raporta la o culoare-prototip tocmai din cauza varietăţii obiectelor concrete respective, de exemplu LEMNIU, PIERSICIU ş.a. Datorită acestor aspecte de detaliu nu vom avea în vedere în modelele semantice propuse mai jos numele de culori din *structura referenţială*. De altfel numărul acestor termeni este nu numai foarte mare, ci destul de mobil, putîndu-se crea (aproape continuu) termeni noi.

Semelor comune de diferite tipuri din cîmpul **numelor de culori** li se adaugă seme variabile, care realizează *diferenţele semantice în cadrul fiecărei paradigme* (sau reducerea variantelor la invariante). Aceste seme exprimă în diverse feluri /a p r o x i m a r e a/ culorii-prototip.

Tocmai pentru că spectrul culorilor este continuu, dificultăţile segmentării lui nu sînt mici şi rezultă deosebiri de la o limbă la alta[40]. Alţi factori extralingvistici variaţi (privind condiţiile de manifestare sau de percepere a culorii) fac ca diferenţele cromatice să fie greu de materializat lingvistic, /a p r o x i m a r e a/ fiind tocmai o modalitate de a face acest lucru posibil.

În limba română contemporană, valorile /a p r o x i m ă r i i/ sînt opuse exprimării culorii ca /a b s o l u t e/ sau „indiferent de (fără) aproximare". /A p r o x i m a r e a/ poate fi /î n m i n u s/ (cînd se redă o intensitate mai mică a culorii-prototip) şi /î n p l u s/ (intensitate mai mare a culorii-prototip). Alte valori ale /a p r o x i m ă r i i/ din punctul de vedere al /i n t e n s i t ă ţ i i (c u l o r i i)/[41] cum ar fi /i n t e n s/ (sau /v i u/, de exemplu), nu se manifestă la nivelul inventarului termenilor cromatici din limba română contemporană.

Identităţile şi opoziţiile din *structura de semnificaţie* a numelor de culori vor fi redate (pe baza semelor desemnate mai sus) într-un tablou care sintetizează *modelul de structurare* al acestui cîmp.

40 Vezi şi Lyons 1978, p. 205.

41 Prezente în alte limbi, vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 214—215, 234.

Principiile repartizării semelor sînt comune în cea mai mare parte cele aplicate la alte nivele ale analizei și, mai ales, în cazul **cîmpului monoparadigmatic** ilustrat înainte. Faptul că pe latura stîngă apar semele comune de paradigmă nu contrazice principiul constituirii, căci și aceste seme sînt *parțial variabile* de la o clasă de termeni la alta.

Dacă am avea în vedere termenii cromatici care se definesc prin *două* dintre cele șase culori delimitate mai sus, cărora li se pot adăuga valorile /aproximării/ (ca /intensitate/) am putea delimita mai multe clase paradigmatice, chiar dacă statutul lor ar fi mai puțin omogen (sau ar fi mai eterogen). Ne referim la termeni cromatici ca OLIV sau KAKI, ambii definindu-se prin /galben/ + /verde/, pentru ultimul fiind distinctiv însă semul /aproximare în plus/. De asemenea, VIOLET, VIORIU, LILA se definesc prin /albastru/+/roșu/, lor opunîndu-li-se VIOLACEU și MOV pentru care e distinctiv semul /aproximare în minus/. VÎNĂT se definește prin /albastru/+/negru/ și i se opune VINEȚIU, marcat prin semul /aproximare în minus/ și INDIGO, definit prin /aproximare în plus/. Clasa termenilor alcătuită din SUR, SIV, SEIN și GRI se definește prin /alb/+/negru/ și i se opun termeni SURIU și SURATIC, pentru care este pertinent semul /aproximare în minus/. S-ar mai putea da și alte exemple, dar cele mai importante sînt acestea.

Modelele semantice ale **numelor de culori** au următoarele particularități : (vezi tabloul de la p. 176).

— În condițiile unei cantități mult mai mari de termeni, s-au impus diverse restrîngeri succesive privind clasele de nume de culori. Abia apoi s-a procedat la clasificarea paradigmatică, similară cu cea de la alte nivele semantice. S-au obținut *șase clase omogene* (ușor și clar de descris din punct de vedere componențial) pentru că *numărul semelor variabile este redus* (două-trei), iar *opozițiile variabile sînt repetabile*. Singura diferență manifestată se referă la existența unor „casete goale" (cînd lipsesc opoziții de tipul celor realizate prin semul /aproximare în plus/). În toate cele șase paradigme se remarcă *prezența unui termen-bază*. Aceiași termeni funcționează și ca elemente de bază ale metalimbajului semic, avînd o mare capacitate de grupare a tuturor termenilor cromatici din cele șase paradigme (cărora li s-ar putea adăuga, eventual, încă vreo cîteva, nelăsînd nici un termen din structura de semnificație negrupat).

Seme comune	Seme variabile		
/apreciere/ /vizuală/ /cromatică/	/fără aproximare/	/în minus/	/în plus/
Seme comune de paradigmă: I /galben/	GALBEN (BLOND) (BĂLAN) (BĂLAI)	GĂLBIU GĂLBUI GĂLBENIU GĂLBULIU GĂLBIOR GĂLBENEL ş.a. diminutive BĂLĂNEL (ş.a.)	GĂLBANOI
II /roşu/	ROŞU RUMEN RUBICOND ROŞCOVAN ÎMBUJORAT RUJAN	ROŞIATIC ROŞCAT ROŞIOR ROZ(EU) ROZATIC ROZALB RUMENEL	BORDO
III /albastru/	ALBASTRU	ALBĂSTRIU ALBĂSTRUI ALBĂSTREL ALBĂSTRIOR BLEU OPALIN	BLEUMARIN
IV /verde/	VERDE	VERZUI VERZIU VERZURIU VERNIL	
V /alb/	ALB (DALB)	ALBIU ALBIU ALBINIU ALBURIU ALBICIOS ALBUŢ ş.a. BĂLĂNEL ş.a.	ALBOI LILIAL
VI /negru/	NEGRU	NEGRUI NEGRUI NEGRICIOS SMEDIOR	SMEAD OACHEŞ

— Dacă *ramificarea semică* este mult mai mică (de fapt, practic inexistentă), *ramificarea claselor de termeni* este în mod evident prezentă (spre deosebire de *cîmpul monoparadigmatic*).

— Ca şi în cazul cîmpului monoparadigmatic, *definirea unui termen* sau a unei clase de termeni din cîmpul culorilor

(poliparadigmatic) rezultă tot din *combinarea a trei coordonate semice*: pe de o parte semele comune ale cîmpului (1) și semele comune ale unei paradigme (variabile de la o paradigmă la alta) (2) și, pe de altă parte, semele variabile propriu-zise (care, în cazul acestui cîmp nu sînt nici ramificate, nici ierarhizate).

— Analiza semantică a cîmpului **numelor de culori** are ca rezultat *reducerea variantelor la invariante în sens strict*. Clasele de termeni obținute *nu se caracterizează prin seme reziduale*. De aceea, lexemele grupate într-o clasă de variante sînt realmente echivalente semantic (altfel spus, se ajunge la sinonimie).

Termenii grupați sub acoladă în prima coloană sînt perfect echivalenți semantic cu termenii-bază, diferențiindu-se numai prin trăsături contextuale.

Dacă am admite o reprezentare diferențiată gradual (/aproximare în minus gradul 1/ /aproximare în minus gradul 2/ ș.a.m.d., s-ar distinge între ei termenii grupați în acolade (din coloana a doua). Astfel, de pildă, am putea considera marcați printr-un grad mai mare al /aproximării în minus/ clasa termenilor (ROZ(EU), ROZATIC, ROZALB) față de clasa alcătuită din ROȘIATIC, ROȘCAT, ROȘIOR (definită printr-un grad mai mic al aceleiași aproximări, reprezentînd, adică o culoare ceva mai intensă decît în cazul termenilor anteriori).

Modelele semantice ale **numelor de culori** se caracterizează în ansamblu, ca *omogen* și *bine sistematizat* (ca o consecință a cantității și calității semelor). Constatarea pare oarecum surprinzătoare dacă avem în vedere că este un cîmp mai complex sub aspectul claselor paradigmatice care îi sînt subordonate. Deși termenii sînt numeroși, s-a obținut definirea lor riguroasă, reducerea variantelor la invariante în sens strict și, implicit, o reprezentare matricială clară (utilă nu numai ca model de descriere, ci și ca model de învățare).

(B) Pe baza analizelor din vocabularul limbii române contemporane efectuate pînă acum, s-ar putea considera **cîmpuri poliparadigmatice neomogene, numele de rudenie** și **numele instituțiilor.** Ca și în cazul precedent (A), și aceste cîmpuri se realizează din *suma (reuniunea)* unor **cîmpuri** *care se subdivid în alte clase paradigmatice*. În aceste ultime clase paradigmatice (mai mult sau mai puțin numeroase) opozițiile se realizează prin seme parțial diferite, ceea ce explică considerarea **cîmpurilor** respective ca *neomogene*.

Descrierea **numelor de rudenie** presupune un număr mai mic de seme și, oarecum implicit, o diversificare paradigmatică limitată la două clase (alături de alte caracteristici care vor rezulta în urma prezentării modelului). În schimb, analiza **denumirilor de instituții** se caracterizează printr-o complicată rețea de relații semantice, rezultat al unor numeroase și diversificate seme variabile, ceea ce duce și la un număr mare și aproape deschis de clase paradigmatice subordonate.

În consecință, modelele pe care le vom propune vor încerca să demonstreze faptul că în cazul **cîmpurilor poliparadigmatice neomogene** diversitatea tipologică poate fi destul de mare : (a) **numele de rudenie sînt relativ neomogene**, iar (b) **numele instituțiilor sînt foarte neomogene.**

(a) Semele comune prin care se reunesc termenii în cîmpul **numelor de rudenie** sînt : /relație/ /de rudenie/. În funcție de semul care desemnează /tipul de rudenie/, care poate fi /naturală/ sau /socială/, termenii acestui cîmp se repartizează în două paradigme subordonate. În cele două paradigme semele variabile care exprimă opozițiile caracteristice sînt numai parțial identice. Mai exact, semele variabile caracteristice termenilor care desemnează **rudenia naturală (de sînge)** se repetă și în paradigma **rudeniei sociale („alianța")** (în care apar însă o serie de „casete goale") ; deosebirea propriu-zisă constă în faptul că în a doua paradigmă („alianță") se manifestă și seme variabile proprii numai termenilor ei.

Semele variabile repetabile sînt : /generația/, care are trei valori : /(generația) zero/ la care se raportează, pe de o parte, /(generația) ascendentă/ și, pe de altă parte, /(generația) descendentă/. Un alt sem variabil este /linia/ care poate fi /directă/ (cînd include și semul /gradul 1/) sau /linie) colaterală/ (sau /indirectă/) /linia/ care poate fi /directă/ (cînd include și semul /gradul/. În ambele paradigme, un sem variabil cu caracter repetabil este /sexul/, cu cele două valori : /masculin/ (Sm) vs /feminin/ (Sf.).

Semul variabil caracteristic numai termenilor care desemnează /rudenia socială/ este : /periodizarea (alianței)/, subordonat /generației zero/, avînd mai multe valori înainte de căsătorie/ vs /în momentul oficierii căsătoriei/ vs /în timpul căsătoriei/ și /după căsătorie/.

Dat fiind că în cazul acestui **cîmp neomogen** semele variabile diferă (chiar dacă numai parțial), vom reda opozițiile caracteristice prin două tablouri :

Sem comun (al cîmpului) /r u d e n i e/				Linie					
				directă		colaterală			
				(gr. 1)		(gr. 2)		(gr. 3)	
				Sm	Sf	Sm	Sf	Sm	Sf
Sem comun de paradigmă /n a t u r a l/	sau variabil /g e n e r a ț i a/	ascendentă	gr. 2	BUNIC	BUNICĂ				
			gr. 1	TATĂ	MAMĂ	UNCHI	MĂTUȘĂ (TANTI)		
		Zero			ego	FRATE	SORĂ	VĂR (VERIȘOR)	VARĂ (VERIȘOARĂ)
		descendentă	gr. 1	FIU	FIICĂ	NEPOT$_2$	NEPOATĂ$_2$		
			gr. 2	NEPOT$_1$	NEPOATĂ$_1$				

Se impune precizarea că am considerat omonime pe NEPOT$_1$ -OATĂ$_1$ față de NEPOT$_2$, -OATĂ$_2$ (deși în DEX apar drept un singur cuvînt *monosemantic* pentru că le diferențiază trăsături semantice distinctive, realizînd opoziții ca oricare alți termeni ai acestei paradigme).

Sem comun (al cîmpului) /r u d e n i e/					Linie							
					directă		indirectă (colaterală)					
					gr. 1		gr. 2		gr. 3		gr. 4	
					Sm	Sf	Sm	Sf	Sm	Sf	Sm	Sf
Semul comun al paradigmei /s o c i a l ă/	Sem variabil /g e n e r a ț i a/	ascendentă					SOCRU	SOACRĂ			CUSCRU	CUSCRĂ
		/z e r o/	Periodizarea (alianței)	înainte de căsătorie	LOGODNIC	LOGODNICĂ						
				în momentul căsătoriei	MIRE	MIREASĂ						
				în timpul căsătoriei	SOȚ	SOȚIE						
				după căsătorie	VĂDUV	VĂDUVĂ						
					DIVORȚAT	DIVORȚATĂ						

Modelele semantice prin care se caracterizează cele două paradigme neomogene ale **cîmpului rudeniei** impun următoarele observații :

— Deși ramificarea claselor paradigmatice subordonate cîmpului, este limitată la două, *diversificarea semică este mult mai mare*. Se remarcă astfel că, în *combinarea celor trei coordonate* care dau definiția semică a unui termen *în orice cîmp*, în *a doua coordonată*, se combină *semul comun de paradigmă* cu *seme variabile* (ceea ce reprezintă maximumul de arborescență semică întîlnită pînă acum la cîmpuri).

— Dacă diversificarea semică este mare, în schimb, lexemele nu numai că nu se grupează în clase (echivalente sau cvasiechivalente, ca în cazul altor cîmpuri), ci chiar se constituie, cu regularitate, *în perechi binare* (într-un singur caz VĂR = VERIȘOR se opune termenilor VARĂ = VERIȘOARĂ, ceea ce nu contrazice binarismul). Această caracteristică (de asemenea nemaiîntîlnită în alte cîmpuri) dă *un caracter deosebit de riguros reducerii variantelor la invariante* în cîmpul **numelor de rudenie**.

Nu numai că *nu există seme reziduale*, dar faptul că opozițiile se stabilesc întotdeauna *numai între doi termeni* (nu între clase inegale de termeni, ca în numeroase alte cazuri) ne dă *un model de structurare semantică ideală* ca rezultat al descrierii (atît din perspectivă teoretică, cît și practică).

(b) Semele comune prin care se reunesc termenii în cîmpul **denumirilor instituțiilor** sînt /l o c c o n s t r u i t/ (sau /c o n s t r u c ț i e/) /c u d e s t i n a ț i e p u b l i c ă/.

Valorile foarte diversificate (și aproape imposibil de redat în mod definitiv) ale semului /d e s t i n a ț i e p u b l i c ă/ dau *semele comune* ale numeroaselor paradigme subordonate acestui cîmp : /(d e s t i n a ț i e p u b l i c ă) g e n e r a l ă/ vs /d e s t i n a ț i e p u b l i c ă) pentru s e d i i o f i c i a l e/ vs /(~) p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e/ vs /(~) p e n t r u u t i l i t a t e p u b l i c ă/ vs /(~) c u l t u r a l-a r t i s t i c ă/ vs /(~) p e n t r u d i f e r i t e o c u p a ț i i u m a n e/. Caracteristica semelor comune de paradigme din cîmpul **denumirilor instituțiilor** este de a fi mult mai complexe decît în celelalte cazuri analizate (pentru că reprezintă subdiviziuni ale semului comun /d e s t i n a ț i e p u b l i c ă/). Complexitatea *semelor comune de paradigmă* din acest cîmp se manifestă în *diversificarea ulterioară* pe care o admit. Astfel, semul /p e n t r u u t i l i t a t e p u b l i c ă/ se poate subdiviza în /p e n t r u a m î n c a, a b e a/ vs /d e s t i n a ț i e) c o m e r c i a l ă/ vs /(~) p r e s t ă r i s e r v i c i i/.

Semul /(destinație publică) culturalartistică/ are două valori: /pentru divertisment/ și /pentru transmisiune/[42].

În fine, semul /(~) pentru ocupații umane/ cunoaște cea mai mare diversificare (greu de expus în mod categoric finit): /(pentru ocupații umane) productive/ vs /(~) administrative/ vs (~) juridice/ vs /(~) sanitare/ vs /(~) educative/ vs /(~) științifice/. Fiecare dintre aceste seme comune admite o serie de subdiviziuni ulterioare, ceea ce face ca reducerea variantelor la invariante să se facă în etape succesive.

Alt sem variabil prin care se definesc termenii desemnînd instituții este /maniera (construcției)/, care poate fi /obișnuită/ (caracteristică termenilor generali ai cîmpului) sau /neobișnuită/ (cînd se specifică într-un fel oarecare, diferit aproape de la un termen la altul).

Semul variabil /materialele (construcției)/ este prezent și aici, dar nu stabilește opoziții explicite; majoritatea termenilor din cîmpul instituțiilor caracterizîndu-se prin semul /materiale obișnuite/.

O altă caracteristică, manifestată atît la nivelul semelor comune, cît și la nivelul semelor variabile din acest cîmp este interferența, suprapunerea lor, altfel spus, se remarcă dificultatea de a delimita valorile semelor. De exemplu, semul comun /pentru utilitate publică/, reprezintă, implicit, și diferite /ocupații umane/. Fiecare /destinație publică/ concretă poate implica /o manieră specifică/, aceasta fiind exprimată explicit (de exemplu în cazul unor termeni ca CIRC, MOARĂ, BISERICĂ, CATEDRALĂ ș.a.). sau nu (de pildă, la EDIFICIU, LOCAL, BIBLIOTECĂ, ACADEMIE ș.a.). Dat fiind că, pe de o parte, unii termeni nu sînt caracterizați clar sub aspectul /manierei (de construcție)/, iar, pe de altă parte, în cazul altora, maniera specifică este implicată de însăși /destinația publică/ respectivă vom face numai distincția /obișnuit/ vs /neobișnuit/, în ultimul caz admițînd n valori posibile.

În fiecare dintre paradigmele delimitate se manifestă *seme variabile cu totul specifice*. De pildă, în paradigma marcată prin

[42] Și alți lingviști au operat cu unele dintre aceste seme, vezi Charron-Germain 1975.

semul comun /p e n t r u s e d i i d i p l o m a t i c e/, distincția se face în funcție de /t i p u l de r e l a ț i e d i p l o m a- t i c ă/. În paradigma termenilor care au semul comun /p e n- t r u a m î n c a, a b e a, .../, opozițiile sînt stabilite de seme variabile care redau diferențele dintre „produsele servite (consumate)“, sau dintre „modul de servire“.

Semele variabile din cîmpul denumirilor instituțiilor se remarcă nu numai prin marea lor varietate, ci și prin caracterul referențial, ceea ce duce la dificultăți în reprezentarea matricială (ca urmare a faptului că reducerea variantelor la invariante este nu numai dificilă, ci chiar greu de redat cu exactitate).

Aproape toate lexemele acestui cîmp se caracterizează prin semul /m a r e/.

Propunem următorul tablou pentru a reda cîmpul *poliparadigmatic neomogen* al denumirilor instituțiilor :

Sem comun al *cîmpului* /loc/ + /construit/ + /destinație publică/ (/construcție/)				Manieră	
				/obișnuită/	/neobișnuită/ 1...n
	(destinație publică) generală			CONSTRUCȚIE EDIFICIU INSTITUȚIE LOCAL PREȘEDINȚIE	
	/sedii oficiale/			(PREZIDENȚIE) REȘEDINȚĂ $PALAT_2$	
Semele comune ale paradigmelor tipul de /destinație publică/	/sedii diplomatice/		de tipul 1 de tipul 2 de tipul 3	AMBASADE LEGAȚIE CONSULAT	
	/de diferite utilități/	(pentru a mînca, a bea ...)	/anumite produse/ /servite 1/	LOCAL	BUFET, BODEGĂ, BIRT, CÎRCIUMĂ, OSPĂTĂRIE
			/~2/ /~3/ /~4) ș.a.		CAFENEA PATISERIE COFETĂRIE ș.a.

(continuare)

Sem comun al *cîmpului* /loc/ + /construit/ + /destinaţie publică/ (/construcţie/)				Manieră	
				/obişnuită/	/neobişnuită/ 1...n
/destinaţie publică/	/de diferite utilităţi'/	comercială	în general	MAGAZIN	
			produse alimentare		BĂCĂNIE ALIMENTARĂ
			dulciuri		BOMBONERIE
			produse cosmetice		DROGHERIE, FARMACIE
			....		GALANTERIE
			articole de fumat		TUTUNGERIE
			pielărie ş.a.		MAROCHINĂRIE ş.a.
		prestări servicii	....		BIJUTERIE
			....		CEASORNICĂRIE
			....		BLĂNĂRIE
					CROITORIE ş.a.
		cultural-artistică	/divertisment: 1		CINEMATOGRAF
			2		TEATRU
			3		CIRC, CĂMIN CULTURAL
			/difuzare/ 1	BIBLIOTECĂ	
					EXPOZIŢIE MUZEU ş.a.
				EDITURĂ	
	/pentru ocupaţii umane/	productivă	/generală/ mic		ATELIER
			mare		FABRICĂ UZINĂ ÎNTREPRINDERE ş.a.
			/specială/ 1		MOARĂ
			2		DRENAJ
			3		TIPOGRAFIE
			4		ABAGERIE ş.a.
		administraţie	generală	ADMINISTRAŢIE	
			specială 1	PRIMĂRIE	
			2	PERCEPŢIE ş.a.	

(continuare)

Sem comun al *cîmpului* /loc/ + /construit/ + /destinație publică/ (/construcție/)				Manieră /obișnuită/	/neobișnuită/ 1...n
		/legislație/	1	TRIBUNAL	
			2	PROCURATURĂ ș.a.	
		/sanitară/	/ambulatoriu/ mic	DISPENSAR	
			/ambulatoriu/ mare		POLICLINICĂ INFIRMERIE
			/locuință secundară/		SPITAL, SANATORIU, PREVENTORIU, MATERNITATE
		/educativă/	gr. 1	CREȘĂ, GRĂDINIȚĂ	
			gr. 2	ȘCOALĂ, LICEU ...	
destinație publică	/pentru ocupații umane/		gr. 3	UNIVERSITATE, INSTITUT FACULTATE CONSERVATOR	
		/științifică/	/cercetare/	INSTITUT ACADEMIE ș.a.	
		/religioasă/	normală (ca mărime)		BISERICĂ
			mare tip 1		CATEDRALĂ
			tip 2		DOM
			tip 3		MITROPOLIE
			tip 4		TEMPLU
			mic		SCHIT ș.a.

Cum se poate vedea, cîmpul denumirilor instituțiilor (poliparadigmatic neomogen) este cel mai ramificat și complex dintre cele descrise. *Ramificarea și complexitatea* se manifestă atît *semic*, cît și *lexematic*, ceea ce constituie, de asemenea, o particularitate.

În aceste condiții *reducerea variantelor la invariante* este dificilă. În ciuda faptului că s-a operat cu multe seme variabile subdivizate, rezultatele descrierii semantice nu sînt exacte pînă la ultimele detalii. Aceasta, din cauză că *aproape toți termenii se*

caracterizează prin seme reziduale (iar inventarul semelor este relativ) și pentru că descrierea *nu este exhaustivă*, aproape toate clasele prezentate fiind deschise (admițînd și alți termeni (vasi) echivalenți).

De aceea, modelarea propusă aici nu rezolvă toate problemele descrierii semantice ale acestui cîmp, cuprinzînd numai datele esențiale. Lipsa de omogenitate atingînd un grad atît de mare, are consecințe asupra rezultatelor descrierii structurale. Modelul obținut *interesează mai ales din punct de vedere teoretic*, ca dovadă explicită a caracterului lax, ramificat și mobil al structurilor lexicale.

În cazul unor asemenea modelări semantice avantajele practice sînt mai mici pentru că, pe lîngă modelarea semantică propusă, sînt necesare detalii referențiale, uneori foarte importante.

Un auxiliar în obținerea datelor referențiale poate fi definiția lexicografică, care indică diferențele, de exemplu, dintre PALAT și CASTEL sau dintre CATEDRALĂ, DOM, TEMPLU, BISERICĂ ș.a.

(3) **Supraansamblul** este reprezentat de *suma* (reuniunea) *a două* (sau mai multe) *cîmpuri*, dintre care, *cel puțin unul este poliparadigmatic*. În plus, relația semantică dintre cele două cîmpuri care alcătuiesc supraansamblul trebuie să fie determinată (v. mai jos /d o m e s t i c/ vs /s ă l b a t i c/). Se ajunge astfel, la *modelele semantice superioare ca ierarhie* în raport cu tipurile delimitate pînă acum.

Un exemplu de **supraansamblu** este constituit de reuniunea **cîmpurilor denumirilor animalelor domestice** și cel al **animalelor sălbatice**. Primul sem este comun tuturor termenilor din aceste două cîmpuri: /a n i m a l/. Al doilea sem este comun numai termenilor unuia din cîmpuri, dar valoarea lui se stabilește prin relația directă de la un cîmp la altul. Astfel, /d o m e s t i c/ își definește valoarea semantică numai în opoziție cu /s ă l b a t i c/ sau /n o n-d o m e s t i c/.

Semul comun al **supraansamblului**, /a n i m a l/, este considerat ca aparținînd metalimbajului semantic de mai mulți autori [43], unii dintre ei [44] atribuindu-i calitatea de cuvînt-axiomă. Trebuie precizat, mai ales din perspectiva analizelor practice, că interpretarea dată semului /a n i m a l/ este foarte generală, cuprinzînd în mod concret atît „animalele", cît și „păsările".

[43] Mounin 1972, p. 139—142, Alinei 1974, p. 185.
[44] Marcus 1970-b, p. 90.

O altă formulare a semului /animal/ ar putea fi /animat/+/non-uman/.

Cele două *seme comune* ale *fiecăruia* din cele două cîmpuri care alcătuiesc **supraansamblul,** /domestic/ și, respectiv, /sălbatic/ au fost discutate detaliat de Mounin[45]. Mai precis, criteriile de interpretare au fost propuse pentru semul /domestic/, dar ele pot fi urmărite, ca manifestare negativă și la nivelul semului /sălbatic/. Redăm mai jos (în rezumat) criteriile propuse de Mounin (primele trei fiind absolut obligatorii, iar ultimele două fiind relativ facultative):

/domestic/:	/sălbatic/:
(1) prezența în jurul omului (ceea ce echivalează cu un alt calificativ utilizat /îmblînzit/	(1) absența din preajma omului (adică /neîmblînzit/)
(2) să fie hrănit de om	(2) să nu fie hrănit de om
(3) să se reproducă în această situație	(3) să se reproducă fără sprijinul omului
(4) de mult timp	(4) —
(5) pentru a ajuta sau distra omul	(5) — (aspecte particulare ale acestui criteriu se manifestă la nivelul semelor variabile din acest cîmp — v. mai jos sub (B)).

Semul /animal/ indică și categoria lexico-gramaticală căreia îi aparțin termenii acestui **supraansamblu**: substantivul.

Semele variabile numai parțial repetabile în cele două cîmpuri, vor fi discutate în cazul analizei ilustrative făcute pentru fiecare:

(A) **Cîmpul denumirilor animalelor domestice**

Termenii acestui cîmp se repartizează în 18 paradigme printr-un *sem* care indică o /specie anume/ de /animal domestic/.

Ca și în alte cazuri, semul comun de paradigmă este subordonat semului comun al cîmpului. În acest caz însă, relația gen/specie este mai evidentă prin trimiterea la științele biologice.

Termenii concreți aleși să desemneze o anumită specie în metalimbajul semantic ar cere o discuție specială (pe care nu o vom face aici). Reținem doar că *fiecare spe-*

[45] Mounin 1972, p. 142, 148.

cie este considerată o clasă din punct de vedere lingvistic. Alegerea termenului care desemnează specia poate fi relativ arbitrară (în principiu poate fi termenul mai frecvent, de exemplu: /b o u/, /c a l/, /r a ț ă/, sau alții). Termenul care desemnează /s p e c i a/ are și statutul de *termen-bază* al paradigmei respective.

Determinarea extralingvistică a semelor discutate trebuie admisă ca o particularitate a acestor cîmpuri. Totuși nu se copiază datele extralingvistice, fapt dovedit de diferențele de structurare de la o limbă la alta (numărul paradigmelor din română este mai mare cu două decît în franceză)[46].

Deși numărul paradigmelor în care se repartizează **numele animalelor domestice** este mare, semele variabile sînt aproximativ aceleași, ceea ce duce la opoziții semantice relativ repetabile (cu diferența unor „casete goale" de la o paradigmă la alta). Avînd aceleași caracteristici cu **numele de culori**, cîmpul **denumirilor animalelor domestice** poate fi considerat tot *poliparadigmatic* omogen.

Semele variabile din acest cîmp s-ar putea grupa astfel: /g e n e r a ț i a/ cu valorile /a d u l t/ vs /n o n-a d u l t/ (sau /p u i/). În cadrul fiecărei /g e n e r a ț i i/ se stabilesc opoziții generale prin semul /s e x/, cu valorile /m a s c u l/ vs /f e m e l ă/. Fiecare în parte poate fi considerat /l a m o d u l g e n e r a l/ sau sub aspecte particulare. Astfel, în cadrul valorii /m a s c u l/ se poate manifesta opoziția /c a s t r a t/ vs /n o n-c a s t r a t/. O valoare specială a semului /f e m e l ă/ este /s t a r e s p e c i f i c ă (l e g a t ă d e n a ș t e r e)/.

Semul /(g e n e r a ț i e) n o n-a d u l t/ sau /p u i/ are și el două valori: una generală (cînd nu se fac precizări) și alta specială /d e o v î r s t ă (r e l a t i v m i c ă) d e t e r m i n a t ă/. Ultima valoare prezintă diferențe de la o paradigmă la alta. Opoziția de /s e x/ dintre termenii marcați prin semul /g e n e r a ț i e n o n-a d u l t ă/ are un caracter mai puțin regulat.

Un alt sem variabil este /c o l e c t i v i t a t e a/, care stabilește opoziția cu „animalul considerat izolat" (/m a s c u l/ vs /f e m e l ă/ vs /p u i/.

Semul respectiv a fost delimitat mai ales pentru cazurile în care /c o l e c t i v i t a t e a/ nu se exprimă printr-un sufix specializat, ci printr-un termen propriu.

Opozițiile semantice din cadrul celor 18 paradigme ale denumirilor animalelor domestice vor fi redate în următorul tablou:

[46] Vezi Mounin 1972, p. 152—153, Bidu-Vrănceanu 1975, 233—238.

Semele comune de paradigmă

Semele comune cîmpului: /a n i m a l/ + /d o m e s t i c/	Seme variabile: /a d u l t/ /m a s c u l/ /în general/	/ne-castrat/	/castrat/	/f e m e l ă/ în general	/aspecte legate de naşt. fem.	/p u i/ /în general/ mascul	femelă	/de vîrstă determ./ mascul	femelă	/colectivitate/
I /m ă g a r/	MĂGAR ASIN			MĂGĂRIȚĂ		MĂGĂRUȘ				
II /c a l/	CAL	ARMĂSAR		IAPĂ		MÎNZ,	MÎNZĂ	MÎNZAC		HERGHELIE
	CABALINĂ	(ARMĂSĂRAȘ)		IEPUȘOARĂ		MÎNZULEȚ				CABALINE
III /c a t î r/	CATÎR			CATÎRCĂ						
	BOU	TAUR		VACĂ		VIȚEL	VIȚEA	JUNC	JUNCANĂ	ȘEPTEL
IV /b o u/	BOVINĂ	(TĂUREAN) TAURINĂ		(VĂCUȚĂ)		VIȚELUȘ MÎNZAT	(VIȚELUȘĂ)		JUNINCĂ	BOVINE TAURINE CIREADĂ VĂCĂRIE
V /ț a p/	ȚAP			CAPRĂ (CĂPRIȚĂ)		IED IEDUȚ	IADĂ			OVINE

Seme comune de paradigmă									
VI /b e r b e c/	BERBEC		BATAL	OAIE (OIȚĂ)	MIEL (MIELUȚ)	MIA MIALA	CÎRLAN MIOR MÎNZAT	MIOARĂ	TURMĂ TÎRLĂ OVINE
VII /p o r c/	PORC RÎMĂTOR PORCINĂ	VIER		SCROAFĂ POARCĂ	PURCEL (PURCELUȘ)	PURCEA (PURCICĂ)	GODAC		PORCINE
VIII /p i s i c ă/	COTOI MOTAN			PISICĂ MÎȚĂ	PISIC PISOI PISICUȚ PISOIAȘ	PISIGUȚĂ	(MOTĂNAȘ), (MOTĂNEL)		MOTĂNIME
IX /c î i n e/	CÎINE DULĂU			CĂȚEA	CĂȚEL (CĂȚELUȘ)	CĂȚELUȘĂ	CĂȚELANDRU	CĂȚELANDRĂ	
X /i e p u r e/	IEPURE IEPUROI			IEPUROAICĂ	(IEPURAȘ)				IEPURIME
XI /r a ț ă/	RĂȚOI			RAȚĂ	BOBOC (RĂȚOIAȘ)	RĂȚUȘCĂ RĂȚUCĂ RĂȚIȘOARĂ			PĂSĂRIME
XII /g î s c ă/	GÎSCAN			GÎSCĂ	BOBOC	GÎSCULIȚĂ			
XIII /c u r c a n/	CURCAN			CURCĂ CURCIOAICĂ	(CURCĂNAȘ)				

(continuare(

Semele comune cîmpului: /animal/+ /domestic/	Seme variabile:									
	/adult/					/pui/				
	/mascul/			/femelă/		/în general/		/de vîrstă determ./		/colectivitate/
	/în general/	/necastrat/	/castrat/	/în general/	aspecte legate de nașterea femelei/	mascul	femelă	mascul	femelă	
Seme comune de paradimă: XIV /porumbel/	PORUMB(EL)			PORUMBIȚĂ						
XV /bibilică/	BIBILOI			BIBILICĂ						PĂSĂRIME
XVI /găină/	COCOȘ		CLAPON	GĂINĂ	CLOȘCĂ	PUI	PUICĂ (PUICUȚĂ)	(COCOȘEL)	(GĂINUȘĂ)	PUIET PĂSĂRET
XVII /bivol/	BIVOL			BIVOLIȚĂ		MALAC				
XVIII /păun/	PĂUN			PĂUNĂ (PĂUNIȚĂ)		(PĂUNAȘ)				PĂUNĂRIE

Cîteva precizări pe marginea tabloului :

— în clasele I—X și XVII, primul sem comun este /a n i m a l/ în sens restrîns, iar în clasele XI—XVI și XVIII este /a n i m a l/ în sens larg (adică /p a s ă r e/) ;

— în tablou figurează numai diminutivele mai frecvente (redate între paranteze) ; diminutivele nu au fost omise mai ales atunci cînd nu exista un termen specializat pentru a desemna /p u i u l/ (de exemplu IEPURAȘ, RĂȚUȘCĂ se pot referi fie la „animalul adult“, fie la „pui“).

În ciuda numărului inegal de opoziții semantice exprimate efectiv în cele 18 paradigme și chiar a numărului inegal de termeni antrenați în acestea (mult mai mare în clasele II, IV, VI, VII, VIII), cîmpul **denumirilor animalelor domestice** *este omogen*. Unele opoziții au caracter dihotomic : PORUMBEL/PORUMBIȚĂ, BIBILOI/BIBILICĂ, dar majoritatea se stabilesc între clase de termeni. O caracteristică a modelării semantice a acestui cîmp este faptul că se ajunge la echivalențe semantice (sinonimie) între termenii grupați într-o clasă (de exemplu : (PORC=RÎMĂTOR=PORCINĂ), (MĂGAR=ASIN), (CURCĂ=CURCIOAICĂ) ș.a.

Sînt însă și situații în care există fie seme reziduale : (CÎINE, DULĂU), fie unele diferențe semantice condiționate de formanți sau de contextul în care sînt utilizați termenii. Astfel, de pildă, termenii caracterizați prin semele /b o u/+/c o l e c t i v i t a t e/ duc la lexemele echivalente ȘEPTEL, BOVINE, CIREADĂ, de care se diferențiază și mai mult termenii VĂCĂRIME și TAURINE (care adaugă semele /f e m e l ă/ și, respectiv /m a s c u l/).

Complexitatea numerică, semică și, mai ales, paradigmatică prin care se caracterizează cîmpul **denumirilor animalelor domestice** nu creează dificultăți descrierii structurale, care ajunge la un model interesant atît teoretic, cît și practic.

(B) **Cîmpul denumirilor animalelor sălbatice**

Este un cîmp mult mai numeros și destul de dificil de inventariat exhaustiv, chiar dacă se respectă criteriile semantice cerute de apartenența la **supraansamblul animalelor :** semele comune /a n i m a l/+/n o n-d o m e s t i c/.

Dificultățile sînt atît de ordin cantitativ, cît și calitativ. Astfel, din punct de vedere cantitativ deranjează sinonimia extrem de frecventă dintre termenii acestui cîmp

(chiar dacă nu luăm în considerație denumirea științifică sau latinească a fiecărui animal; de asemenea nu vom avea în vedere termenii regionali). Ne referim la sinonimele curente din orice dicționar explicativ, care nu întotdeauna sînt clar sistematizate, cum ar fi BODÎRLĂU=CORCODEL, VIDRĂ=LUTRĂ, PITPALAC=PREPELIȚĂ sau PRIVIGHETOARE=FILOMELĂ ș.a.

Din punct de vedere calitativ, este dificil să stabilim riguros opoziția /d o m e s t i c/ vs /n o n-d o m e s t i c/ cînd sînt îndeplinite numai parțial condițiile cerute (în cazul unor exemple ca NURCĂ, NUTRIE, CANAR ș.a.)[47].

Dificultăți apar și în repartizarea în paradigme a termenilor desemnînd **animale sălbatice** pe baza semului /s p e c i e/. Deși s-ar putea admite semul /s p e c i e/ și în acest cîmp, analiza nu ar fi eficientă din punct de vedere structural din cauza numărului enorm de paradigme la care s-ar ajunge. Mai precis, termenii *limbii* ar coincide cu cei ai *metalimbii*, cu excepția unor situații de tipul VULPOI/ VULPE, VULPOAICĂ sau LUP/LUPOAICĂ/LUPAN.

Semele variabile care stabilesc opoziții dintre denumirile **animalelor sălbatice** sînt /s e x u l/, numai cu valorile /m a s c u l/ vs /f e m e l ă/ și cu totul izolat semele /p u i/ (v. LUPAN, URSULEȚ) sau /c o l e c t i v i t a t e/ (VULPĂRIE, ȘORICĂRIE, ȘORICĂRIME). Așadar semele variabile sînt numai parțial identice în **supraansamblul denumirilor animalelor.**

Tocmai pentru că mulți dintre termenii acestui cîmp nu sînt curent utilizați de vorbitorii obișnuiți, definițiile lor lexicografice sînt extrem de bogate în informații, majoritatea referențiale. Unele dintre ele, cum sînt cele privind /m ă r i m e a/ sau /c u l o a r e a/ **animalelor (păsărilor) sălbatice** vor fi considerate *surplus semantic*; ele pot fi reținute numai în cazuri speciale, nefiind pertinente din punct de vedere lingvistic atîta timp cît vorbitorii nu le pun în relație și nu fac diferențe semantice curente sau unanim utilizate.

Dificultatea sistematizării acestor informații apare și din cauză că etalonul de măsură din definițiile lexicografice variază. Uneori aprecierea se face, de exemplu, în raport cu păsări mai bine cunoscute (*vrabie, porumbel*), alteori în raport cu păsări domestice (de pildă, cu *găina*). În ce privește varietatea cromatică, aceasta e atît de mare încît ar fi greu de sistematizat. Totuși, fără asemenea in-

[47] Vezi Mounin 1972, p. 136—144, 148.

formații utile pentru identificarea exactă (dar care nu pot fi preluate din metalimbajul lexicografic în cel semantic), definirea exactă a unui termen din acest cîmp rămîne deficitară.

În schimb, alte informații ale definițiilor lexicografice se pot reprezenta la nivelul semelor variabile distinctive în acest cîmp, pentru că în funcție de ele se stabilesc opoziții la nivelul limbii curente. În această situație sînt: /interesul pentru om/ cu valorile /util/ vs /dăunător/ vs /indiferent/ vs /agreabil/ și poate, în mai mică măsură, s-ar putea considera sem variabil distinctiv pentru păsările sălbatice /locul de existență/ cu valorile /migrator/ vs /non-migrator (indigen)/. Distincția nu este însă la îndemîna vorbitorilor pentru toți termenii; ea este operantă pentru opoziția dintre VRABIE și RÎNDUNICĂ (ultimul fiind marcat prin semul /+migrator/, dar nu este efectivă pentru termeni ca DUMBRĂVEANCĂ sau CODOBATURĂ... /+migrator/, față de CUFUNDAC, CIOVICĂ... (/—migrator/).

În afară de aceste elemente preluate de metalimbajul semantic din cel lexicografic, ultimul mai deține destul de numeroase alte informații, care apar inegal de la un termen la altul. Din această cauză modelul structural obținut din analiza semantică a acestui cîmp prezintă mai mult interes teoretic (ca tip de structurare) și numai parțial interes practic, ca posibilitate de a sistematiza informațiile semantice cu care operează vorbitorii.

Toate aspectele discutate privind cîmpul denumirilor animalelor domestice ne fac să-l considerăm teoretic poliparadigmatic și neomogen, și să dăm numai ilustrativ un tablou al opozițiilor.

Dintre diferitele probleme care s-ar putea discuta pe marginea tabloului alăturat, menționăm numai că redarea /speciilor/ diferențiat pentru /animalele propriu-zise/ și /păsări/ s-a făcut în mod arbitrar prin cifre, tocmai pentru a se constata diversificarea.

Modelul de structurare reprezentat de cîmpul denumirilor animalelor sălbatice (redat parțial, v. tabloul de la p. 194) se distinge printr-o *diversificare extremă sub aspect lexematic* și, implicit, *paradigmatic*. De aceea, în raport cu cîmpul denumi-

Semele comune ale cîmpului: /animal/ + /sălbatic/		Specia	Seme variabile			
			/adult/		/pui/	/colectivitate/
			/masculul/	/femelă/		
Seme variabile /interesul pentru om/	/indiferent/	sp. 1		VEVERIȚĂ		
		sp. 2	PÎRȘ			
		sp. 3	CERB	CERBOAICĂ (CIUTĂ)		
	/util/	sp. 4	CĂPRIOR	CĂPRIOARĂ		
		sp. 5	IEPURE	IEPUROAICĂ		
		......				
		......				
		sp. n				
		sp. 12	VULPOI	VULPE (VULPOAICĂ)		VULPĂRIE
		......				
		sp. 15	URS	URSOAIE (URSOAICĂ)		
	/dăunător/	sp. 17	HÎRCIOG (GRIVAN)			
		sp. 21		HERMINĂ (HERMELINĂ, CACOM, HELOC)		
		sp. 28	LUP (LUPOI)	LUPOAIE (LUPOAICĂ)	LUPAN	
	/indiferent/	sp. 1		BRUMĂRIȚĂ		
		sp. 2	CUC	CUCĂ		
		sp. 28	VRĂBETE VRĂBIOI	VRABIE (VRĂBIUȚĂ)	(VRĂBIUȚĂ)	
	/util/	sp. 43	SITAR (BECAȚĂ)			
	/dăunător/	sp. 47	VULTUR	VULTURIȚĂ VULTUROAICĂ		
		sp. 55	ULIU			

rilor animalelor domestice (a cărui structură este omogenă), cîmpul denumirilor animalelor sălbatice ne apare chiar *nestructurat* (determinat de cantitatea neobișnuit de mare, și de calitatea diferită a semelor reziduale și a surplusului semantic). Diferențele de modelare semantică dintre cele două cîmpuri care alcătuiesc supraansamblul determină, la nivelul acestuia din urmă, lipsa de omogenitate structurală.

Aprecierile privind modelul de structurare reprezentat de un **supraansamblu** (ca treaptă ierarhic superioară față de un cîmp în ansamblul vocabularului) vor trebui să mai fie verificate prin alte analize practice. Deocamdată, se poate considera că, pe de o parte, structura unui supraansamblu este condiționată semic și, pe de altă parte, *modelele lui semantice concrete* (din suma cărora se realizează) pot fi atît *omogene* (numele animalelor domestice), cît și *neomogene* (numele animalelor sălbatice).

Analiza semică a cîmpurilor lexico-semantice din vocabularul limbii române contemporane întîmpină o serie de dificultăți avînd cauze atît de ordin cantitativ, cît și calitativ. Însuși conceptul de cîmp ne apare ca reprezentînd *secțiuni*, din *ansamblul vocabularului, diferite* sub aspectul complexității (deși s-au respectat, de fiecare dată, principiile analizei semice adoptate la toate nivelele investigate). Este unul dintre motivele care justifică *marea varietate a problemelor teoretice și practice* pe care le pune analiza semică a cîmpurilor concrete. De aceea, deocamdată, vom urmări să relevăm particularitatea de modelare semantică a cîmpurilor prin diferențierea lor de modelările stabilite la celelalte nivele ale analizei semantice (față de sinonimie, antonimie, de exemplu).

Din punct de vedere semic au rezultat o serie de particularități pe care le au toate tipurile de seme din cîmpuri. *Semele comune* au un caracter mai general (sau mai cuprinzător) pentru a grupa un număr mare de termeni într-o clasă (pînă la zeci sau chiar sute, ceea ce nu se întîmplă la celelalte nivele). Așa se explică și capacitatea unui cîmp de a se subdiviza (în principiu, deci, nu obligatoriu) într-un număr mai mare sau mai mic de clase paradigmatice subordonate. *Semele variabile* sînt și ele mai mult sau mai puțin diversificate de la un cîmp la altul, putînd fi însoțite, de multe ori, de seme reziduale sau de surplus semic. În funcție de aceasta, reducerea variantelor la invariante se face în sens mai strict (numele de rudenie și de culori, denumirile animalelor domestice) sau mai puțin strict (denumirile locuinței, instituțiilor și ale animalelor sălbatice).

Clasificarea paradigmatică a cîmpurilor merge de la simplu la complex și le distinge pe cele **monoparadigmatice** (care nu admit mai mult de o paradigmă sau nu au subdiviziuni paradigmatice) de cele **poliparadigmatice** (constituite din suma sau reuniunea a cel puțin două paradigme și care pot fi omogene sau neomogene). **Supraansamblul** este suma sau reuniunea a două

(sau mai multe) cîmpuri dintre care cel puțin unul e poliparadigmatic (în acest caz fiind mai potrivit termenul subansamblu în loc de cîmp, dat fiind că sugerează subordonarea strictă într-o clasă ierarhic superioară). Cercetările practice ulterioare vor putea completa această clasificare.

Ramificarea (semică, lexematică sau paradigmatică) este caracteristica virtuală a oricărui tip de cîmp [48].

Ierarhizarea claselor care alcătuiesc diferitele modele de cîmpuri este motivată de toate tipurile de seme. De aceea, modelele matriceale (sau tablourile) propuse sînt o dovadă a complexității semantice prin care se caracterizează. Poziția în matrice este (pentru orice lexem aparținînd oricărui tip de cîmp) rezultatul combinării a *trei* coordonate semice : *semele comune* (ale cîmpului și uneori ale unei paradigme din cîmpul respectiv) cu *două categorii de seme variabile* (care nu pot fi redate numai pe orizontală sau pe verticală, ca în cazul celorlalte nivele semantice).

Cele mai stricte modele semantice par a fi, deocamdată, cîmpurile **poliparadigmatice omogene**. Motivarea constă, probabil, în faptul că, în aceste cazuri trebuie respectate o serie de condiții care fac analiza semantică mai precisă (similar, oarecum, cu celelalte nivele semantice). Dar modelele semantice, așa cum rezultă din reprezentarea matricială, rămîn complexe și în aceste cazuri (în raport cu celelalte nivele semantice).

5.3. ANALIZA CONTEXTUALĂ A CÎMPURILOR LEXICO-SEMANTICE

Analiza semică a cîmpurilor a pus în evidență complexitatea și diversitatea datelor de care trebuie să se țină seama și, implicit, a rezultatelor obținute. În aceste condiții, interesează în ce măsură *analiza contextuală* a cîmpurilor poate oferi date semantice suplimentare sau dacă poate constitui o modalitate de

[48] În ce privește alte tipologii privind cîmpurile, vezi Coseriu 1975, p. 31—51 și discuția asupra acestei probleme la Bidu-Vrănceanu 1979. Se remarcă dificultățile în stabilirea diferitelor (oricăror) tipologii ale cîmpurilor ca o caracteristică a acestor structuri lexicale.

rafinare a analizei semantice (ca în cazul celorlalte nivele semantice)[49].

Rezultatele analizei semice a cîmpurilor prezentate sub 5.1 se grupează în două categorii distincte : (1) cînd reducerea variantelor la invariante se face în sens strict și (2) cînd informațiile semantice sînt prea complexe pentru a fi redate integral, ceea ce face ca reducerea variantelor la invariante să fie valabilă numai la un nivel general, abstractizat. Văzută ca o manieră de rafinare, detaliere și precizare a analizei semice, analiza contextuală nu poate fi aplicată decît în primul caz (1). În mod concret însă, și pentru cîmpurile din această categorie, problema se pune diferit de la unul la altul în funcție de diferiți factori. Astfel, contextul este mai important în cazul anumitor părți de vorbire (adjective, verbe) și dacă sensurile analizate sînt secundare. Similar cu analiza contextuală la celelalte nivele semantice, se va urmări specificarea *incompatibilităților* (sau *restricțiilor) contextuale* prin care se caracterizează termenii unor cîmpuri. S-ar obține astfel indicații prețioase privind posibilitățile de selecție concretă de care dispune vorbitorul.

În condițiile complexității semantice (cantitative și calitative) de care dau dovadă cîmpurile, o asemenea analiză nu ar putea fi prezentată aici decît cu titlu de sugestie privind posibilitățile cercetării. În acest sens ne vom opri : (a) asupra unor *restricții contextuale* pe care le manifestă adjectivele nume de culori, și (b) asupra *specializării contextuale* (mergînd pînă la *sintagme fixe*) a unor termeni aparținînd categoriilor (1) și (2) determinate mai sus.

Și alte cîmpuri pun probleme interesante sub aspectul analizei contextuale. Ne referim în special la denumirile fenomenelor sonore, a căror descriere presupune însă multe detalii care depășesc cadrul lucrării de față. De asemenea, prezintă interes raportul dintre paradigmatic și sintagmatic în exprimarea unor valori semantice caracteristice cîmpurilor[50].

(a) Analiza contextuală a numelor de culori se face în condițiile practicării ei la sinonimie[51]. Mai exact, acolo unde reducerea variantelor la invariante a stabilit (cvasi)echivalența semantică dintre un număr relativ restrîns de termeni, se veri-

[49] În ce privește celălalt aspect al utilității analizei contextuale (dezambiguizarea sensurilor cuvintelor polisemantice), vezi la 2.2 și la 2.3.

[50] Vezi și la APLICAȚII PRACTICE.

[51] Vezi la 1.3 și, mai ales la 2.3.

fică posibilitățile lor de substituție contextuală. Se caracterizează prin restricții contextuale cîteva clase de termeni din unele paradigme de nume de culori: GALBEN, ROȘU și NEGRU.

— În paradigma lui GALBEN, termenii BĂLAN, BĂLAI, PLĂVIȚ, BLOND, cvasiechivalenți semantic cu lexemul GALBEN, admit numai contextele *păr, barbă, cosițe,* eventual, *persoană, cap.* Prin aceleași restricții contextuale se caracterizează lexemele BĂLĂNEL, BĂLĂIOR față de GĂLBUI, GĂLBIU... (toți reuniți semantic prin semele /galben/+/cu aproximare în minus/.

Clasa lexemelor GĂLBEJIT, GĂLBINEȚ, PAL(ID), GĂLBEJOS (de asemenea cvasiechivalentă semantic cu GALBEN) se combină numai cu substantivele *față* și *piele.*

— Clasa alcătuită din lexemele ROȘCOVAN, RUBICOND și RUMEN este cvasiechivalentă semantic cu ROȘU, dar se diferențiază de acesta prin restricții contextuale destul de severe (pe care termenul ROȘU nu le are). Astfel, primii trei termeni admit numai contextele *față, piele, obraji.* Prin aceeași restricție contextuală se caracterizează și termenii RUMENIU, RUMEIOR, RUMENEL față de ROȘIOR, ROȘIATIC ș.a., care admit un număr mult mai mare de contexte.

— Lexemul RUJAN este și el cvasiechivalent semantic cu ROȘU, în schimb se diferențiază strict de acesta prin faptul că admite numai contexte reprezentate de substantivele *bou, vacă.*

— Cvasiechivalentă semantic cu lexemul ALB este clasa alcătuită din lexemele BĂLAI, BĂLAN, BLOND, BLONDIN, ALBUI, ALBINEȚ care se diferențiază însă fundamental de ALB. Ultimul termen nu are nici o restricție contextuală, în schimb clasa citată se combină numai cu substantivele *piele, față.*

Rezultă că numai contextual se face și diferențierea semantică dintre cele două sensuri cu care se pot utiliza termenii acestei clase „*galben*" (despre părul omului) și „*alb*" (despre fața, pielea lui). De aceea, prin generalizare, opoziția dintre cele două culori se neutralizează prin utilizarea în contexte ca *om, persoană* (cînd BĂLAN, BLOND ș.a. exprimă „cu părul galben și pielea albă").

Lexemele BĂLAI, PLĂVAI, PLĂVAN, PLĂVIȚ, de asemenea cvasiechivalente cu ALB, se mai diferențiază contextual și prin combinarea cu substantivele *vacă, oaie, cal, mioriță.*

— Tot prin restricții contextuale se diferențiază de NEGRU și termenii BRUN, BRUNET care admit contextele *păr* și *piele* (și, prin extindere, *persoană, om*); SMEAD și OACHEȘ manifestă restricții contextuale mai stricte, admițînd numai substantivele *față, piele* (eventual *persoană*).

În toate aceste cazuri (ca și la sinonimie caracterizarea contextuală a termenilor este tot atît de importantă ca și definiția semantică pentru a asigura o selecție făcută corect de vorbitori.

Dar la sinonimie (sau chiar cvasisinonimie) se ajunge *numai în unele* cîmpuri.

(b) Restricțiile contextuale pot merge mai departe decît în situațiile înregistrate sub (a) în cazul unor lexeme care admit *o singură combinație contextuală posibilă pentru realizarea unui sens dat* (ceea ce, de obicei, este numit sintagmă fixă sau relativ fixă). Ne referim la exemple cum ar fi (din cîmpurile analizate de noi): *CĂMIN de zi* sau *CĂMIN de copii, CĂMIN de studenți, CĂMIN de bătrîni*, toți caracterizați prin semele /construcție/ + /destinație publică/ + /locuință secundară/. Contextul are însă importanță pentru înțelegerea exactă a „tipului de instituție" (sau a „destinației exacte a instituției"). La fel de important este contextul pentru selecția semantică și în cazul sintagmei fixe *CĂMIN cultural* (care, spre deosebire de primele exemple, nu se caracterizează prin semul /locuință secundară/). Utilizarea termenilor respectivi este posibilă, uneori, fără determinanții menționați, dar atunci contextul mai larg (lingvistic și/sau extralingvistic) trebuie să aducă măcar o parte din precizări De exemplu *duc(dau) copilul la CĂMIN* trimite la primele două sintagme *(CĂMIN de zi, CĂMIN de copii)* fără a face însă diferențierea semantică dintre ele.

S-ar mai putea aduce și alte exemple în care utilizarea specializată contextual a unor termeni poate avea consecințe semantice mai mult sau mai puțin importante. Astfel, INSTITUT își precizează semele /pentru cercetare/ sau /pentru educație/ tot numai contextual *(INSTITUTUL de istorie, ~ de cercetări metalurgice* etc., caracterizat cu primul sem și *INSTITUTUL politehnic, ~ de construcții, ~ de arte plastice* ș.a. care actualizează al doilea sem).

Importanța analizei contextuale pentru definirea (și, implicit) selecția semantică exactă, riguroasă a unui termen dintr-un cîmp *dat* a fost făcută (așa cum spuneam la începutul acestui capitol) numai ilustrativ. Exemplele date arată că o asemenea

analiză nu e deloc lipsită de interes, dar, în condițiile complexității cantitative și calitative pe care le prezintă cele mai multe dintre cîmpuri, ea nu se poate face cu ușurință (presupunînd *un studiu special în cazul fiecărui* cîmp *dat*).

Ne-am referit în general la exemple pe care le diferențiază orice dicționar al limbii române, chiar dacă nu întotdeauna suficient de net (aceasta se face mai ales în situațiile înregistrate sub (b) și mai puțin în cele de sub (a)).

Ilustrările privind analiza contextuală a cîmpurilor au permis comparația dintre problemele ridicate din acest punct de vedere de diferitele nivele semantice investigate. *Ca și analiza semică, analiza contextuală a cîmpurilor a demonstrat că acesta este nivelul cel mai complex al analizei semantice* întreprinse de noi.

5.4. ANALIZA STILISTICĂ A CÎMPURILOR LEXICO-SEMANTICE

Investigarea stilistică a **cîmpurilor** în aceleași condiții ca în cazul celorlalte nivele ale analizei semantice este greu de realizat (tot din motive cantitative și calitative). Aceasta înseamnă că o asemenea analiză, deosebit de rafinată, este cu atît mai greu de întreprins cu cît cîmpul este mai diversificat semic sau lexematic. În plus, e foarte probabil ca eforturile unei asemenea analize să nu fie răsplătite de rezultate relevante (mai ales că, în cazul **cîmpurilor**, s-a avut în vedere numai varianta literară standard). De aceea, în cele ce urmează, ne vom limita la sugerarea a două aspecte care ar putea da rezultate :

(a) *Consecințele semantice* posibile ale *apartenenței stilistice determinate* a unor termeni din cîmpurile analizate. Vom urmări în ce măsură un anumit coeficient stilistic atrage prezența unor trăsături semantice suplimentare. Exemplele ilustrative în acest sens sînt cu totul izolate HARDUGHIE și ȘANDRAMA, care se definesc ca „locuințe". Definițiile lor lexicografice conțin și elementele „(clădire) veche și dărăpănată", care atrag o valoare peiorativă. De aceea, termenii respectivi sînt selectați numai în comunicări familiare (deci nu

la nivelul limbii literare standard analizate de noi). Rezultă că, în asemenea cazuri (extrem de reduse numeric), coeficientul stilistic nu are nici o consecință semantică, funcționînd doar ca o restricție de selecție în raport cu tipul de comunicare (spre deosebire de sinonimie, de exemplu).

(b) Din altă perspectivă, analiza stilistică a termenilor din cîmpuri ar putea urmări în ce măsură prezența unuia și aceluiași lexem dintr-un cîmp dat în mai multe stiluri se face respectînd condițiile semantice (adică stabilite la nivelul limbii literare standard). O asemenea cercetare, deloc simplă, ar fi deosebit de interesantă, dar schimbă condițiile în care a fost aplicată analiza stilistică în lucrarea de față.

Un bun exemplu în ce privește diferențele de structurare semantică a unui cîmp de la un stil la altul îl constituie numele de culori.

Structurarea din stilul științific reprezentat de fizică are deosebiri importante față de cea de la nivelul limbii literare standard [52]. Utilizarea termenilor cromatici în textele de biologie se deosebește de limba standard mai puțin sub aspectul valorilor semantice distinctive și mai mult sub aspectul inventarului mai bogat de termeni [53]. Sugestii privind statutul semantic al termenilor cromatici în diferite limbaje științifice apar și la alți autori [54]. Un alt tip de studiu stilistic ar putea urmări raporturile dintre repartizarea contextual-stilistică a unor sinonime, ambele din limbajul științific. Ne referim la denumirile animalelor sălbatice care au, în mod frecvent, sinonime, chiar numai la nivelul limbii literare standard. O asemenea analiză nu e ușor de întreprins, iar rezultatele pot să nu fie edificatoare.

Cele cîteva posibilități de analiză stilistică a cîmpurilor arată nu numai dificultățile aplicării ei, ci și perspectiva diferită (ca interpretare și ca rezultate) în raport cu aceeași analiză la celelalte nivele semantice.

[52] Vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 71—75.
[53] Vezi Bidu-Vrănceanu 1973.
[54] Vezi Miclău 1981, p. 65.

5.5. CONCLUZII PRIVIND MODELAREA CÎMPURILOR LEXICO-SEMANTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Prezentarea modelărilor semantice ale unor cîmpuri din vocabularul românesc contemporan a subliniat *importanța pe care o are analiza semică la nivelul limbii* (sau al stocului de lexeme grupate în cîmpuri). *Analiza contextuală și-a dovedit numai importanța preliminară* pentru dezambiguizare ; celelalte posibile aspecte ale investigării (deși interesante) au întîmpinat dificultăți în condițiile unei diversități semantice deosebit de mari. *Analiza stilistică a* **cîmpurilor** nu a putut fi aplicată în aceleași condiții cu celelalte nivele semantice, deși *ar oferi rezultate interesante din alte perspective.*

Reținînd ca deosebit de importantă observația că *fiecare cîmp concret poate prezenta particularități structurale proprii,* importante nu numai pentru caracterizarea lui, ci și pentru *ansamblul vocabularului,* am stabilit o *modelare semantică provizorie* a **cîmpurilor** *din limba română contemporană.* Ea prezintă interes din punct de vedere *teoretic* pentru că *demonstrează categoric complexitatea acestui* **nivel semantic** *cu totul diferit de celelalte nivele ale analizei* (cum s-a văzut în fiecare etapă a analizei : semică, contextuală și stilistică).

Este interesant de remarcat că, la nivelul analizei semice *diversificarea* (sau caracterul ramificat și, deci, lax al relațiilor semantice) se manifestă *fie semic, fie lexematic,* fie *din ambele puncte de vedere.* De aceea, chiar un **cîmp** care prezintă o structurare ideală, nemaiîntîlnită, cum este cel al **numelor de rudenie** (caracterizat numai prin opoziții binare) este totuși poliparadigmatic neomogen, din cauza diversificării semice.

Modelele semantice propuse (pe baza analizei unor **cîmpuri** concrete) prezintă interes și din alt punct de vedere. Faptele prezentate au arătat că, analiza unui cîmp dat e mai dificilă pentru că însăși selecția termenilor care îl alcătuiesc constituie o dificultate (mai mare sau mai mică) chiar pentru lingvist (cînd face această operație la nivelul *limbii* și este firesc ca dificultățile să fie și mai mari pentru vorbitori, adică la nivelul *vorbirii).* Altfel spus, dacă în cazul **polisemiei, sinonimiei, antonimiei** analiza întreprinsă verifica un statut mai mult sau mai puțin dat (de cele mai multe ori de dicționare),

în cazul cîmpurilor este o problemă *însăşi alcătuirea clasei respective*, care poate fi diferită ca grade de cuprindere. În aceste condiţii, după constituirea cît se poate mai obiectivă a clasei (sau claselor) semantice reprezentate de un cîmp, descrierea acestuia are ca scop principal *reducerea variantelor la invariante*, operaţie destul de complicată. Ca rezultat practic, din perspectiva posibilităţilor de selecţie de care dispune vorbitorul la nivelul acestor clase semantice, reducerea variantelor la invariante în diversele cîmpuri concrete a diferenţiat două situaţii : (1) cînd *modelele semantice* stabilite de noi *dau toate informaţiile semantice* (elemente comune şi, mai ales, diferenţele) şi (2) cînd *modelele dau numai o serie de informaţii semantice generale*, sistematizînd un material lexical vast şi complex.

(1) În prima situaţie sînt numele de culori, numele de rudenie, denumirile animalelor domestice, caracterizate prin seme variabile relativ omogene şi lipsite de seme reziduale. *Teoretic*, aceste *modele sînt mai bine structurate*, deci *păstrează toate caracterul ramificat*, manifestat într-un fel oarecare. *Practic*, descrierile semantice propuse ar putea servi ca „modele de învăţare" lexico-semantică. În asemenea cazuri, consultarea definiţiilor lexicografice de către vorbitori poate deveni facultativă (ceea ce le sporeşte interesul practic). Dispunînd de modelele semantice exacte ale unor asemenea clase semantice mai vaste, vorbitorul îşi poate baza selecţia pe aceleaşi principii riguroase ca în cazul sinonimiei şi antonimiei.

(2) În celelalte cîmpuri (numele locuinţei şi ale instituţiilor, denumirile animalelor sălbatice), caracterizate toate printr-o determinare referenţială nu numai strictă, ci şi complexă, reducerea variantelor la invariante se face cu un spor de dificultăţi ca demers al cercetării, care nu poate rămîne fără consecinţe în ce priveşte rezultatul obţinut. *Teoretic, asemenea modele demonstrează categoric complexitatea şi particularităţile acestui nivel semantic de a fi ramificat şi lax*, spre deosebire de celelalte nivele semantice (cum ar fi sinonimia şi antonimia), dar mai ales spre deosebire de celelalte structuri lingvistice (fonologică şi morfologică). *Practic*, asemenea modele de structurare semantică sînt *mai puţin interesante* pentru că *nu pot oferi toate diferenţele semantice*, pe care trebuie să le cunoască vorbitorul cînd face selecţia. *Modelele respective* oferă numai *avantajul de a sistematiza* un material lexical mult mai vast şi de aceea mult mai greu de mînuit chiar de către cercetător. *Pentru cunoaşterea exactă a diferenţelor de sens* şi, deci, *pentru o selecţie semantică corespunzătoare*, aceste modele

ar trebui sau *să detalieze descrierea* (ceea ce nu s-a putut face aici) sau să fie completate de informații suplimentare (referențiale de cele mai multe ori) din definițiile lexicografice.

Poate tocmai de aceea, **cîmpurile** par interesante ca posibilitate de a facilita alcătuirea dicționarelor analogice (observație făcută chiar în lucrări de semantică formalizată) [55].

În lucrarea de față, utilitatea *modelării semantice a* **cîmpurilor** constă, credem, în demonstrația efectivă a *diferențelor de structurare* de la un **cîmp** la altul și de la un **nivel** semantic la altul. În același timp, *s-a mai stabilit,* că și cel mai simplu model semantic reprezentat de un **cîmp** este ramificat (într-un fel oarecare) și, oricum, infinit mai complex și complicat decît celelalte nivele semantice (mai ales față de **sinonimie și antonimie,** și mai puțin față de **polisemie).**

[55] Vezi Lavorel 1975, p. 48—49.

PARTEA A III-A

MODELE DE STRUCTURARE LEXICO-SEMANTICĂ

Principiile teoretice și metodologice expuse în PARTEA I și aplicate în analiza vocabularului românesc contemporan în PARTEA a II-a reprezintă un anumit tip de semantică, pe care majoritatea lingviștilor îl concep numai *descriptiv* și mai limitat metodologic (structural, transformațional). Interpretarea noastră este mai complexă din două motive.

În primul rînd, pentru că *descrierea lingvistică* efectuată pînă acum va fi completată cu o descriere făcută cu ajutorul *lingvisticii matematice*. Avantajul utilizării unor metode diferite ar consta în confruntarea rezultatelor obținute paralel. Aceasta cu atît mai mult, cu cît obiectivul urmărit este comun : stabilirea tipurilor de *modele semantice*. Am constituit un capitol aparte din *modelarea dobîndită pe cale matematică* (6), dat fiind că aparatura științifică este mai riguroasă și, poate, mai greu accesibilă. În același timp însă, cu ajutorul lingvisticii matematice s-au putut sintetiza o serie de rezultate concrete, ceea ce conferă acestui capitol nu numai statut independent, ci și calitățile unei sinteze relativ ușor de comparat cu modelele stabilite pe alte căi.

În al doilea rînd, interpretarea noastră semantică este mai complexă pentru că *descrierea nu este un scop în sine*. Altfel spus, pe baza observațiilor generale privind **semantica descriptivă (7.1)** vom încerca să desprindem posibilele *aplicații practice* (sau actualizări ale modelelor semantice stabilite), ceea ce ar constitui premisele unei **semantici normative (7.2)**. Aceasta din urmă ar fi de un interes mult mai larg, atît sub aspectul materialului supus interpretării (vocabularul românesc considerat izolat sau în relație cu al altei limbi), cît și în ceea ce îi privește pe cei cărora li se adresează. Altfel spus, dacă observațiile privind **semantica descriptivă** îi interesează pe filologi, în speță pe lingviști, cele privind **semantica normativă** pot fi utile oricăror vorbitori preocupați de folosirea în mai bune condiții a vocabularului românesc.

În aceste condiții, statutul PĂRȚII a III-a este cel de *sinteză teoretică și practică*.

MODELAREA MATEMATICĂ

6.1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

În capitolul de față se apelează la o metodologie nu numai deosebită de cea utilizată în capitolele anterioare, ci chiar proprie altor științe (în speță matematicii), sau o parte din metodologia elaborată de lingvistica matematică [1]. O altă particularitate este constituită de faptul că și *scopul imediat* urmărit pare a fi altul : degajarea *opozițiilor semantice* prezente la diferitele nivele investigate. Dar, dintr-o perspectivă de ansamblu, *obiectivul* rămîne același : delimitarea *diferențelor posibile de modelare* în funcție de prezența *anumitor tipuri de opoziții* la anumite nivele semantice. Avantajul acestei maniere de investigare a materialului lingvistic constă în faptul că, fiind mai tehnică oferă *mai multă rigurozitate,* înlăturînd subiectivismul posibil în semantică. În același timp, dacă vom demonstra *prin metodologii diferite aceleași particularități ale modelării semantice a vocabularului românesc,* rezultatele propuse de noi vor căpăta un spor de validitate.

Înainte de a face însă această demonstrație se cuvine să precizăm cîteva lucruri : importanța studiului *opozițiilor lingvistice* ca modalitate de a stabili specificul unei structuri lingvistice, în speță cea lexicală ; problemele și aspectele adaptării și aplicării lingvisticii matematice în studiul opozițiilor lexicale.

Ideea de a stabili specificul structurii lexicale, considerate în sine sau comparativ cu alte structuri lingvistice nu ne aparține. Ea a fost introdusă și aplicată din perspective mai mult sau mai puțin diferite între ele de alți lingviști ; *ceea ce este propriu modalității propuse de noi în studiul opozițiilor lexicale* este *stabilirea lor cu ajutorul lingvisticii matematice.*

Ne referim la preluarea principiilor de stabilire a opozițiilor din fonologie [2] și la aplicarea lor în studiul opozițiilor semantice [3]. Astfel, *opoziția* semnificativă este

[1] Vezi Marcus 1967. V. și Pottier 1983, p. 97—106.
[2] Unde au fost descrise de Troubetzkoy 1949.
[3] Cantineau 1952.

definită[4] ca acea opoziție pe care o formează două semne ale limbii în care semnificanții sînt diferiți. Cantineau adaugă noi tipuri de opoziții celor propuse de Troubetzkoy. Hjelmslev[5] reia problema, demonstrînd posibilitatea neutralizării opozițiilor. De alte diferite aspecte ale opozițiilor semantice s-au ocupat și alți cercetători[6].

Tipologia opozițiilor semantice, propusă în diferite lucrări este aceeași, dar ea se bazează pe selectarea unor exemple convenabile din punctul de vedere al teoriei. Mai precis, nicăieri nu se ajunge la stabilirea unor tipuri de opoziții semantice ca rezultat al cercetării efective a materialului lexical concret dintr-o limbă dată[7].

Problema *opozițiilor semantice* a fost adoptată de noi conform principiilor teoretice ale lingvisticii matematice[8] și din perspectiva problemelor concrete puse de un material lexical românesc[9].

S-au aplicat principiile teoretice de caracterizare a *opozițiilor* prin lingvistica matematică stabilite de Marcus[10]. Astfel, prin teoria mulțimilor matematice se definesc cîteva tipuri de opoziții: *privative, echipolente, disjunctive.* Aplicarea acestei metode nu este scutită de dificultăți, ci dimpotrivă (cum se poate vedea din lucrările practice citate).

Motivele pentru care s-a apelat la lingvistica matematică în studiul lexico-semantic (și aceasta s-a făcut pentru prima oară cu aplicare la vocabularul românesc) sînt diferite.

Mai întîi, s-a procedat în acest fel concepînd *teoria mulțimilor ca auxiliar* în studiul unui material lexical prea vast și greu de sistematizat altfel[11]. Grupînd, prin *restrîngeri succesive* materialul lexico-semantic în *clase* considerate *mulțimi în sens matematic,* s-au putut stabili *relațiile semantice rigu-*

[4] Cantineau 1952, p. 11—40.
[5] Hjelmslev 1952, p. 82—83.
[6] De exemplu Coseriu 1964-a, p. 151, Lyons 1978, p. 233 ș.a.
[7] Poate, cu excepția lui Lounsbury 1966 și a lui Lyons 1978, p. 187—217, 218—271.
[8] Marcus 1967.
[9] Vezi Bidu-Vrănceanu prima analiză făcută în 1970 și reluată în 1975, p. 221, 1976, p. 76—79, Forăscu 1977, 1978-a, p. 213—239 și 1981-c.
[10] Marcus 1966, 1967.
[11] Ceea ce s-a făcut în studiul cîmpurilor lexico-semantice, vezi Bidu-Vrănceanu 1975, p. 243—250, 1976, p. 75—79, 116—118.

roase (la *nivelul opozițiilor)* dintre aceste clase [12]. Așadar, la nivelul cîmpurilor, din motive *cantitative, însăși abordarea materialului lexical este facilitată prin utilizarea teoriei mulțimilor.*

Cum s-a văzut, o modalitate (sau mai precis, un aspect) al definirii cîmpului lexico-semantic ca nivel al analizei întreprinse de noi este interpretarea lui ca *mulțime matematică.*

În al doilea rînd, atît din motive cantitative cît și calitative numărul opozițiilor semnificative (înțelese în sens lingvistic) este extrem de mare, și aproape imposibil de calculat, utilizarea modelului matematic permite *ordonarea acestor opoziții.* Se pot caracteriza în acest fel mai întîi *opozițiile din* cîmpuri, dar și cele de la alte nivele semantice.

De altfel, trebuie precizat că studiul opozițiilor semantice cu ajutorul lingvisticii matematice se sprijină pe datele analizei paradigmatice (cu care este interdependent în lucrarea de față ca și în lucrările noastre anterioare).

Un alt aspect al studiului *opozițiilor semantice* cu ajutorul lingvisticii matematice (deși conceput tot ca auxiliar) se diferențiază în oarecare măsură pentru că nu are rațiuni mai ales cantitative (ca în cazul cîmpurilor), ci *calitative.* Astfel s-a întreprins studiul opozițiilor semantice (cu ajutorul teoriei mulțimilor) în analiza sinonimiei din vocabularul românesc contemporan [13]. Scopul urmărit a fost, în acest caz, găsirea unei *modalități de obiectivare* a analizei lexico-semantice într-un domeniu în care subiectivismul s-a strecurat adeseori. Și în acest caz, aplicarea lingvisticii matematice a urmat trepte diferite sub aspectul gradului de tehnicitate, la un mod mai general stabilindu-se tipurile de opoziții caracteristice sinonimiei [14] și, la un nivel particular, foarte riguros și tehnic, stabilindu-se *distanța semantică și cea contextuală* dintre diferite sinonime [15].

Dat fiind că, și în cazul acestui capitol, prezentarea problemelor se bazează pe cercetările noastre anterioare făcute în mod mult mai detaliat, nu vom selecta decît cîteva dintre aspectele aplicării lingvisticii matematice la analiza vocabularu-

[12] Opozițiile cu caracter binar fiind aproape excepții, vezi Cantineau 1952, p. 11—40.
[13] Vezi Forăscu 1974, p. 560—561, 1978, p. 213—239.
[14] Vezi Forăscu 1978-a.
[15] Forăscu 1977.

lui românesc. Cum rezultă din cele spuse înainte, în capitolul de față ne vom opri numai asupra *a ceea ce apare comun* (ca manieră de investigare) în studiul diferitelor nivele semantice. Mai precis, vom urmări *care sînt opozițiile semantice repetabile* și care sînt *cele proprii* diferitelor nivele investigate. Dat fiind rolul pe care-l atribuim capitolului de față (de auxiliar tehnic în raport cu capitolele anterioare) vom prezenta *opozițiile semantice* prin care se caracterizează diferitele nivele ale macrosistemului lexical românesc în ordinea tratării capitolelor anterioare : **sinonimia (6.2), antonimia (6.3)** și **cîmpurile lexico-semantice (6.4).**

Tocmai de aceea tot ceea ce a constituit aspecte prea detaliate sau tehnice în studiul sinonimiei, de exemplu, nu va fi cuprins aici.

Astfel, urmărind *frecvența, caracterul specific* sau *nespecific al diferitelor tipuri de opoziții la anumite nivele semantice* investigate, putem stabili *particularitățile structurale ale fiecărui nivel*. Se creează posibilitatea unei *aprecieri de ansamblu* (motiv pentru care am păstrat aceeași succesiune a **nivelelor** și în acest capitol) și a unor concluzii cu caracter mai general privind *modelarea semantică a vocabularului românesc* (care se pot confrunta și complini cu cele din capitolele anterioare).

6.2. OPOZIȚII SEMANTICE CARACTERISTICE SINONIMIEI

Sensul fiecărui (cvasi)sinonim este înțeles ca o mulțime ale cărei elemente sînt componentele de sens. Delimitarea și formularea acestora nu ne mai interesează acum, deoarece vom prelua datele analizei paradigmatice. Considerînd mulțimi sensurile sinonimelor, procedăm la compararea acestora, ceea ce pune în evidență următoarele tipuri de opoziții între sinonime.

(1) *Relația de egalitate (opoziție zero)* se stabilește între două mulțimi compuse dintr-un număr oarecare de elemente, care îndeplinesc următoarea condiție : fiecare element al mulțimii *A* aparține și mulțimii *B*, și invers. Baza mulțimii, adică partea comună coincide cu mulțimea *A* și cu *B*, deci *A* și *B* se suprapun perfect.

Aplicat la sinonimie, aceasta înseamnă că toate semele sinonimului *A* coincid cu cele ale sinonimului *B* și invers, deci că sensurile celor două sinonime se suprapun perfect (se află în *opoziție zero*). Această situație corespunde *sinonimiei perfecte* (sub aspectul sensului) și, totodată relației în care se află sinonimele dintr-o serie omogenă. *Termenii în raport de opoziție zero se află în variație liberă* [16].

Acest tip de opoziție poate fi ilustrat cu numeroase exemple :

SĂRAC, SĂRMAN, NEVOIAȘ : /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) stare materială/, /apreciere în minus/, grad nedefinit/;

VIOLENT, ATROCE : /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) intensitate/, /apreciere în plus/, /grad maxim/;

DEȘTEPT, INTELIGENT : /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) inteligență/, /apreciere în plus/, /grad nedefinit/;

SLAB, DILUAT, SUBȚIRE : /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) concentrație/, /apreciere în minus/, /grad nedefinit/.

Ne limităm la aceste exemple, deși raportul de opoziție zero este foarte frecvent în cazul sinonimiei.

(2) *Relația de echipolență (opoziția echipolentă)* se stabilește între două mulțimi compuse dintr-un număr oarecare de elemente, care îndeplinesc următoarea condiție : au în comun un număr de elemente (baza opoziției), dar au fiecare și cel puțin un element *specific* (diferențiator), *necomun*. Cu alte cuvinte, cele două mulțimi se suprapun parțial.

Aplicat la sinonimie, aceasta înseamnă că două sinonime *A* și *B* au în comun un număr de componente de sens, dar fiecare are și o trăsătură specifică, necomună, ceea ce corespunde sinonimiei *parțiale* (*imperfecte*) din semantica tradițională.

Înainte de a trece la detalii și exemple, se impun cîteva observații de ordin cantitativ.

Nu se pot face precizări privitoare la numărul minim de elemente care alcătuiesc *baza opoziției* în cazul sinonimiei. Și

[16] Cf. și Hjelmslev 1959, p. 82—83. Punctul culminant al procedurii de identificare a trăsăturii caracteristice opoziției nu îl mai constituie relația de substituție obligatorie, ci relația facultativă în care doi termeni intră în variație liberă, devin sinonimi.

aceasta, pentru că numărul de elemente (componente de sens) care alcătuiesc mulțimile diferă de la caz la caz în funcție de complexitatea relațiilor pe care un cuvînt le stabilește cu alte cuvinte ale limbii și chiar în funcție de posibilitățile de formulare în metalimbaj.

În ceea ce privește *diferența (caracteristica opoziției)*, putem spune că aceasta trebuie să fie de *cel puțin un element*, adică fiecare dintre cele două sinonime să aibă minimum o trăsătură de sens specifică. Evident că, dacă diferența este reprezentată de mai multe trăsături, atunci sinonimele sînt mai distanțate semantic. Studiul diferențelor prezintă deci o importanță deosebită pentru sinonimie (de aici rezultă o serie de observații), de aceea ne vom opri cu mai multă atenție la acest aspect.

În funcție de numărul de elemente care alcătuiesc mulțimile diferențiale (părțile necomune) se pot stabili *mai multe grade de echipolență, ceea ce pentru sinonimie este relevant* :

(a) *Echipolență de gradul 1*, reprezentată de situația în care două sinonime au fiecare cîte o trăsătură necomună cu celălalt. De exemplu FRIGUROS și GEROS se diferențiază prin aceea că primul termen conține trăsătura /n e m a r c a t g r a d u a l/, iar de cel de al doilea, trăsătura /g r a d m a x i m/. În acest exemplu, diferența se realizează la nivelul unui sem gradual, ceea ce pare a fi situația cea mai frecventă. Ea poate fi reprezentată însă și de seme substanțiale, de exemplu STRÎMTORAT și SĂRĂCIT se diferențiază prin aceea că primul termen are ca trăsătură specifică /(s t a r e) m o m e n t a n ă/, pe cînd cel de al doilea conține trăsătura /(a c ț i u n e) r e a l i z a t ă/.

(b) *Echipolență de gradul 2* reprezentată de situațiile cînd fiecare dintre termeni au, în afară de trăsăturile comune, *cîte două seme* specifice, diferențiatoare. Evident, în acest caz distanța dintre sinonime este mai mare. De exemplu CALICIT și STRÎMTORAT se suprapun pentru trăsăturile comune /a d j e c t i v a l/, /(p r i v i t o r l a) s t a r e m a t e r i a l ă/, /a p r e c i e r e î n m i n u s/. În plus, CALICIT mai conține trăsăturile /(a c ț i u n e) r e a l i z a t ă/, /g r a d f o a r t e m a r e/ pe care celălalt termen nu le conține și invers, STRÎMTORAT se caracterizează prin trăsăturile /(s t a r e) m o m e n t a n ă/ și /g r a d n e d e f i n i t/ care îi sînt specifice.

Materialul pe care l-am investigat nu ne-a furnizat exemple pentru echipolența de gradul 3, 4. Teoretic este de admis că există și aceste situații și, în orice caz, matematic este

demonstrabil. Rămîne de discutat limita pînă la care putem admite, lingvistic vorbind, diferenţele (dat fiind că relaţia de sinonimie impune prin ea însăşi anumite restricţii).

O dovadă a faptului că uneori sinonimia este înţeleasă în acest sens, foarte larg, o constituie cuvintele indicate drept echivalente în dicţionarele de sinonime, de ex.: *ambiţie, înfumurare, orgoliu, mîndrie.*

Din punct de vedere matematic, gradul de echipolenţă a două mulţimi poate fi egal cu numărul elementelor care alcătuiesc cele două mulţimi minus 1; adică mulţimile trebuie să aibă în comun cel puţin un element. Adaptînd metoda la un studiu lingvistic, în speţă la sinonimie, nu putem admite nişte limite atît de largi, deoarece aceasta ar însemna că orice adjectiv ar fi sinonim cu oricare altul, pe baza semului comun de categorizare gramaticală. De aceea se impune precizarea că pentru a fi considerate (cvasi)sinonime, două unităţi trebuie să aibă în comun acele trăsături (indiferent cîte) care alcătuiesc *nucleul sensului şi care* constituie baza relaţiei dintre ele.

(3) *Raportul de incluziune (opoziţie privativă)* reprezintă situaţia în care toate elementele mulţimii *A* sînt comune cu cele ale mulţimii *B* (deci coincid cu baza opoziţiei), dar nu şi invers: *B* are în plus cel puţin un element, necomun cu *A*.

Aplicat la sinonimie aceasta înseamnă că un termen are o trăsătură de sens în plus faţă de sinonimul său, toate celelalte fiind comune. De exemplu, FIERBINTE şi ÎNFIERBÎNTAT se diferenţiază prin aceea că ultimul termen are în plus trăsătura /acţiune realizată/, pe care primul nu o conţine. Opoziţia privativă dintre două (cvasi)sinonime reprezintă deci situaţiile în care sfera sensului unei unităţi este înglobată în aceea, mai largă, a altei unităţi. Şi în cazul acestui raport se pot determina grade de incluziune determinate prin numărul de trăsături pe care un termen le conţine în plus faţă de sinonimul său.

Aplicarea metodei relaţiilor dintre mulţimi la studiul semantic al sinonimiei permite desprinderea unor observaţii cu o dublă semnificaţie.

În primul rînd, în funcţie de tipurile de opoziţie constatate (şi mai ales de subtipuri) se poate aprecia *distanţa semantică* dintre sinonime, ceea ce într-o descriere de acest fel este interesant. Astfel, în cazul *raportului de egalitate (opoziţie zero), distanţa semantică este de asemenea zero,* ceea ce corespunde sinonimiei perfecte din semantica tradiţională. În cazul *opoziţiei echipolente* şi al *opoziţiei privative* (care acoperă

conceptul de sinonimie parțială) distanța semantică se măsoară în funcție de numărul elementelor care alcătuiesc mulțimile diferențiale. Anularea acestor opoziții și funcționarea termenilor ca sinonime este o chestiune de **neutralizare**[17].

În funcție de aceste date se poate detalia problema și cerceta o eventuală posibilitate de cuantificare a sinonimiei[18]. Oricum, pe baza unei asemenea demonstrații riguroase, problema alcătuirii paradigmelor sinonimice nu mai poate fi considerată arbitrară, cel puțin ca punct de pornire. Arbitrare sînt cel mult limitele exterioare ale acesteia, ceea ce este o chestiune de convenție.

În al doilea rînd, observarea tipurilor de *opoziții semantice* între sinonime ne permite să conturăm specificul sinonimiei din această perspectivă.

Opoziția zero este tipul *cel mai frecvent, specific* într-o descriere sinonimică. Dacă la alte nivele ale analizei el interesează sau nu, pentru sinonimie este *definitoriu,* deși din punct de vedere matematic el nu este interesant (asemănarea totală trivializează opoziția)[19].

Se mai semnalează prezența *opoziției echipolente* cu observația că mulțimile diferențiale care caracterizează fiecare termen al opoziției sînt formate, în majoritatea cazurilor, din cîte un singur element, de obicei un sem gradual, mai rar unul substanțial. Aceasta reprezintă o particularitate a sinonimiei, dacă ne gîndim că acest tip de opoziție apare și în alte structuri. O altă particularitate a sinonimiei este reprezentată de posibilitatea și mai ales interesul pe care îl prezintă pentru analiză *delimitarea diferitelor grade de echipolență* (condiționate de numărul elementelor care alcătuiesc mulțimile diferențiale). Gradul de echipolență este *pertinent* în descrierea la acest nivel, căci el poate reprezenta un criteriu obiectiv pentru determinarea gradului de sinonimie.

Opoziția privativă, deși nu este specifică acestui nivel, prezintă aici interes prin aceea că diferența între termenii aflați în acest tip de relație este, cel mai adesea, minimală (un singur element). De reținut, de asemenea, că semele distinctive sînt de obicei graduale, purtătoare de nuanțe stilistice, mai rar substanțiale. Aceasta explică de ce diferențele sînt adesea neglijate de locutori. Observația făcută mai sus cu privire

[17] Vezi la 3.4.
[18] Vezi Forăscu 1981-c.
[19] Marcus 1963, p. 13.

la *calitatea* semelor diferențiatoare se va dovedi utilă în momentul comparării, din acest punct de vedere a diferitelor structuri.

Remarcăm, de asemenea, că în descrierea sinonimiei nu se întîlnesc *opoziții disjunctive,* întrucît acest tip de opoziție este *incompatibil* cu sinonimia.

Absența acestui tip de relație, combinat cu frecvența mare a *opoziției zero* sînt suficiente pentru a forma o imagine clară asupra specificității structurilor sinonimice în raport cu alte structuri.

Alături de situațiile semnalate mai sus, absența *opozițiilor singulare* contribuie o dată mai mult la conturarea unei imagini de ansamblu a sinonimiei. Absența acestor opoziții ține de faptul că o clasă de sinonime este *prin definiție* o serie de termeni grupați pe aceeași bază. Acest fenomen are drept corolar caracterul omogen al tuturor opozițiilor dintr-o clasă de sinonimie, ceea ce este o garanție a omogenității structurale, prin excluderea elementelor reziduale, nesistematice.

Cele de mai sus duc la concluzia că examinarea tipurilor de opoziții și utilizarea lor drept criteriu de clasificare oferă perspective interesante pentru determinarea și caracterizarea diferitelor tipuri de structuri. Se mai conturează și ideea că pentru o asemenea descriere nu numai *prezența* unor opoziții este pertinentă, ci, mai ales, *frecvența* lor și detaliile specifice.

Dacă studiul opozițiilor în *semantica* sinonimelor este un alt unghi de apreciere a acestor structuri, aplicarea metodei la **studiul contextual** al acestora reprezintă o perspectivă nouă, o posibilitate mai riguroasă de verificare a felului în care sinonimele funcționează în limbă. Acest aspect este interesant mai ales pentru scopul practic pe care lucrarea de față și l-a propus, dincolo de scopurile teoretice legate de modelare (acesta a fost și motivul introducerii discuției despre neutralizare). Dacă relevarea diferitelor modele de structurare semantică privește *limba* ca sistem, studiul contextual privește *actualizarea,* utilizarea concretă (posibilități și limite) a sinonimelor. O analiză contextuală efectuată prin același model matematic își dovedește utilitatea, dincolo de scopurile practice, în îmbogățirea teoriei, prin posibilitățile de rafinare, de adîncire a unor aspecte.

Studiul sintagmatic al sinonimelor pe baza relațiilor dintre mulțimi, pe lîngă faptul că reprezintă o posibilitate de apreciere mai exactă a limitelor în substituția sinonimelor, permite introducerea conceptului de *distanță contextuală*.

Conceptul a mai fost utilizat în lingvistica matematică, unde s-au propus diferite metode de determinare a acestei distanțe [20]. Aceste modele nu se bazează însă pe relațiile dintre mulțimi, ci pe alte criterii. Le semnalăm numai, fără a ne opri la ele, deoarece, în concepția autorilor respectivi cuvintele sînt înțelese în totalitatea sferelor lor semantice (deci ca unități polisemantice) și prin aceasta diferă de punctul de vedere adoptat aici.

Aplicînd principiile lingvisticii matematice cu care am operat pînă acum, *distanța contextuală* dintre sinonime se poate aprecia în funcție de numărul contextelor pentru care substituția a două sinonime este valabilă sau nu.

În ceea ce urmează, considerăm că numărul total de contexte în care poate apărea sinonimul *A* este o mulțime. Aceasta va fi comparată cu mulțimea reprezentînd numărul total de contexte în care poate apărea sinonimul *B*. Reamintim că sinonimele sînt considerate pentru un singur sens, sînt deci lexeme rezultate în urma operației de dezambiguizare.

Din compararea mulțimilor reprezentînd extensiunea contextuală a două sinonime, se pot delimita următoarele tipuri de opoziții între acestea *din punct de vedere contextual*.

(a) *Raportul de egalitate (opoziție zero)* reprezentat de situațiile în care *toate contextele* care admit sinonimul *A* admit substituția acestuia prin *B* și invers : toate contextele în care apare *B* admit și ocurența lui *A*.

De exemplu, PUTERNIC și INTENS („care se manifestă cu intensitate mare"), a căror analiză detaliată a fost făcută mai sus (vezi la SINONIMIE) sînt substituibile pentru toate clasele contextuale : (a) substantive care desemnează senzații, (b) sentimente, (c) fenomene ale naturii, (d) (surse de) lumină, (e) surse de sunete, zgomote, (f) culori. Mulțimile reprezentînd clasele contextuale care admit pe PUTERNIC și, respectiv, pe INTENS, se suprapun perfect. În acest caz, spunem că *distanța contextuală dintre sinonime este zero*, deci cele două sînt în variație liberă. Trebuie să precizăm însă că acest tip de opoziție contextuală este rar, deoarece, după cum am constatat din materialul investigat, de cele mai multe ori se găsește un context

[20] Marcus 1965, Dinu 1974, Iosifescu 1975.

pentru care substituţia nu este posibilă (fie din cauza preferinţelor combinatorii ale sinonimelor, fie din pricină că uzul limbii a fixat numai unele combinaţii).

(b) *Raportul de echipolenţă,* reprezentat de situaţiile în care substituţia lui *A* cu *B* este valabilă pentru un număr oarecare de clase contextuale, dar fiecare dintre cele două sinonime apare în cel puţin un context din care ocurenţa celuilalt este exclusă. Altfel spus, fiecare sinonim are cel puţin un context specific.

De exemplu, TARE şi MARE („care se manifestă cu intensitate mare") sînt substituibile pentru clasele contextuale : (a) substantive care denumesc senzaţii, (c) fenomene ale naturii, (d) surse de lumină şi (e) surse de zgomote, dar TARE nu se combină cu substantive din clasa (b) — care denumesc sentimente (*ură, dragoste, simpatie* — combinaţie pe care MARE o acceptă), iar MARE nu se combină cu substantive din clasa (f) care denumesc culori (care acceptă ocurenţa lui TARE).

În exemplul de mai sus, fiecare din cele două sinonime este acceptat de o clasă contextuală din care celălalt termen este exclus. În funcţie însă de numărul claselor contextuale necomune celor două sinonime, se pot delimita diferite *grade de echipolenţă* sub aspect contextual, astfel :

— *echipolenţă (distanţă) contextuală de gradul* **1** cînd fiecare dintre sinonime poate apărea într-o clasă contextuală din care celălalt termen este exclus ;

— *echipolenţă (distanţă) contextuală de gradul* 2 cînd fiecare dintre sinonime acceptă combinaţia cu două clase contextuale care nu admit ocurenţa celuilalt ş.a.m.d.

Spre deosebire de situaţia similară discutată la nivel *semantic,* cînd gradul de echipolenţă exprimă distanţa contextuală dintre sinonime, este necesar şi suficient ca cele două să aibă în comun (să fie substituibile într-o) singură clasă de contexte.

O situaţie specială este constituită de cazul cînd sinonimul *A* este admis de două clase contextuale care nu admit substituţia cu *B*, iar *B* apare într-o singură clasă contextuală din care alternanţa cu *A* este exclusă. In acest caz, distanţa dintre cele două sinonime este *asimetrică.* Situaţia ar putea fi interpretată ca reprezentînd, pentru cazul dat, limita superioară şi, respectiv, limita inferioară a distanţei : *cele două sinonime se găsesc la o distanţă contextuală de cel puţin 1 şi de cel mult 2.*

Raportul de opoziţie echipolentă din punct de vedere contextual este situaţia înregistrată cel mai frecvent. Cum în practica limbii posibilitatea de alternanţă a două sinonime este

extrem de importantă, precizarea exactă a distanţei dintre ele pe baza raporturilor de opoziţie înseamnă precizarea cu un plus de exactitate a restricţiilor.

(c) *Raportul de incluziune* (opoziţie privativă) este reprezentat de situaţiile în care *toate* contextele în care apare *A* admit substituţia acestuia cu *B*, dar nu şi invers : *B* apare în cel puţin o clasă contextuală în care ocurenţa lui *A* este exclusă. Cu alte cuvinte, *B* apare în combinaţie cu minimum o clasă contextuală, combinaţie care îi este specifică.

De exemplu, DILUAT şi SUBŢIRE („cu concentraţie slabă") se pot substitui reciproc în contextul substantivelor care denumesc lichide buvabile (*cafea, băutură, vin*) şi alimente buvabile (*zeamă, supă, ciorbă*) ; în contextul substantivelor care denumesc soluţii chimice (*acid, soluţie, alcool*) este admis numai DILUAT.

În funcţie de numărul claselor contextuale necomune, se pot delimita diferite grade de opoziţie privativă (1, 2, 3 etc.).

Ca şi în cazul opoziţiei echipolente, gradul de distanţare contextuală poate fi oricît de mare, în principiu, egal cu numărul total de clase contextuale minus 1 ; altfel spus, trebuie să existe cel puţin un context (clasă de contexte) pentru care substituţia celor două sinonime să fie valabilă.

Situaţiile de opoziţie privativă din punct de vedere contextual se înregistrează destul de frecvent, mai rar totuşi decît cazurile de opoziţie echipolentă.

Din cele discutate mai sus, rezultă că aplicarea metodei relaţiilor dintre mulţimi la studiul contextual al sinonimelor pune în evidenţă următoarele tipuri de relaţii posibile : *opoziţie zero* (tipul cel mai rar), *opoziţie echipolentă* (cel mai frecvent) şi *opoziţie privativă* (mai puţin frecvent).

Studiul de detaliu al gradului de distanţare contextuală este foarte important pentru sinonimie spre deosebire de alte nivele ale limbii.

> Cercetarea contextuală pe baza modelului matematic sugerează totodată posibilitatea calculării unui coeficient care exprimă *probabilitatea* de apariţie a unui termen în locul sinonimului său [21].

Din rezultatele obţinute prin aplicarea relaţiilor dintre mulţimi la *studiul semantic* al sinonimelor şi utilizarea metodei la aspectul *contextual* putem observa unele diferenţe. Pentru descrierea contextuală, este necesar şi suficient ca două sino-

[21] Vezi Forăscu 1978-b, p. 311 ş.u.

nime să fie substituibile pentru o singură clasă de contexte. Frecvenţa tipurilor de opoziţie este diferită în cele două etape ale descrierii. Investigarea cu această metodă a comportamentului contextual al sinonimelor este interesantă pentru a aprecia e x t e n s i u n e a   c o n t e x t u a l ă a acestora. Extensiunea contextuală este reprezentată de mulţimile care exprimă numărul de clase contextuale în raport cu care sinonimele manifestă compatibilitate.

Rezultă că aplicarea modelului matematic în cele două etape ale descrierii duce la observaţii vizînd aspecte diferite în studiul sinonimiei. Oricum, ele se completează reciproc, oferind o imagine de ansamblu cît mai exactă a acestui fenomen lexico-semantic. Mai remarcăm că aplicarea metodei în discuţie la studiul stilistic al sinonimiei nu aduce nici un element nou care să permită o interpretare mai exactă, de aceea nu am avut aici în vedere o asemenea descriere.

6.3. OPOZIŢII SEMANTICE CARACTERISTICE ANTONIMIEI

Aplicarea modelului matematic de descriere la studiul antonimiei urmăreşte să pună în evidenţă tipurile de opoziţii care se stabilesc într-o paradigmă antonimică, frecvenţa acestora pentru ca, pe această bază, să se verifice concluziile analizei paradigmatice şi să se contureze specificul acestui nivel semantic, în raport cu altele.

Ca şi în cazul sinonimiei, mulţimile cu care se operează sînt formate din componentele de sens ale antonimelor, delimitate în analiza semică. Prin compararea acestor mulţimi, se constată că singurul tip de opoziţie întîlnit într-o paradigmă antonimică este *opoziţia echipolentă,* definită ca mai sus. Aceasta înseamnă că mulţimile de seme A şi B, reprezentînd două antonime dintr-o paradigmă, pot fi imaginate ca două cercuri interferente [22]. Baza opoziţiei este formată din mulţimea componentelor de sens comune celor două antonime, iar mulţimile diferenţiale se compun din semele incompatibile contrarii. De exemplu, următoarele antonime reprezintă mulţimi de seme.

[21] Vezi Forăscu 1978-b, p. 311 ş. n.
[32] Vezi reprezentarea schematică la Marcus 1963, p. 11.

EFICACE = /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) eficacitate/, /prezent/;

INEFICACE = /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) eficacitate/, /absent/.

Din intersecția acestor mulțimi rezultă că baza de comparație este reprezentată de trăsăturile de sens /(caracteristică) adjectivală/, /(privitoare la) eficacitate/, iar mulțimile diferențiale conțin semele /prezent/ și, respectiv, /absent/ specifice fiecăruia dintre cele două antonime.

De asemenea, în exemplul :

CALD = /(caracteristică) adjectivală/, /privitoare la) temperatură/, /apreciere în plus/, /grad nedefinit/;

RECE = /(caracteristică) adjectivală/, /privitoare la) temperatură/, /apreciere în minus/, /grad nedefinit/.

Din intersecția acestor mulțimi, rezultă că mulțimile diferențiale conțin semele /apreciere în plus/ și, respectiv, /apreciere în minus/, restul de seme constituind baza opoziției.

Exemplele s-ar putea înmulți, deoarece în orice paradigmă antonimică întîlnim relația de echipolență. Dar aceasta este, de asemenea, semnalată la sinonimie și la cîmpuri. De aceea se impune a fi precizat specificul pe care îl prezintă acest tip de relație aici, în raport cu celelalte două nivele. Dacă, din punct de vedere strict matematic, echipolența se demonstrează la fel la toate nivelele, sub aspect lingvistic, se remarcă faptul că, în cazul antonimiei mulțimile diferențiale sînt formate obligatoriu dintr-un anumit tip de seme, și anume, din semele incompatibile contrarii. Observația este valabilă pentru antonimie numai la modul general.

Cercetînd însă diverse situații de echipolență în interiorul paradigmelor antonimice analizate mai sus, observăm că ele se diferențiază sub aspectul tipului de seme care alcătuiesc mulțimile diferențiale astfel :

— În paradigmele antonimice în care opoziția se stabilește între două serii de sinonime perfecte, opozițiile sînt toate *proporționale*. Aceasta înseamnă că dacă avem A_1, A_2, A_3/B_1, B_2, B_3, raportul $A_1/B_1 = A_2/B_2 = A_3/B_3$, adică toate aceste opoziții se caracterizează prin aceleași mulțimi diferențiale [23].

[23] Pentru demonstrația matematică, vezi Marcus, 1963, p. 15.

Astfel, în paradigma CONCIS, LAPIDAR, LACONIC, CONCENTRAT / DETALIAT, AMĂNUNȚIT, DEZVOLTAT, AMPLU, opozițiile CONCIS / DETALIAT, LAPIDAR / AMĂNUNȚIT, CONCENTRAT / DEZVOLTAT, LACONIC / AMPLU se caracterizează prin aceleași mulțimi diferențiale, formate din semul incompatibil contrar : p r e z e n t / a b s e n t, ceea ce înseamnă că ele sînt proporționale.

Nu aceeași situație se întîlnește în cazul în care seriile de sinonime aflate în opoziție antonimică sînt imperfecte. În acest caz, una dintre mulțimile diferențiale poate cuprinde, în afară de semul incompatibil contrar, încă o trăsătură semantică (graduală sau substanțială) și, atunci opozițiile din paradigma antonimică nu mai sînt proporționale.

De exemplu : FLEXIBIL, ELASTIC, MOALE / NEFLEXIBIL, TARE, DUR. În opozițiile FLEXIBIL / NEFLEXIBIL, TARE / MOALE, mulțimile diferențiale sînt reprezentate de semele p r e z e n t / a b s e n t, deci sînt porporționale. În relația ELASTIC / DUR, mulțimile diferențiale sînt p r e z e n t / a b s e n t, g r a d m a r e, deci această opoziție nu este proporțională cu celelalte. Observația este interesantă prin aceea că permite verificarea, și pe această cale, a caracterului omogen sau neomogen și, totodată, a rigurozității organizării și selecției într-o paradigmă antonimică. O asemenea paradigmă este *omogenă*, dacă în interiorul ei toate opozițiile sînt *proporționale* ; este cu atît mai puțin omogenă, cu cît sînt mai multe opoziții neproporționale.

O altă observație care se impune în cazul relației de echipolență în antonimie este că toate opozițiile din interiorul unei paradigme antonimice sînt *omogene,* adică au aceeași bază[24]. Aceasta înseamnă că, indiferent de felul în care se realizează opozițiile, indiferent de cuplarea termenilor, mulțimea de trăsături de sens care alcătuiesc partea comună (baza opoziției) este întotdeauna aceeași — ea reprezintă semele pe baza cărora sînt puși în relație termenii.

Indiferent dacă seriile de sinonime aflate în opoziție antonimică sînt sau nu perfecte, opozițiile sînt întotdeauna omogene.

De exemplu : ETERN, VEȘNIC, PERMANENT / PIERITOR, TRECĂTOR. Opozițiile ETERN / PIERITOR, VEȘNIC / TRECĂTOR, PERMANENT / TRECĂTOR au aceeași bază reprezentată de mulțimea de seme / (c a r a c t e r i s t i c ă) a d j e c t i v a l ă /, / (p r i v i t o a r e l a) e x t e n s i u n e /, / t e m p o r a l /. Eventualele seme difereențiatoare (în afară de semul

[24] Vezi Marcus 1963, p. 18.

incompatibil contrar), fie graduale, fie de substanță, vor intra în alcătuirea mulțimilor diferențiale.

Corelînd rezultatele obținute prin aplicarea metodei relațiilor dintre mulțimi cu cele rezultate din analiza paradigmatică, putem observa că o paradigmă antonimică în care toate opozițiile sînt *omogene și proporționale* este o paradigmă omogenă ; dacă opozițiile sînt *omogene, dar neproporționale*, paradigma antonimică este mai puțin omogenă.

Distanța (simetria) dintre două antonime din aceeași paradigmă (care influențează selecția în vorbire) este dată, matematic, de numărul elementelor care alcătuiesc mulțimile diferențiale : dacă acestea sînt formate numai din semul incompatibil contrar, cele două antonime sînt perfecte ; dacă, în afară de semul incompatibil contrar mai apar și alte seme, distanța dintre antonime este mai mare și probabilitatea de cuplare a acestora este mai redusă.

Stabilirea, pe baza numărului de seme ale mulțimii diferențiale, a diferite grade de echipolență, deși posibilă, nu prezintă aceeași importanță pe care o are în cazul sinonimiei. Și aceasta, pentru că echipolența de gradul 1 este *normă,* iar cea de grad mai mare reprezintă o încălcare a restricțiilor severe ale antonimiei.

Cu aceste precizări, considerăm că *opoziția echipolentă* este singurul tip de relație întîlnit în antonimie, caracteristic pentru aceasta. Observația privitoare la tipurile de seme care intră obligatoriu în mulțimile diferențiale (semul incompatibil contrar) diferențiază relația de echipolență dintr-o paradigmă antonimică de cea întîlnită la celelalte nivele.

Mai remarcăm absența, la acest nivel, a opozițiilor *disjunctive* și *privative* și, de asemenea, a *opoziției zero,* ceea ce permite conturarea specificului antonimiei.

Totodată, ca și la sinonimie, se impune precizarea că datele rezultate din aplicarea modelului matematic, prezența sau chiar frecvența unui anumit tip de opoziții nu este întotdeauna suficientă pentru caracterizarea unui fenomen semantic. Și aceasta, pentru că observațiile de ordin cantitativ nu rezolvă toate problemele. Este necesară și referirea la *calitatea* semelor pe baza cărora se stabilește opoziția.

6.4. OPOZIȚII SEMANTICE CARACTERISTICE CÎMPURILOR

După cum am precizat mai sus, aplicarea modelului matematic la nivelul **cîmpurilor** se diferențiază oarecum de cea de la nivelul **sinonimiei** și **antonimiei**, întrucît aici mulțimile sînt reprezentate de clase de termeni. Scopul fiind, printre altele, reducerea cantitativă a materialului, mulțimile puse în relație sînt alcătuite din lexeme grupate pe baza unor proprietăți de sens comune. Opozițiile se stabilesc uneori între termeni ai aceleiași paradigme, alteori sînt puse în relație două paradigme diferite ale aceluiași **cîmp** sau chiar două **(sub)ansambluri** din interiorul unui **(supra)ansamblu.**

Considerînd, deci, că mulțimile cu care se operează sînt alcătuite din termeni, din compararea acestora se pun în evidență următoarele tipuri de opoziție la nivelul **cîmpurilor.**

> Precizăm că situațiile expuse în continuare reprezintă sintetizarea observațiilor făcute în descrierile de detaliu [25]. Totodată, nu toate cîmpurile cercetate pînă acum au fost investigate din acest punct de vedere, de aceea considerăm că observațiile de față pot fi completate de cercetări ulterioare.

(*a*) *Opoziția privativă* — definită ca mai sus poate fi întîlnită în **cîmpul numelor de culori,** care este foarte bogat (cca 280 de termeni). În cadrul acestuia, o primă restrîngere cantitativă este făcută (cu ajutorul teoriei mulțimilor) între *numele de culori primare* — mulțimea **P** (GALBEN, ROȘU, ALBASTRU, VERDE, ALB, NEGRU) și *numele de culori secundare* — mulțimea **S** (adică restul termenilor cromatici care se definesc prin numele de culori primare). Între aceste clase, considerate mulțimi, se stabilește un raport de opoziție privativă. Toate elementele mulțimii **P** sînt incluse în mulțimea **S** (pentru că toate numele de culori din **S** se definesc prin termenii din **P**, dar nu și invers) [26].

Același tip de opoziție se stabilește, de asemenea, în interiorul fiecăreia dintre cele șase paradigme ale **cîmpului numelor de culori.** Mulțimile puse în relație sînt : **R** (cuprinzînd termenul-bază, care exprimă culoarea *fără aproximare)* și **U** (cuprinzînd termeni care exprimă culoarea prin *aproximare în*

[25] Vezi referințele bibliografice de la 5.1.

[26] Pentru demonstrarea matematică a acestui tip de opoziții, vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 76—79. Restrîngerile următoare apelează însă și la alte criterii, mai importante fiind cele semantice (id., 83—84, 89—94).

plus) ; pe de altă parte, între mulțimea **R** și mulțimea **T** (cuprinzînd termeni care exprimă culoarea prin *aproximare în minus*) ; în sfîrșit, între mulțimea **R** și mulțimea **V** (reprezentată de termeni care exprimă *aproximarea față de o altă culoare*). Toate aceste opoziții sînt privative, întrucît termenii din **U**, **T**, **V** se definesc prin elementele din mulțimea **R** (adică prin termenul care exprimă culoarea fără aproximare) [27].

Exemplul ales aici este interesant și prin caracterul repetabil al opoziției, deoarece raportul dintre **R/T** este egal cu raportul dintre **R/U** și, de asemenea, egal cu raportul **R/V**, ceea ce înseamnă că în interiorul paradigmei în discuție opozițiile sînt **omogene**. Observația este interesantă și prin aceea că demonstrează și pe baza modelului matematic caracterul omogen al acestui cîmp poliparadigmatic, validînd aprecierile făcute pe baza analizei semice.

Din materialul investigat deocamdată, opoziții privative s-au semnalat numai în cadrul cîmpului **numelor de culori**. O cercetare ulterioară mai detaliată va putea pune în evidență dacă acest tip de opoziție este specific cîmpurilor omogene sau nu.

Se mai impune observația că, spre deosebire de **sinonimie**, la **cîmpuri** opoziția privativă nu este relevantă sub aspectul numărului de trăsături comune unităților puse în opoziție și nici al numărului elementelor care alcătuiesc mulțimea diferențială. Și aceasta, întrucît aici nu ne interesează cît de distanțați sînt termenii, ci frecvența opoziției și, eventual semnificația ei în aprecierea tipului de structură.

(b) *Opoziția disjunctivă* se stabilește între două mulțimi *A* și *B*, compuse fiecare dintr-un număr oarecare de elemente și care îndeplinesc următoarea condiție : nici un element al mulțimii *A* nu se regăsește în *B* și invers, nici un element din *B* nu este comun cu *A*. Prin urmare, baza de comparație a celor două mulțimi este egală cu zero.

La nivelul de care ne ocupăm aici, prezența opozițiilor disjunctive este semnalată în **cîmpul denumirilor animalelor sălbatice**. În acest caz, mulțimile puse în relație reprezintă grupe de termeni desemnînd o anumită specie. De exemplu : S_1 — termeni determinînd specia 1, S_2 — termeni desemnînd specia 2, S_3 — termeni desemnînd specia 3 etc. Raportul dintre aceste mulțimi este de *opoziție disjunctivă*, deoarece nici unul dintre termenii din S_1 nu este comun lui S_2 și invers ; de asemenea nici un termen din S_1 nu este comun lui S_3 și invers.

[27] Pentru demonstrația matematică de detaliu a caracterului privativ în detrimentul termenului-bază, vezi Bidu-Vrănceanu 1976, p. 117, 118.

O observație care se impune este că aceste opoziții sînt *izolate* (nu sînt *proporționale*) pentru că ele nu se caracterizează prin aceleași mulțimi diferențiale și nu au aceeași bază, situație care nu se înregistrează la celelalte nivele [28].

Observațiile făcute mai sus asupra frecvenței opozițiilor disjunctive în **cîmpul denumirilor animalelor sălbatice** susțin afirmațiile făcute la **5.2,** pe baza analizei semice, în legătură cu marea diversificare și ramificare a acestui cîmp.

Un alt domeniu în care se semnalează existența opozițiilor disjunctive este **cîmpul denumirilor instituțiilor.** În acest caz, mulțimile puse în relație sînt reprezentate de termenii diferitelor paradigme din acest cîmp. Între acestea, formate din unități diferite, se stabilește o opoziție disjunctivă. Același raport se stabilește și între diferitele (sub)clase din interiorul aceleiași paradigme din acest cîmp [29].

Ceea ce este interesant însă, este că opozițiile reprezentate de fiecare serie sînt *singulare* sau *neomogene,* întrucît ele nu au aceeași bază. Se demonstrează, astfel, matematic, o dată mai mult, arborescența lexematică prin care se caracterizează aceste *cîmpuri neomogene,* confirmîndu-se ipoteza unor lingviști, după care *opozițiile singulare* ar caracteriza sistemul lexical ca un sistem ramificat și complex [30], diferențiat de alte sisteme ale limbii. Pe această bază se stabilește, de asemenea, diferența față de alte sisteme lexico-semantice, de exemplu cel al numelor de culori, unde opozițiile între diferite clase sînt omogene.

Și alți lingviști [31] apreciază că o caracteristică a structurii lexicale este frecvența opozițiilor izolate dar considerațiile fiind făcute la modul general, nu redau cu exactitate faptele.

De remarcat faptul că opozițiile disjunctive s-au semnalat numai în descrierea cîmpurilor lexico-semantice, ceea ce reprezintă o caracteristică a acestui nivel, spre deosebire de sinonimie și antonimie.

(c) *Opoziția echipolentă* — definită ca mai sus poate fi ilustrată prin raportul între cîmpul numelor de animale domestice (A) și cîmpul numelor de animale sălbatice (B), considerate mulțimi de termeni. Aplicarea teoriei mulțimilor, în acest caz, este interesantă prin aceea că, pe de o parte, rezolvă pro-

[28] Pentru detaliile demonstrației, vezi Bidu-Vrănceanu 1977-a, 127.
[29] Pentru demonstrație, vezi Bidu-Vrănceanu 1977-a, p. 139—140.
[30] Cf. Ducháček 1965, p. 569, Coseriu 1958, p. 697, Alinei 1974, p. 28, 43.
[31] De exemplu Dubois 1962, p. 189, Todorov 1966-b, p. 15, Coseriu 1964-a, p. 144.

blemele cantitative şi, pe de altă parte, pentru că relaţia dintre aceste două cîmpuri s-a dovedit, în urma demonstraţiei semantice, a fi de un tip determinat (un **supraansamblu**). Raportul dintre aceste mulţimi — **A** şi **B** — este de *echipolenţă*. Interferenţa lor se poate demonstra lingvistic prin existenţa semelor identice (sau parţial identice). În acest caz, s-au remarcat totuşi unele diferenţe de randament funcţional (cum ar fi opoziţiile de /s e x/ şi /g e n e r a ţ i e/, care se manifestă izolat).

Interferenţa presupune şi diferenţe între cele două mulţimi. O diferenţă remarcabilă se manifestă în faptul că analiza semantică structurală a cîmpului **denumirii animalelor domestice (A)** implică descrierea bazată pe un număr de paradigme (destul de mare, dar totuşi finit) în timp ce în cîmpul **denumirii animalelor sălbatice (B)**, descrierea se poate face fără a delimita paradigmele în funcţie de semul /s p e c i e/[32].

Limităm demonstraţia la acest exemplu, mai ales că nu s-a întreprins o cercetare exhaustivă a cîmpurilor din acest punct de vedere. Este interesant totuşi de remarcat că, la acest nivel, spre deosebire de **sinonimie**, nu este relevantă distingerea a diferite grade de echipolenţă în funcţie de numărul elementelor care alcătuiesc mulţimile diferenţiale. Şi aceasta, pentru că se operează cu clase largi de termeni, iar cercetarea nu are ca obiectiv stabilirea apropierii sau distanţei dintre paradigme sau cîmpuri.

În cazul **cîmpurilor**, studiul opoziţiilor semantice făcut cu ajutorul lingvisticii matematice a rezolvat, în primul rînd unele probleme cantitative caracteristice acestui nivel. În al doilea rînd, semnalarea unor anumite tipuri de opoziţii, absenţa altora poate pune în evidenţă specificul cîmpurilor comparativ cu cel al altor nivele. Este interesant însă că studiul pe cale matematică al opoziţiilor validează o dată mai mult rezultatul concluziilor obţinute în analiza lingvistică.

6.5. CONCLUZII ASUPRA MODELĂRII SEMANTICE STABILITE PE CALE MATEMATICĂ

Aplicarea, la studiul lexicului, a metodei relaţiilor dintre mulţimi permite desprinderea cîtorva concluzii demne de interes privitoare la structura lexicului în ansamblu.

[32] Pentru detaliile demonstraţiei, vezi Bidu-Vrănceanu 1977-a, p. 126—127.

Chiar dacă, la nivele diferite, se semnalează aceleași tipuri de opoziții, frecvența și caracterul lor specific în anumite cazuri, pot reprezenta criterii obiective de apreciere a diverselor structuri.

Astfel, *opoziția zero* este frecventă și, totodată, specifică **sinonimiei**, fiind absentă la celelalte nivele. Ea caracterizează seriile de sinonime perfecte. *Opoziția echipolentă*, semnalată la toate nivelele examinate, are semnificații diferite. În timp ce la **sinonimie** ea caracterizează seriile imperfecte (structuri mai puțin omogene), iar stabilirea gradelor de echipolență este relevantă pentru distanța dintre sinonime, în cazul **antonimiei** ea este *normă*. Echipolența în care mulțimile diferențiale sînt reprezentate de semele incompatibile contrarii, este specifică și definitorie pentru antonimie, fiind totodată unicul tip de relație întîlnit la acest nivel. Ea este semnalată, de asemenea și în structurile reprezentate de **cîmpuri**, fără a avea caracter specific.

Opoziția privativă care, în **sinonimie** caracterizează seriile mai puțin omogene, nu se întîlnește în **antonimie**. Prezentă la nivelul **cîmpurilor**, ea are, prin caracterul său repetabil în unele cazuri, semnificația caracterului omogen al acestor structuri.

Mai observăm, de asemenea, faptul că *opoziția disjunctivă* nu se semnalează decît în cadrul **cîmpurilor**, demonstrînd caracterul ramificat, arborescent al acestora. Ea este incompatibilă cu **sinonimia** și **antonimia**.

În felul acesta rezultatele obținute prin aplicarea relațiilor dintre mulțimi validează concluziile analizei paradigmatice.

Prin caracterul specific sau prin frecvența unor anumite tipuri de opoziții la unele nivele se verifică, o dată mai mult, afirmația că *nu se poate vorbi în general despre o structură a vocabularului, ci despre zone structurate diferit* (unele mai omogene, mai rigide, altele mai neomogene mai ramificate). *Deosebirile de structurare de la diferite nivele* sînt o dovadă că, în ansamblu, lexicul este un sistem mai lax, mai ramificat, cu zone mai mult sau mai puțin omogene, în comparație cu alte nivele ale limbii.

7.1. SEMANTICA DESCRIPTIVĂ

În capitolele de concluzii de la fiecare dintre nivelele semantice investigate, am prezentat tipurile de structuri constatate, caracterul lor mai mult sau mai puțin omogen, insistînd asupra specificului lor și asupra gradului în care acestea sînt reprezentative pentru sistem. Nu vom mai relua aici aceste observații. Ceea ce ne interesează în acest capitol este *perspectiva de ansamblu care vizează reconstituirea întregului,* pornind de la aceste structuri parțiale. În felul acesta vor rezulta și o serie de ***observații cu caracter teoretic*** *foarte general* relative la unitățile fundamentale ale analizei, la demersul cercetării și, mai ales, la modul cum înțelegem organizarea sistemului lexical în ansamblul său.

Așa cum s-a arătat la PARTEA I, vocabularul românesc a fost investigat în mai multe etape (semică, contextuală și stilistică) și la mai multe **nivele semantice** (polisemia, sinonimia, antonimia și cîmpurile sau (sub)ansamblurile lexico-semantice). **Semantica descriptivă** realizată în acest fel a pus în evidență *importanța preliminară și primordială a analizei semice (sau componențiale). Modelele semantice* obținute se bazează pe această etapă, analiza din etapele următoare făcîndu-se numai pe baza datelor ei. De aceea, **analiza contextuală și stilistică** nu fac decît să verifice și, eventual, să circumscrie sfera de aplicabilitate a datelor **analizei semice**; apare astfel statutul de auxiliar al ultimelor două etape, dovedit și de faptul că, în general, ele nu oferă date privind **semantica descriptivă**, ci mai ales **semantica normativă**. Chiar dacă elementul comun, metodologic vorbind, al tuturor etapelor de cercetare este *identificarea diferențelor* (semantice, contextuale și stilistice), numai relațiile semantice privesc *sistemul* (sau *limba*), celelalte două fiind actualizări ale primelor în *vorbire*.

Obiectivul general urmărit de lucrarea de față a fost descoperirea unei *organizări* reprezentate de *relațiile semantice* de diferite tipuri dintre cuvintele românești. Rețeaua de relații semantice pusă în evidență reprezintă *structura vocabularului românesc,* care are caracterul de caleidoscop, *căci nu este unitară.*

Nu putem vorbi de o singură structură pentru că descrierea lexicală nu poate fi, din principiu, exhaustivă. *Recurența elementelor lexicale* în mai multe structurări și, mai ales, *existența demonstrată a tipurilor diferite de modele semantice* fac ca *structura vocabularului să nu fie unitară.* Sînt particularități pe care am urmărit să le punem în evidență, căci faptul că vocabularul e o structură în general (adică nu e un tot amorf), ar fi, desigur, o banalitate.

O asemenea interpretare (alături de alte motive expuse la PARTEA I) ne fac să considerăm că am aplicat structuralismul numai în sens larg. Deși modelele de structurare puse în evidență s-au bazat pe procedeele utilizate de acest curent, aplicarea lor s-a voit *riguroasă,* dar *nu rigidă.* De aceea, nu *ne-am propus* o descriere excesiv de formalizată (de multe ori greu accesibilă), ci *o mai bună înțelegere explicare și, implicit, descriere a faptelor de semantică.*

Realizarea obiectivului propus a necesitat *un metalimbaj structural,* aplicat la semantică și definit riguros, nu numai înainte de aplicare (*în sens larg*), ci și ca rezultat al descrierii concrete (*în sens restrîns*). Cele mai importante *unități ale metalimbajului semantic* s-au dovedit a fi *semele* (sau componentele de sens). Importanța lor s-a concretizat într-o *tipologie* care a asigurat degajarea unitară (ca metodologie, nu ca rezultate) a diferitelor modele semantice posibile în vocabularul românesc. Astfel, atît tipologia paradigmatică a semelor *(comune* și *variabile),* cît și cea sintactică *(centrale* și *modificatoare)* s-au complinit pentru a stabili caracteristicile structurale ale claselor lexicale investigate. Alături de *sem, sememul* (reuniunea de seme) aparține tot metalimbajului semantic.

În schimb, *lexemul* (înțeles ca reuniunea unui semem cu o formă lexicală) aparține atît metalimbajului semantic (mai ales în al doilea caz), cît și limbii de analizat.

Analiza semantică efectivă s-a întreprins pe baza *grupării lexemelor în clase paradigmatice.* Acestea constituie materialul lingvistic concret (inventarul lexical) reprezentat de cuvintele limbii române avînd diferite particularități de structurare.

Singurul nivel semantic care nu se defineşte în sens larg sau restrîns este **polisemia**, pentru că atît ca punct de plecare, cît şi ca rezultat al analizei este cuprinsă în limitele concrete ale unui articol de dicţionar. **Sinonimia** este o clasă paradigmatică în sens larg ca inventar al analizei, iar ca rezultat poate fi o paradigmă în sens strict (în cazul cvasisinonimiei) şi o serie (care nu e paradigmă, adică sinonimia propriu-zisă). **Antonimia** este o clasă paradigmatică în sens larg ca inventar al analizei şi o paradigmă în sens restrîns ca rezultat al analizei. **Cîmpurile lexico-semantice** sînt, şi ele, o clasă paradigmatică în sens larg numai ca punct de plecare al analizei, căci, ca rezultat, pot reprezenta o *paradigmă în sens restrîns* (cîmpurile monoparadigmatice) sau *mai multe paradigme* (cîmpurile poliparadigmatice) sau, chiar, mai multe cîmpuri *(supraansamblul)*.

Diferenţa dintre interpretarea ca paradigmă în sens restrîns sau larg a **polisemiei**, pe de o parte, faţă de **sinonimie**, **antonimie** şi **cîmpuri**, pe de altă parte, ar putea fi explicată şi prin faptul că prima reprezintă *microsistemul*, spre deosebire de ultimele trei, care sînt forme de manifestare ale *macrosistemului*.

Delimitările anterioare ne duc în mod firesc la precizări privind *demersul cercetării* în cazul diverselor nivele semantice investigate (diferenţele fiind determinate atît de aspecte cantitative, cît şi calitative). Din nou, se detaşează polisemia, care reprezintă *o clasă de sensuri* (relativ limitată cantitativ), *dată* de dicţionarele limbii. Spre deosebire de ea, toate celelalte clase paradigmatice sînt alcătuite din lexeme, selectate de lingvist (şi, eventual, de vorbitor). Se porneşte de la simplu la complex, adică de la **polisemie** prin **sinonimie** la **antonimie**. Mai complicat e statutul **cîmpurilor lexicale** al căror inventar este mult mai dificil de alcătuit atît din motive cantitative, cît şi calitative. În principiu, demersul cercetării ar putea fi acelaşi (plecînd de la **polisemie**), dar, dată fiind eterogenitatea structurilor paradigmatice reprezentate de polisemie, nu ni se pare cea mai convenabilă cale. De aceea, rămînem la soluţia propusă (semele comune cu o capacitate de cuprindere suficient de mare, ceea ce determină complicaţii ale demersului cercetării în cazul **cîmpurilor** faţă de **sinonimie** şi **antonimie**). Apare însă dificultatea că secţiunile obţinute în felul acesta pot fi pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă în ierarhia vocabularului românesc (deci inegale ca grad ierarhic). De exemplu, dacă semul comun este /a n i m a l/ sau /c o n s t r u c ţ i e/ se obţin clase paradigmatice superioare ierarhic, decît dacă clasele res-

pective sînt alcătuite pe baza semelor /animal/ + /domestic/ sau /construcție/ + /pentru a fi locuită/. Aceasta înseamnă că există o relativă libertate în repartizarea termenilor în cîmpuri, libertate care deranjează mai ales din perspectiva repartizării întregului ansamblu al vocabularului în asemenea clase paradigmatice (o repartiție exhaustivă de acest fel fiind imposibilă în etapa actuală a cercetărilor).

Problema demersului cercetării este importantă sub aspectul consecințelor ei ca posibilitate de a ajunge la descrierea structurală a ansamblului vocabularului. Dacă admitem, deocamdată, numai demersul de la simplu la complex sau *de la lexeme la clase de lexeme* nu putem întrevedea ierarhia acestor clase în ansamblul vocabularului unei limbi fără nenumărate goluri. Aceasta din cauza caracterului facultativ al relației dintre clasele paradigmatice constituite, pe de o parte, de **sinonimie** și **antonimie** și, pe de altă parte, de **cîmpuri**. Altfel spus, nu toate cuvintele au sinonime și, mai ales, antonime, dar, probabil, majoritatea ar putea fi repartizate în **cîmpuri**. De aceea, unele clase de **sinonime** și **antonime** ar putea fi incluse în altele, ierarhic superioare, constituite de **cîmpuri**, fără ca aceasta să fie o regulă. Se creează astfel *imaginea de caleidoscop* sau de perspectivă *diferită asupra ansamblului vocabularului ca rezultat al* **secționării aceluiași ansamblu** *în clase paradigmatice stabilite din unghiuri diferite.*

Problema ierarhizării claselor paradigmatice în ansamblul vocabularului — pe care am discutat-o aici teoretic — a fost abordată, din punct de vedere practic, și de alți autori [1] care sugerează încadrarea unor „grupe“ sau „blocuri“ de antonime concrete în cîmpuri. Discutarea unei asemenea relații este perfect justificată, numai că din punctul nostru de vedere, ar presupune o analiză de detaliu (sub aspectul celor cinci criterii de interpretare a claselor paradigmatice — și a altora, eventual), ceea ce n-am putut face aici. Rezultatul ar putea fi un *cîmp* cu mai multe paradigme sau mai multe cîmpuri. Și alți autori [2] pun problema divizibilității claselor paradigmatice, admițînd „subclasele“, ceea ce nu ni se pare eficient nici din punct de vedere teoretic, nici practic.

[1] Ca Bucă-Evseev 1976, p. 164, Sîrbu 1977, p. 107, Șerban-Evseev 1978, p. 105.
[2] Vezi Miclău 1982, p. 29.

7.1.3. În imposibilitatea momentană de a dispune de o descriere structurală a ansamblului vocabularului românesc, vom încerca *o caracterizare generală bazată pe modele semantice parțiale* relevate de materialul cercetat pînă acum.

Dacă clasele paradigmatice investigate *au satisfăcut toate, ca premisă a alcătuirii lor* (sau a inventarului lexical reprezentat) *aceleași criterii, ca rezultate ale analizei* ne apar *cu totul neunitare*. Diferențele de modelare semantică au fost impuse atît de semele comune, cît și de cele variabile, cu consecințe asupra relațiilor dintre clasele pe care le caracterizează. *Structura vocabularului românesc* ne apare, astfel, *ca o organizare prin relațiile semantice* ale căror modele diferite sînt rezultatul firesc al unor condiții semice distincte.

Aprecierile privitoare la structura ansamblului vocabularului pe baza analizelor de care dispunem pot fi făcute din mai multe puncte de vedere: ca obiective urmărite (I) și ca rezultate concrete ale modelării semantice (II), ultimul aspect admițînd, de asemenea, considerarea din unghiuri diferite.

I. Chiar dacă toate inventarele lexicale au fost investigate cu aceleași metode (urmărind același obiectiv), în detaliile cercetării, perspectiva a diferit în oarecare măsură. Astfel, pe de o parte, în cazul **polisemiei, sinonimiei și antonimiei** degajarea relațiilor a coincis cu verificarea unui statut semantic dat, ceea ce a făcut descrierea mai puțin dificilă. Pe de altă parte, în cazul **cîmpurilor,** stabilirea rețelei de relații semantice a însemnat *reducerea variantelor la invariante,* operație destul de dificilă de multe ori. Proporțional cu gradul de dificultate al acestei operații, rezultatele reducerii variantelor la invariante pot fi diferite de la un cîmp la altul. Se disting: (*a*) cîmpurile în care *reducerea variantelor la invariante se face în sens strict* (ceea ce înseamnă că se redă perfect referentul și că nu există seme reziduale) — **numele de rudenie, denumirile animalelor domestice** și (*b*) cîmpurile în care *reducerea variantelor la invariante se face numai în sens larg,* cînd diferențele semantice dintre termeni nu pot fi luate în considerație pînă la ultimul detaliu (adică nu se redă cu precizie referentul pentru că există seme reziduale) — **denumirile locuinței și ale animalelor sălbatice.** În cazul (*b*) *modelele de structurare sînt imperfecte,* iar diferențierea față de cazul (*a*) interesează în special **semantica normativă.**

Din altă perspectivă, rezultatele obținute ar putea fi sistematizate din punctul de vedere al caracterului tipic sau atipic al modelelor semantice (sau al capacității de a fi cuprinse în anumite (tipare):

(1) **Cvasisinonimia** și **antonimia** sînt paradigme cu o structură determinată, omogenă și, de aceea, relativ previzibilă. Caracteristicile acestor modele semantice sînt impuse, în general, de natura semelor variabile (în număr mai mic și mai abstract la **sinonime** ; la **antonime**, semul incompatibil contrariu poate fi însoțit sau nu și de alte seme variabile). Cu alte cuvinte, condițiile semice îndeplinite sînt clare și se pot formula de la început, ceea ce antrenează și un anumit tip de rezultat.

(2) La **cîmpuri**, modelele semantice nu se pot prevedea decît în niște limite foarte generale. Se redau fie relațiile dintr-o clasă (cîmpuri monoparadigmatice), fie din mai multe clase ierarhizate diferit (cîmpuri poliparadigmatice, supraansamblu). Semele variabile putînd fi mai mult sau mai puțin diverse și relativ numeroase, rețeaua de relații semantice a termenilor dintr-un cîmp atinge grade de complexitate cu totul diferită [3]. Modelarea semantică a cîmpurilor întîmpină însă dificultăți de reprezentare mai ales din cauza prezenței (destul de obișnuite) a semelor reziduale (întîlnite izolat și la antonimie). Rezultatele diverse la care se ajunge în descrierea structurală a cîmpurilor ar putea fi cuprinse în două categorii : cîmpuri al căror model semantic *e ordonat* și cîmpuri care nu se pot caracteriza astfel. În cel de-al doilea caz însă, varietatea este teoretic infinită (fiecare cîmp concret avînd particularități proprii).

Se explică în felul acesta, complexitatea reprezentărilor matriciale ale cîmpurilor (evidentă în raport cu cea a cvasisinonimelor și antonimelor). Remarcăm astfel diferența dintre reprezentarea paradigmelor lexico-semantice și a celor lingvistice de alt tip, despre care se spune că se redau numai pe verticală [4].

Modelarea semantică propusă (fără a fi matematică în sensul strict) are totuși scopul de a realiza o generalizare și o clasificare mai riguroasă a faptelor privind vocabularul românesc.

În ce privește metoda modelării aplicată în diferite domenii științifice, o contribuție însemnată a adus Solomon Marcus. Din una dintre aceste lucrări [5] reținem că modelul caută să redea *proprietățile fundamentale* ale fenomenelor, neglijîndu-le pe cele neesențiale. Din această cauză, „modelele sînt *doar o aproximare a originalului* (subl. n.)“, ceea ce le face „întotdeauna perfectibile“, ceea ce este va-

[3] Vezi și modelarea matricială de la 5.2.
[4] Vezi Ducrot-Todorov 1972, p. 142.
[5] Marcus 1979-a, p. 20—22.

labil și pentru descrierea noastră. Alte rafinări ale principiului modelării sînt făcute din perspectiva adecvării lui ca „intrare“ și a relevanței lui ca „ieșire“ [6].

În caracterizarea generală a *modelelor semantice din vocabularul românesc* — făcută în capitolul de față — nu a fost cuprinsă **polisemia**. Ea prezintă interes descriptiv, începînd cu delimitarea tipurilor de polisemie (din punct de vedere semantic și contextual) și sfîrșind cu importanța metodologică a dezambiguizării semantice și semice. Ca rezultat concret al modelării semantice, **polisemia** se remarcă însă printr-o eterogenitate comparabilă cu cea a **cîmpurilor**, deși ea reprezintă *microsistemul*, iar ultimele — *macrosistemul*. Dacă eterogenitatea este o deficiență sub aspectul tipologiei, ea poate fi o justificare obiectivă în ce privește *caracterul complex, lax, ramificat* (despre care s-a mai discutat, fără demonstrații însă) al *structurii vocabularului* în ansamblul lui [7].

7.2. SEMANTICA NORMATIVĂ

Semantica descriptivă concepută și aplicată de noi la vocabularul românesc în sens structural larg vizează nu numai scopuri teoretice și metodologice, ci și *interese aplicative*, mai mult sau mai puțin largi. De aceea, sistematizarea realizată prin *gruparea cuvintelor în clase, explicarea diferențelor semantice* (de diverse tipuri) au urmărit să creeze *premisele unei* **semantici normative.**

Înțelegem prin *aspect normativ*, ca și alți lingviști [8] *ansamblul constrîngerilor impuse pentru realizarea efectivă a unei unități lingvistice*. În condițiile în care aceste constrîngeri nu sînt date pentru fiecare cuvînt în parte, ni se pare important să se știe în ce direcție trebuie căutate. Aceasta înseamnă, implicit, o precizare a raportului dintre *sistemul* stabilit la nivelul *limbii* și aplicarea lui în *vorbire* (chiar

[6] Marcus 1983.

[7] Distincția dintre *microsistem* și *macrosistem* apare și din punctul de vedere al unei lexicografii computerizate, vezi Massariello-Merzagora 1983, p. 41, 68. De asemenea, mai apare și în alte lucrări de semantică modernă, vezi Wotjak 1983, p. 173.

[8] Vezi și Ducrot-Todorov 1972, p. 164.

dacă distincţiile dintre *limbă* şi *vorbire* nu sînt întotdeauna suficient de nete [9].

Vorbim numai de *premisele* unei semantici normative pentru că, din principiu, în ceea ce priveşte ansamblul vocabularului nu s-ar putea da reguli exhaustive. Mai exact, vom avea în vedere indicaţiile privind utilizarea lexicală numai din perspectiva faptelor concrete analizate cu anumite metode. De aceea, în cele ce urmează vom urmări să reţinem ce-ar da fiecare nivel semantic şi fiecare etapă de cercetare din acest punct de vedere.

Polisemia apare drept fundamentală pentru construirea oricărui mesaj, condiţionînd majoritatea selecţiilor semantice. În aceste condiţii este deosebit de important *să se reţină orice diferenţă: semantică, contextuală* sau *stilistică*. Aceasta înseamnă că, din punctul de vedere al alegerii unui anumit sens al cuvîntului polisemantic este foarte important să se ştie nu numai că aranjamentul semelor nu e liber şi că trebuie reţinut ca atare, ci şi că sensul respectiv se realizează în contexte determinate, care pot avea anumite efecte stilistice. Altfel spus, nici o etapă de cercetare nu poate fi neglijată, analiza stilistică prezentînd (în particular) un dublu interes: ca auxiliar al analizei semantice şi ca posibilă marcare figurată a sensului, ceea ce are consecinţe concrete asupra *vorbirii*. De aceea, în cazul polisemiei, diferenţa dintre *limbă* şi *vorbire* sau între clasa (inventarul) de analizat alcătuită de lingvist şi pusă la dispoziţia vorbitorului tinde spre zero. Una dintre dovezi este dicţionarul, care stă la dispoziţia oricui. Ceea ce propunem în plus este doar *un anumit model de lectură a definiţiei lexicografice,* tocmai *în sensul sesizării diferenţelor (mărcilor) semantice, contextuale şi stilistice.* Cum sesizarea diferenţelor este realizabilă cu ajutorul dicţionarului (chiar pentru vorbitori mai puţin specialişti în problemele limbii), considerăm că **polisemia** *are o importanţă prelocuţionară deosebită.*

În sprijinul ideilor susţinute mai sus vin şi afirmaţiile altor lingvişti [10], care consideră că „un cuvînt nu-şi poate găsi locul *direct în vorbire* (s.n.), căci el trebuie să se descrie ca o mişcare de gîndire“ (adică de la general la particular). Tocmai de aceea, „*numai cunoaşterea prealabilă* (s.n.) a sensului permite să se înţeleagă efectele de sens“.

[9] Ducrot-Todorov 1972, p. 155—157.
[10] Ducrot-Todorov 1972, p. 160—161.

În cazul **sinonimiei**, clasa din *limbă* de care dispune vorbitorul pentru selecția pe care vrea s-o facă în comunicare este uneori sugerată de dicționare, dar insuficient. Dimpotrivă, ceea ce am preconizat în lucrarea de față se bazează pe o analiză lingvistică deosebit de riguroasă și detaliată. De aceea, distanța dintre clasa stabilită de lingvist și actualizată mai mult sau mai puțin conștient de un vorbitor poate fi mai mică sau mai mare. Dat fiind că dicționarele existente nu pot suplini detaliile necesare, semantica normativă mai are multe de realizat în această privință. *Deosebit de relevante* sînt *analiza contextuală* și *cea stilistică* (dar acestea se fac *în limitele impuse de analiza semică*, ceea ce nu-i diminuează importanța). Distanța dintre limbă și vorbire e zero numai în cazul sinonimelor care apar echivalente în toate cele trei etape și care prezintă mai puțin interes pentru **semantica normativă**.

Numai din această perspectivă putem fi de acord cu afirmația făcută de Geckeler [11], care consideră că sinonimia nu e esențială pentru structura limbilor. Altfel, dimpotrivă, credem că *cvasisinonimia* este deosebit de relevantă la nivelul comunicării lingvistice ca posibilitate de selecție motivată [12].

În ce privește **antonimia**, selecția semantică este foarte riguroasă (ceea ce înseamnă că analiza semelor comune și incompatibile contrarii e deosebit de importantă); dat fiind însă că intervine o condiționare mai complexă sub aspectul relațiilor semantice, distanța dintre *limbă* și *vorbire* poate fi mai mare sau mai mică; cu cît apare un număr mai mare de restricții, încălcarea lor se poate face mai ușor. Contribuie la aceasta și prezența semelor reziduale, care pot fi neglijate uneori în vorbire. Dacă, în cazul **antonimiei**, analiza restricțiilor contextuale nu e întotdeauna relevantă, analiza stilistică prezintă deseori interese pentru consecințele semantice și expresive pe care le poate avea în *vorbire*.

Cîmpurile lexico-semantice se caracterizează printr-o relativă libertate de selecție chiar în alcătuirea inventarului de către lingvist (pentru că, inițial, contează numai proprietățile comune, nu și tipul de diferențe). În această privință, dicționarele (nici chiar cele analogice) nu oferă prea mult ajutor. Analiza relațiilor semantice din cîmpuri fiind, de multe ori, o operație destul de dificilă chiar pentru lingvist, din punctul de vedere al

[11] Geckeler 1978, p. 182.
[12] Vezi în special la 3.4 neutralizarea.

unei semantici normative sînt utile numai unele din rezultatele acestor analize efective la nivelul unei limbi (prea puține alfel). Astfel, *descrierea structurală a* **numelor de rudenie** *apare ca un model ideal nu numai din punct de vedere teoretic* (sau al semanticii descriptive), *ci și practic* (sau al semanticii normative). În măsura în care am dispune de mai multe descrieri de acest fel (în care nu sînt neglijate nici un fel de diferențe, reprezentarea semantică matricială fiind perfectă), *le-am putea utiliza ca „modele de învățare“* (la nivelul limbii materne sau, mai ales, cînd limba română este limbă-țintă). Din păcate însă, numeroase cîmpuri se caracterizează prin seme reziduale, care fac ca modelarea semantică să fie valabilă numai ca schemă generală la nivelul *limbii*. Pentru a actualiza în *vorbire* termenii respectivi sînt necesare diferite compliniri (de cele mai multe ori referențiale). În condițiile complexității cantitative și calitative prin care se caracterizează **cîmpurile**, analiza lor semică stă nu numai la baza **semanticii descriptive**, ci și a **celei normative**. Acolo unde există, indicațiile privind restricțiile contextuale de diferite tipuri (clase de contexte sau sintagme fixe) ale unor termeni din cîmpuri, sînt și ele tot atît de importante din punctul de vedere al unei **semantici normative**.

S-ar părea, deocamdată, că diferența dintre inventarul din *limbă* și selecția lui în *vorbire* este proporțional mai mare în raport cu ordinea prezentării nivelelor semantice în lucrarea de față (**polisemie, sinonimie, antonimie** și **cîmpuri**). Altfel spus, **polisemia** este o situație preliminară (prelocuționară) și privilegiată (pentru că e dată de dicționare, alături de cuvintele monosemantice), iar **sinonimia** și **antonimia** se caracterizează prin încălcări condiționate ; în cazul **cîmpurilor** restricțiile de selecție fiind mai greu de prevăzut, distanța dintre modelul structural și realizarea lui în vorbire poate atinge gradul maxim.

Sub aspectul **etapelor** (considerate ca metode de investigare), **analiza semică** apare de importanță primordială, atît pentru **semantica descriptivă**, cît și pentru cea **normativă**. Prezintă însă complicații pentru semantica normativă acele nivele care se caracterizează prin seme reziduale, adică **antonimia** și **cîmpurile**, spre deosebire de **polisemie** și **sinonimie**, care nu au asemenea seme. La toate nivelele, *analiza contextuală* și *cea stilistică interesează* **semantica normativă**, ca *posibilități de selecție motivată* (obținîndu-se cu ajutorul lor lexemele sau variantele combinatorii).

Din perspectiva semanticii normative, descrierile concrete din lucrarea de față sînt interesante, mai ales, în cazul **polisemiei, sinonimiei** și **antonimiei**.

Oricum însă, atît din punctul de vedere al semanticii descriptive, cît şi al celei normative, realizarea unui număr cît mai mare de analize practice ar fi deosebit de utilă. Descrierea semantică propusă de noi nu a urmărit să dovedească faptul bine cunoscut că *există o structură lexicală*, ci *care sînt particularităţile ei*, demonstrate de *varietatea modelelor semantice concrete prin care această structură se realizează*. Varietatea modelelor creează dificultăţi semanticii normative (înţeleasă în sens restrîns), dar este o modalitate de a atrage atenţia asupra factorilor de care trebuie să ţinem seama, în principiu, pentru o selecţie semantică riguroasă.

CONCLUZII

Analiza vocabularului românesc întreprinsă în lucrarea de de față s-a bizuit pe *ideea avantajelor* pe care le-ar prezenta, *atît din punctul de vedere al unei semantici descriptive, cît și al uneia normative, sintetizarea rezultatelor descrierilor practice* efectuate pînă acum *sub forma unor „modele semantice"*.

Din punct de vedere metodologic, grija pentru unitatea descrierii s-a îmbinat cu aprecierea conștientă a dificultăților, a căror depășire nu trebuie să ducă la dogmatism. Altfel spus, acolo unde am constatat dificultăți considerate de netrecut, ele au fost neglijate conștient. Am admis astfel că lucrarea este structurală într-un sens mai larg.

Dincolo de analizele efective propuse, ne-au interesat aplicațiile lor practice. Teza susținută în această privință este că datele semantice privind vocabularul românesc, sistematizate în *modele paradigmatice* ar putea fi însușite în mod conștient. Căci, credem și noi (ca și acad. I. Coteanu 1982) că nu vorbim la întîmplare, ci respectăm niște reguli (nu numai în general lingvistice, ci și semantice). Chiar dacă există destule dificultăți, sugerăm că pe baza unor *„modele"* s-ar putea însuși sau s-ar putea corecta însușirea lexicului unei limbi (așa cum procedăm cu paradigmele flexionare, de exemplu), tocmai pentru a nu vorbi la întîmplare. Dacă, deocamdată, dispunem de prea puține „modele" de acest tip, ar fi, probabil, o realizare dacă s-ar admite că problemele de vocabular pot fi privite și sistematizate din această perspectivă.

APLICAȚII PRACTICE

Deși Analiza întreprinsă de noi a urmărit (mai mult decît în alte descrieri reprezentînd semantica lexicală) *actualizarea* (contextuală și stilistică) *a sistemului* stabilit (pe baza informațiilor lexicografice) la nivelul *limbii*, în cele ce urmează vom da cîteva ilustrări ale unor *actualizări efective* în texte de limbă română actuală. Ceea ce propunem în acest capitol rămîne la nivelul de ilustrare pentru că, pe de o parte, vom alege numai cîteva dintre exemplele analizate în lucrare; pe de altă parte, analiza utilizării lor în texte nu este exhaustivă nici ca ocurențe și, cu atît mai puțin, sub aspectul textelor. Mai precis, am ales relativ subiectiv, următoarele texte de literatură română actuală care ni se par că satisfac, toate, în mare măsură, condiția de a se apropia de limba literară standard (pe baza căreia s-a stabilit sistemul). Investigarea s-a făcut în următoarele texte (pentru care dăm și siglele cu care le vom cita):

I.M.A., T — Almăjan, Ion, Marin (1980) *Tornada*, roman, Editura Eminescu, București.

M.P., M.S. — Preda, Marin (1972) *Marele singuratic*, roman, Editura Cartea Românească, București.

E.S., J. — Simion, Eugen (1979) *Timpul trăirii, timpul mărturisirii, Jurnal parizian*, Editura Cartea Românească, București.

S.T., P.L. — Titel, Sorin (1976) *Pasiunea lecturii*, Editura Facla, Timișoara.

S.T., P. — Titel, Sorin (1977) *Pasărea și umbra*, roman, Editura Eminescu, București.

Textele alese avînd o anumită varietate tematică au fost satisfăcătoare sub aspectul studiului selecției semantice. Deși probabil că nu ar mai fi nevoie, precizăm totuși că nu vom face decît *un studiu lingvistic*, în speță *semantic*, din perspectiva problemelor care ne-au interesat, în general, în lucrarea de față.

Am procedat, mai întîi, la *exceptarea unor termeni* aparținînd unor clase paradigmatice analizate la nivelul limbii : sinonime, antonime și cîmpuri. Cîteva dintre cuvintele polisemantice

atestate au fost urmărite sub aspectul importanței contextului pentru dezambiguizarea sensului. *S-au grupat apoi termenii extrași* în clasele paradigmatice corespunzătoare celor analizate la nivelul limbii (indiferent de text sau de autor). Obiectivul studiului întreprins aici este demonstrarea exactă, *prin texte reale de limbă română* nu numai a *valabilității caracteristicilor semantice* stabilite de noi la nivelul limbii, ci, mai ales, în ce măsură, în aceste texte, *se actualizează numai inventarul și valorile sistemelor respective*. Altfel spus, ne interesează dacă textele concrete de limba română *ne pot da informații suplimentare* (ca inventar și ca valori semantice). Considerăm, din acest punct de vedere, că studiul textelor este avantajos, pentru că reprezintă *contexte mai largi, mai complexe* care favorizează identificarea semantică. Deci, *toate problemele descrierii semantice* vor fi abordate prin *interpretarea contextelor* înregistrate în textele investigate.

Vom utiliza aceleași notații ca în restul lucrării : lexemele urmărite — cu majuscule, contextele (în sens restrîns, lingvistic sau mai larg cuprinzînd orice element interesant) vor fi redate cu litere cursive.

Importanța contextului pentru dezambiguizarea sensului cuvîntului polisemantic

Adjectivele care indică dimensiuni realizează sensuri diferite după contextul — mai restrîns sau mai larg — în care sînt plasate. În funcție de caracterul concret sau abstract al substantivului sau de alte seme ale acestuia, adjectivele actualizează trăsături semantice diferite și deci sensuri diferite.

— Sînt marcate prin semul /extensiune verticală/ lexemele din următoarele contexte :

„Ochii tuturor se îndreaptă spre *femeia aceea* MĂRUNȚICĂ" IMA, T : 10.

„Se mișca plină de hărnicie... *o femeie* MĂRUNȚICĂ și vioaie", ST, P : 242.

„Omul era unul Pecingine Ion, MIC *de statură*", MP, MS : 111.

„(apare... *un individ* cu o înfățișare ciudată) LUNG și *slab* cu o față asimetrică...", ES, J : 51.

„...pe Sieglinda și pe Gudruna, *două ființe* blonde și ÎNALTE de *aproape doi metri*", S.T.P. : 187.

„M-am oprit în fața *casei* SCUNDE... încercînd să pătrund întunericul", IMA, T : 44.

„Era LUNGĂ și *slabă*, numai pieptul îl avea tare mare", ST, P.:7.

— În alte contexte se realizează un sens diferit, definit prin trăsătura /extensiune longitudinală/, de exemplu:

„...măsurînd încăperea cu *pași* MĂRUNȚI", IMA, T:8.

„...aleargă cu *pași* MĂRUNȚI", IMA, T:32.

„...*nasul* lui LUNG și ascuțit", IMA, T:106.

— O valoare diferită de sens se realizează în contextul unor substantive abstracte. Deși prezența acestora este, în principiu, suficientă, uneori valoarea semantică se precizează în contexte mai largi printr-un (cvasi)-sinonim:

„...luînd parte, cu sinceră participare, la *necazurile* ei MĂRUNTE și *aparent cu totul neînsemnate*", ST, P:212.

„Istoria face lui Eugène Ionesco *răul* cel mai MARE", ES, J:85.

„...în luptă eroică cu impozitele și concurența MARILOR *întreprinderi*", ES, J:17.

„Încercăm să trăim și reușim fără MARI *eforturi*", ES, J:17.

— În contextul unor substantive denumind obiecte concrete se realizează, în funcție de adjectiv, trăsătura /extensiunea pluridimensională/:

„Intrăm în MICA *sală de așteptare*", IMA, T:41.

„...*fața omului* ce o poartă este MARE și luminoasă", ES, J:62.

Lexemele din paradigma termenilor ce denumesc senzații tactile realizează, de asemenea, sensuri diferite în combinație cu contexte în care apar substantive marcate semantic prin /concret/ sau /abstract/:

— De exemplu, în contextele următoare se actualizează semul /temperatură/:

„...cum primea pămîntul *apa* CALDĂ a ploilor de vară", IMA, T:69.

„...miros de *lapte* CALD", ST, P:19.

„...stătuse cîteva ceasuri bune între *pereții* RECI ai bibliotecii", IMA, T:21.

„...intră în *baia* RECE, neprimitoare", IMA, T:12.

„E cam RECE *pielea* (fotoliului) asta, a mai zis și și-a trecut palma peste divan", ST, P:19.

„*Pîinea era proaspătă,* chiar atunci am scos-o din cuptor; am acoperit-o cu un ștergar să se păstreze CALDĂ“, ST, P: 41.

— În contextele următoare adjectivele în discuție, combinate cu un substantiv abstract, actualizează trăsătura /afectivitate/:

„... o întîmpină ... cu un *zîmbet* CALD“, IMA, T: 48.

„... se socoteau fericiți stăpîni ... ai *sufletului* APRINS al Carolei“, IMA, T: 28.

„... îndrepta spre el *priviri* la fel de FIERBINȚI“, ST, P: 205.

„... cu aceeași *voce* RECE, *impersonală*“, ST, P: 216.

„... se opri și se uită la el cu o indiferență simulată, dar și cu o RECE *întrebare* în priviri“, MP, MS: 90.

Adjectivul GREU realizează sensuri diferite în funcție de context.

— În combinație cu un substantiv concret, se actualizează sensul 1 din DEX:

„... să izbesc cu pumnii în *ușa* GREA *de metal,* IMA, T: 61.

— În combinație cu un substantiv de tipul *miros,* lexemul în discuție se caracterizează prin semul /neplăcut/:

„... să răspîndească la rîndul lor un *miros* GREU“, ST, P: 21.

„... în *mirosul* GREU al pieilor pregătite pentru argăsit, IMA, T: 36.

De asemenea, contextul servește la actualizarea unui sens sau a altuia în următoarele cazuri:

— Lexemele din exemplele de mai jos se caracterizează prin trăsătura /± umiditate/:

„... două-trei *flori de cîmp* USCATE“, ST, P: 20.

„*Perna* era toată UDĂ, atîtea lacrimi a vărsat“, ST, P: 16.

„Și așa UD *leoarcă* a vrut să iasă pînă afară“, ST. P: 5.

„... *așternutul era* sau părea JILAV, camera prea îngustă“, IMA, T: 47.

„... orașul acesta cu *aer* UMED, cu țînțari și malarie“, IMA, T: 101.

„... cu *ochi* UMEZI *de lacrimi*“, ST, P: 193.

„... tropotul cailor pe *caldarîmul* UMED“, IMA, T: 12.

„...băieților le întinse o *mînă* UMEDĂ, *transpirată*", ST, P : 198.

„Mirosul de frunză pălită și cel al *găinațului* USCAT", ST, P : 16.

— În următoarele contexte, o parte din lexemele de mai sus actualizează trăsătura / — g r ă s i m e / realizînd sensul „(foarte) slab" :

„...pășea radios, întîmpinat de *statura* USCATĂ, de o rară distincție a contelui Teleki", IMA, T : 6.

„...*pe fața* USCATĂ, rasă pînă la sînge pe care mustăcioara subțire o face și mai rigidă", IMA, T : 5.

„Fetele emoționate, cu lacrimi în ochi, săriră la *pieptul lor* USCAT", ST, P : 198.

„...*trupul* SLĂBĂNOG al femeii", IMA, T : 27.

„...*copii desculți*, SLĂBĂNOGI și răpciugoși", IMA, T : 27.

„...ii spuse *femeia cea* USCAȚIVĂ", ST, P : 22.

Denumirile de instituții își diferențiază contextual sensul marcat prin trăsătura semantică / l o c a l u l (î n c a r e a c t i v e a z ă i n s t i t u ț i a) /, spre deosebire de sensul care exprimă numai / i n s t i t u ț i a r e s p e c t i v ă / (ca „organizare socială", dincolo de un local dat) :

— Sînt marcate prin semul / l o c a l / lexemele din contextele de mai jos :

„...se oprește în dreptul LICEULUI, *o clădire* sumbră *ca o cazarmă*", ST, P : 228.

„...putem admira *clădirea* impozantă a PARLAMENTULUI din Budapesta", ST, P : 21.

„Părăsiră *clădirea* LICEULUI", IMA, T : 20.

„...la ora opt fix pășește *pragul* PREFECTURII", IMA, T : 13.

„O lozincă la *intrarea* în EXPOZIȚIE", ES, J : 164.

„...părăsi pe furiș *sala de* EXPOZIȚIE", ST, P : 183.

„...apoi ne întoarcem la hotelul unde s-au instalat, *lîngă* AMBASADA Română", ES, J : 170.

„*Trecînd prin fața* BISERICII din piața Traian am văzut", IMA, T : 44.

„...*să-l ducă* la SPITAL, la Lugoj", ST, P : 17.

„Abia a doua zi — *fugind de la* ȘCOALĂ", ST, P : 28.

— În unele cazuri, contextul poate preciza semul /l o c a l/, dar diferențierea dintre sensurile cuvîntului polisemantic nu se poate face dacă lipsește un determinant precis :

„Cînd *ai intrat* în ATELIER arătai fericit", MP, MS : 104.

(care poate fi sensul 1 sau 2 (mai ales) din DEX), față de precizarea sensului 1 din DEX prin determinant :

„... tatăl ei avea *un mic* ATELIER *de reparat încălțăminte*", IMA, T : 75.

În alte cazuri, pentru a stabili exact care sens al unui cuvînt polisemantic este actualizat, e nevoie de un context mai larg (reprezentat de un număr oarecare de fraze). Astfel, sensul de /l o c a l/ al cuvîntului BIBLIOTECĂ pare să rezulte din contextul restrîns, dar dacă avem în vedere textul mai larg, se precizează că este sensul 2 din DEX, adică /p a r t e a u n u i l o c a l/ sau /î n c ă p e r e d i n t r-u n l o c a l/ (în speță „biblioteca liceului") :

„În BIBLIOTECĂ *era o liniște* desăvîrșită", IMA, T : 17.

— Alte tipuri de contexte exclud semul /l o c a l/, punînd în evidență numai trăsătura /o r g a n i z a ț i e s o c i a l ă/ sau /i n s t i t u ț i e d e u n a n u m i t t i p/) :

„ȘCOALA și BISERICA sînt cele mai sigure *stabilimente ale societății*", IMA, T : 26.

„Revoluția a eșuat, dar *spiritul ei s-a instaurat* la UNIVERSITATEA *franceză*", ES, J : 103.

„La acest punct ACADEMIA *franceză* se apropie de BISERICA *ortodoxă. Femeile nu pot intra* în altar", ES, J : 123.

„... a umblat un timp cu *un funcționar de la* PRIMĂRIE", ST, P : 30.

„... *a căutat-o* peste tot cu POLIȚIA", ST, P : 14.

„De la CIRC nu l-au dat afară", ST, P : 14.

„Va să zică există și INSTITUȚII bune. Dintre ele, Ionesco acceptă ACADEMIA", ES, J : 84.

În cazul **numelor de culori**, contextul ne ajută să dezambiguizăm sensurile care exprimă /a p r e c i e r e a c r o m a t i c ă/, redată mai mult sau mai puțin exact în raport cu valorile sistemului, de sensurile care, printr-o specializare contextuală, se caracterizează și prin alte trăsături sau, mai ales, de sensurile care nu mai redau o apreciere cromatică.

„... e prea ROȘIE *în obraz*", ST, P : 43.

„... se bîlbîie Corbuleanu, ROȘU *de furie*", IMA, T : 99.

„... *ochii* îi erau ROȘII și *tulburi*", ST, P : 35.

„... sprijinindu-și pe genunchii ascuțiți *mîinile* ROȘII, cu *pielea mîncată de leșie*", IMA, T : 56.

„... *Mîna* ... acoperită de un *păr* ROȘU", IMA, T : 34.

„*Regalele* ROȘII i se păreau prea tari", IMA, T : 93.

„... o sticlă de *vin* NEGRU", IMA, T : 25.

„... *îmbrăcată* în NEGRU", IMA, T : 43.

„... să-și risipească *gîndurile* NEGRE, IMA, T : 35.

„... care *se vindeau la* NEGRU cu sume fantastice", IMA, T : 76.

Contextul ca auxiliar în interpretarea semantică

I. Contextul imediat sau mai larg servește adesea la actualizarea unei trăsături de sens, modelînd-o și precizînd în acest fel valoarea semantică a lexemului. De exemplu, în contextele următoare, FIERBINTE, caracterizat paradigmatic prin semele /t e m p e r a t u r ă/, /g r a d f o a r t e m a r e/ realizează aici un anumit sens rezultat din modelarea trăsăturii graduale în funcție de context :

„... și-i cuprinse mîna delicată, *degetele subțiri*, FIERBINȚI", IMA, T : 18.

„... mi-a trecut *palma sa* FIERBINTE peste față", IMA, T : 57.

Trăsătura /t e m p e r a t u r ă/ este apreciată aici ca fiind prezentă într-un grad mare, dar altfel decît în *ceai fierbinte* de exemplu.

Aceeași trăsătură graduală, identificabilă în analiza paradigmatică prin opoziție cu alți termeni, este modelată diferit după context ; deși sensul lexemului este în principiu același, dimensiunea exprimată de acesta, diferă de la un caz la altul. Sensul exact se precizează deci în raport cu substantivul :

„... o pantă ușoară care ducea în mod vizibil spre un URIAȘ *copac*, care își întindea spre albastrul cerului crăcile sale noduroase", MP, MS : 63.

„... campanie vehementă împotriva castelului transformat într-o URIAȘĂ *cocină* de porci !", ST, P : 196.

„... *o femeie* URIAȘĂ — ... apăru în cadrul întunecat al ușii, ST, P : 172.

„... luna mare și roșie ... i se păru o URIAȘĂ minge de foc", ST, P : 27.

„Pasărea URIAŞĂ ce-l privea de pe pînză“, ST, P : 202.

„O ENORMĂ *floare* de şampanie se întinde pe locul unde cupa s-a izbit“, IMA, T : 33.

Contextul, de obicei cel mai larg, poate sublinia uneori o trăsătură distinctivă sau mai multe, fie prin prezenţa unor determinanţi imediaţi, fie prin explicaţii suplimentare, de ex. :

„. . . conservatorism cînd este vorba de MICA *morală, morala individuală, morala familiei*“, ES, J : 97.

„E atît de rar să întîlneşti un bărbat cu adevărat VESEL, *nu gălăgios sau petrecăreţ . . ., ci cu adevărat stăpînit de acea tensiune a sufletului care iradiază şi farmecă şi un semn care o distinge:* îţi smulge măcar un surîs“, MP, MS : 37.

„Se întinse şi o VESELIE *intensă ii inundă chipul*“, MP, MS : 110.

Sensul lui MIC este, în primul exemplu „restrîns, limitat“ la individ, la familie, precizare pe care o aflăm din contextul mai larg, deoarece prezenţa substantivului *morală* nu este suficientă, combinaţia *mica morală* nu este clară. Sensul lui VESEL este actualizat prin determinanţi care pun în evidenţă trăsătura semantică /e x t e r i o r i z a r e/, identificabilă şi paradigmatic. Aceeaşi observaţie pentru termenul ÎNCÎNTARE din contextul :

„Niculae se ridică cu o *expresie de extremă* ÎNCÎNTARE *pe chip* şi se apropie de micul grilaj, MP, MS : 101.

Determinanţi imediaţi sau contextul mai larg precizează în exemplele de mai jos trăsătura /(s u f e r i n ţ ă) m o r a l ă/ :

„(Apoi am simţit că dacă mai rămîn acolo, inima mi se sparge *de suferinţă*). I-am lăsat cu DUREREA lor şi am fugit“, ST, P : 255.

„Mă despart de el cu DUREREA *de a lăsa departe un prieten nepregătit,* mi se pare, să înfrunte dura viaţă“, ES, J : 49.

— Spre deosebire de acestea, în exemplul următor substantivul impune actualizarea trăsăturii /(s u f e r i n ţ ă) f i z i c ă/

„. . . DURERI *ascuţite îmi săgetau încheieturile*“, IMA, T : 61.

— Mai puțin clar, lăsînd loc ambelor interpretări este sensul aceluiași lexem în contextul :

„Iulișca s-a lăsat copleșită de tristețe ... *Simțea* DUREREA *în piept, grea, ca o piatră* de moară ; o DURERE *amestecată, confuză*, străină parcă", ST, P : 31.

Sensul exact al termenului IUBIRE se precizează în plus, dincolo de trăsăturile sale semantice identificabile paradigmatic, prin determinanți sau prin relația cu alți termeni din context, de exemplu :

„Intîmplări din hotel, *scene de gelozie, scene de* IUBIRE", ES, J. : 168.

„*Din gelozie* și din prea multă IUBIRE l-a omorît", ST, P : 48. „Miron Radu Paraschivescu și marea lui IUBIRE *spirituală*", ES, J : 430.

„În „Iubire magică" este vorba despre dorința învolburată de IUBIRE *răscolitoare a unui tînăr pentru o tînără și frumoasă țărancă*", ST, P : 31.

„... acel mister adînc ascuns în orice poveste de dragoste, acel ceva misterios care duce-n cele din urmă la destrămarea IUBIRII", ST, PL : 36.

Tot prin relație cu alți termeni din context se precizează sensul lexemelor VESEL și ÎNCORDARE din exemplele de mai jos. Contextul conține o trăsătură semantică, oarecum redundantă, care contribuie la precizarea sensului prin insistență :

„... în casa lor stăruia ÎNCORDAREA și *teama*", IMA, T : 36.

„Cînd *Europa va deveni* VESELĂ și *inconștientă* are să cadă bomba", IMA, T : 22.

În cazul unor termeni pentru care orice informație referențială suplimentară este foarte importantă (cum sînt denumirile **instituțiilor** și ale **locuinței**, de pildă), contextul (înțeles în sens mai restrîns sau mai larg) poate pune în evidență trăsătura semantică distinctivă a unui lexem (diferențiată prin relațiile cu alți termeni) :

— Astfel, în exemplele de mai jos, trăsăturile /m a r e/ și, eventual, cea care desemnează /m a n i e r a d e c o n s t r u c ț i e s p e c i f i c ă/ sînt subliniate atît prin opoziția directă a termenilor desemnînd **instituții** și a determinanților lor, cît și de restul contextului :

„La cele două extremități păreau că-și *dispută o veche rivalitate* DOMUL *catolic* și BISERICA *ortodoxă*", IMA, T : 8.

„...sau *turla* BISERICII *catolice înălțată trufaș* spre albăstrimile cerului", IMA, T : 19.

Același determinant (și chiar aceeași combinație sintagmatică) poate fi nerelevantă dacă nu s-a urmărit scoaterea în evidență a trăsăturii semantice respective :

„...iată-l trecînd prin dreptul BISERICII *catolice*", ST, P : 229.

În schimb, mai departe, contextele largi insistă, de asemenea, asupra acelorași opoziții :

„I.A. nu este sedus de CATEDRALELE *gotice*, BISERICILE *noastre din Maramureș*, zice el, sînt mai frumoase", ES, J : 173.

„... *să ridici* CATEDRALE *cînd țăranul român a stat secole* de-a rîndul, la pîndă", ES, J : 201.

— Termenul CASTEL este diferențiat de PALAT prin unele caracteristici referențiale proprii numai primului (cu /particularități de construcție dotate pentru apărare/ sau /cu fortificații/, ceea ce, în general, aveau numai construcțiile medievale). Asemenea informații, care de multe ori pot fi pierdute din vedere, ajungîndu-se la neutralizarea opoziției dintre PALAT și CASTEL sînt în schimb subliniate de contextele concrete dacă sînt relevante pentru ceea ce urmărește să comunice autorul.

„...ajunseră la CASTEL, intrară în curte, trecînd mai întîi *peste podul sub care se vedea o prăpastie adîncă*", ST, P : 198.

„...locuiau într-un CASTEL *ale cărui creneluri, vechi de foarte multe sute de ani,* se oglindeau în apele cunoscutului fluviu (Rin)", ST, P : 187.

— Termenul VILĂ definit prin trăsătura „construcție elegantă nu prea mare" (în opoziție față de CASĂ, pe de o parte, sau BLOC, pe de altă parte) pierde de multe ori marca „elegant", păstrînd-o pe cea a „mărimii", ceea ce face să se confunde cu termenul CLĂDIRE (utilizat în general nemarcat sub aspectul /manierei de construcție/. Dacă marca /elegant/ este esențială în comunicare, este precizată contextual :

„VILA lor... încerca *să imite somptuoasele clădiri de pe* Ringstrasse", IMA, T : 22.

— La fel termenul CLĂDIRE, nemarcat sub aspectul /mărimii/ își poate actualiza această trăsătură contextual,

ceea ce duce, implicit, la exprimarea semului /destinație/ (/locuință/ vs /instituție/):

„. . . lăsîndu-l singur în CLĂDIREA aceea mohorîtă *cu sute de încăperi în care, aplecați peste birourile lustruite . . .*", IMA, T : 7.

„. . . se foiau în jurul CLĂDIRII *impunătoare*", ST, P : 230.

— Un alt termen din cîmpul **denumirilor locuinței,** CASĂ își precizează sintagmatic o trăsătură semantică /relativ mic/ (nerealizată întotdeauna) și care îi permite să se opună termenilor BLOC, VILĂ ș.a. În exemplele de mai jos, determinanți ca *scund* sau *lungită,* precum și contextul mai larg, care arată că este vorba de o casă situată la periferia orașului scot, toți, în evidență semul /fără etaje/:

„M-am oprit în fața CASEI *scunde*", IMA, T : 44.

„CASA *lungită* în direcția liniilor . . .", IMA, T : 41.

— Deși termenul HOTEL se caracterizează întotdeauna prin semul /locuință secundară/, esențial pentru definirea lui, aceeași trăsătură poate fi subliniată de contextul (mai larg sau mai restrîns) care îl pune în opoziție cu o LOCUINȚĂ /relativ stabilă (primară)/:

„Am găsit LOCUINȚA din întîmplare . . . Plătim, n-avem încotro, ideea de a rămîne la HOTEL ne înspăimîntă", ES, J : 14.

„Să dorm la HOTEL ?", IMA, T : 111.

— Sublinierea contextuală a trăsăturii distinctive a unui termen poate deveni, uneori, pleonastică (fiind însă justificată ca insistență stilistică) :

„Ea lucra acolo la un PREVENTORIU *TBC* pentru copii, MP, MS : 25.

„. . . adunase avere, două moșii, o mică FABRICUȚĂ la Reșița", IMA, T : 25.

Deși, așa cum am arătat, contextul dezambiguizează de multe ori sensul /organizare socială corespunzătoare unui anumit tip de activitate umană/ de cel de /localul (în care are loc activitatea respectivă)/, s-au întîlnit suficiente exemple (la mai mulți autori) în care *cele două seme sînt solidar distinctive.* Considerăm această situație *un avantaj al textului concret* de limbă, situație pe care nu am putut să o stabilim la nivelul sistemului (numai pe baza informațiilor lexicografice) : În funcție de capacitatea virtuală de a fi marcat numai prin unul din cele

două seme, sau prin ambele s-ar putea urmări noi distincţii între denumirile instituţiilor :

„Domnul N., care se ocupă de AMBASADA lui, între altele, de difuzarea cărţii franceze", ES, J : 47.

„Există la MUZEUL *Prado* un tablou de Tizian...", ES, J : 274.

„A treia zi de la *vernisajul* EXPOZIŢIEI şi de la decernarea premiilor", ST, P : 186.

„Dumitru *le donase* LICEULUI, *în semn de recunoştinţă*", IMA, T : 19.

II. În anumite combinaţii contextuale, unele lexeme realizează sensuri speciale, exprimînd valori marcate de trăsături semantice nedetectabile la nivelul analizei paradigmatice.

— Astfel, NEMULŢUMIRE, termenul cel mai neutru din paradigma lexemelor care denumesc sentimente are, în contextul care urmează, datorită determinantului, şi ideea de „protestatar, manifestat" :

„(De Gaulle... După cîtva timp se retrage, totuşi, de la putere). Contractul lui cu Franţa se încheiase pe acest fond de NEMULŢUMIRE *furioasă* a nepoţilor care vor altceva", ES, J : 102.

— Termenul SEVERITATE, combinat cu adjectivul *afectuoasă* realizează un sens diferit de cel indicat de DEX „care judecă şi pedepseşte fără indulgenţă". Adjectivul, caracterizat prin trăsătura / a f e c t i v - s i m p a t e t i c /, modifică oarecum sensul substantivului prin adăugarea acestui sem în exemplul :

„Bucuria doamnei Giroud este de a se judeca pe sine şi, prin sine, pe alţii, cu o SEVERITATE *afectuoasă*", ES, J : 136.

— Adjectivul APRINS din contextul care urmează realizează, datorită combinaţiei, un sens abstract, marcat prin trăsătura / (surescitare) p s i h o - i n t e l e c t u a l ă /, păstrîndu-şi din sensul propriu marca graduală / g r a d m a x i m / :

„*Creierii* APRINŞI *de alcool* ai directorului lucrau încet", IMA, T : 38.

— Termenul BUCURIE, nemarcat la nivelul sistemului sub aspectul trăsăturii / e x t e r i o r i z a r e /, primeşte în contextul citat mai jos acest sem, rezultat din combinaţia cu *transfigurate* şi cu *extaz* :

„...prin faţa ochilor i se perindau sute de chipuri necunoscute, *transfigurate de* BUCURIE *şi extaz*", IMA, T : 12.

— Aceeași observație este valabilă pentru lexemele din exemplele :

„. . . *radiind de* FERICIRE“, ST, P : 186.

„Ea însă ieși din baie, luptîndu-se parcă din răsputeri cu *un surîs de* FERICIRE care parcă îi strîmba chipul acum demachiat“, MP, MS : 100.

„. . . o auzea cum își freacă degetul mare de speteaza scaunului și și-o închipuia *radiind de* BUCURIE“, ST, P : 12.

„Ca să scap de ADMIRAȚIA *mulțimii a trebuit să fug*“, ST, P : 188.

„. . . *pe chip îi apăru o expresie* de CHIN care parcă n-avea nici o legătură cu lacrimile care îi curgeau șiroaie“, MP, MS : 100.

„. . . de cîte ori întreba, această *expresie de* MÎHNIRE fără leac dispărea“, MP, MS : 98.

— În contextele de mai jos, lexemele marcate paradigmatic printr-o anumită trăsătură graduală — /g r a d n e d e t e r m i n a t/ pentru SLAB și /g r a d m a x i m/ pentru NEFERICIT — realizează, datorită contextului, alte seme graduale :

„. . . *încovrigat de* SLAB ce era“, ST, P : 166.

„Și în sfîrșit a înțeles și ea că *nu e chiar atît de* NEFERICITĂ, că o iubesc și eu ca la început“, MP, MS : 77.

Numele de culori, mai ales, pot fi utilizate în așa fel încît să exprime *mai mult* decît trăsăturile semantice prin care se caracterizează la nivelul *sistemului*. Astfel, /s t r ă l u c i r e/, care nu este o trăsătură distinctivă paradigmatic pentru numele de culori din limbile romanice, poate fi exprimată de context, adăugîndu-se celorlalte componente semantice. Realizarea acestei valori suplimentare se poate face prin selecția determinată a unui termen cromatic (în general format de la numele unui metal care se caracterizează prin „strălucire“) fie și prin relațiile cu alți termeni din context :

„. . . își tamponează *tîmplele* ARGINTATE“, IMA, T : 5.

„(bătrînul) . . . *cu coama* ARGINTIE *de păr* . . . uimit de *apariția ei* ARĂMIE“, IMA, T : 18.

„. . . părul risipit lăsînd reflexe ARĂMII *pe perna de un* ALB *imaculat*“, IMA, T : 12.

„. . . un loc în care . . . CENUȘIUL și SUMBRUL, *ceața și negura* — totdeauna alungate de *coloritul strălucitor al florilor*“, MP, MS : 49.

Deşi numele de rudenie excelează prin selecţia riguroasă în raport cu valorile semantice stabilite la nivelul acestui sistem din limba română, am întîlnit utilizarea unora dintre ele cu sensuri metaforice (neînregistrate în dicţionare), în care termenii respectivi, prin modificarea formulei semantice, capătă valori suplimentare : astfel, în exemplele de mai jos, semele /generaţie ascendentă/ vs /generaţie descendentă/ (eventual şi /gradele/ respective) devin primordiale, iar semul comun /relaţie de rudenie/ dispare, ceea ce conferă termenilor *un sens mult mai general :*

„dramaturgul pune semnul egalităţii între părinte şi putere, TATĂL = *Autoritate*", ES, J : 88.

„NEPOŢII *ies pe stradă să protesteze,* iar BUNICII *contestă la masă*", ES, J : 157—158.

III. Uneori o anumită trăsătură semantică ce poate fi pusă în evidenţă la nivel paradigmatic, prin opoziţia cu alţi termeni ai clasei, se estompează în context, atunci cînd diferenţa dintre unităţile lexicale nu interesează în situaţia dată. În acest caz, reducerea unui sem poate duce la funcţionarea a două lexeme ca variante, ceea ce ar corespunde, în mare, fenomenului de neutralizare :

„MIŞCAREA din 1968 ar fi înnoit, îmbogăţit, în concluzie, tactica revoluţionară... Prin MIŞCAREA din mai a pătruns în Universitate libertatea criticii ... REVOLUŢIA a eşuat, dar spiritul ei s-a instaurat la Universitatea franceză", ES, J : 103.

În contextul de mai sus, REVOLUŢIE, marcat paradigmatic prin trăsătura /+ schimbare radicală a societăţii/ îşi pierde această caracteristică şi este utilizat oarecum în variaţie liberă cu MIŞCARE.

— De asemenea, lexemele din contextul de mai jos nu se mai diferenţiază semantic. În combinaţie, reţinem numai trăsăturile lor comune a căror prezenţă, redundantă, este suficientă, distincţia dintre ele nemaiinteresînd în situaţia dată :

„(Mai lasă-l în plata Domnului pe Tisu — a zis furioasă Ana —) nu ştiu ce PRIETENIE şi ce DRAGOSTE te-o fi prins de el", ST, P : 29.

Termenul TRAGEDIE îşi pierde, în contextul de mai jos, marca /grad maxim/ ce poate fi pusă în evidenţă, para-

digmatic, prin opoziție cu NECAZ, SUPĂRARE, NENOROCIRE etc. :

„Mai mulți oameni din autobuz îl recunoscuseră, totuși, și-l salutară plini de respect. Nici asta n-ar fi fost, la urma urmei, cine știe ce mare TRAGEDIE", ST, P : 231.

Aceeași trăsătură graduală, pe care MINUSCUL o conține în raport cu MIC, REDUS se estompează în contextul :

„A doua zi Tisu se trezi *în camera* MINUSCULĂ *de hotel*", ST, P : 162.

Dacă nu interesează, unele trăsături semantice se estompează, de exemplu în contextul de mai jos :

„Soția, *funcționară* la un SPITAL", ES, J : 49.

nu interesează trăsăturile distinctive ale lui SPITAL nici în raport cu ceilalți membri ai paradigmei, nici față de termenii cîmpului respectiv. Contextul relevă numai încadrarea într-o „instituție oarecare".

La fel în citatul de mai jos :

„. . . *eram prea mici* ca (mama) *să intre la* FABRICA", IMA, T : 56.

singura trăsătură relevantă pentru FABRICĂ se referă la tipul de muncă pe care putea să-l presteze, neinteresînd relațiile cu ceilalți termeni ai paradigmei.

În exemple ca :

„PALATUL Weisz, cum i se spunea încă . . . CLĂDIREA *era uniformă, lipsită de stil, solidă*", IMA, T : 72.

„. . . rămăsese acolo . . . ascultînd . . . *zgomotele acelea care dominau* PALATUL", IMA, T : 9.

termenul PALAT păstrează numai semele /c o n s t r u c ț i e/, /m a r e/, fără să se mai caracterizeze prin /m a n i e r ă d e t e r m i n a t ă/, cum subliniază contextul larg și echivalența cu CLĂDIRE.

În alte cazuri, un termen cum este HOTEL, prin relațiile determinate dintr-un context dat estompează semele /m a r e/ și chiar /l o c u i n ț ă s e c u n d a r ă/ :

„HOTELUL „Coroana" *arăta mai mult ca o casă boierească*", IMA, T : 111.

Un caz particular de estompare a trăsăturilor semantice în context este cel al termenilor care funcționează ca arhilexeme într-un cîmp dat. În această situație sînt CASA,

IMOBIL (arhilexeme în cîmpul **denumirilor locuinţei**) şi CLADIRE, arhilexem în acelaşi cîmp, alături de celelalte două sau arhilexem pentru **denumirile instituţiilor**. O asemenea interpretare rezultă din contextele de mai jos :

„CLĂDIREA era doar cu un singur etaj . . . CASA fusese cîndva arătoasă“, IMA, T : 54.

„. . . a intrat peste el în CASĂ“, MP, MS : 81.

„CASA (în fapt un BLOC construit la sfîrşitul secolului trecut, de un confort, aşadar, aproximativ) este aşezată . . .“, ES, J : 4.

„O lume îndepărtată, de o politeţe rece, retrasă în CASA la orele 18, CĂMINUL fiind centrul, spaţiul închis în care se concentrează viaţa individului“, ES, J : 220.

„. . . găsisem un ADĂPOST acceptabil în rezervaţia multinaţională de la *Cité Universitaire*“, ES, J : 421.

„. . . un joc pentru copii — cu pompieri de plumb şi cu IMOBILE în flăcări“, ST, P : 28.

Arhilexeme pentru **denumirile construcţiilor (locuinţe şi instituţii)** :

„. . . am ajuns în faţa unei CLĂDIRI *destul de aspectuoase*“, IMA, T : 57.

„CLĂDIRI în flăcări *erau desenate* pe cele două cartoane ale jocului“, ST, P : 25.

IV. În unele contexte, sensul unui lexem este precizat prin reluare, prin repetarea unor trăsături semantice, conţinute de un cvasisinonim, de exemplu :

„Dar SUBŢIRELUL şi *delicatul personaj* nu părea obişnuit să audă ce i se spune“, MP, MS : 40.

Sensul lui SUBŢIREL, deşi dezambiguizat oarecum în combinaţie cu *personaj* („slab, zvelt“) se precizează ca „slab, fin“ prin cvasisinonimul său *delicat*.

Aceeaşi observaţie pentru contextele următoare, unde lexemele sînt reluate printr-un cvasisinonim care, actualizînd o nouă trăsătură semantică, precizează, întăresc sensul primei unităţi :

„Vorbea GROS, *bărbăteşte*“, IMA, T : 112.

„. . . întinzîndu-i mîna LATĂ şi *groasă*“, IMA, T : 112.

În contextul :

„. . . o clipă de dragoste cu un astfel de bărbat era menită să rămînă în amintirea timpului ca un moment de ne-

șters, deasupra BUCURIEI și *fericirii* obișnuite“, MP, MS : 34.

Fericire repetă trăsăturile semantice ale substantivului BUCURIE și anume : /s a t i s f a c ț i e/, /s t e n i c/, /b i n e-f ă c ă t o r/, nuanțînd exprimarea prin gradare, întrucît *fericire* este marcat prin /g r a d m a x i m/.

Precizarea sensului lexemului prin reluarea printr-un cvasisinonim mai puternic marcat sub aspectul intensității, al trăsăturii graduale se poate ilustra și prin următoarele contexte :

„(de aceea ele considerau că este o povară numai a lor) toate NECAZURILE și *suferințele*, singure să le ducă“, ST, P : 239

„(actele nesoluționate ieri). Le parcurse ATENT, *concentrat*, revenind asupra acelor fraze . . .“, IMA, T : 13.

O situație oarecum asemănătoare o întîlnim în contextul de mai jos, unde *înduioșare* reia, precizînd și nuanțînd, sensul lui DRAGOSTE :

„. . . omul despre care bătrîna vorbea cu DRAGOSTE, *înduioșare* și *mîndrie*“, IMA, T : 71.

De asemenea în contextele :

„O ENERVARE și O SUPĂRARE bruscă îl cuprinde pe un astfel de cititor în sufletul căruia se naște un ciudat complex de inferioritate“, ST, PL : 169.

„Visul ajută cel mult TRISTEȚII să se dizolve, MELANCOLIEI să se spulbere“, ST, PL : 163.

O altă situație înregistrată este aceea în care autorul insistă asupra sensului unui lexem prin selectarea unui sinonim al acestuia, termen care repetă deci toate trăsăturile semantice ale primei unități, de exemplu :

„. . . parcă purta pe față o mască holbată, compusă din ÎNGRIJORĂRI și *temeri* care nu-l slăbiseră, MP, MS : 41.

„. . . dacă n-ar fi bătut-o foarte tare, cu o îndîrjire sumbră și aproape lucidă, ca și cînd ea, soția lui, ar fi fost cauza unei TRAGEDII sau a *unei mari nenorociri* care plana asupra nu se știe cui . . .“, MP, MS : 31.

„. . . vocea ei LINIȘTITĂ, *calmă*, aproape impersonală“, ST, P : 17.

O situație diferită o reprezintă contextele în care două lexeme cvasisinonime sînt diferențiate, se pune deci în evi-

denţă distincţia dintre ele, prin menţionarea unor determinanţi specifici, care actualizează anumite trăsături de conţinut. De exemplu :

„... crescuse peste măsură, era SUBŢIRE *ca o trestie*, SLAB *de-i fluturau pe el hainele* ca pe o sperietoare de ciori", IMA, T : 69.

În contextul de mai sus, SUBŢIRE şi SLAB sînt cvasisinonime. Diferenţa dintre ele (cineva poate să fie SUBŢIRE fără să fie SLAB) este pusă în evidenţă de determinanţii din contextul mai larg : comparaţia şi, respectiv, propoziţia consecutivă.

Aceeaşi manieră de a sublinia diferenţa dintre două cvasisinonime o găsim în contextul următor, unde determinanţii imediaţi precizează sensul celor două lexeme în aşa fel, încît substituirea unuia prin celălalt este imposibilă în situaţia dată.

„Privind un tablou terminat al unui mare maestru, poţi să-l STUDIEZI şi să-i ÎNVEŢI maniera", MP, MS : 32.

Contextul mai restrîns sau mai larg serveşte adesea la actualizarea relaţiei de antonimie. Sensul termenilor puşi într-o astfel de relaţie se precizează în context fie prin contrast, fie prin actualizarea sau estomparea unor trăsături de conţinut.

Un exemplu de actualizare a unei relaţii obişnuite de antonimie, stabilită la nivelul sistemului o găsim în contextele :

„Şi la Virgiliu Monda e vorba despre ciudatul dialog dintre „BOALĂ" şi „SĂNĂTATE", de fascinaţia stranie, bineînţeles reciprocă, amestec de DRAGOSTE şi URĂ", ST, PL : 32.

„Statura sa SCUNDĂ abia dacă depăşea cu puţin pervazul ÎNALT al acesteia (ferestrei)", IMA, T : 8.

Spre deosebire de situaţia citată, în contextul următor sînt puşi în relaţie doi termeni care, deşi perfect simetrici sub aspectul formulei componenţiale (se caracterizează prin seme comune : /e x t e n s i u n e v e r t i c a l ă/, /g r a d f o a r t e m a r e/ şi se opun prin semul incompatibil contrar /a p r e c i e r e î n p l u s/ vs /a p r e c i e r e î n m i n u s/), nu sînt asociaţi de obicei, deci nu sînt consacraţi prin uz. De aceea, efectul stilistic obţinut este mai puternic :

„Era bine făcută, nici PRĂJINĂ, nici BONDOACĂ", MP, MS : 27.

Termeni asimetrici sub aspectul formulei semice, deci care depăşesc sfera antonimiei stricte la nivelul sistemului sînt puşi adesea în relaţie antonimică în anumite contexte.

De exemplu, BUCURIE și DURERE, care au în comun un număr de seme, se diferențiază, în afară de semul incompatibil contrar, și prin mărcile de grad : /n e m a r c a t g r a d u a l/ pentru BUCURIE și, respectiv, /g r a d f o a r t e m a r e/ pentru DURERE :

„... dacă strigătul acesta al ei era pricinuit de DURERE sau de BUCURIE", ST, P : 173.

Aceeași observație este valabilă și pentru contextele următoare :

„Ceaiurile FIERBINȚI, termometrele RECI puse sub braț, toate astea îmi făceau o deosebită plăcere", ST, P : 256.

„Dintr-odată sufletul mi s-a umplut de BUCURIE și JALE", IMA, T : 45.

„De cînd aflaseră că e inginer, îi spuneau „să trăiți" ! El nu le răspundea, dar zîmbea în felul acesta, nici cu SIMPATIE nici cu DISPREȚ", MP, MS : 90.

În alte cazuri, doi termeni puși în opoziție antonimică într-un context mai larg se diferențiază, în afară de semul incompatibil contrar, și prin seme reziduale. Acestea strică echilibrul relației, făcînd ca termenii să nu fie antonimi în sens strict în sistem, dar ei pot apărea astfel în exprimare :

„N-au treabă, se distrează ! Spunea Eva Nada cu INVIDIE, dar și cu ADMIRAȚIE", ST, P : 257

Contextul servește uneori la actualizarea unei relații de antonimie între termeni pe care nu îi considerăm ca opuși în mod normal fie din pricină că fiecare dintre ei are un alt antonim cu care, de regulă, formează o pereche, fie pentru că perechea în discuție nu a fost consacrată prin uz. Acestea apar, prin urmare ca antonime ocazionale :

„... și cînd am o oboseală în mine, natura nu mi-o ALUNGĂ, ci mi-o SPOREȘTE", MP, MS : 73.

„Clipi BUIMACĂ, ascultă ATENTĂ și desluși cuvintele", IMA, T : 48.

„... se făcu brusc nespus de frumoasă, cu înfățișarea ei care deveni cu încetul SENINĂ ȘI TRAGICĂ", MP, MS : 48.

„... pe jumătate ADORMITĂ, pe jumătate NĂUCĂ și, în același timp, la fel de CONȘTIENTĂ", ST, P : 24.

„E suficient însă să intervină o cît de mică ambiție pentru ca FIDELITATEA să se transforme în COMPLOT și PRIETENIA în COMPLICITATE", ES, J : 124.

Ambiguitatea contextului, decodare simplă și/sau complexă. Uneori contextul este astfel construit încît nu servește

la precizarea sensului unui lexem. Ambiguitatea este, în acest caz, înțeleasă nu ca un defect, ci ca o calitate a textului concret care lasă cititorului posibilitatea mai multor lecțiuni, ceea ce este, de altfel, specific literaturii. Aceasta presupune estomparea anumitor trăsături prin aceea că textul, în mod intenționat, nu conține elementele necesare identificării.

— În exemplul de mai jos nu se poate preciza sensul exact al lui ADMINISTRAȚIE, care poate fi înțeles ca „instituție, organizare socială" sau ca „totalitatea persoanelor care lucrează la o instituție".

„Era, această pictoriță, pe care o chema Golea Simina, o veche cunoștință a ADMINISTRAȚIEI, MP, MS : 29.

— Aceeași observație este valabilă pentru contextele următoare, în care termenii pot fi interpretați ca o sumă, o medie a tuturor sensurilor lor, situație care nu se poate realiza decît într-un text concret :

„Ca americanii tăi. Oameni TARI și MARI, cu roți și damf, dar fără nație", IMA, T : 26.

„(Parisul) . . . MAREA capitală este grăbită", ES, J : 7.

Contexte specializate. O situație aparte o prezintă posibilitatea de a izola, în textele cercetate, *combinații contextuale relativ stabile* ce pot exprima valori semantice care nu sînt realizate paradigmatic.

Ne referim la unele sintagme alcătuite din **nume de rudenie** și anumiți determinanți (cărora, în alte limbi, le pot corespunde lexeme simple). Determinanții respectivi desemnează astfel ceea ce ar putea fi redat printr-o trăsătură semantică distinctivă, dacă ar exista lexeme diferențiate :

„Visa că FRATELE *lui mai mic* cade din podul casei", ST, P : 171.

„. . . îmi amintește de BUNICUL *meu dinspre MAMĂ*", ST, P : 169.

„. . . i-am moștenit de la Rubin — *fostul meu* SOȚ, ST, P : 173.

Un procedeu frecvent de a exprima **aprecieri cromatice** mult mai complex decît cele redate paradigmatic constă în sintagmele de tipul „de culoarea obiectului x" (cu sau fără alți determinanți) sau reprezentate de o comparație cu un anumit obiect. Deși sintagmele respective au un caracter *relativ liber, formula după care se realizează e fixă.* Nu avem în vedere sin-

tagmele alcătuite din nume de culori și determinanți de tipul *deschis* sau *intens* (care corespund parțial relațiilor semantice redate paradigmatic) pentru că frecvența lor este prea mare și ar depăși obiectivele pe care ni le-am propus aici. Din aceleași motive nu ne vom ocupa nici de diferitele combinații dintre două sau mai multe nume de culori, de asemenea, numeroase în texte.

— „De culoarea obiectului x" (reluînd, eventual, pentru precizare, un alt termen cromatic):

„... taiorul *de culoarea tabacului*", IMA : T : 20.

„Un cocoș ... cu o pană în coadă *de culoarea prunii putrede* și cu un gît GĂLBUI, *de culoarea osului de ivoriu* (în culorile acelea neobișnuite și ciudate la o primă vedere stătea întregul secret" ST, P : 202.

„... o pană din coadă i-o colora în MOV *de culoarea prunii putrede, de o nuanță mocnită*", ST, P : 201.

„... era din familia blondelor, după ten și după ochi, dar părul *avea culoarea mierii de salcîm*", MP, MS : 28.

„... buclișoarele ... GĂLBUI-ROȘCATE, *de culoarea grîului dat în pîrg*", ST, P : 182.

„... cu fața acoperită de pistrui *de culoarea untului topit*", ST, P : 166.

„... în rochia de crepdeșin *de culoarea vișinii putrede*", ST, P : 31.

— Sintagme reprezentînd comparații cu obiectele:

„... un *păr* ca al meu, *cum îi mierea*", ST, P : 32.

„... o față de masă de un GALBEN *palid ca lămîia*", ST, P : 187.

Combinarea unui termen cum este FABRICĂ cu determinanți mai mult sau mai puțin preciși duce la delimitarea unui tip anume de instituție (sau la o specializare semantică):

„... după greva de la FABRICILE *unite de uleiuri și săpunuri*", IMA, T : 44.

„... niște nemulțumiri la FABRICA *de lanțuri*", IMA, T : 85.

„... demonstrația de la FABRICA *de bere*", IMA, T : 107.

„... proprietarul unei FABRICI *de mezeluri*", ST, P : 187.

Dacă determinantul este un nume propriu, aceeași specializare semantică nu poate fi stabilită decît cu ajutorul contextului mai larg:

„... un șvab pe care-l luase de la FABRICA *Dura*", *IMA*, T : 14.

Specializarea se realizează și prin combinarea altor nume de instituții cu anumiți determinanți :

„... alta a făcut o ȘCOALĂ *de estetică a comerțului*", ES, J : 18.

Combinarea termenului CASĂ cu diferiți determinanți (cu care realizează o sintagmă mai mult sau mai puțin consacrată) duce la actualizarea unor nume de instituții, avînd, de asemenea, un profil determinat :

„... administrația actuală transformîndu-se fără prea mari dificultăți în CASA *de festivități și distracție*", MP, MS : 59.

„... la etaj (erau) birourile CASEI *de modă „Goldhaus"*, IMA, T : 72.

„... își zburase creierii într-o CASĂ *de sănătate*", ST, P : 196 (/destinație sanitară/=SPITAL).

„CASA *belgiană* e, în genere liniștită", ES, J : 128 (/locuință secundară/).

Unii dintre termenii cromatici specializați contextual se întîlnesc în alte combinații decît cele obișnuite, cum este cazul lui CASTANIU (referitor la culoarea părului) utilizat ca determinant al substantivului *ochi :*

„CASTANIUL *deschis atît de limpede* și de inocent *al ochilor*", MP, MS : 90.

„CASTANIUL *ochilor* îi era atît de limpede", MP, MS : 28.

Tot ca determinant al substantivului *ochi* apare și combinația, mai puțin obișnuită, cu adjectivul GRI :

„... se uită insistent în ochii aceia GRI, cu reflexe metalice", IMA, T : 5.

Analiza semantică pe baza unor texte concrete, întreprinsă cu titlu ilustrativ demonstrează două idei principale :

— respectarea „regulilor" semantice corespunzătoare sistemului stabilit pornind de la dicționare și care reprezintă esența, pe de o parte ;

— pe de altă parte, actualizarea semantică în orice text și din orice punct de vedere este mult mai complexă, particularizînd esența. Această a doua idee este o constatare firească ; ceea ce am urmărit prin gruparea materialului în APLICAȚII PRACTICE a fost relevarea *varietății actualizărilor semantice* și desprinderea cîtorva tipuri concrete.

BIBLIOGRAFIE

Ahmanova, O. S. (1957) — *Despre neutralizare*, în „Travaux de l'Institut de Linguistique de Paris", vol. II.

Alinei, Mario (1974) — *La struttura del lessico*, Società Editrice il Mulino, Bologna.

Alinei, Mario (1980) — *Lexical Grammar and Sentence Grammar: A Two-Cycle Model*, în „Quaderni di Semantica", Anno I, no. 1, vol. I.

Avram, Andrei (1967 — *Neutralizarea opozițiilor lingvistice*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, București.

Bendix, E. H. (1970) — *Analyse componentielle du vocabulaire général*, în „Langages", 20.

Bidu-Vrănceanu, A. (1972) — *Modalité d'analyse structurale du lexique: les noms de parenté*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XVII, no. 5.

Bidu-Vrănceanu, A. (1973) — *L'expression de l'appréciation chromatique dans le style sicentifique du roumain littéraire*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XVII, no. 1.

Bidu-Vrănceanu, A. (1974-a) — *Contribution à l'analyse structurale du lexique. Le lexique de l'habitation en roumain*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XIX, no. 4.

Bidu-Vrănceanu, A. (1974-b) — *Modalités d'analyse structurale du lexique. Le système des dénominations des animaux domestiques*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XIX, no. 6.

Bidu-Vrănceanu, A. (1975) — vezi Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975).

Bidu-Vrănceanu, A. (1976) — *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, Editura Academiei R.S.R., București.

Bidu-Vrănceanu, A. (1977-a) — *La structuration sémantique des dénominations des animaux sauvages*, în „Analele Universității București", seria Limbă și literatură română, XXVI.

Bidu-Vrănceanu, A. (1977-b) — *La structuration sémantique des dénominations d'établissements (publics)*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XXII, no. 2.

Bidu-Vrănceanu, A. (1979) — *Observații privind cîmpurile lexicale și tipologia lor*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXX, no. 2.

Baldinger, K. (1977) — *Teoria semantică*, Editorial Gredos, Madrid.

Bidu-Vrănceanu, A. (1980-a) — *Principes d'analyse sémique*, în „Quaderni di Semantica", I, 1.
Bidu-Vrănceanu, A. (1980-b) — *Analiza termenilor care indică fenomene sonore* în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXI, nr. 2.
Bidu-Vrănceanu, A. (1980-c) — *Paradigmatic și sintagmatic în semantică*, în „Limba Română", XXIX, no. 1.
Bidu-Vrănceanu, A. (1981-a) — *Structura denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană*, în *Semantică și semiotică*, sub redacţia acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald, Editura ştiinţifică și Enciclopedică, București.
Bidu-Vrănceanu, A. (1981-b) — *Structura termenilor care indică fenomene sonore (Sunetele caracteristice animalelor, păsărilor și insectelor)*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXII, no. 3.
Bidu-Vrănceanu, A. (1981-c) — *Analiza structurii termenilor care indică fenomene sonore*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXII, no. 4.
Bidu-Vrănceanu, A. (1981-d) — *Observaţii privind raportul dintre metalimbajul lexicografic și metalimbajul semantic*, în „Analele Universităţii București", Seria Limbă și Literatură Română, XXX.
Bidu-Vrănceanu, A. (1981-e) — *Problèmes d'analyse des champs lexicaux*, în *Logos Semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, vol. III — *Semantica.*
Brekle, Herbert (1975) — *La Semantica*, Società Editrice il Mulino, Bologna.
Brodda, B. — Karlgren, H. (1969) — *Synonyms and synonyms of synonymes*, în „Statistical Methods in Linguistics", no. 5.
Bucă, M. — Evseev, I. (1976) — *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara.
Bucă, M. — Moldovan, V. (1981) — *Limitele semantice ale cuvîntului*, în *Semantică și semiotică.*
Budagov, R. A. (1961) — *Introducere în știința limbii*, București.
Cantineau, J. (1952) — *Les oppositions significatives*, în „Cahiers Ferdinand de Saussure", vol. 10.
Charron, Chyslain — Germaine, Claude (1975) — *Vers une sémantique structurale*, communication au XII-ème Colloque International de linguistique fonctionnelle, Université de Clermond-Ferrand.
Chiţoran, D. (1981) — *Sensul în teoria traducerii*, în *Semantică și semiotică.*
Ciocîrlie, Constanţa (1976) — *Observaţii asupra neutralizării opoziţiilor semantice ale adjectivelor antonime*, în „Analele Universităţii Timișoara", Seria științe filologice. XIV.
Coseriu, Eugenio (1958) — (Discussions) în *Proceedings of eight international Congress of linguists*, Oslo.
Coseriu, E. (1964-a) — *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strassbourg, I, 1.
Coseriu, E. (1964-b) — *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, în *Actes du premier Colloque International de Linguistique Appliqué*, Nancy.
Coseriu, E. (1967) — *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik. Heyses Analyse des Wortfeldes „Schall"*, în *To honore Roman Jakobson*, Mouton, The Hague, Paris.
Coseriu, E. (1969-a) — *Leksičeskie solidarnosti*, în „Voprosî učebnoi leksikografii", Izdatelistvo Moskovskogo Universiteta.

Coseriu, E. (1969-b) — *La struttura del lessico*, în *Grammatica, la Lessicologia*, Atti del I-e dell II convegno di studi, Mario Bulzoni Editore, Roma.
Coseriu, E. (1975) — *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie", Revue internationale de lexicologie et de lexicographie, Volume XXVII, II.
Coseriu, E. (1976) — *L'étude fonctionnelle du vocabulaire. Précis de lexematique*, în „Cahiers de lexicologie", Volume XXIX, II.
Coseriu, E. (1978) — *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, în *Strukturelle Bedeutungslehre*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Sarmstadt.
Coseriu, E. (1980) — *Interdisciplinarita e linguistica*, în *L'accostamento interdisciplinare alle studio del linguaggio*, Franco Angelo Editore, Milano.
Coseriu, E. — Geckeler, H. (1974) — *Linguistics and Semantics*, în *Current Trends in Linguistics*, Edited by Thomas A. Sebeok, Volume 12, *Linguistics and Adjacent Arts and Sciences*, Mouton, The Hague, Paris.
Coteanu, I. (1960) — *În legătură cu sistemul vocabularului*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București.
Coteanu, I. (1967) — *Posibilitățile și limitele formalizării în stilistică*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. V.
Coteanu, I. (1970) — *Idiostilul*, în *Sistemele limbii*, redactori responsabili I. Coteanu și L. Wald, Editura Academiei R.S.R., București.
Coteanu, I. (1973) — *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Editura Academiei R.S.R., București.
Coteanu, I. (1975) — vezi Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975).
Coteanu, I. (1977) — *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII.
Coteanu, I. (1982) — *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, București.
Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975) — *Limba română contemporană*, volumul II — *Vocabularul*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Diaconescu, Paula (1969) — *Sémantique et stylistique (Méthode d'investigation d'un texte)*, în „Philologica Pragensia", 4, Academia Praga.
Dinu, M. (1974) — *Modèle ensembliste de la synonymie lexicale*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XIX, no. 3.
Dubois, J. (1962) — *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, Paris.
Dubois, J. (1964) — *Distribution, ensemble et marque dans le lexique*, în „Cahiers de lexicologie", no. 4.
Dubois, J. et Cl. (1971)— — *Introduction à la lexicographie : le dictionnaire Larousse*, Paris.
Dubois, J. — Dubois-Charlier, Fr. (1970) — *Principes et méthode de l'analyse distributionnelle*, în „Langages", no. 20.
Ducháček, O. (1964) — *Contribution à l'étude de la sémantique : les synonymes*, în „Orbis", XIII, no. 1.
Ducháček, O. (1965) — *La structure du lexique et quelques problèmes sémantico-lexicaux*, în „Revue roumaine de linguistique", no. 6.
Ducrot, O. — Todorov, T. (1972) — *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Editions du Seuil, Paris.

Ebeling, Carl, L. — Schogt, H. G. (1957) — *À propos de la neutralisation sémantique*, în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris", vol. II.
Forăscu, N. (1974) — *Description structurale des relations de synonymie*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XIX, no. 6.
Forăscu, N. (1975) — *Description structurale des relations entre les synonymes* (II), în „Revue roumaine de linguistique", Tome XX, no. 1.
Forăscu, N. (1977) — *Sur la distance contextuelle des synonymes*, în „Analele Universității București", Seria Limbă și literatură română, XXVI.
Forăscu, N. (1978-a) — *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, TUB, București.
Forăscu, N. (1978-b) — *O modalitate de măsurare a distanței semantice dintre sinonime*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXIX, no. 3.
Forăscu, N. (1980) — *Quelques critères syntaxiques de classification des sèmes*, în „Quaderni di Semantica", Anno I, vol. I, no. 1.
Forăscu, N. (1981-a) — *Probleme ale analizei semice în studiul sinonimiei adjectivale*, în *Semantică și semiotică*.
Forăscu, N. (1981-b) *Observații asupra unei posibile „sintaxe" a formulei semice*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXII, no. 2.
Forăscu, N. (1981-c) — *Reflecții asupra posibilităților și limitelor în cuantificarea sinonimiei*, în „Analele Universității București", Seria Limbă și literatură română, XXX.
Geckeler, Horst (1976) — *Semántica estructural y teoría del campo lexico*, Editorial Gredos, Madrid.
Geckeler, Horst (1978) — *Observations sur la structure sémantique des adjectifs*, în *Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists*, Vienna, W.U. și W. Meid. Ed., Innsbruck.
Geckeler, H. (1981) — *Progrès et stagnation en sémantique structurale*, în *Logos Semantikos*, vol. III — *Semántica*.
Geckeler, H. (1983) — *Observations sur l'absence de l'antonymie dans certaines sections du lexique*, în „Quaderni di semantica", Anno IV, no. 1 și 2.
Graur, Al. (1957) — *Fondul principal al limbii române*, Editura Științifică, București.
Greimas, A. J. (1966) — *Sémantique structurale. Recherche de la méthode*, Larousse, Paris.
Guilbert, L. (1975) — *La créativité lexicale*, Paris.
Guțu-Romalo, V. (1967) — *Distribuția*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, București.
Harris, Z. (1970) — *La structure distributionnelle*, în „Langages", 20.
Hjelmslev, L. (1957) — *Pour une sémantique structurale*, în „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague", XII.
Hjelmslev, L. (1959) — *Notes sur les oppositions supprimables*, în „Travaux du Cercle linguistique de Copenhage", XIV.
Iordan, I. — Guțu-Romalo, V. — Niculescu, Al. (1967) — *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București.
Iosifescu, I. (1975) — *Distanțe semantice contextuale*, în „Studii și cercetări matematice", XXVII, no. 5.
Kahlmann, A. (1975) — *Traitement automatique d'un dictionnaire de synonymes*, Stockholm.

Kuznecov, P. S. (1957) — *La notion de neutralisation dans la morphologie et le lexique*, în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris", vol. II.
Lavorel, P. M. (1975) — *Eléments pour un calcul du sens*, Documents de linguistique quantitative, no. 27, Service de l'Université Pierre et Marie Currie, Lyon.
Lehrer, A. (1983) — *Semantic aspects of lexical structure*, în „Quaderni di Semantica", Anno IV, no. 1 și 2.
Lounsbury, Floyd G. (1966) — *Analyse structurale des termes de parenté*, în „Langages", no. 1.
Lüdtke, Helmut (1957) — *Le concept de neutralisation sur le plan du signe*, în „Travaux de l'Institut de linguistique de Paris"; II.
Lyons, J. (1970) — *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Larousse, Paris.
Lyons, J. (1978) — *Eléments de sémantique*, Larousse, Paris.
Marcus, S. (1963) — *Lingvistică matematică*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Marcus, S. (1965) — *Analyse contextuelle*, în „Zeitschrift für Phonetik", no. 3.
Marcus, S. (1966) — *Lingvistică matematică*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Marcus, S. (1967) — *Introduction mathématique à la linguistique structurale*, Dunod, Paris.
Marcus, S. (1970-a) — *Poetica matematică*, Editura Academiei R.S.R., București.
Marcus, S. (1970-b) — *Définition logiques et définitions lexicographiques*, în „Langages", 19.
Marcus, S. (1979-a) — *Semne despre semne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Marcus, S. (1979-b) — *Provocarea metodei*, I, II, III, în „Viața studențească", nr. 10 (739) ; nr. 11—12 (740) ; nr. 17 (746).
Marcus, S. (1983) — *The Modelling Process*, în *Proceedings of the international Congres of Logic, Methodology and Philosophy of Science*, Salzburg, Austria, July 11—16, 1983.
Massarriello-Merzagora, Giovanna (1983) — *La Lessicografia*, Ed. Zanichelli, Bologna.
Miclău, P. (1981) — *Dimensiunea semantică a limbajelor specializate*, în *Semantică și semiotică*.
Miclău, P. (1982) — *Les langues de specialité*, TUB, 1982.
Mihăilă, R. (1969) — *Analiza semantică distribuțională a adjectivului românesc „ușor"*, în „Studii și cercetări lingvistice", no. 6.
Mounin, G. (1963) — *Les problèmes théorique de la traduction*, Paris.
Mounin, G. (1972) — *Clefs pour la sémantique*, Editions Sghers, Paris.
Mounin, G. (1979) — *Eléments d'une sémantique structurale et fonctionnelle : l'axiologie d'André Martinet*, în *Linguistique fonctionelle, debats et perspectives*, présentés par M. Mahmoudian, Presse Universitaire de France, Paris.
Nicolescu, M. (1968) — *Problèmes du dictionnaire axiomatique*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", V.
Pană-Dindelegan, G. (1976) — *Reflecții asupra modalității contextuale de analiză a sensului (cu referire specială la verb)*, în „Limba română", no. 2.
Pottier, B. (1963) — *Recherche sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique*, în „Publications linguistiques de la Faculté de Lettres et Sciences Humaines de l'Université de Nancy".

Pottier, B. (1964) — *Vers une sémantique moderne*, în „Travaux de linguistique et de littérature", II, 1.
Pottier, B. (1965) — *La définition sémantique dans les dictionnaires*, în „Travaux de linguistique et de littérature", III, 1.
Pottier, B. (1983) — Semántica y logica, Editorial Gredos, Madrid.
Rey, Alain (1970) — *La lexicologie*, Editions Klincksieck, Paris.
Rey-Debove, J. (1966) — *La définition lexicographique. Recherche sur l'équation sémique*, în „Cahiers de lexicologie", no. 1.
Rey-Debove, J. (1981) — *Ordre et désordre dans le lexique*, în *Logos Semantikos*, vol. III — *Sémantica.*
Schogt, H. G. (1972) — *Synonymie et signe linguistique*, în „La linguistique" vol. 8, fasc. 2.
Schogt, H. G. (1976) — *Sémantique synchronique: synonymie, homonymie, polysémie* University of Toronto Press, Toronto and Buffalo.
Sîrbu, Richard (1977) — *Antonimia lexicală în limba română*, Editura Facla, Timişoara.
Şerban, V.-Evseev, I. (1978) — *Vocabularul românesc contemporan*, Editura Facla, Timişoara.
Todorov, T. (1966-a) — *Recherches sémantiques*, în „Langages", no. 1.
Todorov, T. (1966-b) — *Les anomalies sémantiques*, în „Langages", no. 1.
Todorov, T. (1967) — *Littérature et signification*, Paris.
Travaux (1957) — „Travaux de l'Institut de Linguistique", Faculté des Lettres de l'Université de Paris, vol. II.
Troubetzkoy, N. (1949) — *Grundzüge der Phonologie*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", VII.
Trujillo, Ramon (1980) — *Sobre la naturaleza de los rasgos semanticos distinctivos*, în *Logos Semantikos*, vol. III — *Semántica.*
Ullmann, S. (1952) — *Précis de sémantique française*, Berne.
Vachek, J. (1952) — *Dictionnaire de linguistique de l'Ecole de Prague.*
Vasiliu, Em. (1977) — recenzie la A. Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, în „Limbă și literatură", vol. II.
Vasiliu, Em. (1980-a) — *Sens şi definiţie lexicografică*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXI, no. 5.
Vasiliu, Em. (1980-b) — *„Signifié": Some remarks on its nature*, în „Revue roumaine de linguistique", Tome XXV, no. 5.
Wald, Lucia (1970) — *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti.
Wotjak, Gerd (1983) — *A propos de la structure lexicale*, în „Quaderni di Semantica", anno IV, no. 1.

„Quaderni di Semantica", Revista internazionale di semantica teorica e applicata, Direttore Mario Alinei, Il Mulino, Bologna, 1980—1983.
Semantică şi semiotică, sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.
Logos Semantikos, Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, vol. III. *Semántica*, sub redacţia lui Wolf Dietrich şi Horst Geckeler, Editorial *Semántica*, sub redacţia lui Wolf Dietrich şi Horst Geckeler, Editorial Gredos, Madrid, Walter de gruyter-Berlin-New York, 1981.
DEX — *Dicţionar explicativ al limbii române*, sub redacţia acad. I. Coteanu, L. şi M. Seche, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti.

MODELS OF SEMANTICAL PATTERNING IN THE ROMANIAN VOCABULARY

SUMMARY

By means of unitary methods, the work describes various levels of the Romanian contemporary vocabulary : *the polysemy, the synonymy, the antonymy* and *the lexical-semantic fields*. Thus we have in view a general outlook achieved not only by means of the sum of the results we had in the description at the levels mentioned above, but also by means of the variety of data provided by these different sections of the vocabulary.

PART ONE (PRINCIPLES OF SEMANTIC ANALYSIS) defines the methodological position of the work in comparison to other directions of the nowadays semantics ; it also defines the fundamental units *(the lexeme, the seme* and the lexical-semantic paradigm) and the stagess of the research *(the semic, contextual* and *stylistic* analysis).

The aim of *the semic analysis* (1.2.1) is to establish the identities and, especially, the differences of meaning among the lexical units (lexemes). The premise of the semic analysis is the distribution of the researched material into *paradigmatic classes* or paradigms which meat a number of general requirements. The preliminary principle of the class construction is that of the common (the meaning components) semes, chosen, known from the very beginning of the analysis. The semantical differences which can be expressed by means of variable semes arise only during the analysis through the step by step determination of the relationship among the units.

The contextual analysis (1.2.2) tries, on the one hand, to emphasize the identity or nonidentity of meaning of two or

more lexical units in certain contexts (the functional test) and, on the other hand, to refine the semantical analysis (in the sense of pointing out some specific syntagmatic liberties or restrictions on levels).

The stylistic analysis (1.2.3), subordinated to the semantic and contextual analysis, represents an original proposal of research, although it does not constitute a method in itself. This stage is interesting only from the point of view of the refinement of the semantic analysis and its results were of the greatest importance in polysemy and synonymy.

The rigorously unitary and interdependant application of the three stages at all the investigated levels of the Romanian lexic represents a characteristic of the manner we suggest that the description should be done.

THE POLYSEMY (2) ist characterized, following the semic analysis, by the greater (the proper polysemy) or the smaller importance (the debatable polysemy) of the differences of meaning, which are always determined by means of the context. According to this fact, only some of the polysemantic words can be strictly called paradigms. In the other cases of polysemy we are less interested in the interpretation as a paradigm, than in the rigorous designation of the determined order of the semes in the case of every meaning.

That's why the semantic and contextual desambiguation of the polysemantic words has larger theoretical and practical implications (being important for the semantic metalanguage as well as for the analysis of the others semantic levels — *the synonymy, the antonymy, the fields). The contextual analysis* retains the syntagmatic liberties and restrictions of each meaning of the word, having also, important consequences for the desambiguation. *The stylistic analysis* tries to realize to what extent the figurative feature can become pertinent for certain meanings of the words.

Polysemy is the semantic microsystem being the simplest modelling only because it amounts to the relationship among the meanings of a single word ; otherwise, its modelling is, to a great extent, heterogeneous and, therefore, nontypical. Polysemy is a field of interference of all the levels of semantic analysis by means of which the passing to the macrosystem is achieved (namely to the relationship among the meanings of some different words).

SYNONYMY (3) is a simpler paradigmatic relationship because a rather small number of units which from the beginning consciously accomplish the rigid condition of having

as many semes in common as possible (all, if possible) are grouped in a class. That is why, synonymy can be looked upon as a paradigm only as a premise and preparation of the analysis, yet without always reaching this result. Thus, when among the terms supposed to be synonyms no semantic difference is established only a class of variants (synonyms in a strict sense) is established : in exchange, the classes of quasisynonyms perform the conditions of a proper lexical-semantic paradigm, because semic differences appear among their terms. In this last case we can speak about synonymy only after the elimination, in certain contexts, of the oppositions among terms (neutralisation). As concerns the model (pattern) of structure, the synonymic paradigms are more or less homogeneous, yet without being complex. The contextual and stylistic analysis of synonymy introduces new restrictions out of which other identities and differences among the members of the class are outlined. The investigation can be considered complete when at the end of the three stages of analysis we reach the certain, checked conclusion that the terms are or are not variants.

ANTONYMY (4) implied a previous and more rigorous definition of the concept retaining as fundamental features of it, the binarism and the symmetry. *The semic analysis* has revealed the fact that antonymy is a paradigm as a premise and approach of the research, as well as a result. In the making of a paradigm of antonyms the semes in common and the incompatibly opposite one are held in view from the beginning. The compulsory presence of these semes makes antonymy be one of the most rigid meaning relationships. From the same reason, the antonymic paradigms, as a model of patterning, are more or less homogeneous. The differences may exist as a consequence of both the semic symmetry or nonsymmetry which the language has in order to introduce in speech. The existence, within a class of terms, of *the antonymic opposition only* (achieved by means of semes in common and the contrary incompatible seme) brings about a symmetric and binary relationship or antonymy in a strict sense. When the antonymic opposition is doubled by another opposition (due to some additional variable semes) the symmetry is broken, the antonymic paradigm is less homogeneous and everything reaches antonymy in a broad sense. The contextual and stylistic description of antonymy is practically interesting from the point of view of the restrictions which condition the selection in speech of one or another antonym, hence from the point of view of the actualization of the relationship.

THE FIELDS OR THE LEXICAL-SEMANTIC SUBENSEMBLES (5) are presented in groups without demonstration details, depending on the established structural characteristics. The premise from which we start in creating these paradigmatic classes, is again the existence of some semes in common, but, depending on the distinctive variable semes, the fields differ from the complexity point of view. Thus, every concrete field can show its own characteristics of structure, and for this reason a temporary modelling is established. The few illustrations made positively demonstrate the complexity of this semantic level entirely different from the levels previously examined. Two situations are noticed in principle : a) better patterned fields, although all of them preserve a *branched character (the names of colours, kinship, domestic animals)* characterized by rather homogeneous variable semes and by the absence of residual semes ; b) more complex, branched and looser fields *(the name of the dwelling, of the institutions and of the wild animals)* all of them characterized by a complex referential determination. In this case, not all the semantic differences can be rendered obvious as there exist residual semes of different types depending on the semantic selection mode by the speaker. The semantic modellings of the (b) type offer only the practical advantage of systematizing a broad, heterogeneous lexical material ; from a theoretic point of view they demonstrate the most convincingly the complexity of the models of semantic patterning. The complexity of the semantic analysis of the fields make *the contextual* and *stylistic* analysis be more difficult to apply and less relevant.

PART III is a theoretical synthesis of the practical descriptions previously made. THE MATHEMATICAL MODELLING (6) tries to investigate the analized levels from the point of view of types of oppositions used in mathematical linguistics. The judgement of the various types of structures is made depending not so much on the presence of certain types of oppositions (which can be the same), as, especially depending on the frequency and their specific character. Thus, *the zero opposition* is frequent and at the same time, specific for synonymy, being absent at the other levels. *The equipolent opposition,* noticed at all the examinated levels has different significances : in synonymy, it characterizes the imperfect classes (nonhomogeneous structures), while in antonymy it is a *norm* and relies on the contrary incompatible semes. This type of opposition is also noticed in the case of the fields, yet without having a specific character. *The privative*

opposition which, in synonymy characterizes the least homogeneous classes, does not appear in antonymy. In the case of fields, the *privative opposition* (established among classes of terms) is important for the modelling as long as it has a repetable character in various paradigmatic classes of the same field. Thus, it becomes a *proportional opposition,* very impotant for the characterization of more homogeneous fields.

The results of *mathematical modelling* proove, once again, that we cannot speak of a structure of the vocabulary in general, but of differently patterned areas. *The modelling distinctions* among the analyzed levels are a proof that, *on the whole the lexic is a more lax, more branched structure with more or less homogeneous areas* (a fact which separates it from the other systems of the language).

THE LINGUISTIC MODELLING (7) presents the conclusions of the whole description made in this work. The data we aquired can be systematized from the typical or nontypical point of view of the semantic modelling (namely after the capacity to be comprised or not in certain models or patterns) : (1) *quasisynonymy* and *antonymy* are paradigms with a fixed, homogeneous and therefore relatively predictable structure. The features of these semantic patternings are imposed by the nature of the variable semes ; (2) in the case of the *fields,* the semantic modelling can be predicted but within very general limits (both because of the semes in common, which show different degrees of complexity, and because of the great variety of the variable semes).

If the heterogeneity of the fields is a shortcoming from the point of view of the typology, it might be an objective justification as regards *the complex, lax, branched character of the vocabulary structure on a whole.*

That's why, the aim of the proposed semantic description was not to demonstrate the well-known fact that *there exists a lexical structure,* but which *its characteristics are, demonstrated by the variety of semantic modelling by means of which this structure is achieved.*

The proposed semantic modelling might offer *practical advantages* too through the *systematization* achieved by grouping the words into classes and *rigorously explaining the semantic differences.* The indication of the *contextual and stylistic differences* increases the applicative character, aims at *the actualization in speech of the system described at the level of the language.* Thus, the premises of *a normative semantics* are created. This normative semantics should be regarded as

a „model‘ of considering the importance of the semantic facts in order to concretely use them in a conscious and proper manner (as beyond the lexical material analyzed here it is a certain type of descriptive semantics).

The work ends with a chapter of PRACTICAL APPLICATIONS, which follows the relationship between the described system and its actualization in a couple of texts from the Romanian contemporary literature. The chosen examples confirm in the majority of cases, the data of the system. At other times the terms acquire new valences or, on the contrary, some of their semantic features are blurred, in both cases the motivation being provided by the linguistic and extralinguistic context. This observation confirms the fact that *the distance from the system to its actualization* can be smaller or bigger but it must integrate itself within certain limits which cannot be surpassed. The chapter PRACTICAL APPLICATIONS might constitute a „model“ of practical semantic analysis.

MODÈLES DE STRUCTURATION SÉMANTIQUE DANS LE VOCABULAIRE ROUMAIN

RÉSUMÉ

Ayant recours à des méthodes unitaires, l'ouvrage entreprend la description de divers *niveaux* du vocabulaire roumain contemporain : *la polysémie, la synonymie, l'antonymie* et *les champs lexico-sémantiques*. On se propose ainsi d'atteindre à une vue d'ensemble, qui ne s'appuie pas uniquement sur le total des résultats de notre description, mais aussi sur la richesse de données fournies par ces différentes sections du vocabulaire.

LA PREMIÈRE PARTIE (PRINCIPES D'ANALYSE SÉMANTIQUE) précise la position méthodologique de l'ouvrage par rapport à d'autres orientations de la sémantique actuelle ; on y définit également les *unités* fondamentales *(lexème, sème, paradigme lexico-sémantique)* et les étapes de la recherche (*analyse sémique, contextuelle* et *stylistique*).

L'Analyse sémique (1.2.1) vise à établir les identités et, surtout, les différences de sens des unités lexicales (lexèmes). L'analyse sémique a pour prémisse la répartition du matériau soumis à l'investigation en *classes paradigmatiques* ou *paradigmes* qui répondent à une série de conditions générales. Le principe préliminaire de l'établissement des classes est celui des *sèmes* (composantes de sens) *communs*, choisis, connus dès le commencement de l'analyse. Les *différences sémantiques*, exprimables par des *sèmes variables*, se dégagent uniquement au cours de l'analyse, par l'établissement, de proche en proche, des relations existantes entre les unités.

L'Analyse contextuelle (1.2.2.) se propose, d'une part, de mettre en évidence l'identité ou la non-identité de sens de deux ou plusieurs unités lexicales dans certains contextes (la preuve fonctionnelle) et, d'autre part, le raffinement de l'analyse sémantique (en signalant des libertés ou des contraintes syntagmatiques spécifiques de chaque niveau).

L'Analyse stylistique (1.2.3.) — subordonnée aux analyses sémantique et contextuelle — représente une suggestion de recherche, bien qu'elle ne constitue pas une méthode proprement dite. Cette étape s'avère intéressante uniquement comme raffinement de l'analyse sémantique, ayant abouti à des résultats très révélateurs dans la polysémie et la synonymie.

L'application rigoureusement unitaire et interdépendante de ces trois étapes à tous les niveaux examinés du lexique roumain représente une particularité du mode de description proposé.

La POLYSÉMIE (2) se caractérise, lors de *l'analyse sémique*, par l'importance élevée (polysémie proprement dite) ou moins élevée (polysémie discutable) des différences de sens, toujours données par le contexte. En égard à cela, il n'y a que quelques-uns des mots polysémiques proprement dits qui représentent strictement des paradigmes. Dans les autres cas de polysémie proprement dite, l'interprétation comme paradigme importe moins que l'observation rigoureuse de l'ordre déterminé des sèmes pour chacun des sens. C'est pourquoi, la désambiguïsation sémantique et contextuelle des mots polysémiques est source d'implications théoriques et pratiques plus larges (son importance relevant non seulement du métalangage sémantique, mais aussi de l'analyse des autres niveaux sémantiques — synonymie, antonymie, champs). *L'analyse contextuelle* retient les libertés et les contraintes syntagmatiques de chaque sens du mot polysémique, ayant, également, d'importantes conséquences sur la désambiguïsation. *L'analyse stylistique* tente de déterminer dans quelle mesure le trait figuré peut devenir pertinent pour certains sens des mots.

La polysémie représente le *microsystème sémantique*, étant la modélisation la plus simple du fait qu'elle s'entient uniquement aux relations des sens d'un seul mot ; par ailleurs, cette modélisation est largement hétérogène, donc atypique. La polysémie est le terrain d'interférence de tous les niveaux d'analyse sémantique, et qui débouche sur *macrosystème* (à savoir les relations des sens que comportent des mots différents).

LA SYNONYMIE (3) est une relation paradigmatique plus simple, car elle permet de réunir dans une classe un nombre d'unités relativement restreint, qui remplissent dès le début, immanquablement, la condition bien rigide d'avoir le plus de sèmes communs (de préférence tous). C'est pourquoi, la *synonymie* peut être considérée paradigme seulement comme prémisse et démarche de l'analyse, mais sans que l'on parvienne toujours à ce résultat. Ainsi, lorsque les termes supposés synonymes ne comportent pas de différence sémantique, on établit seulement une classe de variantes (synonymes au sens strict du terme) ; par contre, les classes de quasi-synonymes satisfont aux conditions d'un paradigme lexico-sémantique proprement dit du fait qu'entre leurs termes interviennent des différences sémiques. Dans ce dernier cas, on peut parler de synonymie si, dans certains contextes, les oppositions des termes ne fonctionnent plus (neutralisation). Sous l'aspect du modèle de structure, les paradigmes synonymiques sont plus ou moins homogènes, sans être pour autant complexes. *L'analyse contextuelle et stylistique de la synonymie* fait jouer de nouvelles restrictions, qui sont à l'origine d'autres identités et différences entre les membres de la classe. L'investigation peut être tenue pour complète si, au bout des trois étapes d'analyse, on en vient à la conclusion — certaine, confirmée — que les termes sont ou non des variantes.

L'ANTONYMIE (4) a obligé à un définition préalable encore plus rigoureuse du concept et nous a valu de retenir comme ses caractéristiques fondamentales le binarisme et la symétrie. *L'analyse sémique* a fait voir que l'*antonymie* était un *paradigme*, comme prémisse et démarche de la recherche, mais aussi comme résultat. Dans l'établissement d'un paradigme d'antonymes, les sèmes communs et le sème irréconciliablement contraire sont pris en considération d'entrée de jeu. La présence obligatoire de ces sèmes fait que l'antonymie est une des relations de sens les plus rigides qui soient. Les mêmes raisons font que les paradigmes antonymiques soient, en tant que modèle de structuration, plus ou moins homogènes. Les différences sont possibles en vertu de la symétrie ou de l'asymétrie dont dispose la langue pour l'actualiser dans la parole. La présence, à l'intérieur d'une classe de termes, de la *seule opposition antonymique* (assurée par les sèmes communs et le sème irréconciliablement contraire) détermine une relation symétrique et binaire ou une antonymie au sens strict du mot. Quand l'opposition antonymique est doublée d'une autre (due à des sèmes variables suplémentaires), la symétrie éclate, le

paradigme antonymique en ressort moins homogène et l'on se retrouve en présence d'une antonymie au sens large du mot. La *description contextuelle et stylistique de l'antonymie* intéresse pratiquement sous l'aspect des restrictions qui conditionnent le choix que l'on fait, dans la langue, de tel ou tel antonyme, donc sous l'aspect de la relation actualisée.

LES CHAMPS ou (SOUS-) ENSEMBLES LEXICO-SÉMANTIQUES (5) sont présentés uniment, sans surcroît de détails, en fonction des particularités structurelles constatées. La prémisse de l'établissement de ces classes paradigmatiques est toujours l'existence d'un nombre de sèmes communs, sauf que, les champs diffèrent en complexité en fonction des sèmes variables distinctifs. Ainsi, tout champ concret peut présenter des caractéristiques de structure propres, d'où l'établissement d'une modélisation provisoire. La modeste illustration fournie à cet effet prouve nettement la complexité de ce niveau sémantique, tout différent des niveaux précédemment analysés. Deux situations seraient, en principe, à remarquer : (a) des champs mieux structurés, bien que tous en étoile (noms désignant les *couleurs,* les *degrés de parenté,* les *animaux domestiques)* présentant des sèmes variables relativement homogènes et ne comportant pas de sèmes résiduels ; (b) des champs plus complexes, plus rayonnants et moins rigides (les *noms d'habitations et institutions, d'animaux domestiques*), se caractérisant tous par une détermination référentielle complexe. Dans ce cas on ne saurait mettre en relief toutes les différences sémantiques, à cause de l'existence de divers types de sèmes résiduels, qui sont fonction du choix sémantique opéré par le locuteur. Les modélisations sémantiques du type (b) offrent le seul avantage pratique de systématiser un matériau lexical bien vaste et hétérogène ; théoriquement, elles montrent de la manière la plus convaincante la complexité des modèles de structuration sémantique. La complexité de l'analyse sémantique des champs rend l'*analyse contextuelle* et *stylistique* plus difficile à appliquer et moins pertinente.

LA TROISIÈME PARTIE est une synthèse théorique des descriptions faites antérieurement. LA MODÉLISATION MATHÉMATIQUE (6) entreprend l'investigation des niveaux analysés sous l'aspect des types d'oppositions utilisés par la linguistique mathématique. L'appréciation des divers types de structures est moins en fonction de la présence de certains types d'oppositions (qui peuvent être les mêmes), que, surtout, de leur fréquence et de leur caractère spécifiques. Ainsi, *l'opposition zéro* est à la fois fréquente et spécifique au niveau

de la synonymie, faisant défaut aux autres niveaux. *L'opposition équipollente,* signalée à tous les niveaus abordés, fait jouer des significations différentes : dans le cas de la *synonymie,* elle caractérise les classes imparfaites (structures non-homogènes), alors qu'au, niveau de l'*antonymie* elle est *norme* et s'appuie sur les sèmes irréconciliablement contraires. Ce type d'opposition est signalé également dans le cas des *champs* mais sans avoir pour autant un caractère spécifique. *L'opposition privative,* qui, dans le cas de la *synonymie* caractérise les classes les moins homogènes, ne se retrouve pas dans le cas de l'antonymie. Dans le cas des *champs, l'opposition privative* (entre classes de termes) est significative de la modélisation dans la mesure où elle se répète dans diverses classes paradigmatiques du même champ. Ainsi, elle devient une *opposition proportionnelle,* très importante pour la caractérisation des champs plus homogènes.

Les résultats de la *modélisation mathématique* prouvent, une fois encore, que l'on ne saurait parler en général d'une structure du vocabulaire mais de zones différemment structurées. Les différences de modélisation entre les niveaux analysés témoignent que *le lexique est, dans l'ensemble, une structure moins rigide, plus ramifiée, comportant des zones plus ou moins homogènes* (ce qui le distingue d'autres systèmes de la langue).

LA MODÉLISATION LINGUISTIQUE (7) présente les conclusions tirées au fil de la description poursuivie dans cet ouvrage. Ces données peuvent être systématisées du point de vue *typique ou atypique de la modélisation sémantique* (à savoir leur aptitude à être ou non intégrées à certains modèles ou modules : (1) la *quasi-synonymie* et l'*antonymie* sont des paradigmes à structure déterminée, homogène, donc relativement prévisible. Les caractéristiques des ces modélisations sémantiques sont imposées par la nature des sèmes variables ; dans le cas des *champs,* la modélisation sémantique n'est prévisible que dans des limites très générales (en raison aussi bien des sèmes communs, qui présentent différents degrés de complexité, que de la grande dixersité de sèmes variables). Si l'hétérogénéité des champs est un défaut sous l'aspect de la typologie, elle peut être une justification en ce qui concerne le *caractère complexe, souple, ramifié de la structure du vocabulaire dans son ensemble.*

C'est pourquoi la description sémantique ne s'est pas proposé de prouver le fait, bien connu, qu'*il existe une structure lexicale,* mais d'en relever *les particularités, attestées par la*

variété de modélisations sémantiques à travers lesquelles se réalise cette structure.

La modélisation sémantique proposée pourrait présenter aussi des *avantages pratiques,* par la systématisation que représentent le groupement des mots en classes et l'*explication rigoureuse des différences sémantiques.* L'indication des *différences contextuelles et stylistiques* accroît l'applicabilité, visant *l'actualisation dans la parole* du *système décrit au niveau de la langue.* On a ainsi les prémisses d'une *sémantique normative,* entendue comme un „modèle" rendant compte de l'importance des faits de sens en vue de leur pratique consciente et correcte (au delà du matériau lexical analysé ici, représentant un *certain type de sémantique descriptive*).

L'ouvrage se termine par un chapitre d'APPLICATIONS, qui porte sur le rapport entre le système décrit et son actualisation dans quelques textes de la littérature roumaine contemporaine. Les exemples confirment, dans la plupart des cas, les données du système. D'autres fois, les termes acquièrent des valeurs nouvelles ou, par contre, atténuent certains de leurs traits sémantiques, la motivation étant constituée dans les deux cas par les contextes linguistique et extra-linguistique. Cette observation confirme le fait que la *distance qui sépare le système de son actualisation peut être plus ou moins grande/petite,* mais qu'elle doit se situer entre des limites infranchissables. Le chapitre des APPLICATIONS pourrait constituer par ailleurs un „modèle' d'analyse sémantique pratique.

CUPRINS

„Sintexă de semantică descriptivă a polisemiei, sinonim
a cîmpurilor lexicale, cercetarea constă în modelarea
emantice pe structuri. Informațiile multiple și variate s
ar și cititorul găsește în carte cele mai recente inform
eniul semanticii. Contribuția originală a autoarelor
oluțiilor propuse. Sistemul semantic este investigat prin
n plan contextual și stilistic, actualizare urmărită în tex
ugestii utile și pentru exerciții de vocabular în școală."

Lei 16,50